

.36
37ป

บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5
ระหว่าง พ.ศ. 2411 - 2453

ปริญญานิพนธ์
ของ
พิไลวรรณ แสงช้า

13 ส.ค. 2524

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 11 โทร 3921575 3915055

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
กุมภาพันธ์ 2523

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5
ระหว่าง พ.ศ. 2411-2453

บทคัดย่อ
ของ
พิไลวรรณ แสงขำ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
กุมภาพันธ์ 2523

จุดมุ่งหมายของการทำปฏิญานี้เรื่องนี้ เพื่อต้องการวิเคราะห์ถึงบทบาท
ชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมุ่งศึกษาเรื่อง
ลักษณะการจัดการศึกษาในราชสำนัก นโยบายการว่าจ้างชาวต่างประเทศ บทบาทของ
ชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนัก และผลสะท้อนจากการที่ชาวต่างประเทศ
เข้ามามีบทบาทจัดการศึกษาในราชสำนัก !

ผลของการศึกษาวิเคราะห์ทำให้ทราบว่าก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น การจัดการศึกษา
ในราชสำนักเท่าที่ปรากฏหลักฐานได้มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว และได้ดำเนินรูปแบบเดียว
กันมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งการศึกษาก็ยังไม่มีผลถึงประชาชนทั่วไป ต่อเมื่อ
รัชกาลที่ 5 ได้ว่าจ้างชาวต่างประเทศหลายเชื้อชาติเข้ามาแนะนำและจัดการศึกษาแก่
พระราชโอรสและพระราชธิดา การศึกษาในราชสำนักจึงเปลี่ยนรูปแบบไปจากเดิม และ
มีการส่งพระราชโอรสและบุตรขุนนางข้าราชการไปศึกษาต่อในต่างประเทศ รัชกาลที่ 5
ทรงมีจุดประสงค์จะนำการศึกษาของบุคคลเหล่านั้นมาพัฒนาประเทศและจัดการศึกษาให้
ประชาชนต่อไป และพระองค์ทรงประสบผลสำเร็จ เพราะเมื่อบรรดาพระราชโอรสและ
คนรุ่นใหม่กลับมามีตำแหน่งหน้าที่ในการบริหารราชการแผ่นดิน และเป็นกำลัง
สำคัญในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกทุกด้าน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลง
ทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ได้เป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง
ในสมัยต่อมา และการศึกษาในราชสำนักก็ได้ขยายมาเป็นการศึกษาของประชาชนตาม
พระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 5 และได้เป็นแบบแผนของการศึกษาต่อมาจนกระทั่งทุกวันนี้

THE ROLE OF FOREIGNERS IN ORGANIZING THE PALACE EDUCATIONAL
PROGRAM DURING THE REIGN OF KING RAMA V :
B.E. 2411 - 2453

AN ABSTRACT
BY
PILAIWAN SANGKHAM

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree
at Srinakharinwirot University

February 1960

The purpose of this thesis is to analyze the role of foreigners in the establishment of the palace educational program during the reign of King Rama V. The study concentrates on the form of educational program, the policy of hiring foreigners, the role of foreigners in laying out program of education in the palace and the consequences.

The analysis shows that education in the palace had been formed since the Sukhothai period and had remained the same until the beginning at the Ratanakosin period; that is education had not yet spread to the people. Not until King Rama V had hired foreigners of many nationalities to help organizing education system for his children that the system of education in the palace took change. The king's sons and noble's son were sent to educate abroad with the hope that they would be help developing the country when they returned. The King's hope was fulfilled because all those who had graduated from abroad were given high administrative positions. They were powerful forces behind the westernization programme in all fields. The political modernization during King Rama V especially was the starting point in political changes of the future. The education which before had more or less restricted in the palace has spread to the masses according to the King's policy and has become the pattern of national education until these days.

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิติได้พิจารณาปัญหานี้จนบัดนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

ศาสตราจารย์ ดร. ประชาน

กรรมการ

การรัดตัวเงินในวงราชการ

๒๐๒ ๖.๕

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้เขียนได้รับความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก รองศาสตราจารย์
สาคร ช่วยประสิทธิ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ณรงค์ พ่วงพิศ ที่กรุณาให้ข้อคิดเห็น แนะนำ
ตลอดจนการแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มทำจนกระทั่งสำเร็จลงไปด้วยดี และ
ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์นันทา โชติกะพุกคณะ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณอาจารย์
ทั้งสามท่านเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอขอบคุณ อาจารย์สุนทร พงษ์เก่า และอาจารย์ท่านอื่น ๆ แห่งโรงเรียน
กรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย ที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการจัดทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ และ
ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ และหอสมุดแห่งชาติ หออักษรโบราณที่
ให้อำนวยความสะดวกแก่ข้าพเจ้าตลอดเวลาในการค้นคว้าไว้ ณ ที่นี้ด้วย

พีไลวรรณ แสงช้า

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	
1/ สภาพทั่วไปของการศึกษาในราชสำนักและบทบาทชาวต่างประเทศ ที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักก่อนสมัยรัชกาลที่ 5	1
สภาพทั่วไปของการศึกษาในราชสำนักก่อนสมัยรัชกาลที่ 5	1
การศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ. 1761 – 1893	1
การศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ. 1893 – 2310	2
การศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ. 2310 – 2325	3
การศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2411	3
การศึกษาในราชสำนักก่อนอิทธิพลตะวันตกเข้ามา (พ.ศ. 2325 – 2352)	3
การศึกษาในราชสำนักเมื่ออิทธิพลตะวันตกเข้ามา (พ.ศ. 2352 – 2411)	4
บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักก่อน สมัยรัชกาลที่ 5	7
บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนัก ระหว่าง พ.ศ. 1893 – 2310	7
บทบาทของพวกบาทหลวงนิกายโรมันแคทอลิก	7
บทบาทของคณะทูตและพ่อค้าชาวฝรั่งเศส	7
บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนัก ระหว่าง พ.ศ. 2352 – 2411	8
บทบาทของพวกบาทหลวงนิกายโรมันแคทอลิก	9
บทบาทของพวกมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์	10
บทบาทของพวกมิชชันนารีระหว่าง พ.ศ. 2367 – 2394	10

บทบาทของพวกมิชชันนารีระหว่าง พ.ศ. 2394 – 2411	15
บทบาทของครูต่างประเทศที่จ้างมาสอนโดยตรง	17
บทบาทของชาวต่างประเทศอื่น ๆ ที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทย	19
2. การจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5	21
มูลเหตุในการจัดการศึกษา	21
แรงผลักดันที่มาจากภายนอกประเทศ	21
อิทธิพลทางการเมืองจากภายนอกประเทศและการคุกคาม ของจักรวรรดินิยมตะวันตก	21
✓ การเสด็จประพาสของรัชกาลที่ 5	22
แรงผลักดันที่เกิดจากภายในประเทศ	22
ความจำเป็นในการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของ รัชกาลที่ 5	24
ความต้องการคนเข้ารับราชการ	24
กุศโลบายในการจัดการศึกษาของรัชกาลที่ 5	29
ลักษณะการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5	31
การศึกษาในประเทศ	33
การศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอและบุตรขุนนางข้าราชการ	33
การศึกษาของพระเจ้าลูกเธอและบุตรขุนนางข้าราชการ	39
การศึกษาในต่างประเทศ	43
แนวการศึกษาวิชาในต่างประเทศก่อน ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436)	47
แนวการศึกษาวิชาในต่างประเทศหลัง ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436)	50
พระบรมราโชบายเกี่ยวกับการจัดส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อใน ต่างประเทศ	57

ให้ความยุติธรรมแก่พระราชโอรสในด้านการศึกษา	57
ต้องการฝึกให้พระราชโอรสสามารถช่วยเหลือพระองค์ เองได้	58
ต้องการให้พระราชโอรสได้มีประสบการณ์เกี่ยวกับความรู้ ในด้านต่าง ๆ เพื่อนำความรู้นั้นกลับมาใช้ให้เป็นประโยชน์	59
ทรงมุ่งหมายที่จะให้บรรดาพระราชโอรสได้มีโอกาสเชื่อม ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ	59
3 นโยบายในการว่าจ้างชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาในราชสำนัก	63
ผลประโยชน์ที่ให้กับชาวต่างประเทศที่จ้างเข้ามาจัดการศึกษาใน ราชสำนัก	64
สัญญาการจ้าง	65
การเดินทางสำหรับชาวต่างประเทศ	67
เรื่องที่พักของชาวต่างประเทศ	69
การลาประเภทต่าง ๆ ของชาวต่างประเทศ	71
ลาพักรักษาตัว	71
ลาพักผ่อน	72
ลาไปเยี่ยมบ้านเมือง	73
ลาไปราชการ	74
ค่าใช้จ่ายในการจ้างชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาใน ราชสำนัก	75
ค่าจ้างชาวต่างประเทศ	75
อัตราเงินเดือนชาวต่างประเทศที่จ้างเข้ามาจัดการศึกษา ในราชสำนัก	77
หลักเกณฑ์ในการพิจารณาขึ้นเงินเดือนให้กับชาวต่างประเทศ ที่ปฏิบัติงานอยู่ในประเทศไทย	80

พิจารณาจากระยะเวลาที่รับราชการ	80
พิจารณาตามความเหมาะสมเกี่ยวกับค่าของเงินที่ เปลี่ยนแปลงไป	81
พิจารณาจากผลงานและการตั้งใจปฏิบัติหน้าที่การงาน	82
พิจารณาเรื่องชาวต่างประเทศสอบไล่ภาษาไทยได้	82
อาศัยหลักของความยุติธรรม	84
การเพิ่มเงินเดือนให้กับชาวต่างประเทศที่จัดการศึกษา พระราชโอรสในต่างประเทศ	84
การเพิ่มเงินเดือนให้ชาวต่างประเทศชั่วคราวในกรณีที่ชาว ต่างประเทศทำการแทนกัน	85
การให้ความเป็นธรรมกับชาวต่างประเทศ	88
การให้ความเอาใจใส่ต่อชาวต่างประเทศ	90
เป้าหมายที่มุ่งหวังจากการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาจัดการศึกษาใน ราชสำนัก	91
ต้องการครูที่มีคุณภาพและคุณสมบัติต่าง ๆ	93
ต้องการให้ชาวต่างประเทศเข้าใจภาษาไทย คุ้นเคยธรรมเนียม ประเพณีไทย และมีความคุ้นเคยกับคนไทยกับพระราชโอรส	95
เรื่องสุขภาพของชาวต่างประเทศ	98
ระยะเวลาที่จ้างชาวต่างประเทศและการสอนที่ต่อเนื่อง	99
หลักเกณฑ์ก่อนในการจ้างชาวต่างประเทศ	101
นโยบายเป็นกลางในการจ้างชาวต่างประเทศ	101
4 บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนัก	105
บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักภายใน ประเทศ	105

บทบาทมิชชันนารีอเมริกัน	106
บทบาทชาวต่างประเทศซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงจ้างมาโดยตรง	111
บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อพระเจ้านั่งยาเซอ	111
บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อพระเจ้าลูกยาเซอและบุตรขุนนาง ข้าราชการ	115
บทบาทในด้านการสอนและการรายงานการสอนและการเรียน	115
บทบาทในด้านการบริหารโรงเรียนจัดการศึกษาและแนะนำ เรื่องต่าง ๆ	117
บทบาทในการให้คำแนะนำในการเตรียมการศึกษาต่อ	120
บทบาทในการแนะนำการใช้หนังสือตำราเรียนและแต่ง ตำราเรียน	121
บทบาทในด้านการเป็นที่ปรึกษาราชการต่าง ๆ	122
บทบาทในการเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ	122
- บทบาทในการเป็นที่ปรึกษาในกรมศึกษาธิการ	122
บทบาทในการเป็นที่ปรึกษาในกรมตรวจ	125
บทบาทในการเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินที่มีต่อการศึกษา	127
บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อพระเจ้าลูกยาเซอและบุตรขุนนาง ข้าราชการ	127
บทบาทในด้านการสอนและดูแลความประพฤติ	128
บทบาทในการจัดการศึกษาและแนะนำการศึกษา	129
บทบาทในการจัดหาครูจากต่างประเทศมาทำการสอนใน ประเทศไทย	131
บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาพระราชนัดดา และนักเรียนไทยในต่างประเทศ	132

บทบาทในด้านการรายงานการศึกษาของพระราชโอรสและ นักเรียนไทยในต่างประเทศ	132
บทบาทในการเป็นพระอภิบาล	134
บทบาทในการจัดการศึกษาให้คำแนะนำเกี่ยวกับเรื่อง การศึกษาและการศึกษาต่อของพระราชโอรส	135
บทบาทในการดูแลเอาใจใส่ และให้ความสะดวกในเรื่อง ต่าง ๆ	141
บทบาทในการช่วยเหลือให้คุ้นเคยกับขนบธรรมเนียมของ สถานศึกษาที่จะเรียน	141
บทบาทในด้านการให้ความเอาใจใส่ และให้ความคุ้มครอง ต่อพระราชโอรส และนักเรียนไทยในต่างประเทศ	142
บทบาทในด้านการให้ความสะดวกในการจัดหาที่พัก	143
บทบาทในด้านการใช้จ่ายเงินและดูแลสุขภาพอนามัย	144
บทบาทในการนำพระราชโอรสเสด็จประพาสตามสถานที่ต่าง ๆ เพื่อให้คุ้นเคยกับพระราชวงศ์และเรื่องความสัมพันธ์กับ ประเทศต่าง ๆ ในยุโรป	145
เพื่อเผยแพร่ชื่อเสียงให้กับประเทศไทย	146
เพื่อการศึกษาและการพัฒนาประเทศชาติ	147
5 ผลสะท้อนจากการที่ชาวต่างประเทศเข้ามาจัดการศึกษาในราชสำนัก	150
ผลดีจากการที่ชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาในราชสำนัก	150
เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางการเมือง	151
เกิดการปฏิรูปการปกครอง	157
ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม	159
ทำให้เกิดการขยายการศึกษามายังประชาชนทั่วไป	162

ผลเสียอันเกิดจากการที่ชาวต่างประเทศเข้ามาจัดการศึกษาใน

ราชสำนัก 168

การให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเทศไทยผิดพลาดไปจากความเป็นจริง 169

นำความลับของประเทศไทยไปเผยแพร่ 172

ทำให้ชาวต่างประเทศพยายามจะเข้ามามีอิทธิพลครอบคลุม

การทำงานในประเทศ 173

ทำให้เป็นอุปสรรคในการส่งคนไปศึกษาต่อในต่างประเทศ 174

6 บทสรุป 176

บรรณานุกรม 181

ภาคผนวก 209

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 โรงเรียนที่ตั้งสำหรับพระเจ้าลูกยาเธอและบุตรขุนนางข้าราชการ	34
2 โรงเรียนที่ตั้งสำหรับพระเจ้าลูกเธอและบุตรขุนนางข้าราชการ	40
3 อัตราเงินเดือนครูต่างประเทศที่รับราชการในโรงเรียนไทยและ อังกฤษ	77
4 อัตราเงินเดือนครูโรงเรียนราชวิทยาลัยที่กำหนดใหม่	79
5 แสดงจำนวนโรงเรียนที่ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2429	167

บทนำ

การศึกษาในราชสำนักได้มีการจัดกันมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีแต่เป็นการศึกษาตามแนวของยุค วิชาที่เรียนคือภาษาบาลี ภาษาไทย และวิชาสามัญขั้นต้น สำนักเรียนมี 2 แห่ง แห่งหนึ่งคือวัดเป็นสำนักเรียนของบรรดาบุตรหลานขุนนางและราษฎรทั่วไป มีพระที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นครูสอน อีกแห่งหนึ่งคือราชสำนักซึ่งสอนเฉพาะเจ้านายและบุตรหลานข้าราชการเท่านั้น ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า พระเจ้าลิไทแห่งกรุงสุโขทัย เมื่อทรงพระเยาว์ได้เคยศึกษาเล่าเรียนในราชสำนักเหล่านี้ จนมีความรู้วิชาหนังสือแตกฉานถึงแก่ได้รับยกย่องว่าทรงเป็นนักปราชญ์¹

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาการศึกษาทั่วไปตกอยู่แก่วัดราษฎรนิยมพาลูกหลานไปฝากพระเพื่อเล่าเรียนหนังสือ โดยเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การศึกษาเจริญมาก มีสอนทั้งภาษาไทย บาลี สันสกฤต ฝรั่งเศส เขมร พม่า มอญ จีน ปรากฏตามพระราชพงศาวดารว่า พระศรีสนมโอรสองค์หนึ่งของพระเพทราชาได้ทรงศึกษาภาษาต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วจนชำนาญ² สำนักเรียนนอกจากวัดในบางรัชกาลยังมีราชสำนัก สำนักราชบัณฑิตและโรงเรียนมิชชันนารี ในสมัยพระนารายณ์มหาราช การศึกษาในราชสำนักรุ่งโรจน์มากแม้กระทั่งนายประตู่ก็สามารถแต่งโคลงได้

สำหรับบทบาทชาวต่างประเทศก็ได้เริ่มมีขึ้นในสมัยนี้ เช่นพวกมิชชันนารีตั้งโรงเรียนขึ้นเรียกว่าโรงเรียนสามเณร โรงเรียนนี้ตั้งขึ้นเพื่อสอนศาสนาและวิชาอื่น ๆ ปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงส่งมหาดเล็กเป็นจำนวนมากมาเรียนในโรงเรียนของพวกมิชชันนารี³

¹ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบ
เจ็ดสิบสองปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507 หน้า 1 - 2

² ๑. หน้า 3

³ ๑. หน้า 4

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นการศึกษายังคงดำเนินไปเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา มีวัดเป็นสถานที่ให้ความรู้แก่พลเมืองทั่วไป สำหรับการศึกษาของพระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะพระเจ้าลูกเธอมีการเล่าเรียนกันในพระบรมมหาราชวัง การศึกษาของพระราชโอรสในชั้นประถมทรงเล่าเรียนในพระบรมมหาราชวังหรือในสำนักเจ้านายที่รอบรู้ ส่วนพระราชธิดาก็เรียนฝ่ายการเรือนในพระบรมมหาราชวัง การศึกษาในช่วงนี้ชาวต่างประเทศยังไม่มีบทบาทเกี่ยวข้องของการศึกษาของไทยโดยตรง

เมื่อถึงรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์บทบาทชาวต่างประเทศได้เริ่มเข้ามา มีอิทธิพลต่อการศึกษาในราชสำนักและการศึกษาทั่วไปมากขึ้น โดยเริ่มจากพวกมิชชันนารี ที่เข้ามาเผยแพรศาสนาในประเทศไทยและนำวิชาการความรู้มาเผยแพร่ด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะทรงผนวชอยู่ทรงพระราชดำริว่าประเทศไทยจะมีกิจการเกี่ยวข้องกับชาวตะวันตกมากยิ่งขึ้นทุกที ความรู้ ภาษา และขนบธรรมเนียม ฝรั่งจะเป็นความต้องการของบ้านเมืองในวันหน้า พระองค์ทรงมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ภาษาอังกฤษและวิชาการต่าง ๆ ของตะวันตกเพื่อใช้เป็นกุญแจไปสู่ความเข้าใจ และทันต่อเหตุการณ์ของโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพากเพียรเรียนภาษาอังกฤษจากพวกมิชชันนารีอเมริกัน¹ เช่น ศาสนาจารย์เจสซี คาสเวลล์ (Reverend Josse Caswell) และบาทหลวงในนิกายโรมันคาทอลิก คือสังฆราชปาลเลกัวซ์ (Jean Baptiste Pallegoix)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ พระองค์โปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งแรกและโปรดให้หาครูผู้หนึ่งจากสิงคโปร์ชื่อแอนนา ลีโอนอเวนส์ (Anna Loonowens) และทรงจ้างหม่อจันดเล (Chandley) มาถวายพระอักษรภาษาอังกฤษแก่พระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบรมมหาราชวัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงได้รับการศึกษาภาษาอังกฤษจากครูทั้ง 2 ท่านนี้

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ พ.ศ. 2466 หน้า 6

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงมีความคิดเช่นเดียวกับสมเด็จพระบรมชนกนาถว่า การที่ประเทศจะอยู่รอดดำรงเอกราชไว้ได้ต้องรู้ใจชาวตะวันตกว่าจะมีกฎใดมายังอย่างไร ทางเดียวที่จะได้คือการจัดการศึกษาและขยายการศึกษาให้กว้างขวางออกไปสู่ประชาชน แต่การจะขยายการศึกษามายังประชาชนที่เดิวนั้นคงจะไม่ประสบผลสำเร็จเพราะว่าขาดบุคลากรและเงินทุนที่จะจัดตั้งโรงเรียนรวมทั้งความไม่พร้อมของประชาชนทั่วไปอีก ดังนั้นการศึกษาจึงต้องเริ่มในราชสำนักให้บรรดาพระราชโอรสและพระราชธิดาได้ทรงศึกษาเล่าเรียนก่อนในระยะเริ่มแรก เริ่มด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งโรงเรียนในพระบรมมหาราชวังก่อนเมื่อปี พ.ศ. 2414¹ เรียกว่าโรงเรียนหลวง คือโรงเรียนราชกุมาร สอนวิชาภาษาไทยและหนังสือต่างประเทศและวิชาเลข วิชาภูมิศาสตร์ เป็นต้น และทรงว่าจ้างมิสเตอร์มอร์ริส (Robert Morant) มาเป็นผู้จัดการโรงเรียนนี้¹ การตั้งโรงเรียนหลวงจึงเป็นการเปิดแนวทางให้รัฐเข้ารับหน้าที่จัดการศึกษาของชาติต่อไป การเริ่มโรงเรียนด้วยการให้ชนชั้นสูงเรียนก่อนนั้นก็คล้ายคลึงกับระบบการพัฒนาการศึกษาของประเทศอื่นทั่วไปในแง่ที่ว่า เป็นวิธีการให้ความรู้ ความชำนาญแก่บรรดาชนชั้นปกครองเพื่อเตรียมรับบทบาทผู้บริหารและผู้นำสังคมต่อไปในอนาคต²

โรงเรียนราชกุมารจึงเป็นโรงเรียนหนึ่งที่บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอ พระบรมวงศานุวงศ์และบุตรขุนนางได้เข้าศึกษา เมื่อเห็นว่าได้ผลดีจึงได้ขยายออกมาสู่

¹"การเปิดโรงเรียนราชกุมาร" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 9 ลงวันที่ 22 มกราคม ร.ศ.111

²แน่งน้อย คิตติรานนท์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หน้า 47 (อ้างอิงมาจาก เอกสารการสัมมนา เรื่องการศึกษาเพื่อมวลชน หน้า 291 ของ กรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ)

ประชาชน นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นอีกเมื่อ พ.ศ. 2415 การตั้งโรงเรียนนี้ขึ้นเพราะแรงผลักดันทางการเมืองระหว่างประเทศ ไทยจำเป็นต้องเรียนรู้ภาษาต่างประเทศเพื่อจะได้เจรจากับมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะภาษาอังกฤษกำลังเป็นประโยชน์ที่สุดสำหรับไทย¹ เป็นที่ทราบอยู่แล้วว่าอังกฤษในขณะนั้นกำลังเป็นมหาอำนาจและมีอิทธิพลอยู่โดยรอบเขตแดนประเทศไทยเป็นส่วนใหญ่และภาษาอังกฤษยังเป็นภาษาวิชาการด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญของการเรียนภาษาอังกฤษไว้ว่า "วิชาหนังสือไทยนั้นเมื่อรู้ก็แล้วพอทำการได้จริงอยู่ แต่เมื่อไม่รู้หนังสือภาษาอังกฤษแล้วจะรู้สึกคับแค้นใจเมื่อภายหลังเพราะเหตุว่าทำหรับตำราวิชาการต่าง ๆ ซึ่งเขาลงพิมพ์ไว้เป็นภาษาต่างประเทศมีภาษาอังกฤษเป็นต้นมากมายหลายหมื่นหลายแสนฉบับ การที่จะรู้เรียนให้รู้วิชาต่าง ๆ ในเวลานี้ต้องอาศัยอ่านภาษาอังกฤษ"²

การตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษยังเป็นการแสดงถึงความตั้งพระทัยที่จะยึดจัดการศึกษาตามแบบอย่างอังกฤษด้วยการว่าจ้างชาวอังกฤษ คือนายฟรานซิส ยอร์ช แพตเตอร์สัน (Francis George Patterson) มาเป็นอาจารย์ใหญ่³ และไต่ส่งนักเรียนไปศึกษาในประเทศอังกฤษโดยเฉพาะทางวิชาการ ในระยะหลังรัชกาลที่ 5 ก็

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าธีวัต หน้า 456

² "กระแสพระราชดำรัส" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 7 ลงวันที่ 13

เมษายน ร.ศ. 109

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ความทรงจำ
หน้า 269

ได้ขยายโรงเรียนออกมานอกพระบรมมหาราชวังและให้บรรดาพระราชาโอรสบุตรหลานข้าราชการ พ่อค้า คนมั่งมี และผู้ที่สนใจในการศึกษาส่งบุตรหลานมาเล่าเรียนด้วยเช่น โรงเรียนราชวิทยาลัย โรงเรียนเทพศิรินทร์ ฯลฯ การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องเริ่มการศึกษาในพระบรมมหาราชวังก่อนเป็นการถูกต้อง เพราะว่าพระองค์ต้องการคนมารับราชการ เพราะแต่ละหน่วยราชการพบปัญหาขาดผู้มีความรู้มาช้านานแล้ว พระองค์ได้ทรงกล่าวไว้ว่า "ในเมืองเราเวลานี้ไม่ขาดคนอันใดยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็วก็เรื่องคนอย่างเดียว"¹

จะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้พระเจ้าน้องยาเธอทั้งหลายเล่าเรียนในราชสำนักเมื่อเรียนจบก็ได้ออกมาช่วยพระองค์จัดการประเทศในด้านต่าง ๆ เช่น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการเป็นเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงส่งพระราชาโอรสและบุคคลต่าง ๆ ไปศึกษาต่อต่างประเทศหลายสาขา และเพื่อให้มีความคิดเท่าทันฝรั่ง พระองค์ได้มีพระราชดำรัสกับบรรดาพระราชาโอรสและบุคคลต่าง ๆ ที่ไปศึกษาต่อต่างประเทศว่า "ไม่ได้เรียนเพื่อให้เป็นฝรั่งแต่เรียนเพื่อจะให้เป็นคนไทยที่มีความรู้เสมอด้วยฝรั่ง"² ซึ่งบรรดาบุคคลที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศเหล่านี้ได้เป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงบ้านเมืองแบบใหม่ในอนาคต

ส่วนการศึกษาของสตรีในราชสำนัก คือการศึกษาของเจ้านายผู้หญิงในสมัยต้น ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังคงได้รับการศึกษาเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งยังมิได้มีการจัดตั้งเป็นโรงเรียน เจ้านายต่าง ๆ และพระราชธิดาจึงเรียนกันในสำนักของคนเรือนรวมกับพระราชาโอรส พ่ออายุ

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เล่ม 2 หน้า 146

² "พระราชดำรัสตอบ" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 14 ลงวันที่ 16 มกราคม

11 ปี พระราชโอรสจะแยกไปเรียนต่างหากส่วนพระราชธิดาก็เรียนศีลธรรม ศาสนา
วรรณคดี หัตถกรรมการช่าง เลข โหราศาสตร์และโบราณคดี รัชกาลที่ 5 ทรงจัด
สำหรับพระเจ้าลูกเธอให้ทรงเล่าเรียนหนังสือไทยที่คึกขางประทุมมานไชยศรีด้าน
ตะวันตกไม่ได้ตั้งเป็นโรงเรียน

ในปี พ.ศ. 2423 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงเรียนสุนันทาลัยขึ้นและในปี
พ.ศ. 2440 ได้ตั้งโรงเรียนเสาวภาขึ้นสำหรับให้บรรดาสตรีต่าง ๆ ได้ศึกษาร่วมกับ
พระบรมวงศานุวงศ์ แต่การศึกษาของสตรีก็ยังไม่เจริญขึ้นไปมากนัก มีสตรีสอบชิงทุน
เล่าเรียนหลวงไปศึกษาต่อต่างประเทศจึงพระราชทานเงินให้แทน¹

การที่ต้องเร่งจัดการศึกษานั้นเพราะในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวนั้น สภาวะเหตุการณ์ที่ล่อแหลมจากการที่อังกฤษกับฝรั่งเศสเข้ามาคุมเชิง
ผลประโยชน์ซึ่งกันและกันในประเทศไทย รัชกาลที่ 5 ทรงห่วงใยมาก พระองค์ได้
พยายามหาทางแก้ไขอันตรายของบ้านเมืองโดยการเริ่มปรับปรุงภายในประเทศเสียก่อน
และสิ่งที่สำคัญก็คือการจัดการศึกษาซึ่งเป็นทางเดียวที่จะทำให้ไทยอยู่รอดได้ การจะยก
ฐานะประเทศให้ทันสมัยต้องพัฒนาประเทศหลายด้าน การเริ่มการศึกษาในราชสำนัก
เป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกและเป็นทางเดียวที่จะขยายการศึกษามาสู่ประชาชนได้ แต่ใน
การจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ขาดบุคคลที่มีความรู้ความสามารถใน
การวางแผนการศึกษามาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงจ้าง
ชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาซึ่งก็เป็นเหตุผลที่จำเป็นที่จะต้องทำเช่นนั้น เพื่อให้
บรรดาชาวต่างประเทศช่วยเหลือแนะแนวทางให้ในระยะแรก ต่อมาเมื่อบุคคลต่าง ๆ
ที่พระองค์ส่งไปศึกษาดังประเทศสำเร็จการศึกษากลับมาก็สามารถมารับตำแหน่งหน้าที่
แทนชาวต่างประเทศต่อไปซึ่งเป็นนโยบายที่ฉลาดของพระองค์

การว่าจ้างผู้เชี่ยวชาญหรือที่ปรึกษาชาวต่างประเทศเข้ามาช่วยแบ่งเบาภาระ
หรือแก้ไขปัญหานั้นมีให้เป็นที่มิใช่เป็นผลดีทั้งหมด ผลเสียก็มีอยู่มาก ชาวต่าง
ประเทศยอมทำงานโดยปราศจากความรู้ลึกซึ้งแท้รับผิดชอบ พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและบุคคลชั้นผู้นำของไทยก็ตระหนักดี พระองค์ได้พระราชทาน

¹ เกหลง ปภาวสีทิธี ประวัติการศึกษาประเทศไทยโดยสังเขป หน้า 68

ข้อคิดดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาว่า

การใช้ฝรั่งนั้นมิใช่เป็นการง่ายและก็รู้ได้ชัดเจนอยู่ในใจด้วยกันว่าเขาเป็น
คนต่างภาษาต่างชาติ จะซื้อตรงจงรักภักดีอะไรต่อเราหนักหนา ก็ชั่วแต่
มาหาทรัพย์กลับไปบ้าน เมื่อจะว่าเช่นนั้นก็ไม่สู้ยุติธรรมแท้เพราะบางคนซึ่งมี
อัธยาศัยดีแลมีความอยากจะได้ชื่อเสียงที่ดี ถ้ามีความละเอียดอยากจะอยู่
ทำการให้ยืดยืนไป เขาก็ทำดีต่อเรามาก ๆ ก็คงต้องนับว่าเป็นเพื่อนกันไม่
ใช่เพื่อนตายเกือบจะทั้งนั้น¹

บุคคลสำคัญอีกท่านหนึ่งคือสมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ
ก็ไต่ทรงมีลายพระหัตถ์ไปยังเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเมื่อครั้งยังเป็นพระยา
วิสุทธสุริยศักดิ์ กล่าวถึงผลที่จะพึงได้จากการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามามากไว้ดังนี้
"การที่ไต่คนต่างประเทศมากมีทางที่เสียเปรียบเหมือนสุนัขเฝ้าบ้าน งาม
ถ้าสืบคิดไปปลายมือก็ลงแดงได้เหมือนกัน การที่จะแก้ไขเห็นอย่างเดียวแต่ต้องจัดการ
ศึกษา"²

แต่เป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องจ้างชาวต่างประเทศ จะเห็นได้ว่าไทยเราต้องเสีย
ค่าใช้จ่ายในการจ้างชาวต่างประเทศเป็นจำนวนเงินที่สูงมากและครูชาวอังกฤษได้รับเงิน
เดือนสูงกว่าครูไทยมาก แต่เราก็คงจ้างชาวต่างประเทศเพราะคนมีความรู้ความ
สามารถไม่พอ³

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาและหนังสือ
กราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เล่ม 2 หน้า 146 - 147

² ฎ. หน้า 230

³ วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 หน้า 210

ในด้านที่ชาวต่างประเทศมาเป็นผู้แนะนำช่วยจัดการศึกษาให้เจริญก็มีมากมาย ซึ่งก็เป็นผลดีแก่ไทยเรา เช่น นายคัมภีร์ ยี ยอนสัน ได้แสดงความเห็นแนะนำเกี่ยวกับการศึกษาของนักเรียนไทยไว้ดังนี้ "เวลาที่จะศึกษาในเมืองนอกต่อไปก็จะน้อยลงได้ คงค่าเรียนน้อยลงแก่กรมศึกษาธิการ...ทั้งจะไม่ใคร่มีโอกาสที่จะลี้ภัยประเทศแลธรรมเนียมของเมืองคน นักเรียนนั้นมีใจส่งไปเพื่อเรียนภาษาอังกฤษ แต่ส่งไปเพื่อเรียนวิชาอันมีประโยชน์ต่างหาก"¹

เมื่อการศึกษาในราชสำนักได้มีการวางรูปแบบเป็นระเบียบแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ขยายการศึกษามายังประชาชนโดยอาศัยการศึกษาของโรงเรียนหลวงซึ่งพระองค์จัดตั้งขึ้นเป็นแบบอย่าง โรงเรียนแห่งแรกที่รัชกาลที่ 5 เปิดให้ประชาชนทั่วไปได้ศึกษาเล่าเรียน คือโรงเรียนวัดมหรณพารามในปี พ.ศ. 2427 ซึ่งนับได้ว่าเป็นตัวอย่างที่ได้มาจากการศึกษาในราชสำนักและจะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ยึดวัดเป็นศูนย์กลางในการขยายการศึกษา นอกจากนี้การพัฒนาประเทศทุกด้านที่เกิดขึ้นในสมัยของพระองค์ก็เป็นผลมาจากความเจริญทางการศึกษาที่ได้รับจากประเทศตะวันตกทั้งสิ้น และบรรดาบุคคลชั้นนำและพระราชโอรสได้นำเอาความคิดแบบชาวตะวันตก ซึ่งมีอิทธิพลต่อโครงสร้างและวัฒนธรรมประจำชาติของประเทศที่ได้ไปศึกษากลับมาสู่ประเทศไทยด้วยกันทุกพระองค์

ผู้เขียนเห็นว่าบาทหลวงชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นเรื่องที่น่าสนใจและยังไม่มีผู้ใดศึกษาโดยตรง ด้วยเหตุนี้เป็นเรื่องที่ควรจะศึกษาค้นคว้า เพื่อเผยแพร่ต่อไป

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศบ 74/12
พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กรวาลพลพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ ลงวันที่ 1 มีนาคม
ร.ศ. 119

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาถึงนโยบายการจัดการศึกษาในราชสำนัก และบทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อศึกษาถึงวิธีการและหลักเกณฑ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการว่าจ้างชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาในราชสำนัก
3. เพื่อวิเคราะห์ถึงผลกระทบในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวต่างประเทศเข้ามามีบทบาทจัดการศึกษาในราชสำนัก

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการว่าจ้างชาวต่างประเทศและบทบาทของชาวต่างประเทศในการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ทำให้เห็นถึงปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ในการว่าจ้างชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาในราชสำนัก
3. ทำให้ทราบว่าการศึกษาในราชสำนักนั้นเป็นการวางแนวทางการศึกษาในปัจจุบัน

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

เน้นการจัดการศึกษาในราชสำนัก และบทบาทชาวต่างประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนในรัชสมัยก่อนหน้านั้นจะศึกษาเป็นส่วนประกอบ

สมมติฐานในการศึกษาค้นคว้า

1. บทบาทชาวต่างประเทศที่มาจัดการศึกษาในราชสำนัก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก
2. การจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นผลให้เกิดการขยายการศึกษามายังประชาชนทั่วไป
3. บทบาทชาวต่างประเทศที่มาจัดการศึกษาในราชสำนักมีอิทธิพลต่อแนวความคิด และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในระยะต่อมา

วิธีการในการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณนา (Description) และแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) และอาศัยข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ประกอบ

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ

1. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
2. หอสมุดแห่งชาติ
3. หอสมุดคำร่างราชานุภาพ
4. กองบรรณสารกระทรวงการต่างประเทศ
5. แผนกเก็บ กองกลางสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ
6. หอสมุด เนลสัน เฮย์ส (Neilson Hays)
7. หอสมุดอื่น ๆ เช่น หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ฯลฯ

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources)

1.1 เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

- เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ รัชกาลที่ 5
- เบ็ดเสร็จเรื่องราวเจ้าชาวต่างประเทศ รัชกาลที่ 5
- กระทรวงต่างประเทศเรื่องพระราชวงศ์ไทยและนักเรียนไทยในต่างประเทศ รัชกาลที่ 5
- กระทรวงศึกษาธิการ โรงเรียนในมณฑลกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 5

1.2 เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

- ราชกิจจานุเบกษา
- จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันภาค 7
- พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี 2 เล่ม
- พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชทานเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
- เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

2. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources)

2.1 วิทยานิพนธ์และหนังสือต่าง ๆ

- แนน้อย คิตติรานนท์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
- ประยุทธ์ สิริพันธ์ ตามรอยบาทพระพุทธรูปเจ้าหลวง
- พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าทิวิต
- วุฒิชัย มุลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5

- เวลส์ เคนเนท อี ประวัติโปรเตสแตนต์ในประเทศไทย
- ศาสตราจารย์ดวงเดือน พิศาลบุตร ประวัติการศึกษาไทย
- สมเด็จพระปรมัยยิกานุภาพ ความทรงจำ
- เอ บี กริสโวลต์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ กรุงสยาม
- George Haws Foltus หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4

2.2 วารสารต่าง ๆ

- วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์
- วารสารวิทยาศาสตร์
- วารสารมิตรครู
- วารสารปราชญ์สาร

สรุป

บรรณานุกรม

บทคัดย่อ

บทที่ 1

สภาพทั่วไปของการศึกษาในราชสำนักและบทบาทชาวต่างประเทศ
ที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักก่อนสมัยรัชกาลที่ 5

1. สภาพทั่วไปของการศึกษาในราชสำนักก่อนสมัยรัชกาลที่ 5

การศึกษาที่ประชาชนทั่วไปได้รับนั้นเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยลพบุรีแล้ว โดยวัดเป็น
ผู้จัด มีพระเป็นครูผู้สอนอ่านเขียนหนังสือจนสามารถศึกษาพระไตรปิฎกได้ การเรียนตามแบบนี้
ทำให้มีนักปราชญ์หลายคนเกิดขึ้นในสมัยลพบุรี โดยทราบจากหนังสือหลายเล่มที่แต่งขึ้น
เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำรานานสิงหนวัติ ตำรานานจามเทวีวงศ์ ตำรานานเมืองเชียงใหม่¹
จะเห็นได้ว่าการศึกษาทั่วไปของประชาชนได้เกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่สมัยลพบุรี ส่วนการศึกษา
ในราชสำนักก็คงจะต้องมีเช่นเดียวกัน กับประชาชนทั่วไป แต่ว่าหลักฐานไม่ปรากฏชัดเหมือนกับ
ในสมัยสุโขทัย

1.1 การศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ. 1761 - 1893

การศึกษาในราชสำนักเริ่มมีหลักฐานแน่ชัดในสมัยสุโขทัย โดยจะเห็นว่าในสมัยนี้
การศึกษาแยกเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายอาณาจักร กับฝ่ายพุทธจักร² การศึกษาฝ่ายพุทธจักรเป็น
การศึกษาโดยทางพุทธศาสนา ส่วนทางอาณาจักรคือ การเรียนที่วัด ซึ่งเป็นสำนักเรียน
สำหรับราษฎรทั่วไปโดยมีพระที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นครูผู้สอน ส่วนที่สำนักราชบัณฑิตซึ่งสอน
เฉพาะเจ้านายบุตรขุนนางข้าราชการเท่านั้น ความรู้ที่เรียนในสมัยสุโขทัยเป็นเรื่องศาสนา
ภูมิศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ การปกครอง และจริยธรรม³ ปรากฏในพระราชพงศาวดาร

¹ สวัสดิ์ จงกล "วิวัฒนาการของการจัดรูปบริหารการศึกษา" ในบทเรียนจาก
การจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา หน้า 174 - 175

² ข

³ ข. หน้า 176

ว่าพระเจ้าลิไทแห่งกรุงสุโขทัยเมื่อทรงพระเยาว์ได้เคยศึกษาเล่าเรียนในสำนักราชบัณฑิตจนมีความรู้วิชาหนังสือแตกฉานจนถึงกับได้ยกย่องว่าทรงเป็นนักปราชญ์¹

ส่วนการศึกษาของสตรีในสมัยนั้นเท่าที่ได้ทราบจากคำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ จะเห็นได้ว่า นางนพมาศได้รับการศึกษาเป็นอย่างดีจากในราชสำนักของพระร่วงเจ้า นางได้เรียนวิชาภาษาไทย และสันสกฤต นอกจากนี้ก็เรียนวิชาโหราศาสตร์อีกด้วย² จัดได้ว่านางนพมาศเป็นแบบอย่างของหญิงไทยชั้นสูงในสมัยสุโขทัยที่ได้รับการศึกษาอย่างดี

1.2 การศึกษาในราชสำนักระหว่างพ.ศ. 1893 - 2310

การศึกษาในราชสำนักในช่วงเวลานี้ก็ดำเนินตามแบบสมัยสุโขทัยเรื่อยมา ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การศึกษาในราชสำนักรุ่งโรจน์มาก แม้กระทั่งนายประจักษ์สามารถแต่งโคลงได้ สำนักราชบัณฑิตได้อสอนวิชาต่าง ๆ กันทั้งภาษาไทย บาลี สันสกฤต ฝรั่งเศส เขมร พม่า มอญ จีน ปรากฏตามพงศาวดารว่าพระศรีสุนทร ไอรสองค์หนึ่งของพระเพทราชา ได้ทรงศึกษาเล่าเรียนอักษรสมัย และวิชาอื่น ๆ จากอาจารย์ต่าง ๆ เป็นอันมากจนชำนาญและยังทรงศึกษาวิชาโหราศาสตร์และแพทยศาสตร์ เข้าใจกันว่าโดยเฉพาะภาษาไทย คงจะได้ว่างมาตรฐานขึ้นมาแต่ครั้งนั้น เพราะปรากฏว่า พระโหราธิบดีได้แต่งแบบเรียนภาษาไทยชื่อ จินตามณี ขึ้นมา³

สำหรับการศึกษาของสตรีชั้นสูงในสมัยนั้นอาจกล่าวได้ว่า สนับสนุนในด้านอักษรศาสตร์อยู่มาก สตรีชั้นสูงในราชสำนักจึงสามารถแต่งหนังสือได้ก็เช่น พระราชธิดาในพระเจ้า

¹กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507

²กระทรวงศึกษาธิการ นางนพมาศ คำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หน้า 8-9

³กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507 พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507 หน้า 3

อยู่หัวบรมโกศ คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ และเจ้าฟ้าอุบลพล ทั้งสองพระองค์นี้มีความสามารถด้านอักษรศาสตร์มาก ทรงนิพนธ์ ค่าวัดและอิเหนา ขึ้นจึงแสดงว่าทรงมีความรู้ในทางภาษาและการกวีเป็นอย่างดี¹

1.3 การศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ. 2310 – 2325

การศึกษาในสมัยนี้ไม่เจริญก้าวหน้าหรือเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด เนื่องจาก การที่เพิ่งเสียดังกรุงศรีอยุธยาใหม่ ๆ ดังนั้นสิ่งที่สำคัญที่สุดในสมัยนี้ก็คือ การฟื้นฟูประเทศให้เข้มแข็งโดยเร็วเพื่อเตรียมรับมือกับพม่าและการหาอาหารเลี้ยงประชาชนซึ่งอดอยากและยากจนจึงเป็นงานรีบด่วนเหนือสิ่งอื่นใด ประชาชนทั่วไปต้องพะวงถึงการหาเลี้ยงชีพยิ่งกว่าที่จะให้ความสนใจเรื่องการศึกษาของบุตรหลานได้ แต่สำหรับเจ้านายและข้าราชการ การศึกษายังเป็นสิ่งจำเป็นอยู่มาก จะเห็นได้จากเมื่อครั้งสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขณะทรงพระเยาว์ ในตอนนั้นพระราชบิดาคือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังเป็นข้าราชการธรรมดา รับราชการอยู่กับสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงนำไปฝากให้ศึกษาอักษรสมัยในสำนักพระวันรัต (ทองอยู่) วัดบางหว้าใหญ่² ส่วนชาวบ้านทั่วไปนั้นไม่ได้ตั้งตัวที่จะรับการศึกษาเนื่องจากสภาพ การณซึ่งบีบบังคับอยู่

1.4 การศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2411

การศึกษาในช่วงระยะเวลานี้ตรงกับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งจัดแบ่งได้เป็น 2 ช่วง

1.4.1 การศึกษาในราชสำนักก่อนอิทธิพลตะวันตกเข้ามา (พ.ศ. 2325–2352) ซึ่งตรงกับสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งในตอนนี้นักยังมีศึกษาสงครามกับพม่าอยู่ ดังนั้นการศึกษาก็ได้มีการปรับปรุงใหม่ ยังคงดำเนินตามแบบสมัยกรุงศรีอยุธยา

ส่วนการศึกษาของสตรีชั้นสูงในสมัยนี้จะเห็นได้ว่าพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระองค์เจ้ามณฑากับพระองค์เจ้าอุบลไถทรงนิพนธ์หนังสือ

¹ เกหลง ปากาสีทธิ ประวัติการศึกษาในประเทศไทยโดยสังเขป หน้า 62

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2

ไว้หลายเรื่องที่ได้รับการยกย่องคือ "กุมารกำนัน" ได้ช่วยกันนิพนธ์ทั้ง 2 พระองค์¹

1.4.2 การศึกษาในราชสำนักเมื่ออิทธิพลตะวันตกเข้ามา (พ.ศ. 2352-2411) การศึกษาในราชสำนักในช่วงนี้เริ่มตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับได้ว่าบ้านเมืองสงบสุขพอสมควร การศึกษาในราชสำนักจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือนอกจากจะศึกษาเล่าเรียนภาษาไทยแล้ว ก็ยังศึกษาภาษาต่างประเทศเพิ่มเติม จากบรรดามิชชันนารี ซึ่งเดินทางเข้ามาสอนศาสนาในประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ. 2378

บุคคลที่ได้รับการศึกษาในช่วงระยะเวลานี้ เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระเยาว์ได้เรียนอักษรสมัยในสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกยารามร่วมกับพระอาจารย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นมาอยู่ในพระบรมมหาราชวังก็ทรงศึกษาวิชาความรู้สำหรับพระราชกุศลต่อมาจึงสนับสนุนได้ว่า วิชาความรู้อย่างใดที่นิยมกันในสมัยนั้นว่าสมควรแก่ชาติ帝王ราชกุมารอันสูงศักดิ์คงได้ศึกษาต่อผู้เชี่ยวชาญวิชานั้น ๆ²

ส่วนการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในสมัยทรงพระเยาว์นั้นเป็นการยากที่จะค้นคว้าได้แน่นอนแต่พอจะอนุมานได้ว่าเมื่อยังทรงพระเยาว์นั้นคงจะได้เริ่มเรียนอักษรสมัยในสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกยารามร่วมกับพระอาจารย์เกี่ยวกับรัชกาลที่ 4³

การศึกษาเบื้องต้นของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้าพิจารณาจากพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 ในเรื่องวัดสมอรายก็จะพบว่า "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่มศึกษาอักษรสมัย ณ สำนักวัดท้ายตลาดพร้อมด้วยเจ้านายซึ่งเป็นพระราชโอรส รัชกาลที่ 2 ครั้นเมื่อทรงผนวชมาแล้วก็เสด็จไปเรียนต่อที่หอพระมณเฑียรธรรมพร้อมไปกับทรงเรียน

¹ ประยูร ลิทธิพันธ์ ปิยมหาราชินีกับพระราชพิธีประจำชาติ หน้า 332

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความทรงจำ หน้า 55

³ ณัฐฉิ สุทธิสงคราม กษัตริย์วังหน้า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ศิลปศาสตร์ ทรงปั้นที่โรงแสง และทรงช่างทรงม้า ในสำนักเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราชและ
รัชกาลที่ 3 เอง"¹

เข้าใจว่าการศึกษาของพระปิ่นเกล้าฯ ก็น่าจะเป็นไปเช่นนี้เพราะในเรื่องยังปั้น
ทรงช่าง ทรงม้า ก็เป็นเรื่องที่ตรงกับพระราชอัธยาศัยของพระองค์อยู่

ครั้นถึงในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาในราชสำนัก
เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ในชั้นต้น ๆ ที่เรียกอย่างในปัจจุบันว่าประถมศึกษา การศึกษา
ของพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอ จะเรียนด้วยกันในพระบรมมหาราชวังจนพระชน
มายุได้ 7 ขวบ และเมื่อเริ่มเรียนในชั้นมัธยมศึกษา การเล่าเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอ
และพระเจ้าลูกเธอจะเริ่มแยกกัน พระเจ้าลูกยาเธอเรียนกับครูผู้ชาย และพระเจ้าลูกเธอ
เรียนกับครูผู้หญิง และวิชาที่เรียนก็ผิดกัน พระเจ้าลูกยาเธอเริ่มเรียนภาษามคธ พระเจ้า
ลูกเธอเรียนการเรือนและภาษาไทย จนกระทั่งโสกันต์ทั้งพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้า
ลูกเธอ* เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอโสกันต์แล้วเรียนวิชามัธยมศึกษาปลายแล้วก็ทรงผนวช ในขณะที่
ทรงผนวชก็เล่าเรียนพระธรรมวินัย และศิลปวิทยาเฉพาะอย่างที่ชอบพระอัธยาศัย และเมื่อ
ลาผนวชแล้วก็ต้องเรียนวิชาเฉพาะในสำนักผู้เชี่ยวชาญจนสามารถที่จะออกมารับราชการได้
ส่วนพระเจ้าลูกเธอก็จะฝึกในด้านกร เรือนจนชำนาญ²

ในสมัยนั้นโรงเรียนสำหรับสอนผู้หญิงอย่างในสมัยนี้ไม่มีคนทั้งหลายนับถือกันมาแต่
โบราณว่า การศึกษาและอบรมสำหรับเด็กผู้หญิงไม่มีที่ไหนเสมอเหมือนในพระบรมมหาราชวัง
จนมีคำเปรียบเทียบกับเมื่อสรรเสริญกิริยามารยาทของหญิงสาวว่า "เหมือนผู้หญิงชาววัง"
วิธีการฝึกสอนเด็กหญิงที่ในพระบรมมหาราชวังตามแบบโบราณในปัจจุบันได้เลิกละเลี่ยนแล้ว

¹ สมิต เทเวศร์ (นามแฝง) เจ้าฟ้าจุฑามณี หน้า 58 - 59

* พระเจ้าลูกยาเธอโสกันต์เมื่อพระชันษา 13 ปี ส่วนพระเจ้าลูกเธอโสกันต์เมื่อ
พระชันษา 11 ปี

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความทรงจำ
หน้า 15 - 17

ซึ่งประเพณีการอบรมที่ได้นับอย่างมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา นายเสงี่ยม กุมพวาส เป็นผู้
ที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังตั้งแต่เกิดจนอายุได้ 13 ปี ได้รู้เห็นประเพณีซึ่งใช้อยู่ในสมัย
รัชกาลที่ 4 ซึ่งเกี่ยวกับผู้หญิงชาววังว่า ผู้หญิงชาววังมีต่างกันเป็น 3 ชั้น คือชั้นสูง ชั้นกลาง
ชั้นต่ำ มีฐานะและโอกาสในการศึกษาต่างกัน ชั้นสูงคือเจ้านายที่เป็นพระราชธิดาประสูติ
และศึกษาในพระบรมมหาราชวัง เมื่อทรงพระเจริญวัยก็ได้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่อยู่ในวัง บาง
พระองค์ได้พระราชทานอนุญาตให้เสด็จออกไปอยู่นอกวังต่างหาก หรือชั้นหม่อมเจ้าอันเกิด
ที่วังพระราชบิดา ถ้าพระราชบิดาสิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็โปรดรับเข้าไป
เลี้ยงไว้ในพระราชวัง หรือมีฉะนั้นเจ้านายบางพระองค์ส่งหม่อมเจ้าโอรสธิดาที่ยังเยาว์ เข้า
ศึกษาอยู่กับเจ้าพี่เจ้าน้องที่ในวัง ถ้าเป็นชายชั้นษาไคราว 10 ขวบก็ต้องออกไปอยู่นอกวัง
ในพวกเจ้านายนับว่าเป็นชาววังโดยกำเนิด พวกลูกผู้ที่มีตระกูลคือพวกราชินิกุล และธิดา
ข้าราชการ หม่อมราชวงศ์ถือว่าเป็นชาววังด้วยกระพรวนตัว นับอยู่ในชั้นสูงเหมือนกัน โดย
ผู้ปกครองต้องพาไปฝากไว้ในสำนักผู้ใหญ่ในพระบรมมหาราชวังเบื้องต้นฝึกหัดมารยาท กิริยา
วาจา แล้วเรียนหนังสือและวิชาการเรียนต่าง ๆ เช่น ทำเครื่องแต่งตัว เย็บปักถักร้อย
ทำอาหาร และสอนพุทธศาสนาด้วย¹

จะเห็นได้ว่าการศึกษาล่าเรียนของผู้หญิงทั้งเจ้านายราชินิกุลและบุตรหลาน
ข้าราชการในสมัยนั้น การศึกษาที่ดีที่สุดคือการศึกษาราชสำนักหรือในพระบรมมหาราชวัง
แต่การศึกษาในสมัยนั้นไม่ได้เน้นหนักไปทางเล่าเรียนเขียนอ่าน แต่หนักไปทางฝีมือ มารยาท
และการผ่อนร่า และถือกันว่าผู้ที่ผ่านการศึกษาราชสำนักมาแล้วจะต้องเป็นผู้ที่มีฝีมือ และ
ความสามารถสมกับเป็นกุลสตรีแม่แก่ผู้หญิงที่ฝึกหัดผ่อนร่าก็ได้รับการยกย่อง อาจได้รับโปรด
เกล้าให้เป็นเจ้าจอมก็มีบ่อย ๆ^{2*} และนอกจากนั้นการส่งบุตรหญิงเข้าเรียนในราชสำนัก
สำหรับบรรดาเจ้านายประเทศราชนั้นยังเป็นเครื่องหมายของความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

¹เสงี่ยม กุมพวาส ราชประเพณีในสมเด็จพระปิยมหาราช หน้า 184 - 186

²ก.

* เช่นเจ้าจอมมารคัทธิม ได้ฝึกหัดผ่อนร่าจนได้เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 5 ประสูติ
พระราชโอรสคือพระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช พระราชธิดา พระองค์เจ้าประเวศวรสมัยและ
พระราชโอรส พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ

2. บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักก่อนสมัยรัชกาลที่ 5

ชาวต่างประเทศได้เข้ามามีบทบาทในประเทศไทยในรูปของการสร้างความเจริญในด้านการศึกษาในราชสำนัก เท่าที่ปรากฏหลักฐานแล้วก็เริ่มมีในสมัยอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก่อนหน้าสมัยอยุธยา ในสมัยสุโขทัยปรากฏว่าได้มีชาวต่างประเทศเข้ามาช่วยเหลือในราชสำนักแต่ไม่ได้อยู่ในรูปของการศึกษาแต่เป็นในรูปของการช่าง เช่นสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้เชิญช่างจีนมาฝึกหัดการทำเครื่องสังคโลกในราชสำนักและขยายมาถึงประชาชนด้วย

2.1 บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักระหว่าง

พ.ศ. 1893 - 2310

ชาวต่างประเทศที่เข้ามาในประเทศไทยได้มีบทบาทในด้านการศึกษาในราชสำนักโดยตรงในสมัยพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งจะแบ่งชาวต่างประเทศที่เข้ามาในช่วงระยะเวลานี้ได้เป็น 2 พวก

2.1.1 บทบาทของพวกบาทหลวงนิายโรมันแคทอลิก

ปรากฏตามจดหมายเหตุของพวกมิชชันนารีได้มาตั้งโรงเรียนสอนเพื่อเผยแพรศาสนาคริสต์ และสอนให้คนทั่วไปรู้หนังสือแล้ว พวกบาทหลวงได้ตั้งโรงเรียนขึ้นเรียกว่าโรงเรียนสามเณร โรงเรียนนี้ตั้งขึ้นเพื่อสั่งสอนชาวพื้นเมืองที่ประสงค์จะเข้ารีต แต่นอกจากสอนศาสนาแล้วก็ให้สอนหนังสือและวิชาอื่น ๆ ด้วย ปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงส่งเด็กเป็นจำนวนมากมาเรียนในโรงเรียนของพวกบาทหลวง¹

2.1.2 บทบาทของคณะทูตและพ่อกาชาชาวฝรั่งเศส

ในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส และคณะทูตของฝรั่งเศสได้มีบทบาทในการนำนักเรียนไทยออกไปศึกษาต่อในประเทศฝรั่งเศสด้วยจะเห็นได้จากจดหมายเหตุของไทยที่บันทึกไว้โดยที่ออกพระวิสุทธสุนทรราชทูต ออกหลวงกลียราชไมตรีอุปทูต และออกขุนศรีวิสารวาจาตรีทูต มีถึง

¹กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507 พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507 หน้า 4

มูสุลาบี ซึ่งได้เป็นผู้คุมกำปั่นความว่า "อัครโนขอให้ท่านช่วยเร่งรัดครูอันสั่งสอนเด็กซึ่ง
อยู่เรือนนั้นให้รู้สันตติ และจะไถ่กลับเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา อันพระมหากษัตริเจ้าต้อง
พระราชประสงค์นั้นแลอัครโนขอแทนกระเป็นเจ้าให้บำรุง ช่วยท่านให้มีบุญให้จำเวรสืบไป"¹

พิจารณาจากจดหมายเหตุนับนี้จะเห็นได้ว่าชาวต่างประเทศได้มีบทบาทเกี่ยวข้อง
กับการศึกษาในราชสำนักนานแล้ว และไทยก็ไถ่ส่งนักเรียนไปศึกษาในต่างประเทศมาตั้งแต่
สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมาแล้ว แต่การศึกษาได้หยุดชะงักไป เพราะไทยเราได้
หยุดการติดต่อกับชาวต่างประเทศไปเนื่องจากเหตุการณ์ภายในบ้านเมืองวุ่นวายและนโยบาย
ของผู้นำไม่นิยมชาวต่างประเทศ

ถึงแม้ว่าไทยจะติดต่อกับชาวยุโรปมาเป็นเวลานานในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่การ
ศึกษายังคงเป็นแบบโบราณอยู่ตามเดิม การถ่ายทอดวิชาความรู้ศิลปวิทยาการต่าง ๆ มีน้อย
มาก ตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก การติดต่อกับชาวยุโรปขาดหายไป ในสมัยรัชกาลที่ 2 จึงได้มีการติดต่อกับ
ชาวยุโรปอีก

2.2 บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักระหว่าง

พ.ศ. 2352-2411

การติดต่อกับชาวตะวันตกในช่วงระยะเวลานี้ทำให้คนไทยสำนึกได้ว่า
การเรียนรู้ภาษาของเขาตลอดจนวิชาความรู้ใหม่ ๆ เป็นสิ่งจำเป็นเพราะพวกนี้กำลังขยาย
อำนาจมาทางเอเชียตะวันออกเฉียงมากขึ้นทุกที จนถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 คนไทยได้ค้นคว้าที่จะ
รับวิทยาการและความรู้จากชาวตะวันตกอีกครั้งหนึ่ง

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ขุนนางไทยแบ่งออกเป็น 2 พวก พวกหนึ่งไม่นิยมตะวันตก
เพราะเห็นว่าตะวันตกมาุกรานที่ประเทศทางตะวันออกไปเป็นเมืองขึ้นจนเกือบหมด อีกพวกหนึ่ง

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุสมัยกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 8/3 จ.ศ. 1050

มีความคิดเห็นตรงกันข้ามกับพวกแรกเห็นว่าวิชาการศึกษาต่างประเทศนี้ดี ถ้าได้ติดต่อเล่าเรียน
 ควบแล้วก็จะทำให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองไทยในภายภาคหน้า เหตุผลอีกประการหนึ่ง
 คือพวกมหาอำนาจตะวันตก ได้แผ่ขยายอาณาเขตไกลเมืองไทยเข้ามาทุกที ถ้าไม่คบค้ากับ
 ตะวันตกไว้ก็จะไม่รู้เท่าทันตะวันตกและเหตุการณ์ปัจจุบัน เพราะชาวตะวันตกเข้ามามีบทบาท
 และอิทธิพลในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากยิ่งขึ้นทุกที¹

นอกจากนี้การคบหาสมาคมกันก็เป็นการฝึกให้รู้จักพูดภาษาตะวันตกไปในตัวโดยเฉพาะ
 อย่างยิ่ง ภาษาอังกฤษซึ่งจะเป็นกุญแจไขไปสู่วิทยาการต่าง ๆ ของประเทศมหาอำนาจอีกด้วย
 ข้าราชการสำคัญที่พอใจในการคบหาสมาคมกับชาวตะวันตกในครั้งนั้น คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี
 (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) กรมหมื่นวงศาธิราชสนิท หลวงสิทธิชัยเว
 (ชาว บุนนาค) พระยากระลาปณกิจโกศล (โหมค อมาตยกุล) หม่อมราโชทัย (ม.ร.ว.
 กระต่าย อิศรางกูร ณ อยุธยา) นอกจากนี้ เจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งกำลังผนวชอยู่ก็สนพระทัยในการ
 สมาคมกับชาวต่างประเทศมาก บทบาทชาวต่างประเทศที่เข้ามาในช่วงระยะนี้ก็มีอยู่หลายพวก
 ด้วยกัน

2.2.1 บทบาทของพวกบาทหลวงนิกายโรมันแคทอลิก ถึงราช

ปาลเลอกัวซ์ นั้นเป็นบาทหลวงอัคริการวัดคอนซิชัญญ์เข้ามาถึงเมือง
 ไทยวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2373 สังกษราชปาลเลอกัวซ์มีบทบาทในการสอนภาษาอังกฤษและ
 ภาษาลาตินให้รัชกาลที่ 4 ทำให้รัชกาลที่ 1 ทรงคุ้นเคยชอบพอกับท่านสังฆราช ซึ่งเป็น
 บัณฑิตสำคัญประการหนึ่งที่ได้ช่วยให้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมืองไทย
 โดยเฉพาะการเจรจากับความเมืองกับประเทศฝรั่งเศสได้แนบเนียนตามพระราชประสงค์²
 จะเห็นได้จากหนังสือจดหมายเหตุฝรั่งโบราณฉบับโรงพิมพ์ครุสมิธ ได้กล่าวไว้ในหน้าต้นว่า

¹ปิยนาด บุนนาค บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค หน้า 13

²ขจร สุขพานิช พระเกียรติประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พิมพ์ในงานบำเพ็ญกุศลสมโภช สุพรรณบัฏของเจ้าคุณสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ เจ้าอาวาส
 วัดมกุฏกษัตริยาราม 16 มกราคม 2500 หน้า 99

ข้าพเจ้าสังฆราชฝรั่งเศสชื่อ ยาง ปาเลอกัว บิณอบ ซึ่งได้เข้ามาอยู่ในกรุงรัตนโกสินทร์เห็นทรายชะยาประเศศบางกอกสยามในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลที่ 3 กรุงเทพฯ อยู่ตลอดมาจนถึงแผ่นดินในรัชกาลที่ 4 กรุงเทพฯ ในครั้งนั้นท่านมีพระราชโองการโปรดเกล้าให้ข้าพเจ้าออกไปเป็นล่ามตามทูตานุทูต สยามซึ่งเจริญพระราชสาส์นออกไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ณ กรุงปารีส ครั้งนั้นข้าพเจ้ารวบรวมจดหมายเหตุโบราณในประเทศยุโรปหลายชาติรวบรวมมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

จะเห็นได้ว่าสังฆราชปาเลอกัวมีบทบาทสำคัญต่อการศึกษารัฐธรรมนูญของรัชกาลที่ 4 มาก ทำให้รัชกาลที่ 4 ใช้ประโยชน์จากการเรียนภาษาอังกฤษและภาษาลาติน เป็นทางในการศึกษาวิทยาการด้านอื่น ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติต่อไป

2.2.2 บทบาทของพวกมิชชันนารีในกายโปรเทศแทนท์

2.2.2.1 บทบาทของพวกมิชชันนารีระหว่าง พ.ศ.2367-2394 มิชชันนารีอเมริกันได้เข้ามาในประเทศไทยเป็นครั้งแรกในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งเพราะบรรดามิชชันนารีอเมริกันไม่ได้มุ่งหน้าแต่จะสอนคริสต์ศาสนาแต่เพียงอย่างเดียวหากแต่ได้นำความรู้ ความคิด และวิทยาการแขนงใหม่ของชาวตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในหมู่ชาวไทยด้วย เช่น การพิมพ์ การแพทย์ การศึกษา วิทยาศาสตร์ ซึ่งวิทยาการเหล่านี้ยังไม่เคยเป็นที่รู้จักในบ้านเมืองไทยมาก่อนเลย ดังนั้นการที่มิชชันนารีอเมริกันเข้ามาครั้งนี้จึงนับว่าก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงเกิดขึ้นแก่ประเทศไทยในเวลาต่อมาและล้วนแต่เป็นประโยชน์อันมหาศาลแก่ประเทศไทย

¹สมบัติ พลายน้อย ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย โดย ส. พลายน้อย (นามแฝง) หน้า 53

การที่มิชชันนารีอเมริกันเข้ามามีบทบาทในเมืองไทยในเวลานั้น ทำให้คนไทยกลุ่มหนึ่งซึ่งมีความคิดก้าวหน้าเห็นความจำเป็นจะต้องเรียนรู้ภาษาอังกฤษเพื่อจะได้ติดต่อกับต่างประเทศ มิชชันนารีเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษามาอย่างดีจึงกลายเป็นครูสอนวิชาการใหม่ ๆ ให้กับคนไทย บุคคลสำคัญที่สนใจศึกษาวิชาการจากมิชชันนารีก็คือ พวกเดียวกับที่สนใจคบหาสมาคมกับชาวตะวันตก เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี นายช่วง บุนนาค ฯลฯ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลที่ต้องติดต่อกับชาวต่างประเทศเสมอ ๆ

มิชชันนารีอเมริกันมีบทบาทในการสอนภาษาอังกฤษ และวิทยาการใหม่ ๆ ให้กับพระราชวงศ์ไทย คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชกาลที่ 4¹ ซึ่งจากการศึกษาภาษาอังกฤษและวิทยาการใหม่ ๆ จากพวกมิชชันนารี ทำให้ทั้ง 2 พระองค์ได้เปลี่ยนแปลงประเทศให้ก้าวหน้าทันสมัยตามแบบตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ศึกษาหาความรู้ภาษาอังกฤษและวิทยาการใหม่ ๆ จากพวกมิชชันนารีจนมีความสามารถการศึกษาหาความรู้ของพระองค์ทำใ้บรรดาชาวต่างประเทศที่มาพบเห็นเกิดความเลื่อมใสศรัทธา จะเห็นได้จากบันทึกของเซอร์ยอนเบาริง ได้พรรณาดอนเข้าเฝ้าวังหน้าและจากบันทึกของหมอบรัดเลย์ ซึ่งบันทึกเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าพระองค์ได้รับอิทธิพลจากพวกมิชชันนารีและชาวต่างประเทศอื่น ๆ มาก ซึ่งพระองค์ได้แสดงออกโดยการคบแต่พระราชวังตามแบบชาวตะวันตกและนิยมขนบธรรมเนียมตามอย่างชาวตะวันตก ซึ่งจะเห็นว่าในการรับประทานอาหารทางใจมีดและช้อนช่อม และในที่ประทับของพระองค์ก็มีห้องสมุดซึ่งคัดเลือกหนังสือดี ๆ ไว้ รวมทั้งตัวอย่างอาวุธเครื่องจักรกล และเรือไฟขนาดเล็ก¹

จะเห็นได้ว่าชาวต่างประเทศได้มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงความนิยมของพระองค์ให้เป็นแบบตะวันตก นอกจากนี้ชาวต่างประเทศยังมีบทบาทในการสอนภาษาอังกฤษจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าทรงเชี่ยวชาญในภาษาต่างประเทศ มีข้อความที่แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงได้รับอิทธิพลจากชาวต่างประเทศในด้านการศึกษาภาษาต่างประเทศมาก

¹ ขจร สุขพานิช พระเกียรติประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานบำเพ็ญกุศลสมโภชสุพรรณภูมิของเจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์เจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยาราม 16 มกราคม 2500 หน้า 75

เป็นวันฉันกำลังนั่งเรียนหนังสือไทยเจียบ ๆ อยู่ในห้องคนเดียว ก็ได้ยินเสียงฝรั่งร้องทักมาจากกระเบื้องหน้าบ้านว่า "Hallo Doctor! How do you do?" ฉันลุกขึ้นไปดูบอกว่าคนอังกฤษที่ไหนที่มาแสดงเป็นกันเองกับฉันเช่นนี้ ก็แลไปเห็นชายหนุ่มคนหนึ่งรูปร่างสันตัดแต่ผิวคล้ำแดงกายด้วยชุดนายทหารเรืออังกฤษใหม่เอี่ยม ห้อยกระเป๋าคามทอง ยืนท่าทางผึ่งผายอยู่ที่กระเบื้องหน้าบ้าน ฉันเดินเข้าไปหาและกล่าวคำปฏิสันถาร แต่นายทหารเรือผู้นี้กลับหัวเราะลั่นด้วยความชอบใจ ฉันจึงจำได้ว่ามิใช่คนอังกฤษใครอื่นเลยที่แท้คือเจ้าหน้อย * นั่นเอง¹

จากข้อความที่ยกขึ้นมากล่าวนี้พอทำให้ทราบได้ว่าชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะมิชชันนารีอเมริกันมีบทบาทในการสอนภาษาแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก จนกระทั่งมีความชำนาญและภาษาอังกฤษเป็นหนทางในการศึกษาวิทยาการอื่น ๆ จากตะวันตกอีก

นอกจากนี้ มิชชันนารีอเมริกันได้มีบทบาทในการสอนภาษาต่างประเทศ และวิทยาการใหม่ ๆ ตามแบบแผนชาวตะวันตก ซึ่งจะต้องเริ่มเรียนภาษาอังกฤษก่อน พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของการเรียนภาษาอังกฤษมาก กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เล่าเรื่องนี้ไว้ว่า

เหตุที่รัชกาลที่ 4 ทรงศึกษาภาษาอังกฤษพิเคราะห์ใน เรื่องพงศาวดารส่อให้เห็นว่าน่าจะเป็นเพราะทรงปรารถนาถึงกิจการบ้านเมืองตั้งแต่จั้นรบแพ้อังกฤษต้องทำหนังสือสัญญายอมให้อังกฤษกับฝรั่งต่างชาติเข้าไปมีอำนาจในเมืองจีนเมื่อ พ.ศ. 2385 เวลานั้นไทยโดยมากเชื่อตามคำพวกจีนกล่าวว่าแพ้งครามไม่ทันเตรียมตัว แต่รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชดำริว่าถึงคราวโลกวิสัยจะเกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยฝรั่งมามีอำนาจขึ้นทางตะวันออกนี้ และประเทศสยามอาจจะมี

* พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (เจ้าฟ้าจุฑามณี)

¹ จร สุขพานิช พระเกียรติประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานบำเพ็ญกุศลสมโภชสุพรรณิภฏของเจ้าพระคุณสมเด็จพรมหาวิรวงศ์เจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยาราม 16 มกราคม 2500 หน้า 83-84

การเกี่ยวข้องกับวังยังขึ้นในวันหน้า¹

ความรู้ในภาษาอังกฤษไ้รัชกาลที่ 4 ทรงศึกษานั้นนับได้ว่าเป็นคุณเจเปิดประตูไปสู่
ความรู้ในวิชาอื่น ๆ

มิชชันนารีอเมริกันที่มีบทบาทต่อรัชกาลที่ 4 คือ ศาสนาจารย์
เจเรมี คาสเวล ซึ่งเป็นมิชชันนารีที่มีอิทธิพลที่สุดในการถวายการสอน
ภาษาอังกฤษขณะไ้รัชกาลที่ 4 ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศนานถึงหนึ่งปีหกเดือน²

ในระหว่างที่คาสเวลไ้ถวายการสอนภาษาอังกฤษไ้รัชกาลที่ 4 พระองค์ไ้ทรง
ให้คำจ้างเป็นการตอบแทนแก่ คาสเวล แต่เขาไม่ยอมรับ โดยคาสเวลขอแลกกับการสอน
ศาสนา ซึ่งรัชกาลที่ 4 ไ้ทรงอนุญาตให้คาสเวลไ้ห้องแห่งหนึ่งในวัดเป็นที่ประกาศศาสนา
คริสเตียนและแจกใบปลิว และยังทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ในวัดมาฟังการประกาศคำไ้ครอยาก
จะฟัง การอนุญาตให้พวกหมอสอนศาสนาเผยแพร่ศาสนาของตนเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน
ความรู้ภาษาอังกฤษตามจุดหมายเหตุของคาสเวลบันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า "มิถุนายน 14
(1845) ฉันไ้รับพระราชหัตถเลขาจากเจ้าฟ้าใหญ่* ทรงพระราชทานห้องในเขตวัดให้
ฉันสอนศาสนา และแจกหนังสือโดยมีเงื่อนไข ฉันต้องถวายภาษาอังกฤษแก่พระองค์ท่านเป็น
การตอบแทน"³

¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ความทรงจำ
หน้า 95-96

²สุพรรณิ กาญจนันธุติ "บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในประเทศไทย" ใน
ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา หน้า 35 - 36 (หนังสือแปลชุดคนวัตน์
เล่มที่ 25)

* พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

³ขจร สุขพานิช พระเกียรติประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พิมพ์ในงานบำเพ็ญกุศลสมโภชสุพรรณบัฏของเจ้าคุณสมเด็จพรมหาวิรวงศ์เจ้าอาวาสวัด
มกุฎกษัตริยาราม 16 มกราคม 2500 หน้า 80

ในการที่รัชกาลที่ 4 ทรงอนุญาตให้สอนศาสนาคริสต์ในวัดซึ่งเป็นวัดทางศาสนาพุทธ และพระองค์ก็เป็นผู้ที่เกรงกลัวต่อศาสนาพุทธมาก การที่ทรงยอมเช่นนี้ พิจารณาได้ว่าพระองค์ทรงมุ่งหวังวิทยาการและผลประโยชน์ที่จะได้รับจากพวกมิชชันนารีอเมริกันมาก ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนจากพระราชหัตถเลขาของพระองค์ว่า

แสงสว่างแห่งความรู้ คือวิทยาศาสตร์อันมหัศจรรย์ได้เกิดขึ้นในยุโรป ดังนั้น ศาสตร์ศาสนาจึงเป็นลัทธิที่นับถือของชาวยุโรปมาจนทุกวันนี้ เราติดต่อกับมิตรชาวอังกฤษแลอเมริกันนั้นก็เพื่อความรู้ในทางวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์หาใช้ติดต่อกเพราะชื่นชมแลอัศจรรย์ใจในศาสนาสามัญนั้นไม่¹

ซึ่งมิชชันนารีอเมริกันเองก็มีความซาบซึ้งในการที่รัชกาลที่ 4 ได้ถวายห้องในวัดบวรนิเวศวิหารให้สำหรับสอนศาสนาและพระองค์ยังไม่ถกกันในการสอนศาสนาอีกด้วย ซึ่งก็เป็นผลดีซึ่งสะท้อนกลับมาถึงรัชกาลที่ 4 เพราะมิชชันนารีอเมริกันย่อมจะถ่ายทอดวิทยาการต่าง ๆ อย่างเต็มใจเต็มความสามารถ

จะเห็นได้ว่ามิชชันนารีอเมริกันโดยเฉพาะหมอสจวบลมมีบทบาทมากจากบันทึกของเขาลงวันที่ 1 กรกฎาคม ค.ศ. 1845 ได้กล่าวถึงหน้าที่ภารกิจการสอนของเขาว่า "วันนี้เริ่มต้นสอนภาษาอังกฤษแก่เจ้าฟ้าที่วัด ข้าพเจ้าสอนตั้งแต่ 9.00-10.00 น. ในชั้นเรียนมี 15 คน 1 ใน 3 เป็นพระสงฆ์ ที่เหลือเป็นชาวบ้านธรรมดา ข้าพเจ้าต้องสอนในวันจันทร์ อังคาร พุธ และวันศุกร์"²

รัชกาลที่ 4 เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์แรกที่ทรงใฝ่พระทัยศึกษาเล่าเรียนภาษาอังกฤษจนชำนาญ และเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ก็ปรากฏว่าความรู้ในภาษาอังกฤษที่ได้รับจากชาวต่างประเทศได้อ่านวยประโยชน์แก่การเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศและสามารถรักษาเอกราชไว้ได้

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร ร 4.1ก/1 เอกสารรัชกาลที่ 4 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 18 พฤศจิกายน 2392

² George Haws Feltus

หมอสจบลมในรัชกาลที่ 4 หน้า 21

รัชกาลที่ 4 ทรงตระหนักเห็นว่าเมื่อพระราชโอรสของพระองค์เจริญพระชนมายุขึ้นหลายพระองค์คงจะได้ทรงเข้ารับราชการในตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ดังนั้นจึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระราชโอรสเหล่านี้ได้ทรงรับการศึกษาดูตามแบบแผนใหม่ พระองค์ทรงเล็งเห็นความจำเป็นที่พระราชโอรสเหล่านี้ จะต้องทรงศึกษาภาษาอังกฤษตั้งแต่ทรงพระเยาว์ การที่รัชกาลที่ 4 ทรงส่งเสริมให้มีการศึกษาภาษาอังกฤษด้วยทรงพระราชดำริว่า การรู้ภาษาอังกฤษเป็นหนทางนำไปสู่ความเจริญของวิชาการในประเทศตะวันตก การเรียนรู้ภาษาและรับอารยธรรมตะวันตกจากพวกมิชชันนารีอเมริกันนับเป็นจุดเริ่มต้นที่มีคุณค่า การเล่าเรียนภาษาอังกฤษเป็นของเกิดใหม่เริ่มเล่าเรียนกันอย่างไม่เป็นทางการในสมัยรัชกาลที่ 3 และมีการไหวตัวเล่าเรียนกันอย่างเป็นทางการในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยเริ่มจากในราชสำนักก่อน

2.2.2.2 บทบาทของพวกมิชชันนารี ระหว่าง พ.ศ. 2394 - 2411

รัชกาลที่ 4 ทรงขอร้องพวกมิชชันนารีให้ลงสทรีในคณะมิชชันนารีไปสอนภาษาอังกฤษ แก่พวกสทรีในวังหลวง กร.เฮาส์ ได้บันทึกเกี่ยวกับการขอร้องไว้ เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2394 ว่า

คร.บรัดเลย์ และมร.โจน ได้รับหนังสือจากราชเลขาธิการแห่งพระบรมมหาราชวัง มีความว่าในหลวงทรงทราบจากพระยาสุริยวงศ์และพระนายไวยว่า ภริยาของพวกมิชชันนารียินยอมที่จะไปทำการสอนภาษาอังกฤษให้แก่พวกสาวสนม และนางกำนัลโดยพลัดเปลี่ยนกัน¹

คร.บรัดเลย์ ได้ตอบไปว่า พวกสทรีมิชชันได้จัดตั้งเป็นคณะกรรมการเพื่อดำเนินงานในเรื่องนี้แล้ว และพร้อมที่จะดำเนินการได้ พอรุ่งขึ้นก็มีผู้มาตามให้ คร.บรัดเลย์ไปที่สำนักทำเนียบอัศรมหาเสนาบดีคนใหม่ และได้รับคำบอกไว้ในหลวงทรงปรารถนาจะให้การสอนภาษาอังกฤษแก่พวกชาววังเริ่มต้นในวันนี้ เพราะโหรบอกว่าเป็นฤกษ์ดี²

¹George Haws Feltus

หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4 หน้า 66

* 14 สิงหาคม ค.ศ. 1851

² ๒ หน้า 67

ลกริมิซันนารีได้ทำหน้าที่สอนคือ วิ.เชิส ก็ บี บรักเลย์ มิสซิส สตีเฟน มัตตูน และมิสซิส เจ ซี โจน เราได้สอนอาทิตย์ละ 6 วันหญิงทั้ง 3 คน เปลี่ยนเวรกันสอนอาทิตย์ละ 2 วัน เป็นการเริ่มครั้งแรกไม่มีที่ไหนในโลกที่คณะมิชชันนารีได้ทำการสอนในพระราชวังของพระมหากษัตริย์¹ คร.เฮาส์ถือว่าการสอนหนังสือชาววังนี้เป็นงานให้การศึกษาชาววังเป็นครั้งแรกในต่างประเทศ และเป็นงานชิ้นแรกของงานประเภทนี้ที่ทำก่อนประเทศอินเดีย 5 - 6 ปี จำนวนนักเรียนในตอนแรกทวีขึ้นอย่างรวดเร็วมากมีราว 25 - 30 คน แต่ภายหลังที่ความนิยมของใหม่หมดไป สตรีหลายคนไม่มาเรียน มี 2 - 3 คนที่สนใจพยายามเรียนจนถึงที่สุด และได้เชิญครูไปยังห้องพักส่วนตัวของคนเพื่อต้องการเรียนการสนทนาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น²

พวกสตรีมิชชันนารีได้ทำการสอนพวกชาววังติดต่อกันมาเป็นเวลานานกว่า 3 ปี ต่อมาได้ถูกห้ามโดยกระตั้นตันไม่ให้เข้าไปในวังและไม่มีคำอธิบายชี้แจงถึงเหตุผลบางคนสันนิษฐานว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกริ้วในเรื่องอิทธิพลทางศาสนาแต่บันทึกประจำวันของ คร.เฮาส์ได้อธิบายเหตุผลไว้อย่างน่าฟังว่า การที่มีการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกริ้วมิชชันนารี เพราะเหตุที่มีจดหมายฉบับหนึ่งตำหนิติเตียนพระนิสัยของพระองค์ ซึ่งปรากฏตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งในเมืองสิงคโปร์ และพระองค์ทรงหาว่ามิชชันนารีคนหนึ่งเป็นคนเขียนจดหมายตำหนิพระองค์³

แต่มีบางเล่มที่กล่าวว่าการที่รัชกาลที่ 4 ทรงห้ามมิให้พวกมิชชันนารีเข้าไปสอนในพระบรมมหาราชวังนั้นเป็นเพราะพวกเขาไม่ได้ทำตามที่พระองค์ทรงมีพระประสงค์ เช่นมีการสอนศาสนาคริสต์เจียน และประณามเรื่องการมีมเหสีหลายพระองค์ว่าเป็นความชั่วร้าย ซึ่งการกล่าวเช่นนั้นทำให้มิชชันนารีหมดบทบาทในด้านการสอนลงทันที⁴

¹เคนเนธ อี แวลส์ ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ในประเทศไทย 1828-1958 หน้า 30

²George Haws Feltus หมอเสนาในรัชกาลที่ 4 หน้า 68

³ ฎ

⁴W.S Bristowe Louis And The King of Siam p.21-22

2.2.3 บทบาทของครูชาวต่างประเทศที่จ้างมาสอนโดยตรง เมื่อรัชกาลที่ 4 ทรงห้ามพวกมิชชันนารีมาสอนในพระบรมมหาราชวังแล้ว ต่อมาพระองค์ก็ได้คิดค้นนายตันกิมจิง (Tan Kim Ching) ให้คิดต่อไปยังมีสเตอร์ จอห์น อาคมสัน* (John Adamson) ผู้จัดการบริษัทเบอร์เนียวที่สิงคโปร์ ให้ว่าจ้างครูจากสิงคโปร์มาสอน ซึ่งได้นางแอนนา ลีโอโนเวนส์ (Mrs. Anna Harriet Leonowens) แอนนาได้เข้ามาเมืองไทยได้เข้าเฝ้ารัชกาลที่ 4 วันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2405 รัชกาลที่ 4 ได้มีรับสั่งเป็นภาษาอังกฤษแก่นางว่า "เรามีลูก 67 คน เธอจะต้องอบรมสั่งสอนลูกเหล่านี้เพื่อเราเช่นเดียวกับภรรยาของเราหลายคนที่ยากเรียนรู้ภาษาอังกฤษ"¹

นอกจากนี้รัชกาลที่ 4 ได้ตกลงกับนางแอนนาไว้ว่าต้องไม่สอนให้พระราชโอรส และพระราชธิดาเสื่อมใสในศาสนาคริสต์นิกายเหมือนหมอสอนศาสนาชาวอเมริกัน จะเห็นได้จากคำกล่าวของพระองค์ที่ว่า "เรามีความหวังว่าในการทำการสอนการศึกษาให้กับเราและลูก ๆ ของเราผู้ซึ่งภาษาอังกฤษเรียกว่าผู้ที่อยู่ในดินแดนที่มีคน ท่านจะพยายามทำดีที่สุดเพื่อความรู้ทางด้านภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ และวรรณคดี แต่ไม่ใช่เพื่อเปลี่ยนเป็นศาสนาคริสต์นิกาย"²

วันแรกที่นางแอนนาเริ่มสอนในพระบรมมหาราชวัง รัชกาลที่ 4 ก็ได้จัดให้มีการทำพิธีทางศาสนาโดยนิมนต์พระสงฆ์มาสวดเป็นมงคล นางแอนนาได้เล่าไว้ในหนังสือของนางว่า

"เจ้าฟ้าหญิง เจ้าฟ้าชาย ลูกศิษย์ของเราเจ้าฟ้าหญิง Ying You Wahlack ผู้สาวโสดว่าเข้ามาหมอบทราบบและคนอื่น ๆ ก็ทำตามอย่างหลอน...ภักตริย์ได้"

* ต่อมาภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงจีนวิสัยสยามการแต่งตั้งเป็นกงสุลสยามประจำฮ่องกง วันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2408

¹ สมบัติ พลายน้อย ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย โดย ส. พลายน้อย (นามแฝง) หน้า 42

² W.S. Bristowe Lovis And The King of Siam p.22.

ตอบว่า ๆ ที่ห้องนอนและตรัสว่า "ครูสอนภาษาอังกฤษ" หล่อนต้อนรับเจ้ยม ๆ
 ความแบบของหล่อนจับมือทั้งสองข้างของฉันและโคงค่านับและไปแตะกับหน้าผาก
 ของหล่อน...กษัตริย์ทรงกรัสอย่างสั้น ๆ ว่า ลูกรักที่นี่เป็นโรงเรียนภาษาอังกฤษ
 ซึ่งจะต้องเรียนและสังเกตวิชาภาษาอังกฤษเกี่ยวกับคำทักทายที่อยู่ การสนทนาและ
 มารยาท¹

การสอนหนังสือในครั้งนั้นได้แบ่งออกเป็นสองผลัดคือผลัดเช้า สอนบรรดาพระราช
 โอรสและราชธิดาซึ่งมีพระชนมายุระหว่าง 5-11 พรรษา มีพระองค์เจ้าหญิงยิ่งเยาวลักษณ์
 อรรคราชสุภา ซึ่งเป็นพระราชธิดาองค์แรกในรัชกาลที่ 4 (ที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาแพ)
 มีพระชนมายุได้ 11 พรรษา เจ้าน้ำจุฬาลงกรณ์ ตอนนั้นมีพระชนมายุ 10 พรรษา ที่
 พระชนมายุน้อยที่สุด คือเจ้าลำหึ่งจันทรมณฑลโสภณภวดี มีพระชนมายุเพียง 5 พรรษา
 ส่วนภาคบ่ายนั้นสอนบรรดาเจ้าจอมมารดาและเจ้าจอมที่ยังสาวทั่วไป และสอนวันละ 3
 ชั่วโมง²

นับได้ว่านางแอนนา ลีโอโนเวนส์ ได้มีบทบาทสำคัญในการสอนพระราชโอรส
 พระราชธิดา และเจ้าจอมมารดา มาก ซึ่งนางมีส่วนช่วยในการปลูกฝังความคิดใหม่ ๆ
 ของชาวตะวันตกแก่บรรดาผู้ที่เป็ลูกศิษย์ของนาง เช่นเจ้าจอมมารดาซอนกลั่น ได้รับ
 อิทธิพลในการสอนภาษาอังกฤษของนางแอนนาจนกระทั่งสามารถแปลหนังสือภาษาอังกฤษเป็น
 ภาษาไทยได้ ซึ่งเป็นหนังสือเกี่ยวกับการเลิกทาสของชาวอเมริกัน ซึ่งตัวนางเองก็เป็นผู้
 ปลูกฝังความคิดในเรื่องทาสซึ่งจากการที่นางเข้ามาอยู่ในราชสำนักเป็นเวลาหลายปี นาง
 ได้พบเห็นเหตุการณ์ และลักษณะของสังคมไทยที่มีทาส บ่าวไพร่ และนางก็ได้ใช้ความรู้สึก
 นักคิดของชาวตะวันตกมาเทียบกับสภาพของสังคมไทย นางจึงได้พยายามสอนและปลูกฝัง
 ให้ลูกศิษย์มีความเห็นว่าเรื่องทาสเป็นสิ่งที่เลวร้าย นางแอนนาเคยเล่าไว้ว่า หนังสือที่นางเขียนขึ้น
 ว่าเจ้าจุฬาลงกรณ์ได้กรัสกับนางเสมอถึงความทารุณโหดร้ายของทาสที่ได้รับและจะช่วยเหลือ

¹Anna Leonowens The English Governess at the Siamese Court
 p.67-68.

²สมบัติ พลายน้อย ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย โดย ส. พลายน้อย
 (นามแฝง) หน้า 44

พวกในลาพระวงศ์สามารถจะทำ¹ได้

ว่าก่อนความที่นางแอนนากล่าวนี้รู้ดีว่าจะกลายเป็นความจริงไปเพราะเจ้า²ว่า
จุฬาลงกรณทรงเห็นว่าเจ้า³ก็ยากกับนางแอนนาก็ทรงทราบสภาพนางแอนนาก็ไปตั้งกรมไทยได้รับ
ความกระหม่อมมาจากตะวันตกแล้วความคิดเรื่องนี้พระองค์น่าจะได้ทรงทราบมาก่อน

นอกจากนี้นางยังต้องทำหน้าที่ช่วยแปลหนังสือให้รัชกาลที่ 4 ที่เกี่ยวกับกิจการต่าง ๆ²
เช่น ติดต่อกับต่างประเทศในด้านการเมืองและการทูต

หลังจากที่นางแอนนาออกจากประเทศไทย ไปเมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2410
รัชกาลที่ 4 ได้ทรงจ้างหมอจันตเลย์ (John H. Chandley) ชาวอเมริกันซึ่งเป็นผู้ที่มี
อิทธิพลในการสอนภาษาอังกฤษแก่รัชกาลที่ 5 มาก จนพระองค์มีความชำนาญขึ้นในทางภาษา
ต่างประเทศ

2.2.4 บทบาทชาวต่างประเทศอื่น ๆ ที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทย เช่น มีวิธี
ได้แนะนำการสอนหนังสือแก่เด็กไทยต่อเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ว่าการที่จะทำ
ให้เมืองไทยเจริญอย่างอารยประเทศก็ต้องจัดให้มีการศึกษา และทุกวันนี้เมืองไทยมีเรื่อง
เกี่ยวข้องกับยุโรปมากดังนั้นการที่จะจัดการศึกษาให้กับเด็กไทยจึงเป็นสิ่งที่เหมาะสมมาก
ได้แนะนำเด็กที่อายุ 10 ขวบ เมื่อจบการศึกษาแล้วควรให้ไปอยู่ในโรงเรียนที่มีครูชาวยุโรป
มาสอนวิชาต่าง ๆ เช่น ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส จีน มลายู เลข พงศาวดาร ภูมิศาสตร์
และเมื่อเรียนรู้วิชาเหล่านี้แล้วก็จะเป็นทางให้ไปศึกษาวิชาที่สูงขึ้นไปเช่น วิชาปรัชญา
เคมี ฯลฯ วิชาเหล่านี้ควรหาครูมาจากยุโรป และครูต้องเรียนภาษาไทยให้เข้าใจก่อน
จึงจะสามารถสอนได้³*

¹ Anna Leonowens The English Governess at The Siamese Court
p.238

² Ibid. p.226

³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เล่มที่ 153 จศ. 1225

* กระจายละเอียดในภาคผนวก ก.

จะเห็นได้ว่าจากการที่มีสรีดไ้แนะนำการศึกษาไว้ในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นเป็นคำแนะนำที่น่าสนใจมาก ในวิธีการ ขั้นตอน ว่าควรจะเรียนวิชาต่าง ๆ ที่เป็นขั้นต้นแล้วจึงจะเรียนขั้นสูงต่อไปจากการจ้างชาวยุโรปมาช่วยจัดการ ซึ่งก็คือให้ชาวยุโรปเข้ามามีบทบาทจัดการสอนในราชสำนักนั่นเอง

จากการที่รัชกาลที่ 4 ได้ทรงว่าจ้างชาวต่างประเทศมาสั่งสอนพระราชโอรส พระราชธิดาในพระบรมมหาราชวังนั้น ก็เป็นการปูพื้นฐานให้ในสมัยต่อมาคือสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงว่าจ้างชาวต่างประเทศมากขึ้นมาจัดการศึกษาและตั้งโรงเรียนสอนภาษาต่างประเทศขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งได้แบบอย่างจากสมัยรัชกาลที่ 4 และจากการที่รัชกาลที่ 5 ได้พบเห็นมาและทรงได้รับการศึกษามาด้วย พระองค์เอง ก็ย่อมจะทรงมองเห็นประโยชน์และแนวทางของการศึกษาภาษาต่างประเทศจากชาวต่างประเทศ ได้มากขึ้น

การจัดการศึกษาในราชสำนักก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 จะเห็นได้ว่าแนวการศึกษานั้นจะมีแบบอย่างที่คล้ายคลึงกันตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว แต่จะมาเปลี่ยนแปลงในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อมหาอำนาจตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลแอบเอเชียวัดวันออกเฉียงใต้ และบรรดาชาวต่างประเทศก็ได้เข้ามาในประเทศไทย ทำให้พวกนี้มีอิทธิพลและบทบาทในวงการการศึกษาในราชสำนักขึ้น ทำให้แนวการศึกษาในราชสำนักเปลี่ยนแปลงไปโดยชาวต่างประเทศเป็นผู้นำการศึกษาภาษาต่างประเทศ และวิทยาการใหม่ ๆ มาสอนในราชสำนัก และไทยเริ่มปรับตัวจึงยอมรับวิทยาการต่าง ๆ ที่ชาวต่างประเทศนำมาเผยแพร่ จึงเกิดมีการขอร้อง ว่าจ้างชาวต่างประเทศ ทั้งที่เป็นบาทหลวง มิชชันนารีอเมริกัน และจากการจ้างมาโดยตรงมาสอนวิชาตามแบบตะวันตกขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งการสอนก็ได้พัฒนาขึ้นมาเรื่อย ๆ จากการเรียนแบบไม่เป็นทางการ จนกระทั่งจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นตัวอย่างอันดีในการที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงนำมาปรับปรุงในสมัยของพระองค์ เมื่อพระองค์ได้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นในพระบรมมหาราชวัง

บทที่ 2

การจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5

1. มูลเหตุในการจัดการศึกษา

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทรงเร่งจัดการศึกษาในราชสำนักก่อนที่อื่นใดนั้น เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการด้วยกัน

1.1 แรงผลักดันที่มาจากภายนอกประเทศ

1.1.1 อิทธิพลทางการเมืองจากภายนอกประเทศ และการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก

จากการที่อังกฤษกับฝรั่งเศส เข้ามามีผลประโยชน์ซึ่งกันและกันในประเทศไทย ทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงห่วงใยมาก พระองค์ได้ทรงพยายามแสวงหาเส้นทางในอันที่จะแก้ไขให้อันตรายของบ้านเมืองได้ลดน้อยลง ทำให้คนไทยเริ่มต้นตัวออกไปสัมผัสกับโลกภายนอกไม่เหมือนประเทศเพื่อนบ้านที่ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ชาวตะวันตกที่เข้ามาเมืองไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ได้ออกหนังสือพิมพ์เผยแพร่ความคิดใหม่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ผลักดันให้คนไทยเราตื่นตัวที่จะเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับโลกภายนอก โดยที่เราต้องปรับตัวและปรับปรุงเปลี่ยนแปลงประเทศให้เจริญยิ่งขึ้น ด้วยการทำการปรับปรุงภายในประเทศเสียก่อน โดยเฉพาะการพัฒนาทางด้านสังคม และสิ่งที่สำคัญก็คือการพัฒนาการศึกษาของชาติจะต้องจัดตั้งโรงเรียนเพื่อสอนความรู้ใหม่ๆ จึงนับได้ว่าเป็นความสำคัญอันดับแรกของการพัฒนาประเทศ

รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าการศึกษาที่จะพัฒนาประเทศให้เจริญทัดเทียมกับตะวันตก ซึ่งเป็นทางที่จะทำให้ประเทศไทยอยู่รอดได้ ก็ต้องอาศัยกำลังคนในประเทศที่มีความรู้ ความสามารถในการต่าง ๆ รวมทั้งมีความรู้ที่จะติดต่อกับประเทศมหาอำนาจในขณะนั้นได้ พระองค์ทรงเห็นว่าการเริ่มการศึกษาให้คนมีความรู้ เป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกที่จะต้องกระทำ แต่การจัดการศึกษานั้นเริ่มแรกทีเดียวก็คงจะต้องอยู่ในวงแคบก่อน คือจัดเฉพาะพระราชวงศ์และขุนนางข้าราชการ เพื่อจะฝึกคนเหล่านี้มาใช้

ประโยชน์สำหรับบ้านเมือง การศึกษาในราชสำนักจึงได้เริ่มขึ้น เพราะการที่จะจัด
การศึกษาให้ทั่วทั้งประเทศย่อมทำไม่ได้ในขณะนั้น เนื่องจากมีอุปสรรคหลายอย่าง เช่น
ความเชื่อของคนทั่วไปก็ยังคตินิยมที่จะให้บุตรหลานได้ศึกษาเล่าเรียนที่วัด และการ
ขาดแคลนทุนที่จะจัดตั้งโรงเรียนซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ เพราะว่าในขณะนั้นประเทศอยู่ใน
ภาวะคับขันซึ่งต้องการพัฒนาหลายด้านต้องใช้เงินมาก รัชกาลที่ 5 จึงพยายามดำเนิน
นโยบายจากสิ่งทีเล็กก่อนไปหาสิ่งทีใหญ่ในภายหลัง

1.1.2 การเสด็จประพาสของรัชกาลที่ 5 การที่รัชกาลที่ 5 ได้
เสด็จประพาสต่างประเทศทั่วโลกและไกล ก็เป็นแรงผลักดันจากภายนอกประเทศที่ทำให้
พระองค์เห็นว่าต้องรีบจัดการศึกษาขึ้นโดยเร็ว เพราะในการเสด็จประพาสต่างประเทศ
ทำให้พระองค์ทอดพระเนตรเห็นความเจริญทางด้านต่าง ๆ ของประเทศเหล่านั้น โดย
เฉพาะในด้านการศึกษา พระองค์พยายามที่จะนำมาเปรียบเทียบกับประเทศไทย และ
เมื่อเห็นว่าประเทศอื่นเจริญก้าวหน้าไปกว่าประเทศไทยมากแล้ว พระองค์ทรงรู้สึก
ห่วงใยประเทศชาติมาก ดังนั้นเมื่อพระองค์กลับจากการเสด็จประพาสต่างประเทศก็จะ
ทรงนำเอาแบบอย่างที่ดีทรงพบเห็นมาปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะทางด้าน
การศึกษา เช่นเมื่อเสด็จกลับจากสิงคโปร์ในปี พ.ศ. 2414 ได้นำวิธีการที่ได้ไปทอด
พระเนตรที่เมืองสิงคโปร์มาปรับปรุงการศึกษา ทรงมีพระราชดำริจะตั้งโรงเรียนภาษา
อังกฤษของลูกผู้ดี แต่คิดขัดที่หาครูไม่ได้ จึงส่งนักเรียนไปเรียนที่สิงคโปร์ตั้งที่สมเด็จพระ
ยามราชดำรงราชานุภาพทรงเลาไว้ว่า

มีการอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งทรงพระราชดำริเมื่อเสด็จกลับจากสิงคโปร์ คือจะ
 จัดการศึกษาของลูกผู้ดีซึ่งได้โปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนภาษาไทยขึ้นแต่ก่อนเสด็จ
 สิงคโปร์แล้ว เมื่อเสด็จกลับมีพระราชประสงค์จะให้มีโรงเรียนภาษาอังกฤษ
 ด้วย แต่ขัดข้องที่หาครูไม่ได้ เพราะมิชชันนารีที่สอนภาษาอังกฤษแก่ไทยใน
 เวลานั้นสอนแต่สำหรับชนชั้นคนให้เข้ารับเป็นข้าราชการจ้อย จึงโปรดฯ ให้
 เลือกหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ที่ยังเยาว์ส่งไปเรียนที่โรงเรียนแรฟเฟิล ณ
 เมืองสิงคโปร์ประมาณ 20 คน... นักเรียนชุดนี้ไปเรียนอยู่ที่เมืองสิงคโปร์

เพียงปีเศษ ถึงปีวอก พ.ศ. 2415 เมื่อเสด็จกลับจากอินเดียหาครูอังกฤษ ได้โปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงสอนภาษาอังกฤษขึ้นแล้วก็โปรดฯ ให้กลับมาเรียนในกรุงเทพฯ เว้นแต่พระองค์เจ้าประไพวงศ์ หม่อมเจ้าเจ็กนพวงศ์ กับพระยาสุรินทร์ (ม.ร.ว.เทวหนึ่ง สิริวงศ์) ทั้ง 3 นี้เรียนรู้อย่างถึงขั้นสูงกว่าเพื่อน จึงโปรดฯ ให้ส่งไปเรียนที่ประเทศอังกฤษต่อไป เป็นแรกที่ส่งนักเรียนหลวงไปเรียนถึงยุโรป...

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงปรับปรุงความเจริญภายในประเทศอื่น ๆ เช่น มีการจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้น มีการทำถนนริมกำแพงรอบพระนคร ทารกมาไว้ใช้ในกรุงเทพฯ และเรื่องการแต่งกายใช้เสื้อตามแบบชาวตะวันตก²

เมื่อเสด็จกลับจากอินเดียในปี พ.ศ. 2415 ทรงจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษแก่ลูกผู้ขึ้น ดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ไว้ว่า

มีการที่เกิดขึ้นในปีวอก พ.ศ. 2415 เมื่อเสด็จกลับจากอินเดียอย่าง 1 ซึ่งภายหลังมาเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองและเป็นคุณแก่ตัวฉันเองมาก คือ เรื่องตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษแก่ลูกผู้ขึ้น เรื่องนี้ได้ทรงพระราชดำรินานแล้วแต่ยังหาครูไม่ได้ จึงต้องรอมาเมื่อเสด็จกลับจากอินเดีย เสด็จมีครูอังกฤษคน 1 ชื่อฟรานซิส จอร์จ แบทเตอร์สัน เข้ามาเยี่ยมหลวงรติยาภิบาล นายายก็ให้จ้างไว้เป็นครู และโปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นในกรมทหารมหาดเล็กอีก 1 โรงคู่กับโรงเรียนภาษาไทยที่ได้ตั้งมาแต่ก่อน ...³

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ความทรงจำ
หน้า 260 - 261

² ฎ. หน้า 261 - 263

³ ฎ. หน้า 269 - 270

1.2 แรงผลักดันที่เกิดจากภายในประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนมายุยังน้อยมาก อำนาจการบริหารราชการแผ่นดินทั้งปวงตกอยู่ในกำมือของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน พระองค์จึงต้องทรงพยายามหาทางที่จะถึงอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินกลับคืนมาสู่สถาบันกษัตริย์เหมือนดังเช่นเดิมให้ได้ แต่การกระทำเช่นนั้นก็มีโทษทำให้ไถ่ยากนัก

1.2.1 ความจำเป็นในการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของรัชกาลที่ 5 ถึงแม้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จะไม่ได้คิดมุ่งร้ายต่อพระองค์ แต่เนื่องจากตัวท่านและตระกูลของท่านได้เคยครองอำนาจปกครองไว้เป็นเวลานานจึงเป็นการยากที่จะยอมสูญเสียอำนาจและความเป็นใหญ่ไปโดยง่าย พระองค์ทรงพยายามหาวิธีการต่าง ๆ ที่จะถึงพระราชอำนาจกลับคืนมาซึ่งการตั้งโรงเรียนขึ้นในราชสำนักก่อนแล้วขยายมาสู่ประชาชนนั้นควรนับว่าเป็นส่วนหนึ่งในเรื่องการพยายามที่จะสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของพระองค์ เพราะโรงเรียนในระยะแรก ๆ ที่ตั้งขึ้นให้ลูกเจ้านายเชื้อพระวงศ์ได้เล่าเรียนเพื่อจะได้ออกมารับราชการ เพื่อเป็นกำลังของพระองค์แทนพวกขุนนางเดิมต่อไป ในขณะที่เดียวกันเมื่อพระองค์ทรงมีฐานอำนาจทางการเมืองมั่นคงพอก็สามารถที่จะใช้พระราชอำนาจเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาประเทศได้โดยสะดวก การจัดการศึกษาในราชสำนักขึ้นนั้นจึงเป็นหนทางอันหนึ่งในการที่จะได้พระราชอำนาจนั้นกลับคืนมา

1.2.2 ความต้องการคนเข้ารับราชการ สืบเนื่องจากพระองค์ทรงต้องการคนที่มีความรู้ ความสามารถมาช่วยพัฒนาบ้านเมืองดังนั้น เมื่อความต้องการคนมีมากขึ้น พระองค์จึงต้องจัดการศึกษาในราชสำนักขึ้นเพื่อจะได้คนเหล่านั้นมาช่วยราชการบ้านเมือง รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำรัสว่า "เมื่อเทียบคู่กับการแต่ก่อนกับเดี๋ยวนี้เล่า พระเจ้าแผ่นดินเคยทรงรับฎีกากับบาปฐิเล็กน้อย ครั้นมาในแผ่นดินพระจอมเกล้าก็เกิดหนังสือมากขึ้น แต่ยังไม่ถึงทุกวันนี้ หนังสือที่ฉันได้รับอยู่เดี๋ยวนี้นับด้วยพันเป็นอันมาก"¹

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสครบรอบ 100 ปี นับแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ 1 ตุลาคม 2511 หน้า 18

แต่ละหน่วยราชการต่างก็พบปัญหาขาดผู้มีความรู้ความสามารถที่เหมาะสมกับงาน ความจำเป็นในด้านนี้ถือเป็นอันดับหนึ่งแม้แต่การทหาร รัชกาลที่ 5 ก็ยังทรงเห็นว่าไม่ ได้รับความเท่าเทียมกับความต้องการคนเข้ารับราชการ

จะเห็นได้จาก พ.ศ. 2428 เมื่อนักเรียนโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบรุ่นแรก สอบไล่จบหลักสูตร รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จไปพระราชทานรางวัลและมีพระราชดำรัสว่า "เรื่องการทหารเป็นเรื่องสำคัญเพื่อที่จะได้ป้องกันรักษามันเมือง แต่มีใครจะต้องการ แะทหาร เคียวนี้ต้องการหาคนที่เข้ารับราชการพลเรือนให้เป็นผู้มีความรู้และเป็นผู้มีสติปัญญา ได้จริงนั้นเป็นการร่อนอยากรที่จะได้โดยเร็วมาก"¹

นอกจากรัชกาลที่ 5 จะได้ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดการศึกษาใน ราชสำนักขึ้นเพื่อฝึกคนเข้ารับราชการแล้ว สมเด็จพระยาตากษานุกาฬก็ทรงให้ ความเห็นในเรื่องการศึกษาไว้ด้วยเหมือนกัน ซึ่งจะพิจารณาได้จากจดหมายของ พระองค์ท่านที่มีถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ว่า

คิดถึงการบ้านเมืองในภายหน้าเห็นความชั้ของสำคัญมีอยู่ด้วยเรื่องตัวคนไม่ มีพอราชการ ความชั้ของข้อนี้ยิ่งคิดไปยิ่งเห็นเป็นการสำคัญเป็นหัวใจของ การทั้งปวงก็ว่าไ้ ถ้าไม่คิดแก้ไขเห็นว่าการทั้งปวงที่ไ้ก่อศุขสาหัสกันนั้นหน เห็นอยากรากเพียรทามาจะไม่ถาวรไปไ้ช้านานเท่าใดนัก สังเกตดูการ ทุกวันนี้เพราะเหตุที่การภายนอกเป็นปัจจัยบังคับให้เราต้องรับจัดการบ้านเมือง ให้เปลี่ยนแปลงดำเนินไปในทางที่ดี ถ้าเราหยุดหรือถอยหลังล้าลงเมื่อใดไทย ก็จะมี...การที่จะแก้ไขเห็นอย่างเคียว แต่ต้องจัดการศึกษากล่าวคือต้องคิด ฝึกหัดผู้คนของเราขึ้นโดยเร็ว ที่ว่าโดยเร็วนี้หมายความว่าต้องรีบลงมือ จัดการ เพราะการศึกษาเหมือนกับการ เพาะปลูกพรรณไม้ย่อมจะออกผลไ้แต่

¹ กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 พิมพ์ เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีแห่งกระทรวง 1 เมษายน 2507 หน้า 41

เมื่อกรมกำหนดตามสมควรแก่ฤดูกาล ไม่ใช่ในวันหนึ่งสองวันได้ ทุกวันนี้
เราหยุดการเพาะปลูก ยิ่งรอไปก็ยิ่งเสียเวลาที่จำต้องให้เป็นอายุการของ
การเพาะปลูกนั้น และยิ่งเปิดทางอันตรายให้มากขึ้น เห็นว่าในเวลานี้การ
อย่างใดในเมืองไทยที่จะสำคัญไปกว่าการศึกษาไม่มี... การล้มล้างของการ
ศึกษาซึ่งต้องใช้เป็นเครื่องมือสำหรับกู้บ้านกู้เมืองในภายหน้า และการนี้ไม่
ใช่การเฉพาะตัว เป็นการสำหรับชาติบ้านเมืองและอิศรภาพของพลเมือง
ไทย...¹

การขาดแคลนบุคคลเข้ารับราชการ เป็นปัญหายุ่ยาวนานและพระองค์ทรงหาทาง
แก้ปัญหายุ่สามประการ คือ

ประการแรก แก้ปัญหาคด้วยการจัดหาบุคคลประเภทโคลนปะแทนชั้นมาทำงาน
ไปพลางก่อน รัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระบรมราชโองบายเกี่ยวกับการหาบุคคลประเภท
โคลนปะแทนชั้นซึ่งจะพิจารณาได้จากพระราชนัดดาของพระองค์ที่ทรงมีไปถึงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์* เพื่อครั้งยังเล่าเรียนอยู่ในยุโรปได้ทรง
ปรารภถึงสภาพการงานและผู้คนในบ้านเมืองไว้ดังนี้

ความคิดที่จะให้เรียนให้ตลอดไปนั้นเห็นด้วย เกลียดอายครึ่ง ๆ กลาง ๆ
มาไม่เป็นได้เป็นพายมือยุ่นึกเคียวแต่เพียงความจริงนั้นในเวลานี้ในเมืองไทย
เราครึ่งหนึ่งก็ยังไม่มีความรู้เลย เมื่อกลับมาคงจะได้เห็นว่าความชักคน
ของเราเป็นอยู่อย่างไร ถ้าจะเปรียบด้วยเรือก็เหมือนเมื่อก่อนเอาขึ้นตั้งไว้
ในอู่ คงอยู่แครูปเรือ ท้องเรือนั้นยุ จวนจะลอยน้ำไม่ได้ เมื่อจำเป็น
ต้องขึ้นลงน้ำก็เอาโคลนปะแทนชั้น คนพายก็ไม่เป็นคนหนึ่งยกคนหนึ่งจ้วง
คุ่ม ๆ คีม ๆ น้ำก็เขี้ยวลมก็จัดเวลาว่าง ๆ ค่อยๆ เปลี่ยนไม้ไปทีละแผ่น

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/5 (ร-ล)

กรมหลวงดำรงราชานุภาพถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 118

* กรมพระนครสวรรค์วรพินิตไอรรัชกาลที่ 5 ในสมเด็จพระนางเจ้าสุทธมาตมหารัศรี

2 แฉ่น ดอกหมันยาชั้นพอเป็นรูปแก่คนที่จะพ่ายล้านแต่เป็นโรคภัยต่าง ๆ
คาบอขว้าง หูหนวกบ้าง การที่จะหาผีพ่ายให้เต็มสำเป็นการหายากยิ่ง
ถ้าจะถามว่าเมืองไทยทำไมจึงช้ากว่าญี่ปุ่น ก็คงว่าเพราะเหตุที่มันเป็น
เช่นนี้แหละ...¹

ประการที่สองการจ้างชาวต่างประเทศหรือขอยืมจากหน่วยงานอื่น การจ้าง
ชาวต่างชาติเข้ามามาก็เท่ากับเปิดทางให้ยิ้อ่านาใจในประเทศนั้นเอง สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งยังทรงดำรงตำแหน่งกรมหมื่นทรงกล่าว่าชาวต่าง
ประเทศที่จ้างเข้ามาบ้าง พวกนี้ชอบชักชวนกันด้วย อาจมีเจตนาไม่บริสุทธิ์แฝงอยู่
พระองค์ทรงยกตัวอย่างกิจการค้ามหาชาติไทยว่า

กรมที่ใช้ฝรั่งยกตัวอย่าง เช่น กรมเมืองจัดการไปลิศไม่เรียบร้อย ต้องหา
ฝรั่งเข้ามาเป็นนายไปลิศและคนไทยเป็นพลตระเวนไม่สู้ดีเหมือนแขกข้างฝ่าย
เราก็ดูแลเห็นว่ากรมที่ใช้คนต่างประเทศมากมีทางที่เสีย...แต่จะอยู่โดยไม่จัดการ
เลาก็ไม่ได้ทำไปก็ว่าต้องพึ่งฝรั่ง ถ้าการเดินทางนี้ไม่เดินตามรอยยี่บันซึ่ง
เขาใช้ฝรั่งได้เช่นนั้นแล้ว เมืองไทยจะเป็นเมืองฝรั่งไปสักวันหนึ่ง โดย
เราไม่รู้ตัวและไม่ต้องมีกองทัพฝรั่งยกมาตีจึงคิดเห็นว่า การที่เป็นอยู่ดังนี้
เป็นทางที่อาจจะมียันตรายได้ในภายหน้า...²

¹ รัชวุฒิ สทิสสงคราม พระเกียรติประวัติจอมพลเรือจอมพลสมเด็จเจ้าฟ้าฯ
กรมพระนครสวรรค์วรพินิต หน้า 154 - 155

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 5/5 (ร-ด)
กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 118

การที่จะขอยืมตัวบุคคลจากหน่วยงานอื่น ๆ ก็มีปัญหาคือว่ากรมนั้น ๆ คงจะไม่ส่งคนที่มีความสามารถมาให้ คงเก็บไว้ทำงานในกรมของเขาเอง

ประการที่สาม การส่งบุคคลไปศึกษาต่อต่างประเทศ การแก้ไขปัญหาคือการส่งบุคคลชั้นนำทั้งพระราชโอรส และนักเรียนหลวงออกไปศึกษาในต่างประเทศ การส่งออกไปนี้เพื่อให้เรียนศิลปวิทยาการอย่างสูงมาเป็นบุคคลชั้นนำเพื่อช่วยบริหารประเทศต่อไป และเพื่อให้มีความคิดเท่าทันชาวตะวันตก ซึ่งก็เป็นความคิดที่มีมาแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แล้วว่าการที่จะอยู่รอดได้ต้องรู้ใจชาวตะวันตกว่าจะมาด้วยกลไยบายอย่างไร

การไปศึกษาต่อยังต่างประเทศนั้นรัชกาลที่ 5 ทรงมีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

ไม่ได้เรียนเพื่อให้เป็นฝรั่ง แต่เรียนเพื่อจะเป็นคนไทยที่มีความรู้เสมอด้วยฝรั่ง เมืองเราเวลานี้ต้องการคนที่มีความรู้ที่จะรับราชการในหน้าที่ต่าง ๆ หวังไปเป็นอันมากเพื่อจะให้การปกครองบ้านเมืองเป็นผลสำเร็จแท้จริงแลให้ชาติเราเจริญด้วยทรัพย์สมบัติแลวิชาความรู้ แลการช่างเฟื่องฟูแพร่หลายเสมอเหมือนชาติอื่น การเรียนจึงเป็นข้อสำคัญ...²

ซึ่งทางในการแก้ไขปัญหาคือการขาดแคลนผู้คนเข้ารับราชการตามที่พระองค์ได้ทรงหาทางแก้ไขนั้นมีปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาชั่วคราวเท่านั้น รัชกาลที่ 5 ได้ดำเนินนโยบายเช่นนี้เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าพระองค์ได้ทรงพระราชดำริว่าการที่จะแก้ไขปัญหาคือต้องริบจัดการศึกษาขึ้นโดยทันที

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร "สัมภาษณ์พิเศษพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม คិតกุล" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 2 : 104 - 113 กันยายน - พฤศจิกายน 2511

² "พระราชดำรัสตอบ" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 14 ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ. 116

2. กลยุทธ์ในการจัดการศึกษาของรัชกาลที่ 5 ^๑/บจ๑

กลยุทธ์การศึกษา (Educational Strategy) หมายถึง "ความคิดอันเป็นกุศล" หรือเจตน์จำนงอันฉลาดในการดำเนินการศึกษานั้นเอง¹ คำว่ากลยุทธ์การศึกษาเป็นคำพูดที่นักการศึกษามักรู้จักนำมาใช้ในยุคของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแท้ที่จริงสิ่งนี้มีไรใหม่ของใหม่ สำหรับเมืองไทยเป็นสิ่งที่กล่าวได้ว่ามีมาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ อัครราชทูตสยาม ณ กรุงลอนดอน ถวายทรงพระราชดำริที่จะจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้น และมีพระประสงค์จะให้พระยาวิสุทธิมาดำเนินงานนี้ จึงทรงปรารภว่า

ในเมืองเราเวลานี้ไม่ชักสนั่นไฉนยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็วก็เพราะเรื่องคนน้อยอย่างเดียว เพราะเหตุชักสนั่นนี้จึงต้องจำใจใช้ฝรั่ง ในซึ่งคนเรายังมีความรู้แลความสามารถไม่พอ... ฉะนั้นความต้องการของเราเวลานี้เหมือนอย่างกับคนที่จะทำนาได้หักร้างทางพงลงไปไ้มาากแล้ว ได้ไ้ไ้หวานปากคำไปแล้วบ้างยังบ้าง ถวายชักพื้ที่เพาะปลูกเพาะ จึงไม่สามารถที่จะทำให้ใหญ่โตไปไ้ไ้โดยเร็ว เพราะฉะนั้นรวมยอดสำคัญก็เรื่อง การเล่าเรียนของคนไทยซึ่งเป็นชาติเจ้าของเมือง ซึ่งไม่ใช่แต่ไม่มีวิชาถาไม่มีทางที่จะเล่าเรียนเพราะไม่มีตำบลที่จะเรียนไม่มีผู้สอนที่จะให้พอกับคน และไ้มีความรู้สูงทันกับการงาน...²

¹ เอกวิทย์ ณ ถลาง "ทัศนะบางประการเกี่ยวกับกลยุทธ์การศึกษา" ใน บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา หน้า 16

² เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระสุเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน 2504 หน้า 294

กฤตโลบายตามพระราชปรารภนี้ จึงเป็นการมุ่งฝึกคนเพื่อการพัฒนาบ้านเมืองด้วย ทรงเห็นว่าไม่เหมาะที่จะอาศัยชาวต่างประเทศในการงานหลายหน้าที่ที่ควรจะเป็นของคนไทยเอง

ในการจัดการศึกษาตามคติตะวันตกเพื่อการปฏิรูปบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าและคงความเป็นเอกราชไว้ได้โดยสมบูรณ์นั้นนับได้ว่าการวางกฤตโลบายการศึกษาหรือการกำหนดยุทธวิธีเป็นสิ่งที่จำเป็นมาก เพราะการศึกษาเป็นทั้งกิจการ เป็นวิทยาศาสตร์และเป็นศิลป ที่ยุ่งยากสลับซับซ้อนและเกี่ยวกับองค์ประกอบอื่น ๆ มากมาย¹

การเร่งรัดให้พลเมืองรู้หนังสือโดยเร็วตามที่ให้มีพระบรมราชโองการประกาศเรื่องโรงเรียนเมื่อ พ.ศ. 2414 เพื่อให้พระราชวงศ์และข้าราชการตลอดทั่วถึงอาณาประชาราษฎร์ได้เข้าเรียนในโรงเรียนหลวงในพระบรมมหาราชวัง และตามพระอารามต่าง ๆ นั้นนับว่าเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งของบ้านเมือง แต่ไม่เพียงพอและค่อยในคุณภาพจนไม่สามารถที่จะตอบสนองความต้องการของบ้านเมืองได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกำลังคนในระดับสูงถึงแม้จะมีมีการฝึกส่งเจ้านายและลูกขุนนางไปศึกษาต่างประเทศก็ยังไม่เป็นการเพียงพออยู่นั่นเอง สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงตอบพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถวายความเห็นเกี่ยวกับการจัดการเล่าเรียนภายในประเทศตามขอเสนอของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ทรงแสดงพระปรีชาญาณไว้อย่างกระจ่างทั้งในเรื่องปริมาณและคุณภาพของคนที่บ้านเมืองต้องการดังนี้

ความเห็นในส่วนจัดการศึกษาในกรุงนั้นเป็นข้อสำคัญยิ่งนักด้วยคนผู้มีกำลังทรัพย์ไม่พอจะส่งบุตรหลานออกไปเรียน ณ ประเทศยุโรปจะได้ความรู้มาเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองทุกคนถึงอย่างนั้นก็ควรช่วยอุปมาของพระยาวิสุทธิ

¹ เอกวิทย์ ณ ถลาง "เมื่อคติการจัดการศึกษาแบบตะวันตกเข้ามาสู่สยาม" สังกมศาสตร์ปริทัศน์ 2 : 83 - 95 กันยายน 2511

ว่าเหมือนตักน้ำมาแต่ไกล แล้วเทรดลงในที่น้ำอันแห้งแล้งพอเหลืองก็แห้งหายไปหมดจำเป็นต้องหวังคนผู้เรียนรู้ในกรุงนี้ช่วยเป็นกำลังราชการบ้านเมืองในทุกวันนี้การ เรียนตกอยู่ในเพียงอักษร สมัยและภาษาแล้วไม่มีวิชาจะเรียนต่อก็ต้องออกจากโรงเรียนไม่มีความรู้ ที่จะทำการให้เป็นประโยชน์ได้มากพอ...¹

นอกจากนี้จะเห็นได้ในเรื่องการที่รัชกาลที่ 5 คิดจะขยายการศึกษาให้กว้างขวางออกไปยังประชานันท์ก็ไต่คำนึงถึงหลายท่านด้วยกัน ซึ่งในเรื่องนี้จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ได้ทรงวางกุศโลบายการศึกษาเพื่อประชาชนได้อย่างชัดเจนว่า "ที่จะออกหนุนการเล่าเรียนในเมืองเราซึ่งอยู่ข้างจะตันอยู่ในเวลานี้ให้ดำเนินแพร่หลายเร็วขึ้นเบื้องต้นก็เดินทางให้ถูก คือทำพื้นให้กว้างจึงจะไต่ยอดที่สูง" ²

จะเห็นได้ว่ากุศโลบายในการจัดการศึกษาของรัชกาลที่ 5 ทั้งการจัดการศึกษาเพื่อพระราชวงศ์และประชาชนทั่วไปนั้นพระองค์ทรงตั้งจุดหมายหรือมีเจตน์จำนงในการจัดการศึกษาอยู่แล้วในพระทัยของพระองค์ ซึ่งการวางนโยบายล่วงหน้าไว้สำหรับการดำเนินกิจการก็เป็นสิ่งที่รอบคอบและจะเกิดผลลาคได้น้อย

3. ลักษณะการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5

รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริจะพัฒนาการศึกษาให้เป็นแบบสากล การพัฒนาการศึกษาให้เป็นแบบสากลนั้น หมายถึงการจัดระบบการศึกษาเพื่อมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส "พระอักษรคอมเรื่องจัดการเล่าเรียนของชาวสยามที่ทรงตอบรัชกาลที่ 5" ใน ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พิมพ์ในงานสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แดวันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส 1 - 7 สิงหาคม 2514 หน้า 1 - 2

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศพ 50.5/20 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ. 129

ความต้องการ ของประเทศและประชาชนทั่วไปโดยรัฐจะเป็นผู้เข้าควบคุมหน่วยงานและ
จัดหาริการทางด้านการศึกษาให้เป็นระเบียบแบบแผน เช่นมีสถานที่เรียนซึ่งจัดไว้โดย
เฉพาะ มีครูสอน และทำการสอนตามเวลาที่กำหนดซึ่งเป็นการก้าวออกไปจากขอบเขต
ของวงการศึกษาตามธรรมเนียมไทยโบราณ¹

รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นผู้เริ่มให้มีสถาบันการศึกษาแยกจากวัดและมีฆราวาสเป็น
ครูผู้สอน นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงการศึกษาที่ก้าวออกไปจากขอบเขตของวงการศึกษา
ตามธรรมเนียมไทยโบราณ แต่เดิมที่วัดเป็นผู้จัดการศึกษา นับได้ว่าพระองค์เป็นผู้ริเริ่ม
การศึกษาแบบสากลหรือโรงเรียนในปัจจุบัน เริ่มต้นด้วยการที่พระองค์ให้จัดตั้งโรงเรียน
ในพระบรมมหาราชวังก่อนเรียนในหมู่ชนชั้นสูง เรียกว่าโรงเรียนหลวง การตั้งโรงเรียน
หลวงจึงเป็นการ เปิดแนวทางให้รัฐเข้ารับหน้าที่จัดการศึกษาของชาติต่อไป การเริ่ม
โรงเรียนด้วยการให้ชนชั้นสูงเรียนก่อนนี้ก็คล้ายคลึงกับระบบการพัฒนาการศึกษาของ
ประเทศอื่นทั่วไปในแง่ที่ว่า เป็นวิธีการให้ความรู้ความชำนาญแก่บุตรหลานของชนชั้นปกครอง
เพื่อเตรียมรับบทบาทผู้บริหารและผู้นำสังคมต่อไปในอนาคต² จึงเป็นโรงเรียนที่บรรดา
พระเจ้าลูกยาเธอพระบรมวงศานุวงศ์ และบุตรขุนนางข้าราชการได้เข้าศึกษา เมื่อเห็น
ว่าได้ผลก็จึงได้จัดให้แพร่หลายออกไปสู่ประชาชน

¹ เฑช บุนนาค "ประมวลเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของไทย
ระหว่าง พ.ศ. 2367 ถึง พ.ศ. 2459" ใน บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบ
ร้อยปีที่ผ่านมา หน้า 8

² แฉ่งน้อย คิตติรานนท์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
หน้า 47 (อ้างอิงมาจาก เอกสารการสัมภาษณ์เรื่องการศึกษาเพื่อมวลชน หน้า 29
ของกรมวิชาการ)

การจัดการศึกษาในราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็มีทั้งการจัดการศึกษาในราชสำนักภายในประเทศ และการส่งนักเรียนหลวงและบรรดาพระราชโอรสและพระราชวงศ์ไปศึกษาวิชาความรู้สาขาต่าง ๆ ในต่างประเทศ ก็จัดรวมว่าเป็นการศึกษาในราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยเช่นกัน เพราะบรรดาพระราชโอรสที่ศึกษาเล่าเรียนอยู่ภายในประเทศที่มีครูชาวต่างประเทศมาเป็นพระอาจารย์สอนอยู่นั้น เมื่อทรงเรียนเบื้องต้นภายในประเทศแล้วก็ได้เสด็จไปศึกษาต่อในต่างประเทศ

3.1 การศึกษาภายในประเทศ

3.1.1 การศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอ และบุตรขุนนางข้าราชการรัชกาลที่ 5 โปรดให้ตั้งโรงเรียนสำหรับพระเจ้าลูกยาเธอและบุตรหลานขุนนางข้าราชการได้เล่าเรียนกัน เริ่มต้นด้วยในปี พ.ศ. 2414 ตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยในพระบรมมหาราชวัง จากนั้นก็ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ และได้ขยายโรงเรียนอื่น ๆ ออกไปนอกพระบรมมหาราชวังเพิ่มขึ้น เช่น โรงเรียนราชวิทยาลัย ซึ่งการศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอในตอนนั้นมุ่งให้ได้เรียนรู้ภาษาไทย และภาษาอังกฤษเป็นพื้นฐานและเพื่อเป็นการเตรียมตัวให้พระราชโอรสไปศึกษาต่อในต่างประเทศต่อไป ดังมีรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

จากตาราง 1 จะเห็นได้ว่าโรงเรียนสอนภาษาไทยเป็นโรงเรียนแห่งแรกที่
ตั้งขึ้นตรงตามศัพท์โรงเรียนที่เข้าใจกันในปัจจุบัน โรงเรียนนี้เมื่อตั้งแล้วได้มีแบบเรียน
หลวง 6 เล่ม * สำหรับใช้สอน แต่ไม่มีผู้ใดเรียนจนมักออกไปรับราชการเสียก่อน
แนวการศึกษาทุกโรงเรียนในตารางส่วนใหญ่จะมุ่งเรียนวิชาภาษาไทยเป็นพื้นฐาน และ
นอกจากนี้ยังเรียนภาษาต่างประเทศและวิชาอื่น ๆ อีกเป็นต้นว่า ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร
เลข ฯลฯ การที่ทุกโรงเรียนมุ่งสอนภาษาต่างประเทศเป็นสำคัญทั้งนี้เพราะเพื่อสะดวก
ในการที่จะใช้ติดต่อกับต่างประเทศและไปศึกษาต่อในต่างประเทศด้วย โรงเรียนสอน
ภาษาไทย และโรงเรียนมหาดเล็กซึ่งตั้งขึ้นในระยะเวลานั้นแล้วก็ต้องล้มเลิกไปทั้ง
2 โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนที่มีครูไทยเป็นครูใหญ่ หรือเป็นผู้ดำเนินงานซึ่งจะแตกต่าง
จากโรงเรียนอื่น ๆ ซึ่งในระยะเริ่มต้นของการตั้งโรงเรียน รัชกาลที่ 5 จะทรงจ้าง
ชาวต่างประเทศมาเป็นครูใหญ่ หรือเป็นผู้ดำเนินงาน อาจพิจารณาได้ว่าโรงเรียนทั้ง
2 นี้เป็นโรงเรียนที่มุ่งสอนภาษาไทยและฝึกคนเข้ารับราชการไม่ได้มีจุดประสงค์จะส่งไป
ศึกษาต่อในต่างประเทศดังเช่นโรงเรียนอื่น ๆ ในการที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงจ้างชาว
ต่างประเทศมาเป็นผู้ดำเนินงาน ก็ย่อมจะเป็นนโยบายของพระองค์มีพระประสงค์ให้
ชาวต่างประเทศมาเป็นผู้วางแผนงาน วางรากฐานแบบอย่างทางด้านการศึกษาให้
และที่โรงเรียนที่ตั้งขึ้นส่วนใหญ่จะเป็นโรงเรียนประเภทไปกลับ แต่มีโรงเรียนราชวิทยาลัย
ซึ่งตั้งขึ้นเป็นโรงเรียนประจำตามแบบอังกฤษ และมีวัตถุประสงค์ที่จะส่งนักเรียนที่สอบ
ชิงทุนเล่าเรียนหลวงและพระราชโอรสของรัชกาลที่ 5 ไปศึกษาต่อในต่างประเทศโดย
เฉพาะ แนวโน้มของโรงเรียนที่ตั้งขึ้นในระยะเริ่มต้นจะอยู่ในบริเวณพระบรมมหาราชวัง
ต่อมาก็ได้ขยายออกมานอกพระบรมมหาราชวัง เพราะโรงเรียนและจำนวนนักเรียนมากขึ้น

* มุลบทบรรพกิจ วาหนิติกร อักษรประโยค สังโยคภิธาน ไวพจน์พิวิจารณ์
พิศาลการันต์

ถ้าจะอยู่ในบริเวณพระบรมมหาราชวัง สถานที่ไม่พอแก่การเรียนการสอน

สำหรับโรงเรียนที่น่าสังเกตคือโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ จะเห็นได้ว่ามีครูใหญ่ 2 คน ครั้งแรกจ้างชาวอังกฤษ ชื่อฟรานซิส จอร์จ แพตเตอร์สัน (Francis George Patterson) มาเป็นครูใหญ่ ต่อมาได้ลากลับไปยุโรป รัชกาลที่ 5 ได้ทรงว่าจ้าง หมอแมกฟาร์แลนด์ (Samuel G. McFarland) ชาวอเมริกันมาสอน และย้ายสถานที่โรงเรียนจากในพระบรมมหาราชวังมาอยู่ที่พระราชวังนันทอุทยาน (สวนอนันต์) ฝั่งธนบุรี ต่อมากิจการโรงเรียนไม่ดีขึ้นก็เลยยุบเลิกรวมไปอยู่กับโรงเรียนสุนันทาลัย โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษก็เลยต้องล้มเลิกไป และไม่ได้รื้อฟื้นขึ้นมาใหม่อีก สาเหตุที่สำคัญที่ต้องล้มเลิกโรงเรียนนั้นประการแรกคือ ความแตกต่างของฐานะทางสังคมได้มีบทบาทมากขึ้นจะเห็นได้จากการที่ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบขึ้นสำหรับคนชั้นสูง ประการที่สอง คือสถานที่ตั้งของโรงเรียนอยู่ทางฝั่งธนบุรี นับว่าอยู่ไกลจากบ้านของบรรดาขุนนาง ข้าราชการ ทำให้การไปมาไม่สะดวก ประการที่สาม คือหลักสูตรของโรงเรียนนั้น เน้นหนักไปในทางเรียนให้จบเพื่อเป็นเสมียน ซึ่งโรงเรียนอื่น ๆ ที่ตั้งขึ้นใหม่จะมีการสอน วิชาต่าง ๆ เพิ่มขึ้นและมุ่งที่จะให้มีพื้นฐานวิชาภาษาอังกฤษดีพอที่จะไปศึกษาต่อในต่างประเทศ ทำให้คนส่วนใหญ่เสื่อมความนิยมลงไป

โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษที่ตั้งขึ้นในครั้งแรกเพราะแรงผลักดันทางการเมืองระหว่างประเทศที่ไทยจำเป็นต้องเรียนรู้ภาษาต่างประเทศเพื่อจะได้เจรจากับมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นภาษาที่จะเป็นประโยชน์ที่สุดสำหรับไทยในเวลานั้น เพราะภาษาอังกฤษในขณะนั้นกำลังเป็นมหาอำนาจและมีอิทธิพลอยู่โดยรอบเขตแดนประเทศไทย เป็นส่วนใหญ่ การตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษในพระราชวังหลวงก็เพื่อฝึกฝนข้าราชการ และเจ้านายเชื้อพระวงศ์ทั้งปวงให้มีความรู้ภาษาอังกฤษอย่างกว้างขวางขึ้นเพื่อสะดวกในการที่จะอ่านตำราจากต่างประเทศ และการติดต่อกับต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่ให้ภาษาอังกฤษ รัชกาลที่ 5 ทรงให้ความสำคัญของการเรียนภาษาอังกฤษไว้ว่า

วิชาหนังสือไทยนั้นเมื่อรู้ที่แล้ว พอทำการได้จริงอยู่แต่เมื่อไม่รู้หนังสือภาษาอังกฤษแล้ว จะรู้สึกคับแค้นใจเมื่อภายหลังเพราะเหตุสำหรับตำราวิชาการต่าง ๆ ซึ่งเขาลงพิมพ์ไว้ให้เป็นภาษาต่างประเทศ มีภาษาอังกฤษเป็นต้นมากมายหลายหมื่นหลายแสนฉบับ การที่จะรำเรียนให้รู้วิชาต่าง ๆ ในเวลานี้ต้องอาศัยอ่านภาษาอังกฤษ...¹

นอกจากนี้การตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษยังเป็นการแสดงถึงความตั้งพระทัยที่จะยึดจัดการศึกษาตามแบบอย่างอังกฤษด้วยการจ้างชาวอังกฤษเข้ามาเป็นอาจารย์ใหญ่ และส่งนักเรียนไปเรียนต่อทางวิชาครูที่ประเทศอังกฤษ

จะเห็นได้ว่าทุกโรงเรียนดังที่กล่าวในตาราง 1 นั้น จะมุ่งสอนเพื่อให้นักเรียนออกมารับราชการและไปศึกษาต่อในต่างประเทศ แต่สำหรับโรงเรียนทหารมหาดเล็กนั้นมุ่งสอนเพื่อให้ออกมาเป็นทหารมหาดเล็กรักษารพระองค์ จะเห็นได้ว่าจุดประสงค์แตกต่างจากโรงเรียนอื่น ๆ ที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชดำริว่า เชื้อสายราชสกุลซึ่งเป็นชั้นหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์มีอยู่มาก บางคนก็ประพฤติเสเพลเป็นนักเลงหัวไม้ เมื่อเกิดดอຍเกิดความก่อกวนขึ้นชื่อว่า เป็นชั้นเจ้านายไปเที่ยวชมหญิงอื่น จึงโปรดฯ ให้เก็บบรรดาหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ที่มีอายุพอสมควรมาฝึกหัดเป็นทหารมหาดเล็ก ก่อนามีผู้นิยมมากขึ้นเกินอัตราที่ต้องการสำหรับฝึกหัดเป็นทหารมหาดเล็ก รัชกาลที่ 5 จึงทรงเปลี่ยนจุดหมายของโรงเรียนนี้มาฝึกให้เป็นโรงเรียนสำหรับสอนวิชาทั่วไปเพื่อให้ลูกเจ้านายและราษฎรเข้าเรียน ดังนั้นโรงเรียนทหารมหาดเล็กก็ได้กลายมาเป็นโรงเรียนพลเรือน คือโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ในระยะแรกโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบจะอยู่ในพระบรมมหาราชวังและ

¹ "กระแสพระราชดำริ" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 7 ลงวันที่ 13 เมษายน

ได้แบ่งเป็น 2 แผนก คือเป็นโรงเรียนฝ่ายไทยแผนกหนึ่ง และโรงเรียนฝ่ายอังกฤษ แผนกหนึ่ง โรงเรียนทั้งสองนี้ได้เป็นโรงเรียนสำคัญ คือเป็นโรงเรียนตัวอย่างสำหรับฝึกหัดทดลองวิธีสอน และคำราเรียนจนเป็นรากฐานของโรงเรียนทั้งหลาย ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 5 พระราชทานที่พระตำหนักสวนกุหลาบเดิมให้เป็นโรงทหารมหาดเล็ก โรงเรียนทั้งสองนี้ต้องแยกย้ายกันไปต่างไว้อาตมที่ต่าง ๆ และโรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษได้ล้มเลิกไป คงเหลือแต่โรงเรียนสวนกุหลาบไทย ซึ่งในปัจจุบันคือโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย

ในปัจจุบันนี้ไทยเราได้มีการแบ่งภาคเรียนเป็น 2 ภาค ซึ่งการแบ่งเช่นนี้มีใช้ของใหม่ ในวงการศึกษานี้ของไทยได้มีการแบ่งภาคเรียนเป็น 2 ภาคตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 มาแล้ว เช่นโรงเรียนราชวิทยาลัย

โรงเรียนทั้งหมดที่กล่าวมานี้ พอจัดได้ว่าโรงเรียนที่เป็นโรงเรียนในระยะเริ่มแรกคือโรงเรียนสอนภาษาไทย และโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ ส่วนโรงเรียนทหารมหาดเล็ก โรงเรียนสวนกุหลาบไทย และสวนกุหลาบอังกฤษ โรงเรียนราชกุมาร โรงเรียนราชวิทยาลัย เป็นโรงเรียนในระยะเปลี่ยนแปลง เพราะว่บ้านเมืองกำลังปรับปรุงทุกด้านในระยะนี้ รัชกาลที่ 5 ได้ทรงมุ่งหวังที่จะให้โรงเรียนเหล่านี้สนองความต้องการของบ้านเมืองโดยการให้ผู้ที่เรียนจบจากโรงเรียนเหล่านี้เข้ารับราชการหรือไม่ก็ไปศึกษาวิชาการชั้นสูงในต่างประเทศ

ส่วนโรงเรียนที่จัดว่าเป็นโรงเรียนในระยะปลายรัชกาล คือโรงเรียนเทพศิรินทร์ เป็นโรงเรียนที่มีบทบาทมากขึ้นในรัชกาลต่อมา แต่ถึงอย่างไรในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงส่งเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ * และพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ **

* พระนามเดิมพระองค์เจ้าชายยุคลทิฆัมพร โอรสรัชกาลที่ 5 ในพระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์

** โอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ

ไปเรียนที่โรงเรียนนี้¹

3.1.2 การศึกษาของพระเจ้าลูกเธอ ในด้านการศึกษาของสตรีในราชสำนัก
การศึกษาค้นรัชกาลที่ 5 นั้น จะเห็นว่าสตรีในราชสำนักก็ยังคงได้รับการศึกษาเช่นเดียวกับ
สมัยกรุงศรีอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังเช่นสมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชินีนาถ
ในรัชกาลที่ 5 เมื่อพระชนมายุได้ 6 พรรษา พระองค์ได้ทรงศึกษาหนังสือไทยจากกลอนารี
ในพระบรมมหาราชวังจนทรงอ่านเขียนหนังสือได้²

ต่อมาในระยะหลัง ๆ การศึกษาของสตรีในราชสำนักก็ยังมีได้มีการจัดตั้งเป็น
 โรงเรียน เจ้านายจึงเรียนกันในสำนักของตนเรียนร่วมกับเจ้านายผู้ชายพออายุได้ 11 ปี
 ก็เริ่มแยกกันเรียนต่างหาก เจ้านายผู้หญิงเรียนศีลธรรม วรรณคดี หัตถกรรม การช่าง
 เลข โหราศาสตร์ และคนทั่วไปก็ยังนิยมส่งเด็กหญิงถวายแก่เจ้านายให้อบรมสั่งสอน
 ส่วนใหญ่ก็มีการเรียน ทำดอกไม้ จัดพาน เขียนหมาก จีบพลู ทำผักเป็นลวดลาย
 ต่าง ๆ ปอกผลไม้เป็นริ้วเป็นลวดลาย นอกจากนี้อบรมมารยาทผู้ดีให้เป็นชาววัง ถ้ามี
 เวลาจึงจะสอนหนังสือให้บ้าง โดยหัดอ่านจากหนังสือมูลบทบรรพกิจ³

ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงจัดที่สำหรับพระเจ้าลูกเธอให้ทรงเล่าเรียนหนังสือไทยที่
 ตึกข้างประตูพิมานไชยศรีด้านตะวันตก แต่ไม่ได้จัดตั้งเป็นโรงเรียน ให้พระยา
 ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นผู้สอน⁴

หลังจากนั้นไม่นานรัชกาลที่ 5 ได้โปรดให้ตั้งโรงเรียนสำหรับสอนพระเจ้าลูกเธอ
 และบุตรขุนนางข้าราชการในพระบรมมหาราชวัง และขยายออกไปนอกพระบรมมหาราชวัง
 เช่นเดียวกับโรงเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอ

¹ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เกิดวังปารุสก์สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์
 หน้า 182 - 183

² เสี่ยม คุปทवास ราชประเพณีในสมเด็จพระปิยมหาราช หน้า 380

³ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน หน้า 71, 131

⁴ เกหลง ปภาวสิทธิ์ ประวัติการศึกษาไทยโดยสังเขป หน้า 74

ตาราง 2 โรงเรียนที่ตั้งสำหรับพระเจ้าลูกเธอและบุตรขุนนางข้าราชการ

ชื่อโรงเรียน	ที่ตั้ง	สถานที่ตั้ง	ครูใหญ่	อยู่ในความดูแล	จุดประสงค์ในการตั้งและในการสอน	วิชาที่สอน	ประเภทของโรงเรียน	การเปลี่ยนแปลง	หมายเหตุ
โรงเรียนสุนันทาลัย	พ.ศ. 2423	โรงเรียนราชินี	สำหรับโรงเรียนของพระเจ้าลูกเธอและบุตรขุนนางข้าราชการ	กรมศึกษาธิการ	เพื่อส่งเสริมให้เรียนภาษา อังกฤษและชนบท	ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ	ประจำ	ยุบเลิกสมัยรัชกาลที่ 5	สำหรับโรงเรียนสุนันทาลัยถือว่าเป็นโรงเรียนในระยะเริ่มต้นโรงเรียนราชินีถือว่าโรงเรียนในระยะขยายตัวส่วนโรงเรียนราชินีถือว่าเป็นโรงเรียนระยะต่อมาปลายของชั้นในระยะหลัง
		ต. ปากคลองตลาดในปัจจุบัน	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหาดราชินี	ตม. กรมการพิเศษดูแล	ชาวยุโรป เพื่อส่งเสริมให้บรรดาพระเจ้าน้องยาเธอและบุตรขุนนางข้าราชการได้เรียนรู้ภาษา อังกฤษให้	ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ	ไปกลับ	ยุบเลิกสมัยรัชกาลที่ 5	โรงเรียนทั้ง 3 โรงเรียนถือว่าเป็นโรงเรียนในราชสำนักเพราะมีบรรดาเชื้อพระวงศ์และบุตรหลานข้าราชการมาเรียนกันมาก
		อยู่ในพระบรมมหาราชวัง	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหาดราชินี	กรมการพิเศษดูแล	ภาษา อังกฤษ เพื่อส่งเสริมให้เรียนภาษา อังกฤษและฝึกให้ประดิษฐ์สิ่งของต่าง ๆ ในวิชา	ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ วิชาการเรือน	ประจำ และไปกลับ	ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน	
โรงเรียนราชินี	พ.ศ. 2444	ตึกแถว มุมถนนอัษฎางค์และถนนจักรเพ็ชร ต. ปากคลองตลาด	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหาดราชินี	กรมศึกษาธิการ	ภาษา อังกฤษ เพื่อส่งเสริมให้เรียนภาษา อังกฤษและฝึกให้ประดิษฐ์สิ่งของต่าง ๆ ในวิชา	ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ วิชาการเรือน	ไปกลับ		

ที่มา ตารางนี้จัดทำขึ้นเองจากเอกสารรัชกาลที่ 5 หลายเล่ม ของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ และหนังสือทั่วไป

จากตารางที่แสดงจะเห็นได้ว่าโรงเรียนสุนันทาลัยเป็นโรงเรียนสตรีแห่งแรก ไทยจัดตั้งขึ้นเป็นโรงเรียนประจำตามแบบต่างประเทศ เพราะวาก่อนหน้าที่โรงเรียนสตรีในเมืองไทยได้มีการจัดตั้งขึ้นแล้วเมื่อ พ.ศ. 2417 โดยคณะมิชชันนารีอเมริกัน จัดตั้งขึ้นเป็นการสอนส่วนตัวเรียกว่าโรงเรียนกุลสตรีวังหลังเป็นโรงเรียนประจำโดยมีนางเฮาส์กรรมาทอมเฮาส์ ซึ่งได้เคยสอนในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นบุคคลสำคัญในการจัดตั้งขึ้น แต่โรงเรียนนี้ไม่ถือว่าเป็นของรัฐบาล สำหรับโรงเรียนสุนันทาลัยนี้ รัชกาลที่ 5 ทรงตั้งขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ภายหลังการสิ้นพระชนม์ พระราชทานแด่สมเด็จพระนางสุนันทากุมารีรัตน์ ซึ่งรัชกาลที่ 5 มีพระราชดำริจะสร้างโรงเรียนเป็นอนุสรณ์ โดยให้พระราชทรัพย์ของพระนางเป็นวิทยาทาน และพระราชทานนามว่า "โรงเรียนกุลสุนันทาลัย" โดยทรงพระราชดำริว่าเมื่อพระนางทรงดำรงพระชนม์อยู่ พระนางทรงมีพระทัยฝักใฝ่ในการศึกษาเล่าเรียนและทรงหว่านบำรุงกุลสตรีให้ได้รับการศึกษาเล่าเรียนตลอดมา

โรงเรียนทั้งหมดที่จัดตั้งขึ้นนี้มีจุดประสงค์ให้พระเจ้าลูกเธอ พระราชวงศ์ และบรรดาบุตรหลาน ข้าราชการ ได้ศึกษาภาษาไทยและภาษาอังกฤษ แต่สำหรับโรงเรียนราชินีเป็นโรงเรียนที่ฝึกหัดให้เรียนวิชาทางการฝีมือ การประดิษฐ์ เป็นสำคัญ และโรงเรียนเหล่านี้ก็เช่นเดียวกับโรงเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอที่มีครูชาวต่างประเทศเป็นผู้ดำเนินงานและเป็นครูใหญ่ โรงเรียนเหล่านี้มักจะจัดตั้งเป็นโรงเรียนประจำ แต่ก็มีโรงเรียนราชกุมารี - ซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวังซึ่งไม่ได้เป็นโรงเรียนแบบประจำ ส่วนอีก 2 โรงเรียนนั้นได้ขยายมาอยู่นอกพระบรมมหาราชวัง คือที่เป็นโรงเรียนราชินีในปัจจุบันนี้

จะเห็นได้ว่าการที่โรงเรียนพระเจ้าลูกเธอมีการจัดตั้งขึ้นน้อยกว่าโรงเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอ เพราะรัชกาลที่ 5 เห็นว่าการศึกษาของสตรีไม่จำเป็นเท่าการศึกษาของผู้ชาย พระองค์ทรงเห็นว่าการตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นมากมายเป็นการเปลืองพระราชทรัพย์ โดยที่ยังไม่จำเป็น และยังทรงเห็นว่าการจัดตั้งโรงเรียนสตรีเป็นเรื่องใหญ่ เพราะติดขัด

อยู่ด้วยราชประเพณี เพราะการที่จะให้ชาวต่างประเทศมาช่วยจัดจะให้ชาวต่างประเทศ
อยู่ในวังก็ไม่เหมาะสม นอกจากนั้นงบประมาณการใช้จ่ายเกี่ยวกับโรงเรียนของสตรีก็ยัง
ไม่มี การตั้งโรงเรียนสตรียากกว่าการตั้งโรงเรียนผู้ชายเพราะมีอุปสรรคมากมาย

ถ้าจะพิจารณาจากพระราชหัตถเลขาของพระองค์แล้วจะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5
ทรงเห็นว่าโรงเรียนสตรียังเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นสำหรับบ้านเมืองนัก และประโยชน์ที่จะ
ได้รับจากโรงเรียนสตรีก็ยังไม่มากนักเช่นโรงเรียนผู้ชาย ทั้งพระราชหัตถเลขาเกี่ยว
กับเรื่องนี้ว่า

เมื่อพิเคราะห์ดูว่าการเล่าเรียนของผู้หญิงนี้เป็นการจำเป็นฤาไม่ที่รัฐบาล
จะต้องเป็นธุระเป็นการจำเป็นฤาไม่ที่จะต้องจ่ายเงินหักโหมลงไปสอนให้
เด็กผู้หญิงมีความรู้แลวิชาโดยทันที ถ้าว่าตามใจเราเห็นว่าควรที่รัฐบาล
จะต้องช่วยอุดหนุนการเล่าเรียนของผู้หญิง แต่ไม่ควรจะหักโหมลงเงิน
ไปมากโดยความรีบร้อนอย่างใด ด้วยการแผ่นดินซึ่งสำคัญกว่ายังมีมาก
แม้ที่สุดแต่การเล่าเรียนของเด็กผู้ชายยังเป็นข้อสำคัญมากกว่าการเล่าเรียน
ของเด็กผู้หญิงเพราะจะได้ประโยชน์มาโดยตรง คือได้คนมาทำการพอ
เพียงแก่การงานซึ่งยังหาคนยากอยู่นั้น การที่จะมีผู้หญิงรอบรู้วิชาอาคม
ถึงว่าจะมีคุณอย่างไร ยังนับว่าเป็นชั้นรองจากความต้องการของรัฐบาล
เพราะรัฐบาลมิได้รับประโยชน์โดยตรง จึงไม่เห็นควรที่จะทุ่มเทเงิน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 1/5
พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 12 กรกฎาคม

แผ่นดิน ซึ่งมีเขมรกับพม่าที่จะก่อร่างสร้างตัวให้การปกครองอาณาเขต
ให้รุดถอยน้อยไป เพราะจำหนายเสียในการเล่าเรียนผู้หญิง...¹

จะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 การศึกษาของสตรีก็ยังมีอยู่ในวงจำกัดไม่
เจริญก้าวหน้าเหมือนการศึกษาของผู้ชาย ซึ่งจะเห็นได้ว่านโยบายในเรื่องการศึกษา
ของสตรีนั้นรัชกาลที่ 4 ทรงก้าวไปไกลกว่ารัชกาลที่ 5 มาก ที่ทรงโปรดให้บรรดา
เจ้าจอมและพระราชธิดาได้เล่าเรียนภาษาอังกฤษกันมาก ๆ แต่ถ้าจะพิจารณาถึงความ
จำเป็นในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ทรงปรับปรุงประเทศหลายด้านจำเป็นต้องใช้พระราชทรัพย์
ในด้านอื่นอีกมาก ซึ่งเป็นเหตุผลที่สมควร

3.2 การศึกษาในต่างประเทศ

รัชกาลที่ 5 ทรงเข้าพระทัยดีถึงการขาดกำลังคนในการปรับปรุงประเทศ
จึงทรงว่าจ้างชาวยุโรปที่ชำนาญเข้ามาเป็นที่ปรึกษาในวงราชการต่าง ๆ และใน
ขณะเดียวกันก็ทรงเตรียมการที่จะหัดให้คนไทยรับช่วงการปฏิบัติราชการด้วยตนเอง
เพราะหวังพึ่งชาวต่างชาติตลอดไปย่อมไม่ปลอดภัยนักในการที่ประเทศไทยอาจเกิดการ
ขัดแย้งกับชาตินั้น ๆ ขึ้น

ในขณะนั้นกำลังคนที่สำคัญของรัชกาลที่ 5 ที่พอจะไว้วางพระราชหฤทัยได้ก็
คือบรรดาพระเจ้าอนุวงศ์ต่าง ๆ เช่นกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีว่าการมหาดไทย ส่วนกำลังคน
ในอนาคตก็คือบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอ และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎ
ราชกุมารที่จะได้ครองราชย์ต่อจากพระองค์ จำเป็นต้องมีการศึกษาอย่างดี แต่การ
ศึกษาแต่เพียงในประเทศย่อมไม่ทันต่อเหตุการณ์และเล่ห์เหลี่ยมของชาติมหาอำนาจ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 50.4/1
พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยาวิเทศวดี ลงวันที่ 1 ตุลาคม
ร.ศ. 125

ไม่สามารถปรับปรุงประเทศไทยตามวิทยาการใหม่ได้ ดังนั้นพระองค์จึงได้ส่งพระเจ้าลูกยาเธอ พระราชวงศ์ และข้าราชการไปศึกษาต่อในยุโรป เสมือนหนึ่งทรงมีตัวแทนพระองค์เป็นอันมากที่จะยอมสละเลือกเนื้อเป็นราชพลีให้แก่ประเทศ เพราะประเทศมหาอำนาจที่อยากได้ไปเป็นเมืองขึ้นประกอบด้วยทรงต้องการให้ประเทศในยุโรป รู้จักเมืองไทยยิ่งขึ้น และแสวงหาพันธมิตรจึงทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาในประเทศต่าง ๆ เป็นการกระชับสัมพันธไมตรี

การศึกษาในต่างประเทศจัดเป็นการศึกษาที่ต่อเนื่องของพระราชวงศ์ที่มาจาก
การศึกษาในราชสำนักภายในประเทศ นอกจากจะมีบรรดาพระราชโอรสและบุตรขุนนาง
ข้าราชการไปศึกษาต่อในต่างประเทศแล้ว พระองค์ยังทรงพระราชทานเงินทุนสำหรับ
บุคคลธรรมดาที่สามารถสอบไปศึกษาต่อต่างประเทศได้ ซึ่งเงินทุนนี้เรียกว่า "ทุน
เล่าเรียนหลวง" หรือ คิงสกอแลร์ชิพ (King's Scholarships) ทุนนี้พระราชทาน
เงินให้นักเรียนคนหนึ่งปีละ 200 ปอนด์ ซึ่งเริ่มในปี พ.ศ. 2440 แต่ก่อนหน้านี้ก็ได้มี
การส่งนักเรียนออกไปศึกษาในต่างประเทศอยู่แล้ว แต่ยังไม่ได้จัดตั้งให้เป็นหลักฐาน

เพื่อให้นโยบายการส่งพระราชวงศ์ไปศึกษาต่อในต่างประเทศเป็นไปด้วยดี
รัชกาลที่ 5 ได้ทรงส่งข้าราชการขุนนางไทยออกไปดูแลนักเรียนไทยในต่างประเทศ
ดังนั้นบรรดาข้าราชการขุนนางก็พบเห็นข้อบกพร่องต่าง ๆ ของการจัดส่งนักเรียนไป
ศึกษาต่อในประเทศทางตะวันตกเช่นความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ผู้ซึ่งทำหน้าที่เป็น
พระอภิบาลและเป็นเลขานุการสถานทูตสยามจะเห็นได้ว่าท่านสามารถพบเปรียบเทียบตัว
บุคคลและสังคมของประเทศไทยที่เกี่ยวกับการศึกษาได้เป็นอย่างดี ดังข้อความตอนหนึ่ง
ที่ว่า

¹หลวงสำเร็จวรรณกิจ "เรื่องของข้าพเจ้า" ใน สำเนาเรื่องอนุสรณ์ พิมพ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพหลวงสำเร็จวรรณกิจ 23 เมษายน 2515 หน้า 186

การส่งคนไปเรียนต่างประเทศเปรียบเสมือนส่งคนวิ่งเหยาะ ๆ ถึงถึง
คนละใบมาวัดน้ำจากที่ไกลไปสากลงในนา พวกที่มาตักน้ำนั้นต้องเดินทาง
ไกล ช้าวัน ช้าเวลา แลต้องเสียค่าเสบียงอาหาร มีหน้าซ้ำหัวถึง
กลับไปบางคนก็ไถ่น้ำไป แค่อึ่ง ๆ กลาง ๆ บางคนก็กลับไปแต่ถึง
เปล่า ๆ ฝ่ายผู้ที่มีความอุตสาหะเปรียบประคองก็หัวถึงน้ำเต็มมาได้
พอไปสากลงที่ดินปราดเคียวก็เหือกแห้ง เพราะเหตุที่พื้นดินนั้น
แห้งแล้ง...¹

นอกจากนี้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้มีคำแนะนำเกี่ยวกับการเล่าเรียนของ
นักเรียนไทยในต่างประเทศในฐานะที่มีหน้าที่ดูแลนักเรียนไทยและพระราชวงศ์ในต่าง
ประเทศนานาจึงได้เห็นชอบพร้อมต่าง ๆ และคิดหาวิธีที่จะจัดการให้นักเรียนไทย
ได้ศึกษาในต่างประเทศให้เจริญขึ้น จึงได้ทำรายงานความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้มาถวาย
ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ และขอความเห็นหนึ่งที่ได้อธิบายความเห็นไว้ดังนี้

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 49/50 ความเห็น
ในการที่จะจัดการเล่าเรียนของนักเรียนสยามซึ่งส่งไปเรียนวิชาต่าง ๆ ณ ประเทศ
อังกฤษให้เจริญกว่าแต่ก่อน 5 เมษายน ร.ศ. 117

แต่ก่อนมานักเรียนที่ส่งไปศึกษาในระเทศยุโรปมีความรู้ในภาษาอังกฤษ
 อันน้อย แลบางทีความรู้ในภาษาของตัวเองก็น้อย ที่ใดส่งไปศึกษาใน
 ต่างประเทศมิได้คำวิธถึงความสามารถแลสอบซ่อมความรู้เสียก่อน เหมือน
 อย่างส่งทอนไม่ไปทั้งคนไม่ได้เกลาโกนเค็มแค่นี้ ผลที่ส่งนักเรียนเช่นนั้น
 จึงต้องเล่าเรียนอยู่ชวาเวลาถึง 12 ปี 13 ปี แลกลับเข้ามาก็ได้ประโยชน์
 แก่ราชการแต่เล็กน้อยไปเสียเวลาในต่างประเทศเสียเปล่าโดยมากที่ต้อง
 ส่งกลับก็... อายุ ความรู้ ไม่เพียงพอไม่เท่าเทียมกับอายุของนักเรียน
 อังกฤษ...

พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้แนะนำว่านักเรียนที่จะส่งไปศึกษาต่างประเทศควรจะเป็น
 เป็นนักเรียนที่มีความรู้ความสามารถ มีวิชามากและว่องไวที่จะเรียนและให้ประโยชน์
 แก่ราชการบ้านเมืองโดยชี้แจงว่าสิ่งที่จะทำให้เป็นไปได้ก็โดยการจัดการศึกษาใน
 กรุงสยามให้ดีขึ้นแลกำหนดอายุนักเรียนที่จะส่งไป จะเห็นได้ว่าคำแนะนำของพระยา
 วิสุทธิสุริยศักดิ์จะมีความคล้ายคลึงกับคำแนะนำของมิสเตอร์คัลลูลู ยี ยอนฮัน จึงเป็น
 ฮาวางประเทศที่ไทยว่าจ้างมาจัดการศึกษาจึงจะไ้กล่าวว่ไป

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำริใน
 การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อในต่างประเทศซึ่งจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของ
 พระองค์ที่ทรงมีไปถึงพระเจ้าอนงยาเชอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการว่า

ความคิดเขอดีกล่าวถึงเรื่องการเล่าเรียนในกรุงจนรู้วิชาขั้นต้นดีแล้ว
 จึงส่งไปเรียนเมื่ออายุ 17 - 18 ปี เพื่อจะได้ความรู้ทั้งภายในและ
 ภายนอกไม่ต้องเสียเงินมากไม่ต้องจากบ้านนาน ความคิดอันนี้เป็น

กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/50
เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลพระเจ้าน้องยาเชอกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ลงวันที่ 21
 มิถุนายน ร.ศ. 117

ถูกต้องยิ่งนักฉันก็คิดเห็นเป็นอย่างเดียวกันไม่สมัครตามใจที่จะส่งนักเรียน
ออกไปมาก ๆ อย่างเช่นแต่ก่อน บรรดาเจ้านายทั้งปวงย่อมหมายใจกัน
อยู่ว่าการส่งไปเรียนหนังสือที่ยุโรปนี้เป็นการสมควรแก่ลูกของตัวจะได้รับ
หัวหนากันเสมือนกับการโกนจุก พิธีตรุษ แลวचनाศวักพระแก้ว การ
พิธีแลการเล่าเรียนนี้ผิดกันมากนัก ซึ่งพากันมุ่งหมายไปดังนี้ก็เพราะการ
ส่งนักเรียนแต่ก่อนไม่เลือกความรู้ฤาสติปัญญาเป็นแต่ใครมีศรัทธาที่จะส่งก็
ส่งได้... ฉันจึงได้ออกวาทาให้ชั้นเจ้านายนี้เสียว่าจะยอมให้แต่ละคน
นอกนั้นจะไปเรียนจะอนุญาติ แต่ไม่ยอมให้เป็นนักเรียนหลวงเมื่อจะให้
ลูกคนใดเป็นนักเรียนหลวงให้เลือกเอาคนหนึ่งนอกนั้นต้องเข้าโรงเรียน
ในกรุงต่อไปได้คือวิเศษจึงจะส่งเป็นนักเรียนหลวงเหมือนกับลูกขุนนาง
แลราษฎร...¹

จากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมี
พระราชประสงค์จะส่งบรรดาเชื้อพระวงศ์ไปเรียนต่างประเทศให้เหมือนกับลูกคนสามัญ
ทั่วไปโดยที่ตองสอบได้ก็ จึงจะคัดเลือกส่งไปเรียนต่อ

3.2.1 แนวการศึกษาวิชาในต่างประเทศก่อน ร.ศ. 112

(พ.ศ. 2436) ในระยะแรกบรรดาพระราชโอรสพระราชวงศ์และนักเรียนไทยที่ส่งไป
เรียนต่างประเทศต่างก็เล่าเรียนวิชาที่ตนถนัด และเป็นที่ต้องกรของบ้านเมือง ซึ่ง
จะแตกต่างจากในระยะหลัง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 49/14

พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหลวงเทววงษ์วโรปการ ลงวันที่ 9 เมษายน
ร.ศ. 115

พระราชโอรสแรกที่เสด็จออกไปเรียนวิชาการ ณ ต่างประเทศมี 4 พระองค์
ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาในประเทศอังกฤษ แนวการศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศในยุโรป
ครั้งนั้นมุ่งให้หลานใหญ่เรียนมาเพื่อเป็นชนชั้นปกครอง หรือผู้บริหารชั้นหัวหน้า ในเรื่อง
การส่งพระราชโอรสไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศโปรดให้ศึกษาวิชาเลข ภาษาต่างประเทศ
(อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน) เป็นวิชาขั้นต้นให้ใช้ไ้จริง สำหรับภาษา
ต่างประเทศให้รู้ใช้ประโยชน์ได้ 2 ภาษาเป็นอย่างน้อย แล้วจึงเรียนวิชาเฉพาะต่อไป

ในการที่พระราชโอรสทั้ง 4 พระองค์เสด็จไปทรงศึกษาวิชาการต่าง ๆ ใน
ประเทศยุโรป รัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระบรมราโชวาทซึ่งเป็นคติเตือนใจหลายประการ
ซึ่งพระราชทานพระราชโอรสทั้ง 4 พระองค์ พระองค์ได้ทรงดัดเตือนเรื่องการไม่ให้
อวดอ้างตัวว่าเป็นเจ้านายกับชาวต่างประเทศ และให้วางตัวให้สมกับที่เป็นเจ้านายไทย
ไม่ให้ใช้ยศถาบรรดาศักดิ์ข่มเหงผู้อื่น นอกจากนี้ทรงดัดเตือนให้รู้จักการใช้จ่ายในสิ่งที่
จำเป็นและประการที่สำคัญคือ พระองค์ได้ทรงกล่าวดัดเตือนให้เห็นความสำคัญของการ
ที่จะออกไปศึกษาที่ยังต่างประเทศว่า

การให้ออกไปเรียนวิทยาการในประเทศยุโรปนั้น ใ้ว่าจะต้องการเอา
มาใช้แต่เฉพาะภาษาฝรั่งอย่างฝรั่งนั้นอย่างเดียว ภาษาไทยแลหนังสือ
ไทยซึ่งเป็นภาษาของตัวหนังสือของตัวคงจะต้องใ้ใช้อยู่เป็นนิจ จงเข้าใจ
ว่าภาษาต่างประเทศนั้นเป็นแต่พื้นของความรู้ เพราะความรู้ในหนังสือไทย

๖ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาท
พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ / พระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้าประวิตรวชิโนคม กรมหมื่นปราจิณกิติบดี / พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
จิระประวิตร เกษ กรมหมื่นนครไชยศรีสุร เกษ

ไม่อาจที่จะเล่าเรียนจึงต้องไปเรียนภาษาอื่น เพื่อจะได้เรียนวิชาให้
กว้างขวาง และกลับมาใช้เป็นภาษาไทย...¹

นอกจากภาษาต่างประเทศที่กล่าวมาแล้ว รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชดำริว่า
ภาษารุสเซียก็น่าเรียนรู้ไว้มาก พระองค์ทรงคาดการณ์ไกลว่าภายหน้ารุสเซียมีอำนาจ
แผ่เข้ามาทางตะวันออกก็จะได้ประโยชน์ดีกว่าไม่รู้เลย แนวโน้มของการศึกษาวิชา
ต่างประเทศก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112 จะเป็นไปตามพระราชอัธยาศัยของพระเจ้า
ลูกยาเธอ ไม่มีการกวัดขั้นเฉพาะเจาะจงทางวิชาทหาร หรือวิชาพลเรือน

แม้แต่รัชกาลที่ 5 ก็ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระราชโอรสเรียนวิชาต่าง ๆ
ที่จะมาใช้ให้เป็นประโยชน์สำหรับบ้านเมืองในเวลานั้น เช่นเรียนวิชาวิศวกรรม ดังมี
พระราชหัตถเลขาว่า "การที่จะให้เรียนอินเียนเียนั้นไม่เจาะจงว่าผู้ใด ถ้าใครรักก็
ให้เรียนเป็นแต่ให้รู้ว่าอยากให้เรียนสักคนหนึ่งเท่านั้น"²

ส่วนนักเรียนไทยที่เป็นพระราชวงศ์และลูกขุนนางข้าราชการจนถึงคนธรรมดา
สามัญทั่วไปที่ได้รับทุนไปศึกษาในต่างประเทศก่อนเหตุการณ์ ร.ศ. 112 นั้น ต่างก็
เล่าเรียนวิชาต่าง ๆ กันมากมาย เจนนายแถม เรียนวิชาเหมืองแร่ต่าง ๆ ที่กรุงปารีส³

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 รล. 3/33 เรื่องพระ
บรมราโชวาท 6 ¹⁵ 7 8 คำ ปรีธกา สดศก ตักราช 1427

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 49/5
พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ถึงพระเจ้าอนงยาเชอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ
ลงวันที่ 13 กรกฎาคม ร.ศ. 110

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 49/2
พระสยามธุวานุรักษ์ แจ้งความมายังพระไพริพากย์ภักดี ลงวันที่ 5 พฤศจิกายน
ร.ศ. 108

นายฉางเรียนวิชาเคินเรือ นายเชกเรียนวิชาไปรษณีย์โทรเลข นายแปลกเรียนช่าง
นาฬิกา นายก่งเรียนช่างก่อสร้าง หม่อมเจ้าชายเล็กเรียนเขียนแบบรูปต่าง ๆ¹

3.2.2 แนวการศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112

เหตุการณ์ ร.ศ. 112 นับเป็นเหตุการณ์ที่สร้างความปวกราบให้กับคนไทย รัชกาลที่ 5 มีไคทรงนั่งนอนพระทัยไคทรงส่งพระราชโอรสออกไปศึกษาวิชาทหารแจกจ่ายอยู่ในกลุ่มประเทศมหาอำนาจในยุโรปเป็นจำนวนมาก เพื่อจะได้นำความรู้กลับมาพัฒนาบ้านเมือง การที่ส่งพระราชโอรสออกไปเช่นนี้ดูก็คล้าย ๆ กันว่าจะทรงเอาเปรียบประชาชนพลเมือง แต่ข้อเท็จจริงแล้วเป็นพระบรมราโชบายอันสำคัญยิ่งในสภาพการณ์ของประเทศในขณะนั้น²

หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 แล้ว รัชกาลที่ 5 ไคทรงส่งสมเด็จพระเจ้าฟ้า
มหาวชิราวุธสยามมกุฎราชกุมาร (รัชกาลที่ 6) ไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ เสด็จออกจาก
จากกรุงเทพฯ โดยเรือมกุฎราชกุมารในวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2436 หลังจาก
เกิดเหตุใหญ่ที่ฝรั่งเศสนำเรือรบเข้ามาปากน้ำเจ้าพระยาเพียง 38 วัน ก็จำเป็นต้อง
เดินทางออกไปทรงศึกษาหาความรู้ในถิ่นประเทศที่ไกล สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธมี
พระชนมายุราว 13 พรรษา การเสด็จออกไปศึกษานั้นมีพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้า
อาภากรเกียรติวงศ์ได้เสด็จออกไปศึกษาวิชาการทหารเรือพร้อมกันด้วย ส่วนเจ้านาย
ชั้นผู้ใหญ่ คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ (กรมพระสวัสดิศุภกิจนันทวงศ์)
ทรงมีหน้าที่ออกไปจัดการหาสถานที่การศึกษา และที่ประทับให้เหมาะสมกับสมเด็จ
พระเจ้าลูกยาเธอที่เสด็จออกไปทรงศึกษาอยู่ในต่างประเทศ บุคคลสำคัญที่รัชกาลที่ 5

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 49/6 กรมหลวง
เทววงศ์โรภากรกราบมังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ. 111

² จมื่นอมรรตวรักษ์ การศึกษาของชาติก่อน 1 หน้า 16

ได้ทรงวางพระราชหฤทัยมากคือ พระมนตรีพจนกิจ (ม.ร.ว.เปี้ย มาลากุล) ต่อมาได้พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้รับมอบหมายหน้าที่เป็นพระอาจารย์พิเศษและเป็นพระอภิบาลและจัดการเรื่องเงิน ค่าใช้จ่ายที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทรงใช้ ซึ่งในการไปครั้งนี้รัชกาลที่ 5 ใ้มีพระราชดำรัสพระราชทานแก่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ และพระราชโอรสในวันที่ 10 สิงหาคม ร.ศ. 112 ความว่า

มีความยินดีที่รู้ว่าได้มีความเต็มใจที่จะไปกับลูกชายโต* ในการที่จะไปครั้งนี้ไม่ใช่มักใหญ่โตสูงอันใดมีความประสงค์จะให้ได้รับความรู้วิชาพอที่จะรักษาทรัพย์สมบัติที่พอให้ใช้ได้เท่านั้น ... เด็ก ๆ ของเราเคยเป็นเด็กที่มีแต่พี่เลี้ยงคอยประคับประคองอุ้มชูไม่เหมือนลูกฝรั่ง ถ้าไปอยู่นาน ๆ ไปก็จะรู้จักรักษาตัวเอง เจ้าต้องเป็นผู้มีส่วนอันหนึ่งในการรักษาชีวิตของข้าควยลูกเป็นที่รัก ซึ่งจะได้อยู่ในความปกครองของเจ้า ข้าเกลียดฝรั่งเต็มที มันเห็นแต่จะเงินเท่านั้นถ้าไม่สมประสงค์ก็จะเลยโลเลไป...

ต่อมารัชกาลที่ 5 ได้ทรงส่งพระราชโอรสองค์อื่น ๆ ไปศึกษาในยุโรปอีกในปี พ.ศ. 2438 (ร.ศ. 114) โดยทรงส่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ และพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร** ไปศึกษาวิชาการในประเทศอังกฤษ

* สมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธสยามมกุฎราชกุมาร (รัชกาลที่ 6)

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน พ.ศ. 2504 หน้า 1

** กรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธิน ในเจ้าจอมมารคาวต

ในปี พ.ศ. 2439 (ร.ศ. 115) ได้ทรงส่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ* พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์** ไปศึกษาวิชาการในประเทศยุโรป นอกจากนั้นได้ส่งพระราชโอรสองค์อื่น ๆ ไปศึกษาวิชาในยุโรป อีกหลายพระองค์***

นอกจากนี้ทรงส่งพระบรมวงศานุวงศ์ และนักเรียนไทยอีกมากมายไปศึกษาต่อ ครั้งแรกนักเรียนไทยและพระราชวงศ์ต้องไปเรียนที่ประเทศอังกฤษก่อน เพื่อให้คุ้นเคยกับการใช้ภาษาต่างประเทศ ต่อมาก็จะเรียนวิชาที่ตนสนใจแล้วจึงจะแยกย้ายไปศึกษาวิชาที่มีอยู่ในประเทศต่าง ๆ

การที่มีเจ้านายชั้นสูงหลายพระองค์ซึ่งล้วนแต่เป็นพระราชโอรสไปศึกษา

* กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

** กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม ในเจ้าจอมมารคามรณ

*** เช่น พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ กรมหมื่นสวัสดิวิมเกรียงไกร ในเจ้าจอมมารดาทิพพิม

พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าสุริยงประยุรพันธ์ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส ในเจ้าจอมมารดาโหมศ

พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมหมื่นชัยนาทนเรนทร์ ในเจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์เนื่อง สนิทวงศ์

พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าคิลนพรัตน์ กรมหมื่นสรวรควัฒนรบดี ในเจ้าจอมมารดาทิพเกษร

พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ในพระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ ในสมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอภัยวงศ์เคชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา สมเด็จเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา (รัชกาลที่ 7) ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

อยู่ในยุโรปเป็นจำนวนมากเป็นประวัติการณ์เช่นนี้ยังมีได้เคยมีมาแต่กาลก่อนย่อมจะเป็นพระบรมราโชบายเป็นพิเศษที่ว่าเพื่อจะปรับปรุงกองทัพของชาติให้มีความเข้มแข็งขึ้นและให้เจ้านายชั้นสูงเหล่านั้นนำวิชาความรู้ต่าง ๆ กันมาปรับปรุงประเทศให้ทัดเทียมกับอารยประเทศทั้งหลาย

ครั้นเหตุการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) เกิดขึ้นบรรดาพระราชโอรสทั้งหลายเกิดความรู้สึกเจ็บช้ำน้ำใจที่ประเทศชาติถูกคุกคามและบีบคั้นและมีความเห็นว่า เป็นผลมาจากการที่ละเลยการทหารทำให้อ่อนแอลง จึงคิดเรียนวิชาทหารเป็นสำคัญ จนกระทั่งรัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เรื่องให้จัดการศึกษาของพระราชโอรสให้เหมาะสมกับภาระกิจหน้าที่ในอนาคตให้มีอัตราส่วนระหว่างวิชาทหารและวิชาพลเรือนให้พอเหมาะกัน สมเด็จพระเจ้าพ้ามหาวชิราวุธและสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ผู้ซึ่งจะเป็นรัชทายาทคู่แผ่นดินเมืองต่อไปข้างหน้าจะต้องเรียนทั้งวิชาทหารและพลเรือน ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าพ้ามหาวชิราวุธทรงศึกษาวิชาพลเรือนที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด และศึกษาวิชาทหารที่โรงเรียนแซนด์เฮิสต์ ส่วนสมเด็จพระเจ้าจักรพงษ์ภูวนาถทรงศึกษาวิชาในประเทศอังกฤษและทรงศึกษาวิชาทหารบกในโรงเรียนมหาดเล็กหลายแห่งในราชสำนักพระเจ้าชาร์นโคโลสที่ 2 ประเทศรัสเซีย ส่วนพระอนุชาองค์อื่นก็ทรงศึกษาวิชาการที่ต่างกันออกไป * การจัดการศึกษาเพื่อรับวิทยาการ ความรู้ วิธีการวางแผนงานตามแบบตะวันตกครั้งนี้ไม่ได้ทำโดยถือพระทัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นที่ตั้งแต่ทำเพื่อประโยชน์บ้านเมืองในระบอบ

* พระองค์เจ้าวิชโยเนลิมลาก ทรงเรียนการทหารเรือ พระองค์เจ้าชายบุคคลิหมพรทรงเรียนการทูต พระองค์เจ้าบรรณิศัยทรงเรียนการคลัง พระองค์เจ้าชายอาภรณ์เกียรติวงศ์ ทรงเรียนการทหารเรือ สมเด็จพระเจ้าพ้ามหาวชิราวุธทรงศึกษาวิชาทหารบกในประเทศเยอรมนี สมเด็จพระเจ้าพ้ามหิกุลอุบลเดช ทรงศึกษาวิชาการทหารเรือในประเทศเยอรมนี ส่วนวิชาแพทยศึกษาในระยะหลัง

ราชาธิปไตยสมัยนั้น¹

รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชหัตถเลขาปรารภให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์แก้ไข เรื่องที่ว่าพระองค์มีความรำคาญที่ลูก ๆ ไปเรียนอยู่ในประเทศอังกฤษกันหมด ซึ่งจะมองดูเป็นที่ขบขันของชาวต่างประเทศ ถ้าจะแยกให้ไปเรียนที่อื่นบ้างก็จะดีแต่ว่าการจะไปศึกษาวิชาที่ประเทศฝรั่งเศสในเวลานั้นทรงเห็นว่าไม่สมควร เพราะตั้งแต่ เหตุการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) เป็นต้นมา ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ฝรั่งเศสกับประเทศไทยไม่มีใครราบรื่นนักและนักเรียนไทยโดยเฉพาะที่เป็นเจ้านายรู้สึก เจ็บช้ำน้ำใจเพราะเหตุการณ์นั้นกรุ่นอยู่มากจนมีความปรารถนาจะเรียนเป็นทหารกัน ทุกคน ดังนั้นแม้ฝรั่งเศสจะมีชื่อทางยุทธวิธีรบเท่า ๆ กับเยอรมนี แต่นักเรียนไทย กลับนิยมไปศึกษาวิชาทหารบกที่ประเทศเยอรมนี²

จะเห็นได้ว่าแนวโน้มการศึกษาในต่างประเทศหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 แล้ว เจ้านายพระราชวงศ์ต่างก็มุ่งศึกษาวิชาการทหารและอาวุธแบบใหม่ที่จะต่อสู้ กับฝรั่งเศส แต่เจ้าพระยาอภัยราชา (โรลิ่ง ยัคมินส์) หลงใหลหาความรู้ให้ศึกษา แก่วิชาทหารทั้งหมดควรจะแยกย้ายไปศึกษาวิชาต่าง ๆ กันเพื่อจะได้ความรู้สาขา

¹ เฉลิม อยู่เวียงชัย ประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์
หน้า 310

² ค. หน้า 311 - 312

โรลิ่ง ยัคมินส์ (Rolin Jacquemyns) ชาวเบลเยียมที่ไทยจ้าง มาเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทั่วไปในสมัยรัชกาลที่ 5

ต่าง ๆ กันมาพัฒนาประเทศ และควรจะกระจายกันไปศึกษาในประเทศต่าง ๆ ในยุโรปเพื่อเป็นการกระชับสัมพันธ์ไมตรีทั้งอังกฤษ เยอรมนี รัสเซีย และหวังพึ่งพันธมิตรคอยทวงอำนาจกับฝรั่งเศส¹

ซึ่งความเห็นของเจ้าพระยาอภัยภูธรราชานี้มีความเห็นตรงกับพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ที่ให้ความเห็นในเรื่องการศึกษาต่อของพระราชโอรสในต่างประเทศหลังจากเหตุการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) แล้ว ซึ่งพอจะสรุปความคิดเห็นของท่านได้ว่า การที่พระราชโอรสจะเลือกศึกษาวิชาทหารหรือวิชาพลเรือน ท่านเห็นว่าควรจะต้องเรียนทั้ง 2 อย่างเท่า ๆ กัน เพราะการทหารก็มีความจำเป็นในยามที่บ้านเมืองเกิดสงคราม แต่การทหารในปัจจุบันต่างกับสมัยก่อนที่เรื่องอาวุธในการรบนั้นทันสมัย ซึ่งจะต้องศึกษาเรื่องอาวุธในการสงครามด้วย ประเทศทางยุโรปนั้นกิจการพลเรือนนั้นวางรากฐานมั่นคงแล้ว เจ้านายยุโรปจึงสามารถจะเรียนวิชาทหารได้โดยสะดวก ส่วนประเทศไทย เพิ่งก่อร่างสร้างตัว มีความจำเป็นต้องใช้บุคคลที่มีความรู้ในราชการหลายทาง บุคคลเหล่านี้ต้องมีทุนทรัพย์เป็นทางเล่าเรียนวิชาซึ่งหมายถึง พระราชโอรสทั้งหลายนั่นเอง ซึ่งการที่จะไปถือคติข้างยุโรปที่ว่า "ชาติคือต้องเป็นทหารหมด" จนคิดเรียนวิชาทหารเป็นวิชาสำคัญนั้น เป็นการไม่ถูกต้องและไม่เหมาะสมกับสภาพของประเทศไทย²

คำแนะนำของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ก็นับว่าเป็นความเห็นที่ถูกต้องชัดเจน และตรงไปตรงมา จะเห็นได้ว่าพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ก็กล่าวกราบทูลโดยไม่เกรงกลัวเพราะรัชกาลที่ 5 ได้ทรงพิจารณาจากคำแนะนำนั้นทรงเห็นจริงถึงความจำเป็นของบ้านเมืองที่จะมีแต่ทหารรักษาประเทศอย่างเดียวไม่ได้วิชาอื่น ๆ ก็มีความสำคัญต่อบ้านเมืองไม่น้อยไปกว่าวิชาทหาร

¹ หม่อมขุน นาคีรักษ์ มุทพาทที่มีรักษาวาดต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 75

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 49/ 8 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 116

ดังนั้นเมื่อพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้แนะนำเรื่องการศึกษาต่อของพระราชโอรส รัชกาลที่ 5 ก็ทรงเห็นชอบด้วย เพราะพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เป็นผู้ที่คุ้นเคยและใกล้ชิดกับพระราชโอรสย่อมรู้จักพระนิสัย พระอัชฌาศัย และความสนใจของแต่ละพระองค์ได้พอสมควร แต่ในขณะที่เดียวกันพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ก็พยายามที่จะให้พระราชโอรสได้คำนึงถึงประเทศชาติบ้านเมืองด้วย และพยายามพูดเกลี้ยกล่อมชักจูงให้พระราชโอรสทรงศึกษาวิชาที่ประเทศชาติต้องการ ซึ่งก็นับว่าทำได้สำเร็จพอสมควร

เช่นในการแนะนำการเรียนวิชาใหม่ ๆ ที่พระราชมงกุฎและนักเรียนไทย ที่ศึกษาต่อในยุโรปไม่เคยศึกษามาก่อน โดยเฉพาะการเรียนวิชาการเพาะปลูก โดยให้ความเห็นว่าไทยควรจัดการบำรุงการเพาะปลูกในประเทศ เพราะประเทศไทยนั้นมีสภาพดินฟ้าอากาศเหมาะที่จะเพาะปลูก ดังนั้นเห็นควรที่จะให้พระองค์เจ้า เพ็ญพัฒน์พงษ์ได้เล่าเรียนวิชานี้ เพื่อนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้กับประเทศไทยต่อไป¹

จะเห็นได้ว่าหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) แล้ว แม้กระทั่งนักเรียนไทยไปเรียนวิชาที่ในต่างประเทศก็จะเรียนวิชาที่จะนำมาป้องกันการรักษาของต่างประเทศ มีการส่งนักเรียนไทยไปเรียนวิชาการใช้คอปิโต โดยให้มิสเตอร์ เวนนี (Frederick Verney) ไปดูการทำคอปิโต คู่วิธีใช้และปล่อยคอปิโต ซึ่งไทยเห็นว่ามีความจำเป็นมากในการป้องกันรักษาย่านเมืองและก็มีความเห็นว่าให้ส่งคนออกไปเรียนเพื่อเป็นประโยชน์แก่การรักษาอำนาจและทะเล²

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 49/22 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 28 เมษายน ร.ศ. 118

* ชาวอังกฤษที่ไทยจ้างไว้ดูแลจัดการศึกษาของพระราชมงกุฎไทยในต่างประเทศ

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 49/17 พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ถึงกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ลงวันที่ 18

3.2.3 พระบรมราโชบายเกี่ยวกับการจัดส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อในต่างประเทศ รัชกาลที่ 5 ทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อในยุโรปก็เพื่อประโยชน์แก่พระราชโอรสทุกพระองค์ในอันที่จะทรงได้รับการศึกษาหัวหน้านั้น และนอกจากนี้ก็ยังก่อให้เกิดประโยชน์กับประเทศชาติบ้านเมือง รัชกาลที่ 5 ทรงสนพระทัยในพระราชโอรสทุก ๆ พระองค์ พระบรมราโชบายเกี่ยวกับการจัดส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อในยุโรปมีอยู่ด้วยกันหลายประการ

3.2.3.1 ให้ความยุติธรรมแก่พระราชโอรสในด้านการศึกษา

พระราชโอรสทุกพระองค์จะทรงมีพระกำเนิดเป็นเจ้าฟ้าหรือพระองค์เจ้าก็ดี ถ้ามีสุขภาพดีพอแล้วทรงส่งไปเล่าเรียนในทวีปยุโรปทุกพระองค์ คือทรงไกลไปกว่ารัชกาลที่ 4 ที่เพียงแต่ทรงจ้างครูชาวยุโรปมาสอนที่เมืองไทยก็ยอมไม่ได้พบเห็นความเจริญของประเทศในยุโรป ที่จะช่วยเหลือปรับปรุงประเทศได้ แต่รัชกาลที่ 5 พระองค์เริ่มปรับปรุงประเทศทุกด้านเพื่อให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ ดังนั้นการที่จะปรับปรุงประเทศและให้รู้ถึงนโยบายในด้านต่าง ๆ ของชาวตะวันตก ก็ควรจะได้อิทธิพลจากประเทศของเขาโดยตรง ได้พบเห็นสภาพบ้านเมืองของประเทศต่าง ๆ ที่จะนำมาพัฒนาประเทศได้อย่างจริงจัง ดังนั้นรัชกาลที่ 5 จึงมีพระบรมราโชบายที่ส่งพระราชโอรสทุกพระองค์ไปศึกษาต่อในยุโรป ในบรรดาพระราชโอรสรุ่นใหม่ของรัชกาลที่ 5 มีอยู่พระองค์เดียวที่มีได้ส่งไปเรียนในยุโรป เมื่อยังทรงพระเยาว์คือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เพราะทรงกำหนดเอาไว้ว่าจะทรงสั่งสอนเองอย่างใกล้ชิดด้วยพระองค์เองสำหรับเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป

จากพระบรมราโชวาทที่พระราชทานแก่พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง 4 พระองค์ ในคราวเสด็จไปศึกษาวิชาในประเทศยุโรปเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์ต้องการให้พระราชโอรสทุกคนได้ศึกษาเท่าเทียมกันหมด พระองค์ได้ชี้แจงให้บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง 4 พระองค์ ได้ทราบถึงจุดประสงค์ของพระองค์ว่าต้องการให้ได้ศึกษาวิชาความรู้ให้

มากทุกคนเท่าที่สติปัญญาจะอ่าน่วยให้¹ เพราะว่าการศึกษาที่พระองค์ให้เน้นเปรียบเหมือนกับ
ทรัพย์สินมรดกที่พระองค์มอบให้

นอกจากนี้ยังมีพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่ทรงมีไปถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
ลงวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117 ว่า "ยังมีรังสีอีกคนหนึ่ง ซึ่งเราหักเอาไว้มิเพราะไป
กันเสียหมดเปลี่ยวไปไม่มีใครใช้อยู่ใกล้ ๆ เพราะเป็นคนร่างเล็กไม่สู้จะแข็งแรงจะไม่ส่งออกไป
ก็สงสาร กลัวจะเสียเปรียบกันในพวกพี่น้อง เพราะการเล่าเรียนในบางกอกยังไม่ถึง
รุ่งรอยก็ได้"²

จากพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ แสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 5 ทรงให้ความสำคัญ
ในด้านการศึกษากับบรรดาพระราชโอรสทุกพระองค์อย่างเท่าเทียมกัน

3.2.3.2 ต้องการฝึกให้พระราชโอรสสามารถช่วยเหลือพระองค์เองได้
ซึ่งถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นว่าการศึกษาที่ฝึกพระราชโอรสให้รู้จักช่วยเหลือพระองค์เองนั้นจะเป็น
ทางในการทำให้พระราชโอรสซึ่งจะสำเร็จการศึกษาต่อไปในอนาคตได้ช่วยเหลือประเทศชาติ
ต่อไป จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ได้ทรงวางจุดมุ่งหมายในการฝึกให้พระราชโอรสทรง
ช่วยเหลือพระองค์เองให้ไกลก่อนที่จะมาทำงานใหญ่โดยการช่วยเหลือประเทศชาติต่อไป
เพราะพระราชโอรสส่วนใหญ่แล้วจะได้รับการดูแลเอาใจใส่จากบรรดาขุนนางและมีพี่เลี้ยง
คอยช่วยเหลืออยู่เสมอจนไม่สามารถที่จะทำอะไรด้วยพระองค์เองได้ การส่งพระราชโอรส
ไปศึกษาต่อในประเทศยุโรปที่ไกลออกไป ก็เป็นทางที่จะทำให้พระราชโอรสรู้จักทำสิ่งต่าง ๆ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 รล.3/3 เรื่อง
พระบรมราโชวาท 6 ¹⁵ คำ ประกาศ สืบตศก พุทธศ. 1427

² เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พระราชหัตถเลขาและหนังสือ
กราบบังคมทูลขอเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพ
ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน พ.ศ. 2504 หน้า 310

ด้วยพระองค์เองด้วยไม่มีพี่เลี้ยงคอยช่วยเหลือเหมือนอยู่ในพระบรมมหาราชวัง สำหรับพระบรมราชาบายค่านนี้จะพิจารณาได้จากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ทรงมีถึงพระเจ้านองยาเซอ กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ว่าการที่ส่งพระราชโอรสออกไปคราวนี้ไม่ให้มีพี่เลี้ยงออกไปด้วย เพราะจะได้รู้จักช่วยเหลือตัวเองในเรื่องเครื่องแต่งกายของตนเอง และถ้าเมาคืนก็จะไม่มีคนช่วยปฏิบัติดูแล ต้องรู้จักวิธีที่จะช่วยตนเองไต่บาง¹

3.2.3.3 ต้องการให้พระราชโอรสได้มีประสบการณ์เกี่ยวกับความรู้ในด้านต่าง ๆ เพื่อนำความรู้ที่กลับมามีใช้ให้เป็นประโยชน์ รัชกาลที่ 5 มีพระราชประสงค์ให้พระราชโอรสที่ไปศึกษาวิชาการในประเทศยุโรปได้ไปท่องเที่ยวสถานที่ต่าง ๆ ที่พอจะทำได้ เพื่อดูความเจริญของประเทศนั้นและจะได้นำความรู้ที่ได้พบนั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ ซึ่งรัชกาลที่ 5 ก็ได้มีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาสุรียานุวัตรว่าให้ทรงนำมกุฎราชกุมารออกไปประเทศต่าง ๆ เพื่อดูความเจริญของประเทศเหล่านั้น และพระราชโอรสองค์อื่น ๆ ก็ควรจะได้มีโอกาสเช่นนั้นด้วยเหมือนกัน²

3.2.3.4 ทรงมุ่งหมายที่จะให้บรรดาพระราชโอรสได้มีโอกาสเชื่อมความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ในการส่งพระราชโอรสและนักเรียนไทยไปศึกษาต่อยังทวีปยุโรปเป็นอันมาก ก็เพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างประเทศไทยกับประเทศอื่น ๆ เหตุผลอีกอย่างหนึ่งเพื่อเป็นการเปิดทางให้พระราชโอรสได้รัการศึกษาตามแบบอย่างยุโรปเพื่อให้พระราชโอรสได้คุ้นเคยกับแนวความคิด พื้นฐานนโยบายของประเทศในยุโรปเกี่ยวกับเอเชีย และพระราชโอรสเหล่านั้นได้นำเอาความคิดแบบชาวตะวันตกซึ่งมีอิทธิพลต่อ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.49/14 พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ถึงกรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ลงวันที่ 9 เมษายน ร.ศ. 115

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.49/29 พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ถึงพระยาสุรียานุวัตร ลงวันที่ 5 พฤศจิกายน ร.ศ. 119

โครงสร้างและวัฒนธรรมประจำชาติของประเทศต่าง ๆ เหล่านั้นกลับมาสู่ประเทศไทยด้วยกันทุกพระองค์¹

รัชกาลที่ 5 ทรงเอาพระทัยใส่ในการศึกษาความรู้ของพระราชโอรสเป็นอย่างมากและทรงไต่ถามถึงแก่นคูลในการเมืองที่จะให้ประเทศอยู่อย่างปลอดภัยเป็นโชคที่ทรงมีพระราชโอรสหลายพระองค์จึงสามารถที่จะแจกจ่ายพระราชโอรสให้ออกไปศึกษาในประเทศต่าง ๆ ทำให้เรียนรู้ความตื้นลึกหนาบางของประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ ได้

ซึ่งพระบรมราโชบายค่านี้นี้ของรัชกาลที่ 5 ประสบผลสำเร็จพอสมควรในการเชื่อมความสัมพันธ์กับต่างประเทศ จะเห็นได้ว่าจากการที่ได้ส่งพระราชโอรสไปศึกษาในประเทศอังกฤษเป็นจำนวนมาก ทั้ง ๆ ที่เป็นประเทศศัตรู พระราชโอรสได้กระชับความสัมพันธ์ระหว่างพระราชวงศ์ของอังกฤษโดยการเสด็จไปเยี่ยมเยียนพระราชวงศ์ของอังกฤษ ทำให้เรียนรู้และทราบถึงขนบธรรมเนียมในราชสำนักของอังกฤษ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์อังกฤษกับพระราชวงศ์ไทย ก็มีผลทำให้ช่วยลดความรุนแรงและการถูกถามของประเทศไทยอื่น ๆ ได้

นอกจากนี้การที่พระองค์ส่งเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถไปศึกษาที่ประเทศรัสเซียในสำนักมหาดเล็กหลวงของพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 นั้น ก็เป็นการกระชับความสัมพันธ์กับรัสเซียมากยิ่งขึ้น เพราะพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ทรงโปรดปรานเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถมากและต่อมาได้เสด็จมาประเทศไทยเป็นการส่วนพระองค์ก็ทำให้สัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับรัสเซียแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ทำให้บรรดาประเทศมหาอำนาจทั้งหลายไม่กล้าทำอะไรรุนแรงกับไทยซึ่งก็นับว่าเป็นผลดี ที่ทำให้ประเทศชาติเรารอดพ้นจากการถูกถามของประเทศไทยอื่น ๆ ที่มุ่งจะโค่นประเทศไทยเป็นอาณานิคม นอกจากนี้ก็ยังก่อให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกันเป็นอันดี ในระหว่างประเทศเหล่านั้น และประโยชน์ที่ได้รับต่อมาก็คือการนำวัฒนธรรม

¹เอ การชาวา และ ล.กอเซตโกฟ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศรัสเซียกับประเทศไทย แปลโดยเสรีเยร พันธรังษี หน้า 103

ประเพณีของยุโรปมาดัดแปลงปรับปรุงแก้ไขประเพณีและวัฒนธรรมบางอย่างของไทยที่ล้าสมัย ไม่เหมาะสมให้ก้าวหน้าทันสมัยทัดเทียมกับอารยประเทศ

จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ นับว่าเป็นหนทาง ที่นำประเทศไปสู่ความสำเร็จหลายด้านอย่างน้อยพระองค์มีอำนาจเต็มที่ในการบริหารประเทศ เพราะพระองค์สามารถริครองอำนาจขุนนางเก่าลงเกือบหมด และสามารถปรับปรุง เปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศหลาย ๆ ด้านขึ้น ซึ่งการศึกษาในราชสำนักก็เป็นสิ่งสำคัญ ที่รัชกาลที่ 5 ให้ความสำคัญ โรงเรียนในราชสำนักแต่ละแห่งที่ทรงตั้งขึ้นนั้นถึงแม้จะประสบ ความสำเร็จบ้าง ล้มเหลวบ้าง แต่ก็เป็นตัวอย่างอันดีที่ทำให้พระองค์ได้มองเห็นปัญหาและ สามารถหาทางแก้ไขปรับปรุงการศึกษาให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ

จะเห็นได้ว่าการศึกษาในราชสำนักนั้นทั้งการศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอและ พระเจ้าลูกเธอขึ้น รัชกาลที่ 5 ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นหลายแห่งในพระบรมมหาราชวังนั้น และก็ขยายไปนอกพระบรมมหาราชวังอีกมากมาย แต่ก็มีข้อแตกต่างกันสำหรับจุดประสงค์ ในการตั้งโรงเรียนทั้ง 2 ประเภทนี้ โรงเรียนสำหรับพระเจ้าลูกยาเธอขึ้นรัชกาลที่ 5 ให้ทรงเล่าเรียนวิชาต่าง ๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อไปในต่างประเทศ แต่สำหรับ โรงเรียนของพระเจ้าลูกเธอขึ้นมิได้มีความมุ่งหมายที่จะให้ศึกษาต่อไปในต่างประเทศ ถึงแม้ จะมีผู้สอบชิงทุนเล่าเรียนหลวงได้ แต่รัชกาลที่ 5 ไม่ทรงโปรดให้ไปเรียนทรงพระราชทาน รางวัลให้แทน โรงเรียนสำหรับพระเจ้าลูกเธอขึ้นมีจุดประสงค์จะให้เรียนภาษาอังกฤษ และขนบธรรมเนียมของชาวยุโรป และสิ่งที่น่าสังเกตคือการตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีนั้นมี อุปสรรคมากกว่าการตั้งโรงเรียนผู้ชาย จึงทำให้โรงเรียนของสตรีไม่เจริญก้าวหน้า เท่าที่ควร

การที่รัชกาลที่ 5 เริ่มการศึกษาในราชสำนักนั้นถือว่าเป็นการปฏิรูปการศึกษาครั้ง สำคัญ โดยที่รัฐได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการศึกษาโดยตรงเป็นครั้งแรกโดยเลิกลัทธิระบบ การศึกษาแบบโบราณที่ใช้กันมาเป็นเวลาหลายร้อยปีลงโดยสิ้นเชิง ซึ่งผลจากการปฏิรูป ครั้งนั้นถึงแม้ว่าจะเป็นการจัดเพื่อพระราชโอรสของพระองค์รวมทั้งบุตรหลานข้าราชการ แต่การศึกษาในราชสำนักครั้งนั้นก็ได้กลายมาเป็นรากฐานของการศึกษาแบบใหม่มาจนทุกวันนี้

แต่ก็มีข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งว่าการจัดการศึกษาของรัชในระยะแรกที่เริ่มในรัชกาลที่ ๕ พระองค์มีจุดหมายเพื่อฝึกคนเข้ารับราชการเป็นสำคัญ อาจถือได้ว่าเป็นความสำเร็จของพระองค์ในการที่ต้องการคนเข้ารับราชการในสมัยนั้น แต่ถ้ายังคงยืนยันตามความต้องการตามแบบสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งระยะเวลาเปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว ก็คงไม่เหมาะสมกับสภาพเหตุการณ์ในปัจจุบัน

นโยบายในการว่าจ้างชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาในราชสำนัก

จากการที่ไทยเรามีความจำเป็นในอันที่จะต้องปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกทุกด้านเพื่อให้พ้นจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งกำลังแข่งขันกันทางแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศไทยก็เป็นประเทศหนึ่งที่อยู่ทางแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และก็มีหลายประเทศที่ได้รับบทเรียนจากการแข่งขันต่อตะวันตกมาแล้ว ประเทศไทยก็มีความสำนึกถึงการเปลี่ยนแปลงของโลกในระบะนี้คือ จึงพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยพยายามทำประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก แต่การจะหาเช่นนั้นทุกด้านในทันทีย่อมไม่ได้ เพราะว่าการจะพัฒนาประเทศทุกด้านให้ทันสมัยได้นั้นก็ต้องขึ้นอยู่กับประชาชนมีความรู้เพียงพอ ทางจำเป็นที่จะพัฒนาประเทศให้สำเร็จได้ตามเป้าหมายก็คือการพัฒนาคนโดยการจ้ดให้คนมีความรู้ ความคิด ความสามารถ ซึ่งจะทำได้โดยการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนทั่วไปนั่นเอง แต่การศึกษาระยะแรกดังที่กล่าวมาแล้วในบทก่อนว่า มีความจำเป็นจะต้องจัดในราชสำนักเสียก่อน เนื่องจากความไม่พร้อมหลายอย่าง ซึ่งความไม่พร้อมของไทยนี้เองทำให้ไทยต้องยอมรับตัวอย่างของประเทศที่เจริญแล้ว โดยเฉพาะประเทศทางแถบตะวันตก การรับแบบอย่างของตะวันตกนั้นก็จำเป็นจะต้องจ้างผู้เชี่ยวชาญ มีความรู้ มีการศึกษาคึกจากต่างประเทศมาจัดการคั้งนั้น นโยบายของรัชกาลที่ 5 ในการที่จ้างชาวต่างประเทศ มาจัดการศึกษาในราชสำนักและการศึกษาทั่วไปจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น ในการดำเนินนโยบายการจ้างชาวต่างประเทศนั้นจึงต้องทำอย่างรัดกุม เพื่อผลประโยชน์ของประเทศไทยและชาวต่างประเทศที่จ้างเข้ามาก็ต้องได้รับความพอใจด้วย นโยบายในการว่าจ้างชาวต่างประเทศของรัชกาลที่ 5 ที่จะให้ได้รับผลประโยชน์เป็นที่พอใจด้วยกันทั้ง 2 ฝ่าย พระองค์ได้ทรงวางหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่จะให้ชาวต่างประเทศทำตามทีพระองค์ต้องการ สำหรับนโยบายในการว่าจ้างชาวต่างประเทศ พิจารณาได้หลายประเด็น

1. ผลประโยชน์ที่ให้กับชาวต่างประเทศที่จ้างเข้ามาจัดการศึกษาในราชสำนัก

สำหรับนโยบายข้อนี้ก็ เป็นสิ่งที่รัชกาลที่ 5 ทรงทรงวางหลักเกณฑ์ในการที่จะให้ชาวต่างประเทศที่เข้ามารับราชการปฏิบัติงานในหน้าที่ให้ได้รับผลประโยชน์ ความสะดวกสบายในการที่จะปฏิบัติงาน และอยู่ในประเทศไทย การที่จะให้ชาวต่างประเทศได้รับผลประโยชน์ในสิ่งที่เขาคงจะได้รับก็ต้องมีข้อตกลงไว้เป็นหลักฐานแน่นอนไม่ใช่เป็นการพูดกันค้ววจา ซึ่งจะทำให้เกิดเรื่องวุ่นวายขึ้นได้ต่อไป เพราะชาวต่างประเทศที่เข้ามาก็มีหลายชาติหลายภาษายากที่รัฐบาลไทยจะเข้าใจจิตใจและความต้องการของเขาได้ก็ดังที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาเกี่ยวกับเรื่องการจ้างชาวต่างประเทศว่า

การใช้ฝรั่งนั้นมิใช่เป็นการง่าย และก็รู้ได้ชัดเจนอยู่ในใจด้วยกันว่าเขาเป็นคนต่างภาษาต่างชาติ จะซื้อตรงจงรักภักดีอะไรต่อเราหนักหนาที่ชั่วแต่มาหาทรัพย์กลับไปบ้าน เมื่อจะว่าเช่นนั้นก็ไม่สู้ยุติธรรมแท้เพราะบางคนซึ่งมีอริยาคัยก็ และมีความอยากจะได้ชื่อเสียงที่ดี ฤามีความละอาย ถ้าอยากจะทำหน้าที่ให้ดีขึ้นไป เขาก็ทำดีต่อเรามาก ๆ ก็คงต้องนับว่าเป็นเพื่อนกันไม่ใช่เพื่อนตายเกือบจะทั้งนั้น¹

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับการว่าจ้างผู้เชี่ยวชาญหรือที่ปรึกษาชาวต่างประเทศเข้ามาแบ่งเบาภาระหรือแก้ไขปัญหาด่าง ๆ ใ้หนั้นก็ไม่ใช่ผลดีทั้งหมด ผลเสียก็มีอยู่มาก เพราะชาวต่างประเทศยอมทำงานโดยปราศจากความรู้สึกทุ่มเทรับผิดชอบ นอกจากรัชกาลที่ 5 แล้วบุคคลชั้นผู้นำของไทย เช่นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงมีลายพระหัตถ์ไปยังเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเมื่อครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ กล่าวถึงผลที่จะพึงได้จากการจ้าง

¹ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน 2504 หน้า 294

ชาวต่างประเทศเข้ามาไว้มาก "การที่ใช้นกต่างประเทศมากมีทางที่เสียเปรียบเหมือน
สูบเงินแรก ๆ สูดมึนอยู่บ้าง ถ้าสูบติดไปปลายมือก็ลงแดงได้เหมือนกัน การที่จะแก้ไข
เห็นอย่างเดียวแต่ต้องจัดการศึกษา"¹

ดังนั้นในการที่จะให้ชาวต่างประเทศได้รับผลประโยชน์และไทยก็ต้องการผลประโยชน์
จากชาวต่างประเทศที่เข้ามาปฏิบัติงานก็ต้องมีการทำสัญญาการจ้างเสียก่อน ซึ่งในสัญญา
การจ้างจะระบุสิ่งที่ชาวต่างประเทศจะต้องปฏิบัติและที่เขาจะได้รับค่าตอบแทนจากการ
ปฏิบัติงาน ดังนั้น อันคืบแรกในการจ้างชาวต่างประเทศก็ต้องทำสัญญาการจ้างก่อนเพราะ
สัญญานี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นการท้าวระหว่างทั้ง 2 ฝ่าย ทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายชาวต่าง
ประเทศ เพื่อเป็นหลักฐานผูกมัดมิให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดบิดพลิ้วหรือละเมิดสัญญาที่มีระบุไว้
จบ

1.1 สัญญาการจ้าง

ในการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการในกรมศึกษาธิการนั้นทาง
รัฐบาลก็ได้ให้ชาวต่างประเทศทำสัญญาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ชาวต่างประเทศที่เข้ามา
จะมีสัญญาเหมือนกันทุกคน ซึ่งในสัญญาจะระบุหน้าที่การทำงาน ระยะเวลา การลา ค่า
โดยสารไปกลับ ค่าที่พัก เงินเดือน คนใช้ส่วนตัว ฯลฯ แต่อาจมีชาวต่างประเทศบางคน
ที่ทำสัญญาแตกต่างกันออกไปบ้าง เพราะหน้าที่การทำงานต่างกันออกไป การทำสัญญานี้มี
ประโยชน์ด้วยกันทั้ง 2 ฝ่าย เพื่อความสะดวกในเรื่องต่าง ๆ และเมื่อมีอะไรสงสัยหรือ
เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นก็จะได้ใช้สัญญานั้นเป็นหลักฐานยืนยันได้ เพราะในสัญญาจะระบุไว้
ชัดเจนถึงวันทำสัญญาจนกระทั่งถึงวันสิ้นสุดสัญญา ในการทำสัญญานั้นบางครั้งให้ชาว
ต่างประเทศเข้ามารับราชการก่อนแล้วจึงค่อยทำสัญญา แต่ต่อมาระยะหลัง ๆ ไทยได้มี
เจ้าหน้าที่ที่ติดต่อเรื่องการจ้างชาวต่างประเทศอยู่ในประเทศต่าง ๆ จึงได้ให้ชาวต่าง
ประเทศทำสัญญาให้พร้อมก่อนเดินทางมาประเทศไทย คงมีบางรายที่เข้ามาทำสัญญา

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ 5/5 (ร-ด)
กรมหลวงดำรงราชานุภาพถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 20 เมษายน รศ. 118

ในประเทศไทยซึ่งก็เป็นส่วนน้อย หนังสือสัญญานี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะเมื่อสัญญาการว่าจ้างสิ้นสุดลงถ้าหากชาวต่างประเทศมีความพอใจที่จะอยู่ปฏิบัติงานต่อไปและรัฐบาลไทยก็เต็มใจให้ทำงานต่ออีก ก็ทำสัญญาใหม่หรือต่อสัญญาใหม่อีก

เช่นเมื่อมิสเตอร์ กูเตอร์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชวิทยาลัย (King's College) ได้มีจดหมายถึงอธิบดีกรมศึกษาธิการเกี่ยวกับตัวมิสเตอร์ กูเตอร์เองว่า บรรดาครูอาจารย์อื่น ๆ ในโรงเรียนได้มีหนังสือสัญญากันหมดทุกคนแล้ว ส่วนมิสเตอร์ กูเตอร์นั้นรับราชการมานานแล้วยังไม่มีหนังสือสัญญาเช่นครูอื่น ๆ จึงเรียกร้องให้รัฐบาลไทยพิจารณาในการทำสัญญาให้ด้วย¹

จากการที่มิสเตอร์ กูเตอร์ร้องเรียนเช่นนี้จะเห็นได้ว่าเขาต้องการรักษามลประโยชน์ของตนเอง และมิสเตอร์ กูเตอร์นี้เข้ามารับราชการก่อนที่จะได้มีการกำหนดรายละเอียดลงในสัญญาที่ทำไว้ เมื่อปรากฏว่าชาวต่างประเทศรุ่นหลังที่เข้ามาได้ทำสัญญาเป็นหลักฐานแล้ว มิสเตอร์ กูเตอร์จึงประสงค์จะทำเช่นเดียวกัน สังเกตได้ว่าการทำสัญญานั้นเป็นเรื่องที่ชาวต่างประเทศเองต้องการทำเพื่อรักษามลประโยชน์ของเขาเช่นเดียวกับที่ไทยต้องการทำสัญญาเพื่อผลประโยชน์ของเราด้วย

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าในสัญญาการจ้างชาวต่างประเทศ เข้ามารับราชการนั้นได้ระบุรายละเอียดต่าง ๆ ไว้ เช่นสัญญาของมิสเตอร์ กูเตอร์เองหลังจากที่ได้เรียกร้องให้ทางฝ่ายไทยทำสัญญาให้กับเขา สัญญานับนี้ทำกันระหว่างอธิบดีกรมศึกษาธิการและกรรมการจัดการโรงเรียนราชวิทยาลัย กับมิสเตอร์ เอชชีล กูเตอร์ ในตัวสัญญาจะระบุเรื่องเงินเดือน ว่าได้รับเงินเดือน 700 บาทแล้ว สองปีจะเพิ่มให้ครึ่งหนึ่งเป็นจำนวนเงินเดือน 50 บาท จนถึง 1000 บาท เป็นเต็มอัตรา และให้ที่พักอาศัย ค่าอาหารเดือนละ 30 บาท ถ้าจ้างคนใช้ส่วนตัวเดือนละ 45 บาท ได้เงินค่าโดยสารมาจากยุโรป

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.บ. 55/56
มิสเตอร์ เอชชีล กูเตอร์ กราบบังคมทูลมายังอธิบดีกรมศึกษาธิการ ลงวันที่ 25 ตุลาคม

90 ปอนด์ และกลับไปยุโรป 90 ปอนด์ การที่จะได้ค่าโดยสารกลับก็ต่อเมื่อสัญญาสิ้นสุดลง หรือกรณีที่แพทย์ตรวจแล้วเห็นว่ามิโรคว่างใจอย่างหนึ่งซึ่งจำเป็นจะต้องกลับไปอยู่บ้านเมืองของคนอย่างเดิม สัญญานับนี้จะมีให้มิสเตอร์ ทาเคอร์ ค่าแรงตำแหน่งหน้าที่อาจารย์ใหญ่ 6 ปี เมื่อสิ้นสัญญาแล้วถ้าหากว่าต้องการให้รับหน้าที่ต่อไปอีกสัญญานับนี้ก็ใช้ได้ตลอด แต่หากจะเลิกสัญญาก่อนกำหนดต้องแจ้งให้กรรมการโรงเรียนทราบล่วงหน้า 6 เดือน และการลาออกจากตำแหน่งซึ่งไม่ครบกำหนดสัญญาต้องคืนเงินค่าโดยสารมาจากยุโรปด้วยและค่าโดยสารจากกลับก็จะไม่ได้รับ¹

จากตัวสัญญาซึ่งทำกับมิสเตอร์ ทาเคอร์ สัญญานี้จะคล้ายคลึงกับสัญญาที่ทำกับชาวต่างประเทศคนอื่น ๆ เช่นเดียวกัน อาจจะต่างกันที่ระดับของเงินเดือน และระยะเวลาที่จ้างซึ่งต่างกัน ตามคุณสมบัติและหน้าที่ที่จะมารับราชการ แต่ใจความในสัญญาจะระบุความสำคัญของสิ่งต่าง ๆ เหมือนกันจะต่างกันก็ตรงตัวเลขเท่านั้น นอกจากนี้ใจความในสัญญายังระบุสิ่งต่าง ๆ อีกมาก* ซึ่งทำให้เห็นชัดเจนว่านโยบายการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการนั้นฝ่ายไทยเราทำได้ทำไว้เป็นหลักฐานมั่นคง

ในสัญญาการจ้างไม่ว่าจะจ้างชาวต่างประเทศที่เป็นหญิงหรือชายต่างก็มีสัญญาทั้งนั้น และจะทำสัญญาในต่างประเทศให้เสร็จเรียบร้อยก่อนเดินทางเข้ามา จากสัญญาการจ้างจะระบุสิ่งต่าง ๆ ไว้ สำหรับค่าเดินทางหรือค่าโดยสารไปกลับของชาวยุโรปก็เป็นเรื่องหนึ่งที่สำคัญ

1.1.1 ค่าเดินทางสำหรับชาวต่างประเทศ เรื่องค่าโดยสารเดินทางไปกลับนี้ ในระยะแรกที่จ้างชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการจะระบุไว้ไม่ชัดเจน ทำให้ชาวต่างประเทศที่เข้ามาทุกคนจะต้องเรียกร้องค่าเดินทางไปกลับ เพราะตามธรรมเนียมชาวต่างประเทศที่เข้ามารับราชการที่กรุงเทพฯ เมื่อสิ้นสัญญาแล้วจะได้รับค่าโดยสารกลับ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.74/5 เรื่อง สัญญามิสเตอร์ทาเคอร์ (สำเนาแปล) 16 เมษายน ร.ศ.114

* ทุกรายละเอียดในภาคผนวก ข.

ซึ่งจะปฏิบัติเช่นนี้แล้วเสมอจนกระทั่งชาวต่างประเทศมักจะเรียกทองคำเดินทางเป็นข้อกำหนดที่ตายตัวในเวลาว่างว่าจะจ่ายเงินเดือนเท่าไร เงินค่าโดยสารเดินทางไปกลับเท่าไร เช่นตอนที่ไทยให้เสนอบทว่าการต่างประเทศอังกฤษคือ เซอร์มาร์ติน คอสลิน ให้ช่วยหาคนมาจัดการศึกษา ทางอังกฤษได้มีหนังสือถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เรื่องต้องการทราบรายละเอียดเกี่ยวกับการจ้างว่า

บัดนี้กรรมการศึกษาธิการอยากจะใคร่ได้ทราบก่อนที่จะพูดจากัน ผู้ตรวจโรงเรียนหลวงนั้นว่าจำนวนเงินเดือนที่จะคิดให้ในตำแหน่งนี้เพียงใดแล้วค่าโดยสารขาออกไปแลกลับมานี้จะคิดให้เท่าไรทั้งจะมีข้อสัญญาอย่างใดจะเป็นตำแหน่งมีกำหนดชั่วคราวหนึ่งฤา มีตำแหน่งคงที่เป็นการนานเวลาอย่างใดด้วย...

ต่อมาทางไทยเราเห็นว่าเป็นการเสียเปรียบและยุ่งยากจึงได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ว่าการที่รัฐบาลไทยจ้างชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการนั้นรัฐบาลเคยได้ยอมเสียเงินค่าโดยสารให้ทั้งก่อนเข้ามาและกลับออกไปตามหนังสือสัญญาจ้าง ส่วนชาวต่างประเทศซึ่งได้อยู่ในประเทศไทยอยู่ก่อนแล้วก่อนที่จะเข้ารับราชการและเมื่อเข้ารับราชการก็ได้รับพระราชทานเงินค่าโดยสารกลับไปด้วยเช่นเดียวกันที่จ้างมาเป็นพิเศษจากต่างประเทศ ดังนั้นควรจะได้แก้ไขเกี่ยวกับเรื่องค่าใช้จ่ายในการเดินทางกลับให้ทุกกระทรวงเข้าใจทั่วกันว่าควรจะเสียค่าเดินทางกลับเฉพาะชาวต่างประเทศที่จ้างมาจากต่างประเทศเท่านั้น²

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ข.9/36 เสนอบทว่าการต่างประเทศอังกฤษถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 11 มีนาคม ร.ศ. 117

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ข.9/90 เงินค่าเดินทางของชาวต่างประเทศ 14 มิถุนายน ร.ศ. 126

ในเวลาต่อมาเกิดปัญหาเรื่องค่าโดยสารของชาวต่างประเทศโดยที่มิสเตอร์ เอฟเวนส์ (W.A. Evans) จะขอพระราชทานค่าโดยสารกลับยุโรป ในหนังสือสัญญาที่มิสเตอร์เอฟเวนส์ได้ทำไว้กับพระยาประสิทธิศิลปการ ซึ่งในตัวสัญญาระบุว่าจะให้ค่าโดยสารขาเข้ามาเป็นเงิน 80 ปอนด์ ส่วนขากลับออกไปมิได้ระบุไว้ในสัญญาแต่มีข้อแม้ว่าถ้ามิสเตอร์เอฟเวนส์เจ็บป่วยขึ้นและหมอได้แนะนำให้กลับยุโรปก็จะให้ค่าโดยสารกลับ แต่มิสเตอร์เอฟเวนส์เข้าใจว่าคนยุโรปทุก ๆ คนที่รัฐบาลเรียกเข้ามาย่อมได้รับพระราชทานเงินค่าโดยสารทั้งขาเข้าและขากลับ และเขาได้เรียกร้องค่าโดยสารกลับเมื่อยังไม่หมดสัญญา ไทยจึงไม่ยอม¹

จากปัญหาของมิสเตอร์เอฟเวนส์ที่เกิดขึ้นนี้ ในระยะต่อมาไทยก็ได้ระบุไว้ในสัญญาการจ้างแน่นอนว่าชาวยุโรปที่เดินทางเข้ามารับราชการในประเทศไทยจะได้รับค่าโดยสารทั้งขาไปและขากลับแต่ต้องหางานครบตามสัญญาที่กำหนดไว้ ทำให้ปัญหาเรื่องค่าโดยสารที่ชาวต่างประเทศจะใช้อย่างเพียงพอต่อการผลประโยชน์จากไทยก็ไม่เกิดขึ้นอีก

1.1.2 เรื่องที่พิกของชาวต่างประเทศ ที่พิกของชาวต่างประเทศที่ว่าจ้างเข้ามาช่วยจัดการศึกษาทั้งทั่วไปและในราชสำนัก ก็เป็นสิ่งสำคัญที่ทางรัฐบาลไทยจะต้องจัดหาที่พิกอย่างดีให้เหมาะสมกับฐานะและตำแหน่งทั้งให้เหมาะสมกับสภาพที่ชาวยุโรปจะอยู่ได้ ในการว่าจ้างชาวต่างประเทศมานั้น เรื่องที่พิกก็ต้องเป็นภาระของไทยเราที่จะต้องจัดการด้วย และมีระบุไว้ในสัญญาการจ้างที่ทำกับชาวต่างประเทศด้วย ถึงแม้จะเห็นได้จากตอนที่จ้างมิสเตอร์เอฟเวนส์มาถวายพระอักษรสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมา นั้น มิสเตอร์เอฟเวนส์แสดงความขัดข้องเกี่ยวกับเรื่องที่พิกว่า ถ้าต้องนอนอยู่ในห้องไปไหนไม่ได้ก็ต้องเจ็บป่วย ควรจะให้ได้อาศัยอยู่กับพวกชาวต่างประเทศ ฉะนั้น มิสเตอร์เอฟเวนส์ขอพระราชทานเงินแทนบ้านเดือนละ 80 บาทเช่นเดียวกับที่

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.8.2/430
พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กรามังคมทูตราชวาลที่ 5 ลงวันที่ 10 มีนาคม ร.ศ.120

มิสเตอร์ปอลเคยได้รับ¹

ซึ่งทางรัฐบาลก็ต้องยอมรับข้อเสนอนี้โดยจ่ายเงินแทนเพราะเราก็มียศสัญญา ในการจัดที่พักให้ชาวต่างประเทศในเรื่องการหาที่พักเราก็พยายามจัดให้ได้ดีที่สุด ที่จะหาได้ เมื่อชาวต่างประเทศเข้ามาแล้วเจ็บป่วยบ่อยก็จะต้องเดินทางกลับยุโรป ทำให้เสียเวลาในการหาครุใหม่อีก เมื่อเป็นเช่นนี้ไม่ว่าชาวต่างประเทศจะเรียกร้อง อย่างไรก็ตาม ไทยเรามากจะยอมหาตาม

เมื่อคราวที่มิสเตอร์แคมป์เบล (J.G.D. Campbell) เข้ามารับหน้าที่ จัดการศึกษาทางไทยเราก็ต้องเตรียมหาที่พักให้ทันเวลาที่เขาจะมาถึง มิฉะนั้นมิสเตอร์ แคมป์เบลอาจจะต้องไปเร่ร่อนอยู่ตามที่ต่าง ๆ ซึ่งไม่สมควรและก็จะทำให้เราเสียเงิน เพิ่มขึ้นอีก ในการที่ต้องจ่ายค่าที่พัก ซึ่งทางไทยเราก็ต้องวุ่นวายมากในการจัดหาที่พัก เพราะการที่จะให้ชาวต่างประเทศมาพักนั้น ก็ต้องหาที่ที่เหมาะสมดังเช่นข้อความตอน หนึ่งที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นสมมติอมรพันธุ์ว่า

ตึกในพระคลังข้างที่ที่จะให้กระหรงนี้เข้าในเวลานี้มีคนเช่าเต็มหมด ชัยโล่
เช่าไม่ได้ เพราะตึกสัญญาเช่า...ข้าพเจ้าก็ได้สืบหากียังไม่ได้ตึกเรือนอัน
ควรที่คนยุโรปจะอยู่ได้ ตึกในถนนสุรวงษ์จะมีหรือไม่ก็ยังคงรอตถามพระยา
สิทธิราชเคโชไชยอยู่ ที่บ้านพระยาอินทรเทพจะยอมให้เช่าทั้งบ้าน เอาค่า
เช่าเดือนละ 400 บาทเท่ากับที่บ้านพระยาภิรักษ์ ให้ราชทูตรัสเซียเช่า
ข้าพเจ้าเห็นค่าเช่าแพงเหลือเกินนักในที่สุด เรื่องตึกที่จะให้มิสเตอร์
แคมป์เบลอยู่ในฝั่งตะวันออกนี้เมื่อไม่มีที่อื่นแล้ว ยังเห็นอยู่แต่ตึกแถวที่ท่าคาง
อยู่มุมบ้านพระยาพิไชยสงคราม (อ่า) ริมคลองกอไถลกับบ่อพิสน์ด้วย...²

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/17 พระยา
วิสุทธีสุริยศักดิ์กราบทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 14 ธันวาคม ร.ศ. 119

²
กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/3 พระยา
ภาสกรวงศ์ มีหนังสือถึงพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นสมมติอมรพันธุ์ ลงวันที่ 28 สิงหาคม
ร.ศ. 118

จากข้อความที่ยกมากล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าไทยเราต้องเป็นธุระในการจัดหาที่พักให้กับชาวต่างประเทศที่เขามารับราชการเสมอมา เพราะเป็นเรื่องที่ตกลงกันไว้ในสัญญาของการว่าจ้างชาวต่างประเทศ

1.1.3 การลาประเภทต่าง ๆ ของชาวต่างประเทศ ชาวต่างประเทศที่เขามารับราชการแล้วทางรัฐบาลก็ได้มีกฎเกณฑ์ว่าถ้าทำงานครบตามกำหนดแล้วก็จะมีสิทธิลาหยุดได้ โดยในระหว่างที่ลานั้นจะได้รับเงินเดือนเต็ม ซึ่งในการลานั้นอาจจะลาในเรื่องต่าง ๆ กัน เช่น ลาไปเยี่ยมบ้านที่ยุโรป ลาพักผ่อนตากอากาศ หรือลาป่วยเพื่อพักรักษาตัว ฯลฯ ซึ่งรัฐบาลก็ได้กำหนดวันทีลาหยุดให้พอสมควรกับเวลาการรับราชการของชาวต่างประเทศ และตามอัตราเงินเดือนที่ได้รับอยู่ รวมทั้งตำแหน่งหน้าที่การงานด้วย ซึ่งจะต่างกันออกไป แต่ชาวต่างประเทศทุกคนก็มีสิทธิที่จะลาได้ ซึ่งมีการลาประเภทต่าง ๆ กัน

1.1.3.1 ลาพักรักษาตัว ในกรณีของหมอ บี กาแวน อาจารย์สอนที่มหาวิทยาลัยลาไปพักรักษาตัวในประเทศยุโรปในเดือนกรกฎาคม และกลับมาอีกในเดือนพฤศจิกายน กรมศึกษาธิการเห็นควรให้ไปเพราะพระเจ้าอนงยาเชอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส รับสั่งให้ไปซื้อตำราเรียนต่าง ๆ ด้วยในระหว่างที่หมอ บี กาแวน ไม่อยู่ได้ขอเบิกเงินเดือนด้วย แต่กระทรวงพระคลังเห็นว่า หมอ บีกาแวน ได้เขามารับราชการเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2442 ยังไม่เท่าไรจะลาออกไปประเทศยุโรป ที่อ้างว่าจะออกไปจัดการซื้อตำราก็เป็นการเล็กน้อยจะต้องเสียเงินเดือนถึงเดือนละ 600 บาทดูไม่สมควรและหมอ บี กาแวนก็รับราชการได้เพียง 5 เดือน จะลาไปเสีย 5 เดือนไม่สมควรจะให้เงินเดือนในการลาครั้งนี้

1 กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 คร. 25/79 เงินเดือนหมอกาแวนในระหว่างที่ลาไปประเทศยุโรป สำเนาที่ 33/1558 5 กรกฎาคม

จะเห็นได้ว่ารัฐบาลไทยได้วางระเบียบการลาไว้โดยพิจารณาหน้าที่การทำงาน และระยะเวลาที่ทำงานควบคู่กัน ถ้าชาวต่างประเทศเริ่มเข้ามาบริหารราชการได้ไม่ถึงปีรัฐบาลไทยก็ไม่เต็มใจจะให้ลาออกเสียจากเหตุจำเป็นสุดวิสัยจริง ๆ จึงจะอนุญาต เช่น กรณีการเจ็บป่วยที่จะต้องลาไปพักรักษาตัวที่เมืองของเขา

นอกจากนี้ถ้าลาเพื่อพักรักษาตัวในเวลาเจ็บป่วย ทางรัฐบาลก็จะต้องมีใบรับรองจากนายแพทย์ด้วย เช่น เมื่อมิลเตอร์ยอนสัน (W.G. Johnson) ลาพักรักษาตัวก็ได้มีจดหมายมายังพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ว่า "เจ้าคุณจะแลเห็นจดหมายหมอเสกที่ข้าพเจ้าสอความนี้ควยว่าข้าพเจ้ามีโรคเบียดเบียนและเขาออกความเห็นให้เปลี่ยนอากาศ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอลาหยุดหนึ่งเดือนเพื่อจะได้ไปเที่ยวตากอากาศทะเล ถ้าการเปลี่ยนอากาศไม่ทำให้ข้าพเจ้าหายได้ ก็ไม่เห็นทางที่จะแก้ไข นอกจากออกไปบ้านเสียสักคราวหนึ่ง"¹ และในสำเนาแปลใบที่หมอตรวจน์มีความว่า "ข้าพเจ้ารับประกันว่ามิลเตอร์ยอนสัน บิลยู ยี ยอนสัน ได้รับเบียดเบียนโดยโรค "กรอนดิ แมลาเรีย" และข้าพเจ้าออกความเห็นให้เขาลาหยุดเสียสองเดือนที่กล่าวเช่นนี้หมายให้ไปตากอากาศทะเล"²

จะเห็นได้ว่าระเบียบการลาพักรักษาตัวรัฐบาลไทยได้วางกฎเกณฑ์ไว้ให้ชาวต่างประเทศได้ปฏิบัติอย่างรัดกุม โดยการที่ต้องมีใบรับรองจากนายแพทย์แสดงให้เห็นว่าป่วยจริงรัฐบาลจึงจะพิจารณาให้ลาได้

1.1.3.2 ลาพักผ่อน การลาในระหว่างวันหยุดสำหรับชาวต่างประเทศก็มีกฎเกณฑ์ตามสัญญาจ้างที่ได้ระบุไว้ กรณีของมิลเตอร์ เทรส (F.G. Treys) ขอลาออกไปอีกนอกจากวันหยุดสำหรับชาวต่างประเทศโดยปรกติแล้ว มีปัญหาว่าการที่ลาในวันหยุดสำหรับชาวต่างประเทศโดยปรกติแล้ว มีปัญหาว่าการที่ลาในวันหยุด

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 74/29
มิลเตอร์ยอนสันลาพักรักษาตัวชั่วคราว 21 กรกฎาคม ร.ศ. 125

ดังกล่าวดำเนินการรับประโยชน์เงินเดือนอยู่แล้ว เมื่อถึงกำหนดกลับถึงแล้วไม่มีการสอนก็จริง ถึงอย่างไรก็ต้องกลับ เว้นแต่มีเหตุอันจำเป็นหรือเป็นความประสงค์ของกระทรวงและ กรมศึกษาธิการ ต้องขยายเวลาให้และต้องชี้แจงต่อกระทรวงพระคลังด้วย¹

ในกรณีที่ต้องการเปลี่ยนเวลาหยุดพักรัฐบาลไทยก็เห็นว่าไม่ยุ่งยาก หรือเสียการงานเกินไปก็อนุญาตให้ในกรณีที่มิสเตอร์สไปวี มิสเตอร์สัทตัน มิสเตอร์ คาร์ทไรต์ ขอเปลี่ยนเวลาหยุดสำหรับชาวต่างประเทศ ก็ให้ปิดโรงเรียน 2 สัปดาห์ หลังครูจีนแล้ว เพราะว่าทั้ง 3 คนจะไปสิงคโปร์ ตามที่ชาวต่างประเทศขอเช่นนี้ การงานของโรงเรียนไม่เสียหายจึงได้อนุญาต²

1.1.3.3 ลาไปเยี่ยมบ้านเมือง การลาไปเยี่ยมบ้านเมืองโดยเฉพาะ ประเทศทางยุโรป ไทยก็ได้อนุญาตให้ไปตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ในการทำสัญญา มิสเตอร์เอช กัทเตอร์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชวิทยาลัยยื่นหนังสือขออนุญาตลาไป เยี่ยมบ้านเมืองในประเทศยุโรปมีกำหนด 4 เดือน นับตั้งแต่วันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2450 ถึงวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2450 และในระหว่างลาขอรับเงินเดือนเต็ม ไทยอนุญาตให้ตามที่ขอเช่นนั้นเพราะเวลารับราชการของมิสเตอร์กัทเตอร์ ตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2445 ถึง พ.ศ. 2449 เป็นเวลา 4 ปีเศษ และให้ได้รับเงินเดือนเต็มตามประเพณีของกรมศึกษาธิการ³

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 25/102 พระยาวุฒิจำการบดีกราวพลพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยกรวรลักษณ ลงวันที่ 9 สิงหาคม ร.ศ. 120

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 50.5/14 มิสเตอร์ สไปวี ขออนุญาตเปลี่ยนเวลาหยุดพัก ไม่ลงวันที่

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 55/68 พระยา วิสุทธิสุริยศักดิ์ ทูลมายังหม่อมเจ้าปิยภักดี ลงวันที่ 15 มกราคม ร.ศ. 125

ส่วนมิลสเตอร์ คียัคซ์ (T. Snage) อาจารย์โรงเรียนเทพศิรินทร์ยื่นหนังสือ
ขอลากลับไปบ้านเมืองชั่วคราวด้วยกิจจำเป็นเป็นเวลา 6 เดือน โดยจะขอรับ
เงินเดือนแต่ละครั้งหนึ่งในระหว่างลากรมศึกษาธิการได้ตรวจดู เวลาบริหารราชการของ
มิลสเตอร์ คียัคซ์ เห็นว่าเข้ารับราชการตั้งแต่วันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2445 ถึง 7
ตุลาคม พ.ศ. 2453 รับราชการ 8 ปี กับ 5 เดือนเต็ม แต่มิลสเตอร์คียัคซ์ได้ลา 8
เดือน คราวหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. 2449 หักออกแล้วคงเป็นเวลาที่ได้รับราชการได้ 7 ปีกับ
9 เดือน วันที่คิดลาอย่างรับเงินเดือนครั้งหนึ่งก็จะลาได้ 15 เดือนครึ่ง แต่ได้ลาไป
แล้ว 8 เดือน และจะลาได้อีก 7 เดือนครึ่งเท่านั้น แต่มิลสเตอร์คียัคซ์ขอลาเพียง 6
เดือนจึงจะอนุญาตให้¹

จะเห็นได้ว่าระเบียบการลารัฐบาลก็ไต่ถามกฎเกณฑ์ไว้มากมาย พอที่จะไม่
เปิดหนทางให้ชาวต่างประเทศเข้แปรรวมไว้ในเรื่องนี้

1.1.3.4 ลาไปราชการ การลาเช่นนี้เป็นการลาที่ทางรัฐบาลไทย
เป็นผู้จัดให้ชาวต่างประเทศไปปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ โดยได้รับผลตอบแทนด้วย เช่น
มิลสเตอร์ยอนซันลาไปประเทศอังกฤษก็เป็นเวลาหยุดพักของเขาแต่กรมศึกษาธิการต้องการ
ให้มิลสเตอร์ยอนซันไปในราชการด้วย เช่น ตรวจการเล่าเรียนของนักเรียนไทยในต่าง
ประเทศ และว่าจ้างครูชาวต่างประเทศมาสอนในประเทศไทย เพราะฉะนั้นเวลาของ
มิลสเตอร์ยอนซันซึ่งควรจะเป็นเวลาหยุดพักในระหว่างนั้นกลับต้องไปราชการ เสียไม่ต่ำกว่า
สามเดือน เมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ ก็ยื่นรายงานในการที่ได้ทำไปให้กรมศึกษา
ธิการทราบนับได้ว่าไปราชการครั้งนี้สมควรประสงค์หลายอย่างและเห็นว่ามิลสเตอร์
ยอนซันมีความดีความชอบควรจะได้รับรางวัลในการที่ขาดทุนเวลาหยุดพักของเขา

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 50.5/20
พระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์ทูตหม่อมเจ้าเพชร ลงวันที่ 15 กันยายน รศ. 129

และได้ไปทำราชการเป็นพิเศษจึงได้จ่ายเงิน 2500 บาท ซึ่งมีอยู่ในงบประมาณแล้ว ให้เป็นรางวัลความชอบ¹

1.2 ค่าใช้จ่ายในการจ้างชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาในราชสำนัก

1.2.1 ค่าจ้างชาวต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงว่าจ้างชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาพระราชโอรสและพระราชธิดาในราชสำนักนั้น สำหรับค่าจ้างนั้นพระองค์ได้ทรงทำอย่างรอบคอบ โดยมีการทำสัญญาเรื่องอัตราเงินเดือน โดยทรงพิจารณาให้เหมาะสมกับความรู้ ความสามารถและประโยชน์ที่พระราชโอรส และพระราชธิดาจะทรงได้รับ แต่ส่วนใหญ่แล้วค่าจ้างจะอยู่ในอัตราที่ค่อนข้างสูง เพราะถ้าหากว่าจ้างชาวต่างประเทศในราคาค่าเงินไป ชาวต่างประเทศก็คงไม่เดินทางเข้ามาสอนในประเทศไทย เพราะเขาคงคิดถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับ เป็นค่าตอบแทนว่าเหมาะสมเพียงพอหรือไม่ ในการที่ทรงจากบ้านเมืองมาอยู่ในประเทศอื่นซึ่งไม่คุ้นเคย เช่นในการว่าจ้างมิสเตอร์หลุยส์ เพื่อถวายพระอักษรพระราชโอรส เมื่อบรรดาพระราชโอรสจะเสด็จไปศึกษาต่อต่างประเทศ ก็เห็นว่าการที่จะปล่อยไว้โดยที่ไม่ได้ทำประโยชน์อะไรให้จะไม่สมควร ก็ควรจะได้อิมสเตอร์หลุยส์ไปถวายพระอักษรพระราชโอรสองค์อื่น ๆ ที่ยังไม่ได้เสด็จไปต่างประเทศ เพราะว่ามิสเตอร์หลุยส์เคยถวายการสอนมาหลายพระองค์แล้ว และมีความคุ้นเคยในประเทศไทยอยู่แล้ว ควรจะให้เขาได้ทำประโยชน์ให้ตามสมควร²

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศท.74/12
พระยาวุฒิชัยการบดีกราบทูลหม่อมเจ้าปิยภักดี ลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ.120

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/17 หม่อมเจ้าเพิ่ม
กรามทูลพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าประวิตรวิชฌโนคม ลงวันที่ 10 กรกฎาคม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า การที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายให้กับชาวต่างประเทศไปเป็นจำนวนมากนั้นสมควรจะต้องได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอย่างเต็มที่เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าการจ้างชาวต่างประเทศนั้นต้องจ้างด้วยราคาสูงกว่าคนไทยมาก

นอกจากนี้เงินค่าจ้างที่จะจ่ายในการจ้างชาวต่างประเทศนั้น ก็ต้องจ่ายให้เหมาะสมกับความรู้ ความสามารถ และความชำนาญ ถ้าเห็นว่าจะไม่คุ้มกันก็จะไม่จ้าง เช่นตอนที่จ้างชาวต่างประเทศแล้วปรากฏว่า ได้มีสเตอร์ไปซึ่งเคยเป็นผู้บัญชาการเกี่ยวกับการศึกษาที่เมืองพม่า จะมารับตำแหน่งเป็นผู้แนะนำการเล่าเรียนในเมืองไทยโดยที่ให้มีสเตอร์ไป ๒ คน เงินเดือนอยู่ปีละไม่ถึง ๑,๕๐๐ ปอนด์ และได้รับเงินเดือน ๑,๓๐๐ ปอนด์ มาเพียง ๑ ปี และมีสเตอร์ไปก็เป็นผู้ที่มีอายุมากแล้วจะอยู่รับราชการได้เพียง ๑ ปี หรือ ๒ ปี ก็จะต้องออกจากราชการ ควรจะหาคนหนุ่มกว่านี้สัก ๑๕ ปี และให้มีความรู้ ความชำนาญที่เป็นประโยชน์แก่ราชการและการว่าจ้างปีละ ๑,๕๐๐ ปอนด์ ก็คงจะหาคนที่ก็เช่นนี้ได้^๑

นโยบายในการจ้างชาวต่างประเทศมารับราชการของรัฐบาลไทยนั้นต้องจ้างชาวต่างประเทศเป็นจำนวนมากและชาวต่างประเทศแต่ละคนที่เขามานั้นต้องจ้างด้วยอัตราที่สูง ถ้าจะพิจารณาจากอัตราเงินเดือนข้าราชการไทยและข้าราชการต่างประเทศในกระทรวงธรรมการแล้วจะเห็นได้ว่าเงินเดือนครูต่างประเทศสูงมาก แต่จำเป็นที่รัฐบาลจะต้องจ้างไว้เพราะในระยะแรกนั้นไทยยังขาดครูที่มีความรู้ ความชำนาญในหน้าที่การงานต่าง ๆ อยู่มาก

ในกระทรวงธรรมการอัตราเงินเดือนครูไทยกับครูต่างประเทศแตกต่างกันมาก* ครูไทยได้รับเงินเดือนเพียงเดือนละ ๓๗๕ บาท ส่วนครูต่างประเทศได้เดือนละ

^๑ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ บ.๑/๓๖

พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ถึงพระเจ้าอนงยาเชอกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ลงวันที่

500 บาท¹ ซึ่งเป็นเรื่องที่เลื่อมล้ำกันมากในการรับราชการในกระทรวงเดียวกัน

1.2.2. อัตราเงินเดือนชาวต่างประเทศที่จ้างเข้ามาจัดการศึกษา
ในราชสำนัก กรมศึกษาธิการได้ตั้งอัตราเงินเดือนชาวต่างประเทศที่เข้ามารับ
 ราชการในกรมศึกษาธิการ ทั้งที่มีหน้าที่ทำการสอนและแนะนำจัดการศึกษาในราชสำนัก
 เมื่อตั้งอัตราเงินเดือนแล้วเห็นว่าเหมาะสม ก็ส่งไปให้กระทรวงพระคลังพิจารณาทั้งใน
 ตารางที่แสดงไว้ข้างล่างนี้

ตาราง 3 อัตราเงินเดือนครูต่างประเทศที่รับราชการในโรงเรียนไทยและอังกฤษ*

โรงเรียนที่สังกัด	ตำแหน่ง	เงินเดือน ระดับค่า	ระดับเงินเดือน ขั้นสูงสุด	ค่าเช่าบ้าน
โรงเรียนราชวิทยาลัย (ประเภทประจำ)	ครูใหญ่	1000	1250	100
	ครูผู้ช่วย	500	850	100
โรงเรียนสุนันทาลัย (ประเภทประจำ)	ครูใหญ่	700	1000	—
	ครูผู้ช่วย	400	700	—
โรงเรียนสวนกุหลาบ (ประเภทไปกลับ)	ครูใหญ่	700	900	100
	ครูผู้ช่วย	450	650	100

*1 ที่มา กองจกหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.25/88 อัตราเงินเดือน
ครูต่างประเทศ ไม่ลงวันที่

จากตารางนี้จะเห็นว่าอัตราเงินเดือนสำหรับครูโรงเรียนประจำนี้สูงมาก
 ส่วนครูโรงเรียนไปกลับจะได้อัตราเงินเดือนที่ลดน้อยลงไปตามลำดับ สำหรับครูที่สอน

¹ กองจกหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.1/58 มิสเตอร์
อีเอส สมิต กรวบทูลพระเจาลูกยาเชอกรมหมื่นจันทบุรีนฤนาท ลงวันที่ 8 สิงหาคม
 ร.ศ.122

ดังนั้นกระทรวงธรรมการจึงได้มีการแก้ไขอัตราเงินเคียนสำหรับครูต่างประเทศ
ที่อยู่ในโรงเรียนประจำเสียใหม่จะเห็นได้จากตารางข้างล่างนี้

ตาราง 4 อัตราเงินเคียนครูโรงเรียนราชวิทยาลัยที่กาหนคใหม่

รายชื่อครูต่างประเทศ	เงินเคียน	ค่าเช่าบ้าน
มิสเตอร์กาเตอร์	1000	100
มิสเตอร์ลีเวล	700	70
มิสเตอร์กอกฟรี	550	55
มิสเตอร์คาร์ทไรท์	450	50

ที่มา กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.55/86 เงินเคียนครู
โรงเรียนราชวิทยาลัย ไม่ลงวันที่

จากตาราง 4 จะเห็นได้ว่าอัตราเงินเคียนครูต่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงใหม่
ในกรณีที่ไม่ต้องการให้ครูต่างประเทศอยู่ประจำในโรงเรียนต่อไป รัฐบาลไทยก็เปลี่ยน
เป็นให้ค่าเช่าบ้านแทนโดยพิจารณาจากเงินเคียนเป็นอัตราส่วนที่จะให้สำหรับค่าเช่าบ้าน
จากการที่ไทยปรับปรุงอัตราเงินเคียนให้ครูต่างประเทศสูงมากนั้นก็จะเห็นได้จากข้อความ
ที่ยกมากล่าวแล้วนั้นว่า รัฐบาลไทยมีนโยบายที่จะให้ชาวต่างประเทศได้รับราชการอยู่ใน
ประเทศไทยนาน ๆ เพื่อจะได้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการที่ต้องจ้างครูมาบ่อย ๆ ถ้าครู
ต้องลาออกเพราะไม่พอใจในอัตราเงินเคียนที่ได้รับ ก็จะทำให้ต้องเสียเวลาและเงิน
ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นในการเรียกครูแต่ละคนเข้ามาใหม่ ซึ่งนับว่าเป็นนโยบายที่ถูกต้อง
อย่างหนึ่ง

1.2.3 หลักเกณฑ์ในการพิจารณาขึ้นเงินก้อนให้กับชาวต่างประเทศ
ที่ปฏิบัติงานอยู่ในประเทศไทย ในการว่าจ้างชาวต่างประเทศมารับราชการอยู่ใน
 ประเทศไทยนาน ๆ ชาวต่างประเทศก็มักจะเรียกร้องขอเงินก้อนขึ้นตามอย่างกันซึ่ง
 เป็นเรื่องที่ทางรัฐบาลไทยจะต้องพิจารณาขึ้นให้ตามเหตุผลที่สมควรเพราะเห็นว่าเรา
 ต้องพึ่งชาวต่างประเทศมากในขณะนี้ ก็มักจะยอมจ่ายให้เมื่อเขาต้องการ

เช่นในตอนที่มิสเตอร์หลุยส์ได้เข้ามาถวายพระอักษรในราชสำนัก
 และจะลากลับ 6 เดือนในระหว่างลาขอรับเงินก้อน 500 บาทตามเดิมแต่เมื่อกลับเข้า
 มาแล้วขอขึ้นอีก 150 บาท เป็นก้อนละ 650 บาท รัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระราชหัตถ
 เลขาว่า "เขากลับมาก็ก็อยู่แต่เรื่องเงินก้อนนั้นเป็นสองขยักอย่างไรอยู่ถ้าทุกคน
 เสียให้ชัดเจนได้ดูเหมือนจะดีกว่าอมเออ"¹

รัชกาลที่ 5 ทรงตระหนักถึงเรื่องการขอเงินก้อนขึ้นของชาว
 ต่างประเทศที่เรียกร้องมานั้น พระองค์ทรงยินยอมผ่อนปรนให้เพราะทรงมุ่งหวังจะได้
 รับประโยชน์จากชาวต่างประเทศแต่ในการขึ้นเงินก้อนให้นั้นก็ทรงวางหลักเกณฑ์ในการ
 ที่จะขึ้นเงินก้อนให้โดยพิจารณาถึงความเหมาะสมหลายด้านด้วยกัน

1.2.3.1 พิจารณาจากระยะเวลาที่รับราชการ การขึ้นเงิน
 ก้อนนั้นจะเห็นได้ว่าหลักเกณฑ์ที่สำคัญที่ขึ้นเงินก้อนให้ก็คือระยะเวลาที่ชาวต่างประเทศ
 มารับราชการว่านานเพียงใด ซึ่งจะพิจารณาได้จากที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสมมติ
 อมรพันธ์ กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 เรื่องที่บรรดาชาวต่างประเทศ มีมิสเตอร์เฮมส์
 มิสเตอร์เลลิส มิสเตอร์โรสท์ ขอขึ้นเงินก้อน ซึ่งกรุเหล่านี้ก็ได้รับราชการมานาน
 หลายปีแล้ว สมควรขึ้นให้ แต่ถ้าวจะให้พอกับความต้องการของพวกเขาแล้วคงจะต้อง
 ถึง 560 บาท ถึง 600 บาท ซึ่งก็มากเกินไป ควรจะขึ้นคนละ 500 บาท ให้เท่ากันทั้ง 3 คน²

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9./17 พระราช
 หัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นลพมณีอมรพันธ์ ลงวันที่ 17 เมษายน ร.ศ.115

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 9/17 กรมหมื่น
 สมมติอมรพันธ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 9 ธันวาคม ร.ศ. 114

และในกรณีของหมอมแมกฟาร์แลนด์* ที่ลาออกแล้วและขอรับพระราชทาน เบี้ยหวัดเลี้ยงชีวิต เพราะทำงานมานานเกือบ 25 ปี นับเป็นคนที่เก่าแก่ รัชกาลที่ 5 ก็ทรงพระราชทานอนุญาต¹

การที่รัชกาลที่ 5 ทรงยินยอมนี้เพราะทรงเห็นว่าหมอมแมกฟาร์แลนด์รับราชการ มานานและตั้งใจปฏิบัติงานมาด้วยดี ซึ่งเป็นนโยบายอย่างหนึ่งของพระองค์ที่หวังจะให้ เป็นตัวอย่างแก่ชาวต่างประเทศผู้มารับราชการอยู่ในประเทศไทย ได้มองเห็นซึ่งจะ เป็นการทำให้ชาวต่างประเทศจงรักภักดีต่อพระองค์และจะได้แข่งขันกันในการปฏิบัติหน้าที่ การงาน

1.2.3.2 พิจารณาตามความเหมาะสมเกี่ยวกับค่าของเงินที่
เปลี่ยนแปลงไป ในกรณีที่มิสเตอร์ยอนซันเรียกร้องขอเงินเดือนเพิ่มอีก 100 บาท จาก เงินเดือน 300 บาท เป็น 400 บาท โดยที่มิสเตอร์ยอนซันได้อ้างว่าเงินเดือนไม่ สมควรโดยให้เหตุผลว่า เงินเหรียญในเวลานี้มีค่าลดลงไปเงินบาทก็ลดด้วย โดยอ้าง ถึงเรื่องมิสเตอร์ยงว่าเมื่อมากรุงเทพฯ แต่แรกได้รับเงินเดือนสามร้อยบาท แต่ใน เวลานั้นเงินบาทหนึ่งมีราคาเป็นเงินอังกฤษถึง 1 ชิลลิง กับแปดเพนนี ในเวลานี้บาทหนึ่ง มีราคาเพียง 1 ชิลลิงกับสามเพนนีเท่านั้น หรือสามร้อยบาทในเวลานั้นมีราคาเท่ากับ สี่ร้อยบาทในเวลานี้ และมิสเตอร์ยอนซันก็รับหน้าที่สอนในโรงเรียนสวนกุหลาบ ซึ่ง กำลังเจริญก้าวหน้า ถ้าหากไทยไม่ขึ้นเงินเดือนให้ มิสเตอร์ยอนซันขอลาออกจากหน้าที่ เพราะเงินเดือนไม่พอที่จะอยู่ได้ เพราะต้องใช้เงินค่าเดินทางต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ และค่าเลี้ยงชีวิตอื่น ๆ อีก²

*Samuel G. Mofarland คือมิชชันนารีอเมริกันซึ่งเคยเป็นอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนภาษาอังกฤษ ที่พระราชวังนั้นทอดухาน ต่อจากมิสเตอร์แปตเตอร์สัน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 1/31 เจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์กราบทูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 31 มีนาคม ร.ศ. 113

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 25/24 เจ้า
ระหว่างพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กับมิสเตอร์คัมลยูนิ ยอนซัน
5 มีนาคม ร.ศ. 114

ซึ่งเราก็พิจารณาถึงการที่ชาวต่างประเทศเรียกร้องเมื่อเห็นว่ามีเหตุผลสมควรที่จะขึ้นเงินเดือนให้ได้ รัฐบาลก็ยอมซึ่งเรื่องของมิสเตอร์ยอนซันนั้นได้อ้างเหตุผลที่น่าฟังที่เราเห็นว่าจำเป็นอย่างยิ่งที่จะขึ้นเงินเดือนให้เพราะค่าของเงินที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งเราต้องยอมรับในข้อนี้

1.2.3.3 พิจารณาจากผลงานและการตั้งใจปฏิบัติหน้าที่การงาน

ในการที่จะขึ้นเงินเดือนให้นอกจากจะดูระยะเวลาการทำงานแล้วยังต้องพิจารณาถึงความตั้งใจในการปฏิบัติงานให้ได้อัตราประกอบอีกด้วย เช่น มิสเตอร์ยอนซัน เป็นชาวต่างประเทศที่ได้รับเงินเดือนขึ้นเกินกว่าสัญญาที่ทำไว้เดือนละ 150 บาท ซึ่งการที่ไทยกระทำเช่นนี้ก็มิใช่เหตุผลพอสมควร พระยาวชิรญาณวิมลเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศราชวรวิหารปลัดมณฑลสงขลา พระคลังมหาสมบัติเกี่ยวกับขึ้นเงินเดือนให้มิสเตอร์ยอนซันว่า มิสเตอร์ยอนซันนั้นรับหน้าที่จัดการตรวจการเล่าเรียนและเป็นผู้ที่ทำการศึกษา เอาใจใส่ต่อกิจการในกรมศึกษา¹

รัฐบาลได้พิจารณาเห็นว่ามิสเตอร์ยอนซันได้รับหน้าที่จัดการศึกษาหัวเมืองเพิ่มขึ้นจึงเป็นการสมควรที่จะให้ขึ้นเงินเดือนแก่มิสเตอร์ยอนซันเช่นนั้น ซึ่งก็เป็นเหตุผลที่สมควรและเป็นนโยบายที่จะทำให้ชาวต่างประเทศคนอื่น ๆ ได้ปฏิบัติตามซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อไทย ในการที่ชาวต่างประเทศแข่งขันกันปฏิบัติหน้าที่ให้ได้อัตรา

1.2.3.4 พิจารณาเรื่องชาวต่างประเทศสอบไล่ภาษาไทยได้

รัฐบาลได้วางกฎเกณฑ์ในการขึ้นเงินเดือนให้ชาวต่างประเทศไว้ข้อหนึ่งว่าถ้าชาวต่างประเทศสอบไล่ภาษาไทยได้ ก็จะได้รับพิจารณาเลื่อนเงินเดือนขึ้น ถ้ามีหลักฐานพร้อมว่าชาวต่างประเทศที่เข้ามารับราชการในกรมศึกษาธิการสอบไล่ภาษาไทยได้

ในเรื่องการขึ้นเงินเดือนโดยลักษณะนี้ในระยะแรก ๆ ชาวต่างประเทศก็สงสัยในวิธีการจึงได้สอบถามทางไทยเราเกี่ยวกับเรื่องรายละเอียด

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/76 เรื่องขึ้นเงินเดือน มิสเตอร์ยอนซันและมิสเตอร์เทรช และมิสเตอร์สมิท 24 พฤษภาคม

เช่น มิสเตอร์ฟิลลิป อาจารย์ผู้ช่วยโรงเรียนราชวิทยาลัย ได้ยื่นจดหมายว่าถ้าเขารู้ภาษาไทยแล้วจะได้รับเงินเดือนขึ้นนั้นสัญญาอันนี้ กระทรวงพระคลังจะกำหนดเขตความรู้ไวเท่าไร และจะจัดการสอบไล่อย่างไรกับชาวต่างประเทศ¹

เกี่ยวกับเรื่อง การสอบไล่ภาษาไทยชาวต่างประเทศนั้น กระทรวงพระคลังได้ให้กรมศึกษาธิการจัดตั้งเจ้าหน้าที่สมควรให้เป็นผู้สอบไล่ความรู้ภาษาไทยของมิสเตอร์ฟิลลิปกับภรรยา มิสเตอร์ฟิลลิปไปก่อน²

ต่อมาได้มีชาวต่างประเทศสนใจที่จะสอบไล่ภาษาไทยให้ได้เพื่อต้องการได้รับเงินเดือนเพิ่มขึ้น รัฐบาลจึงจำเป็นต้องวางหลักเกณฑ์ในการสอบไล่ภาษาไทยให้รัดกุมยิ่งขึ้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าการวางหลักเกณฑ์วิชาที่จะสอบให้มากขึ้น ในกรณีที่มีสเตอร์ อี เอสสมิท (E. Essmith) ได้ไปทำการสอบมิสเตอร์ เซดวิก (J.H. Seedgwick) ตามคำสั่งของมิสเตอร์ ยอนฮัน วิชาที่สอบก็มีอ่านหนังสือพิมพ์วิทยากรย์แปลไทยเป็นอังกฤษ และแปลอังกฤษเป็นไทย แต่งประโยคภาษาไทยสำหรับนักเรียนชั้นประถม โดยที่แปลและอธิบายเป็นภาษาไทย ซึ่งข้อความคำสั่งร่างทั้งหมดเป็นภาษาอังกฤษ และทางกรมศึกษาธิการพิจารณาแล้วเห็นว่า มิสเตอร์ เซดวิกมีความรู้ภาษาไทยพอสมควร³

จะเห็นได้ว่ารัฐบาลไทยได้ทำตามสัญญาที่ว่าเมื่อชาวต่างประเทศสอบภาษาไทยได้ก็จะได้รับการเพิ่มเงินเดือน ทำให้ครูต่างประเทศในโรงเรียนต่าง ๆ พากันสอบภาษาไทยกันมากมาย

¹ กองจดหมายเทศุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/104 พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยาทรรวรสกษณ์ ถึงพระยาวชิการบดี ลงวันที่ 14 กันยายน ร.ศ.120

² กองจดหมายเทศุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/104 หม่อมเจ้าปิยภักดีแจ้งความมายังพระยาวชิการบดี ลงวันที่ 7 ตุลาคม ร.ศ.120

³ กองจดหมายเทศุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/268 เพิ่มเงินเดือนมิสเตอร์เซดวิกในการสอบไล่หนังสือไทยได้ 20 ตุลาคม ร.ศ.125

1.2.3.5 อาภัพหลักของความยุติธรรม การขึ้นเงินเดือนให้ชาวต่างประเทศ นอกจากเหตุผลที่กล่าวมาแล้วก็ยังต้องพิจารณาความยุติธรรมด้วย เมื่อหมอมแมกฟาลแลนดกราบหูล กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่ามีสเตอร์คลีเบอตัน (Mr. Glenn Culbertson) เป็นครูสอน หนังสืออังกฤษที่โรงเรียนสุนันทาลัยได้รับเงินเดือนค่ามาก ซึ่งไทยได้พิจารณาขึ้นให้เพราะเห็นว่าเงินเดือนที่ได้รับอยู่นั้นต่ำกว่าเงินเดือนครูอังกฤษทั้งปวง¹

1.2.4 การเพิ่มเงินเดือนให้กับชาวต่างประเทศ ที่จัดการศึกษาพระราชโอรสใน ต่างประเทศ นอกจากจะขึ้นเงินเดือนสำหรับครูต่างประเทศที่เข้ามารับราชการในราชสำนัก ในประเทศแล้ว ก็ยังพิจารณาขึ้นเงินเดือนสำหรับชาวต่างประเทศที่จ้างไว้ทำกิจการงานที่ เกี่ยวข้องกับการศึกษาของพระราชโอรสอีกด้วยในต่างประเทศ ตัวอย่างเช่น เจ้าพระยา วิชิตรวงษ์วิไกร กราบหูลพระเจ้าอนงยาเชอกรมพินมทิสราชหฤทัย เรื่องของมิสเตอร์ เบ เอ เบราน์ ผู้จัดการนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษ ซึ่งรับราชการในรัฐบาลไทยตำแหน่งนี้ มาได้ 17 ปีแล้ว การงานที่มิสเตอร์เบราน์ก็ได้ทำโดยตั้งใจพยายามที่จะจัดการงานเรียบร้อย ทุกอย่างจำนวนนักเรียนที่มิสเตอร์เบราน์ต้องเป็นธุระจัดการอยู่ประมาณ 27 - 28 คน มิสเตอร์ เบราน์ต้องทำหน้าที่เพิ่มเติมเป็นผู้ปกครองของนักเรียน จัดการเล่าเรียนและตรวจตราความรู้ ความประพฤติของนักเรียนในเวลาเรียน และในเวลาพักตลอดจนการเจ็บป่วย และต้องคิด อานหาหนทางในการเล่าเรียนทุกอย่าง ทุกชนิดจะเห็นได้ว่าเป็นธุระจุกจิกมาก ทั้งต้องอาศัยความ กว้างขวางและความชำนาญชาญานญ นับว่ามีหน้าที่และความรับผิดชอบสำคัญอยู่แต่ส่วนเงินเดือน มิสเตอร์เบราน์ได้รับพระราชทานอยู่ปีละ 300 ปอนด์ ไม่สมควรแก่ตำแหน่งหน้าที่และความตั้งใจ เอื้อเพื่ออันนี้ และได้รับพระราชทานเลี้ยงเท่านั้นมาหลายปีแล้ว พิจารณาเงินเดือนเพิ่มให้ มิสเตอร์เบราน์อีก 100 ปอนด์ เป็น 400 ปอนด์²

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.50.18/1 กรมเนื่น
ดำรงราชานุภาพ แจงมายังเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ สำนัที่ 46/1925 ลงวันที่ 4
กรกฎาคม ร.ศ. 114

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/135 มิสเตอร์เบราน์
ขอเงินเดือนขึ้น สำนัที่ 5/311 24 เมษายน ร.ศ. 124

จากข้อความที่ยกมาข้างนี้แสดงให้เห็นว่านโยบายการเพิ่มเงินเดือนให้ชาวต่างประเทศนั้นมีหลักเกณฑ์เหมือนกันทั้งชาวต่างประเทศที่เข้ามารับราชการภายในประเทศและที่รับราชการในต่างประเทศ โดยพิจารณาระยะเวลาการทำงานการตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ การงานเป็นสำคัญ

1.2.5 การเพิ่มเงินเดือนให้ชาวต่างประเทศชั่วคราว ในกรณีที่ชาวต่างประเทศทำการแทนกัน การเพิ่มเงินเดือนประเภทนี้จัดเป็นกรณีพิเศษที่ชาวต่างประเทศที่รับหน้าที่ปฏิบัติการทำงานไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่นี้ได้เนื่องจากลาป่วย ลาพักผ่อน หรือลาไปราชการ เมื่อชาวต่างประเทศอีกฝ่ายหนึ่งได้ทำการแทนก็จะต้องเพิ่มเงินเดือนให้กับผู้ที่ทำการแทน เกี่ยวกับเรื่องนี้ในครั้งแรกเราไม่ได้เคยตั้งเป็นกฎเกณฑ์ไว้ ต่อมาชาวต่างประเทศได้เรียกร้องขึ้น ไทยก็ต้องรับไว้พิจารณาตัวอย่างเกิดขึ้นเมื่อมิสเตอร์ฟิลลิปอ้างว่าได้ทำการแทนมิสเตอร์กาเตอร์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชวิทยาลัยทั้งหมด จึงขอเงินเดือนเพิ่มในการทำหน้าที่แทนขึ้นเป็นเดือนละ 750 บาท เพราะในเวลานี้รับอยู่เดือนละ 500 บาท¹

ในกรณีที่เกิดเรื่องเช่นนี้ขึ้นมิสเตอร์ยอนซันเจ้ากรมตรวจในกระทรวงธรรมการได้แจ้งให้มิสเตอร์ฟิลลิปทราบว่า เรื่องที่ขอร้องเช่นนี้ไม่เคยมีตัวอย่างมาก่อนที่จะอนุญาตได้²

มิสเตอร์ฟิลลิปได้ให้เหตุผลว่าที่ว่าการขอขณินี้ยังไม่มีแบบอย่างเลยนั้นเป็นการเข้าใจผิด และถึงเวลาแล้วที่ควรจะให้มีแบบอย่างอันนี้ขึ้น เพราะในระหว่างที่อาจารย์ใหญ่ไม่อยู่ไม่มีครูเพิ่มขึ้นอีกสำหรับทำหน้าที่ ๆ ซากไป ตัวของเขาเอง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศษ.25/115 มิสเตอร์ฟิลลิปขอเงินเดือนขึ้นระหว่างทำการแทนมิสเตอร์กาเตอร์ 10 พฤษภาคม ร.ศ.121

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศษ.25/115 มิสเตอร์ยอนซัน ยี่ ยอนซันแจ้งความมายังมิสเตอร์ L.H. Phillips ลงวันที่ 20 พฤษภาคม ร.ศ.121

ต้องทำงานในหน้าที่ของเขาเองแล้วก็ยังต้องทำในหน้าที่ครูใหญ่เพิ่มขึ้นอีกและก็ยังง
ได้รับผลประโยชน์เหมือนกับครูอื่น ๆ ทั่วไปทั้ง ๆ ที่เขาได้ทำหน้าที่มากกว่า และเขา
ได้อ้างว่าแบบอย่างเคยมีมาแล้ว เมื่อมีสธอเบ็คส์ซึ่งรับหน้าที่ครูใหญ่โรงเรียนสุนันทาลัย
มีสธอเบ็คส์ได้รับเงินส่วนพิเศษ ดังนั้นเมื่อตัวเขาเองทำการแทนมีสเตอร์กาเตอร์ผู้ไป
ต่างประเทศเขาก็ควรจะได้รับเงินเดือนพิเศษด้วยเหมือนกัน¹

เมื่อไทยได้ทราบเหตุผลและพิจารณาโดยเหตุที่สมควรและยุติธรรม จากการที่
มีสเตอร์ฟิลลิปอ้างมานั้น ก็ได้พิจารณาเพิ่มเงินเดือนให้มีสเตอร์ฟิลลิปผู้ทำหน้าที่แทน
อาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชวิทยาลัยในเวลาที่ทำการแทน 6 เดือน เดือนละ 125 บาท²

จากกรณีของมีสเตอร์ฟิลลิปครั้งนี้ ทำให้กลายเป็นกฎเกณฑ์ไปโดยปริยายที่ว่า
เมื่อชาวต่างประเทศคนใดหยุดลาพัก ลาป่วย หรือไปต่างประเทศ ผู้รับหน้าที่ทำการแทน
จะได้รับเงินเดือนเพิ่มในการที่เราเพิ่มเงินเดือนให้มีสเตอร์ฟิลลิปในการทำการแทน
มีสเตอร์กาเตอร์นั้น ชาวต่างประเทศคนอื่น ๆ ได้พากันร้องเรียนขอเพิ่มเช่นเดียวกัน
รัฐบาลไทยจึงได้พยายามวางหลักเกณฑ์ในการที่จะจ่ายเงินในการทำการแทนกันให้เป็น
ระเบียบแน่นอนเสีย

เมื่อมีสเตอร์ซี เอฟ แฮร์ อาจารย์ของโรงเรียนราชวิทยาลัยทำการแทน
มีสเตอร์กาเตอร์ที่ลาไปเยี่ยมบ้านในประเทศยุโรป โดยการโอนเงินเดือนครูสอนวิชา
พิเศษมาจ่ายเป็นค่าทำการสอนแทนให้มีสเตอร์ ซี เอฟ แฮร์ เดือนละ 87 บาท
32 อัฐ เวลา 4 เดือน เป็นเงิน 350 บาท แต่กระทรวงพระคลังได้วางหลักเกณฑ์
ใหม่ให้รัศกุนขึ้นโดยเสนอต่อกระทรวงธรรมการว่า

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/115 มีสเตอร์
ฟิลลิปถึงมีสเตอร์ยอนฮัน ลงวันที่ 20 สิงหาคม ร.ศ.121

²
กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/

เงินค่าทำการแทนตามที่กระทรวงธรรมการคิดมาก็ถูกต้องตามวิธีอย่างเก่า
กระทรวงพระคลังไถ่คำวิธีขึ้นใหม่ให้เป็นการง่ายกว่าวิธีอื่น เพราะเห็นว่า
จะต้องเป็นแบบใช้ทั่วไปและจะได้ส่งเคราะห์เข้าในข้อบังคับภยานาคด้วยคือ
กำหนด $\frac{1}{10}$ โดยเอาเงินเดือนในช่วงตัวของผู้ลาพักตั้งเป็นเกณฑ์มีสเตอร์
คาเตอร์ผู้ลาพักมีอัตราเงินเดือน 800-50-1000 บาท* เงินช่วงตัวคงเป็น
เดือนละ 900 บาท มีสเตอร์แสร้ควรได้รับเงินทำการแทน มีสเตอร์คาเตอร์
เดือนละ 90 บาท 4 เดือน เป็นเงิน 360 บาท ซึ่งกระทรวงพระคลังได้
สั่งจ่ายค่าทำการแทนให้มิสเตอร์แสร้โดยวิธี $\frac{1}{10}$ ตามนี้แล้ว...¹

ในกรณีของมิสเตอร์สมิท ลาพักชั่วคราว 8 เดือน ตำแหน่งนี้ได้ให้มิสเตอร์เทรส
ทำการรับผิดชอบจนกว่ามิสเตอร์สมิทจะกลับมาด้วยเหตุนี้จึงอนุญาตให้มิสเตอร์เทรสได้รับ
เงินเดือนในส่วนที่ต้องทำราชการมากขึ้นตามสมควร โดยใจหลักที่ว่าเอาเงินเดือนผู้รับ
ตำแหน่งเดิมตั้งแล้วเอาเงินเดือนของผู้ที่ทำการแทนเดือนละหนึ่งของส่วนสี่จากเงินที่เหลือ
นั้น แต่มิสเตอร์เทรสกับมิสเตอร์สมิทได้รับ เงินเดือนเท่ากันจะเอาหลักนั้นมาใช้ในที่นี้ไม่ได้
แต่กระทรวงธรรมการเห็นว่ามิสเตอร์เทรสต้องทำการรับผิดชอบทั้งหน้าที่ควรจะให้เงินเดือน
เพิ่มเป็นพิเศษในระหว่างที่ทำการแทนอีกเดือนละ 262 บาท 32 อัฐ คิดตั้งแต่วันที่ 7
พฤษภาคม ถึงสิ้นเดือนสิงหาคม พ.ศ.2450 เป็นเวลา 3 เดือน กับ 25 วัน เป็นเงิน
999 บาท²

* เงินเดือนเดือนละ 800 บาท ขึ้นปีละ 50 บาท และเงินเดือนสูงสุดไม่เกิน
1000 บาท

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/286 หม่อมเจ้า
ปิยภักดีวงศ์ แจ่มมายังพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 2 กรกฎาคม ร.ศ.126

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/296 เป็นเงิน
เดือนมิสเตอร์เทรส ในระหว่างทำการแทนมิสเตอร์สมิท สำเนาที่ 22/868 9 พฤษภาคม
ร.ศ. 126

1.3 การให้ความเป็นธรรมกับชาวต่างประเทศ

รัฐบาลพยายามให้ความยุติธรรมแก่ชาวต่างประเทศเมื่อมีเรื่องเดือดร้อนหรือในกรณีที่ชาวต่างประเทศผอนผั่นในเรื่องต่าง ๆ ไทยเราก็มพิจารณาตามความยุติธรรม ซึ่งเป็นนโยบายอย่างหนึ่งในการที่จะให้กับชาวต่างประเทศ

มิสเตอร์กาเตอร์มีหนังสือร้องเรื่องกรณีศึกษาธิการจะไม่ได้รับราชการต่อไป รัชกาลที่ 5 ได้มีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกรว่า "มิสเตอร์กาเตอร์ได้รับราชการมานานก็จริง แต่จะให้เบี้ยบำนาญก็จะเป็นตัวอย่างแก่ครูอาจารย์คนอื่น ๆ ร้องกันไม่มีที่สิ้นสุด แต่ยังเป็นคนหนุ่มอยู่ ถ้าหากว่าจะใช้การอะไรใดเอาเข้าการงานเสียไ้จะดี"¹

รัฐบาลไทยได้พยายามให้เป็นธรรมแก่ชาวต่างประเทศที่ได้เข้ามารับราชการ โดยการจัดหาตำแหน่งใหม่ให้โดยให้เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนชั้นสูงซึ่งตั้งใหม่ที่วัดราชบูรณะชื่อว่าโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ซึ่งกรณีศึกษาธิการตั้งใจว่าจะรับครูใหม่เข้าทำการสอนในอัตราเงินเดือนเดือนละ 500 บาท ขึ้นมีละ 50 บาท โดยจะไ้รับอัตราเงินเดือนสูงสุดไม่เกิน 750 บาท ก่อนที่จะบอกเลิกแก่มิสเตอร์กาเตอร์ กรณีศึกษาธิการเห็นว่าเงินเดือนมิสเตอร์กาเตอร์ถึงเดือนละ 1000 บาท ซึ่งสูงมาก ถ้าจะรับครูต่างประเทศใหม่ก็จะได้ถึง 2 คน และถ้าจะเปลี่ยนเป็นครูไทยก็จะได้อีกหลายคน จึงจำเป็นต้องบอกเลิกมิสเตอร์กาเตอร์เพื่อที่จะถอนเงินไว้อย่างอื่น แต่เมื่อรัชกาลที่ 5 มีพระราชกระแสสมากเห็นว่าปี 2 ทาง คือในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ซึ่งมีอัตราเงินเดือน ๆ ละ 500 บาท นั้นเอง คิดถึงน้ำหนักที่มิสเตอร์กาเตอร์ไ้คุ้นเคยแก่เมืองไทยมานาน ถ้าบวกให้เดือนละ 750 บาท เป็นอย่างสูง แต่คิดว่ามิสเตอร์กาเตอร์คงไม่รับกับอีกทางหนึ่งที่จะป้องกันความลำบาก

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.บ. 55/ 86

พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกร ลงวันที่ 22 เมษายน ร.ศ. 129

ทางเบี้ยบ้านบุญ จะยอมพระราชทานให้เดือนละ 100 บาท¹

จะเห็นได้ว่าทางรัฐบาลก็ได้พยายามพิจารณาหลายด้านทั้งผลประโยชน์ของไทยที่จะเสียไปและก็เห็นแก่ผลประโยชน์ของมิสเตอร์กาเตอร์ด้วย ซึ่งถ้าจะพิจารณาในแง่ของความยุติธรรมแล้ว ชาวต่างประเทศก็เสียผลประโยชน์เพราะการเลิกโรงเรียนราชวิทยาลัยและโอนครูจากโรงเรียนนี้ไปอยู่ที่โรงเรียนอื่น ๆ เช่น ให้มิสเตอร์ลีเวลไปอยู่กระทรวงยุติธรรม ส่วนมิสเตอร์กาเตอร์นั้นก็ไม่มีตำแหน่งจะให้ เพราะได้รับเงินเดือนสูงมากไปแล้ว ส่วนโรงเรียนใหม่ต้องการจ้างครูใหม่ที่ถูกกว่าครูเก่าและพยายามที่จะนำคนไทยมาทำการแทนชาวต่างประเทศ เพราะคนไทยที่ได้ไปศึกษาวิชาการทางวิชาครูในต่างประเทศ ก็ได้ทยอยกลับกันมาแล้ว ซึ่งการที่รัฐบาลไทยยุบเลิกโรงเรียนเช่นนี้ในสัญญาที่จ้างชาวต่างประเทศก็ไม่ได้ระบุไว้ว่าจะต้องปฏิบัติเช่นไรกับชาวต่างประเทศที่ทำการสอนในโรงเรียนนั้นเมื่อไม่สามารถมีตำแหน่งใหม่ให้แก่เขาได้เมื่อชาวต่างประเทศเรียกร้องขอความเป็นธรรมเช่นนี้ก็เป็นเรื่องที่ไทยจะปล่อยเลยผ่านไปไม่ได้ จึงต้องพยายามจัดการให้ด้วยความยุติธรรม

และเมื่อชาวต่างประเทศเรียกร้องขอหยุดทำการวันอาทิตย์ นายเบเค เบ ชู ได้ขอรับรองว่า ในวันอาทิตย์พวกเขาต้องไปประชุมฟังเทศน์ตามธรรมเนียมศาสนาโรมันแคทอลิก จึงขอความกรุณาโปรดอนุญาตให้หยุดวันอาทิตย์เหมือนกับชาวต่างประเทศคนอื่น ๆ ซึ่งรับราชการอยู่ในกระทรวงนี้ ซึ่งการที่ขอร้องนี้ได้เป็นอุบายที่จะบีบปล้นหลักเลี้ยงครอบครัวการไม่²

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.55/86
เจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วิจิตรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 25 เมษายน ร.ศ.129

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ฅ.74/1 เรื่อง
เบ เค เบ ชู ขอลหยุดทำการวันอาทิตย์ 23 สิงหาคม ร.ศ. 113

ซึ่งรัฐบาลไทยเห็นว่าไม่เป็นการยุ่งยากหรือเสียหายในการปฏิบัติหน้าที่ ก็อนุญาตให้

ในกรณีของมิสเตอร์ยอนฮันแสดงให้เห็นถึงความยุติธรรมที่รัฐบาลไทยให้กับชาวต่างประเทศ เมื่อมิสเตอร์ยอนฮันกลับจากพักอยู่ในวันหยุดและตรวจราชการในยุโรป เมื่อวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2444 กรมศึกษาธิการพิจารณาขึ้นเงินเดือนให้ แต่ว่ากระทรวงพระคลังไม่อนุญาต ดังนั้นกระทรวงธรรมการจึงต้องชี้แจงให้กระทรวงพระคลังทราบว่าเมื่อมิสเตอร์ยอนฮันไปประเทศอังกฤษเป็นเวลาหยุดพักของเขา แต่กรมศึกษาธิการต้องการให้มิสเตอร์ยอนฮันไปในราชการศึกษาค้นคว้า เช่น ไปตรวจดูแลนักเรียนไทยที่ศึกษาอยู่ในต่างประเทศเมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ ก็ไต่ยื่นรายงานที่ได้ทำไป กรมศึกษาธิการเห็นว่าได้ราชการสมความประสงค์หลายอย่าง ควรจะได้รับรางวัลในการที่ขาดทุนเวลาหยุดพักไปทำราชการเป็นพิเศษ จึงได้จ่ายเงิน 200 บาท ให้เป็นรางวัลแสดงความชอบ แต่กระทรวงพระคลังกลับไปหักเงินเดือนมิสเตอร์ยอนฮันใช้เงินรายนี้

ฉะนั้นการที่กระทรวงพระคลังหักเงินเดือนของมิสเตอร์ยอนฮันใช้เงินที่กล่าวนี้ กระทรวงธรรมการยังไม่เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง เพราะมิสเตอร์ยอนฮันไม่ใช่เป็นผู้รับผิดในเรื่องนี้เป็นผู้ที่รับแต่ความชอบอย่างเดียว เมื่อเห็นว่าไม่ถูกต้องจะว่ากล่าวกันอย่างไรระหว่างกระทรวงตวรกระทรวงก็ได้ ในระหว่างนี้ขอให้จ่ายเงินเดือนให้แก่มิสเตอร์ยอนฮันไปตามเคยก่อน¹

1.4 การให้ความเอาใจใส่ต่อชาวต่างประเทศ

นอกจากจะให้ความยุติธรรมแก่ชาวต่างประเทศแล้ว รัชกาลที่ 5 ยังทรงสนพระทัยในทุกข์สุขของชาวต่างประเทศที่เข้ามารับราชการในเมืองไทยด้วย

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 74/12 พระยาวิจิตรภักดี หลงหม่อมเจ้าปิยภัคดี ลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ. 120

ตัวอย่างเช่น มิสเตอร์แคมป์เบล เข้ามารับราชการเป็นที่ปรึกษาในกรมศึกษาธิการ แล้วลากลับไปยุโรป รัชกาลที่ 5 ได้มีลายพระหัตถ์ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ว่า "การที่มิสเตอร์แคมป์เบลลากลับไปยุโรป อาจเป็นเพราะได้รับอิมเพรสชันอย่างชั่วร้าย จากกระทรวงศึกษาธิการตั้งแต่มิสเตอร์แคมป์เบลมาได้ทำการอะไรบางอย่างยังไม่ทรงทราบ"¹

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงรู้จักชาวต่างประเทศทุกคนที่เข้ามารับราชการ และพยายามที่จะดูแลทุกข์สุขว่าแต่ละคนนั้นได้รับการปฏิบัติจากข้าราชการไทยอย่างไรบ้าง และได้ปฏิบัติงานมีความดีความชอบอะไรไว้ม่าง

ในกรณีที่มิสเตอร์ฟิลลิปและมิสเตอร์ฮอลโลเวอจารย์ของโรงเรียนราชวิทยาลัย 2 คน ที่ป่วยอยู่บนทางกรมศึกษาธิการ เข้าใจว่าถึงแก่กรรมขอให้แจ้งว่าชาวต่างประเทศทั้ง 2 นั้นถึงแก่กรรมเมื่อใด²

รัชกาลที่ 5 ทรงสนพระทัยในความเป็นอยู่ของชาวต่างประเทศจากการที่พระองค์ทรงให้เจ้าหน้าที่กรมศึกษาธิการสอบถามถึงชาวต่างประเทศทั้ง 2 คน เมื่อทรงทราบว่าถึงแก่กรรม พระองค์จะได้อวยจัดการตามประเพณีของเขาต่อไป

ทั้งหมดที่กล่าวมาก็เป็นพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5 สำหรับการจ้างชาวต่างประเทศ เพื่อความสะดวกในการปฏิบัติงานและให้กำลังใจแก่ชาวต่างประเทศ รวมทั้งต้องการที่จะให้ชาวต่างประเทศรักประเทศไทย และตั้งใจที่จะปฏิบัติงานในประเทศไทยให้ติดต่อกันเป็นเวลาหลาย ๆ ปี แต่ขณะเดียวกันถ้าชาวต่างประเทศไม่ปฏิบัติตามสัญญาหรือประพฤติตนไม่เหมาะสมก็มีการลงโทษสถานต่าง ๆ จนถึงกับไล่ออก

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 9/36
พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 6 สิงหาคม ร.ศ. 120

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 74/22
พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าภิรมย์ภักดี ถึงพระยาวิภาวดี ลงวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 121

จากหน้าที่ราชการก็ได้เช่น มีสเตอร์เปเรราเข้ารับราชการเป็นครู ต่อมาไทยสืบทราบว่ามีสเตอร์เปเรรา มีพฤติกรรมเกี่ยวกับการทุจริตเรื่องเงินของโรงเรียนกรมศึกษาธิการ ได้ดอคมิสเตอร์เปเรราออก¹

หรือในกรณีที่มีสเตอร์ (Miss Stacy) ครูโรงเรียนสตรีสุนันทาลัย เมื่อได้ สืบทราบว่าประพฤติชั่วทำความเสื่อมเสียให้กับโรงเรียนจึงไล่ออกเสีย²

จะเห็นได้ว่านโยบายการว่าจ้างชาวต่างประเทศรัชกาลที่ 5 ทรงให้ประโยชน์ กับชาวต่างประเทศอยู่เป็นจำนวนมาก แต่หากชาวต่างประเทศทำผิด ก็ต้องมีมาตรการ ที่จะดำเนินการลงโทษตามสมควร

2. เป้าหมายที่มุ่งหวังจากการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาจัดการศึกษาในราชสำนัก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจ้างชาวต่างประเทศมาปฏิบัติ งานนั้น พระองค์ทรงมุ่งหวังที่จะให้ชาวต่างประเทศปฏิบัติตามที่พระองค์มีพระราช- ประสงค์ ควรที่จะให้ชาวต่างประเทศปฏิบัติตามพระราชประสงค์นั้นก็ต้องมีกฎเกณฑ์ ต่าง ๆ เพื่อให้เป็นหลักในการปฏิบัติ การที่ต้องวางกฎเกณฑ์ขึ้นเพราะว่าในสมัยนั้น การจ้างชาวต่างประเทศให้เข้ามาแนะนำในค่านต่าง ๆ ยังมีเป็นจำนวนน้อย ดังนั้น ความเข้าใจของชาวต่างประเทศที่มีถึงความต้องการของประเทศทางตะวันออกจึงยังมี น้อยเช่นเดียวกัน ดังนั้นการที่รัชกาลที่ 5 จะทรงมุ่งหวังผลประโยชน์จากชาวต่างประเทศ ก็จะต้องมีเป้าหมายหรือวางกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ไว้

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 74/8 มีสเตอร์ ศิริขันธ์ เปเรรา ถวายเรื่องราวกล่าวโทษกรมศึกษาว่าไล่ออกจากตำแหน่งและตัด เงินเดือน 14 สิงหาคม ค.ศ. 1899

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 5 บ. 18/83 กรมศึกษาขอไล่มิสเตอร์ ครูโรงเรียนสตรีสุนันทาลัย 24 ธันวาคม ร.ศ. 119

2.1 ต้องการครูที่มีคุณภาพและคุณสมบัติต่าง ๆ

ครูที่จะมาถวายพระอักษรพระราชาโอรสและพระราชธิดานั้น พระองค์ได้ทรงระบุความสามารถและคุณสมบัติต่าง ๆ ไว้ในคำให้การสอนของชาวต่างประเทศ ก็ทรงต้องการครูที่ตั้งใจสอนที่จะทำให้พระราชโอรสและพระราชธิดาได้รับผลประโยชน์อย่างเต็มที่ เช่นตอนที่มิสเตอร์แฮมส์ถูกไล่ออกจากตำแหน่งครูโรงเรียนราชกุมารทางรัฐบาลก็ยังเห็นว่าเป็นบุคคลที่มีประโยชน์ในแง่ที่ว่าเคยเป็นผู้ถวายพระอักษรพระราชาโอรสมานานรู้วิธีการสอนต่าง ๆ และเข้าใจขนบธรรมเนียมประเพณีไทยได้เป็นอย่างดี ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มิสเตอร์แฮมส์รับราชการต่อไป เพราะเห็นว่ามีความรู้มากและมีวิธีสอนดี จะหาผู้อื่นมาแทนก็เป็นของยากจะต้องเสียเวลาไปหาใหม่แต่การที่จะเปลี่ยนให้มิสเตอร์แฮมส์ไปเป็นครูกรมศึกษาธิการ เอาครูกรมศึกษาธิการมาสอนที่โรงเรียนราชกุมาร เงินเดือนในตำแหน่ง 2 แห่งนี้ไม่เท่ากัน ซึ่งจะเป็นเรื่องที่ลำบาก แต่ถ้ามิสเตอร์แฮมส์ได้สอนในตำแหน่งเดิมคงจะเป็นไปโดยเรียบร้อย¹

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงเลือกเฟ้นบุคคลที่จะเข้ามาทำการสอนมากโดยเฉพาะในก้านคุณวุฒิ คุณสมบัติ และความสามารถโดยพระองค์ได้มีพระบรมราชโองการไปยังพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ซึ่งเป็นทูตประจำอยู่ที่ประเทศอังกฤษให้ช่วยคัดเลือกครูที่จะมาสอน ถ้ามีคนสมัครอยู่มากก็ต้องมีการคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสมในการสอน เช่นในครั้งที่ตกลงใจรับครูสอนใหม่จากประเทศอังกฤษ พระยาประสิทธิ์ศัลการได้รับคำสั่งให้มิจดหมายไปถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ว่า

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/3 พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยกาวัชรลักษณ์กราบทูลพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นสมมติอมรพันธุ์ ลงวันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ.117

เห็นว่า Mr. W.A. Evans เป็นดีกว่าทุกคนที่เคยเป็นอาจารย์ที่
เวลลิงตันกวดเลข และเป็นครูไปรเวตสอน ภาษาฝรั่งเศส ที่เมือง
ฝรั่งเศส พูดภาษาเยอรมันได้บ้าง แต่เวลานี้ออกไปอยู่หัวเมือง
มิสเตอร์เวอร์นี ได้ส่งร่างสัญญาออกไปให้แล้วหวังใจว่าจะได้ตกลง
กันโดยเร็ว มิสเตอร์เอฟแวนส์มีอายุประมาณ 35 ปี แก่กว่าคนอื่น
ทั้งหมด...¹

สำหรับนโยบายของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงเพ่งเล็งความรู้ ความชำนาญของ
ชาวต่างประเทศนั้น บรรดาข้าราชการที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องในการจัดการศึกษา ต่างก็
พยายามจะสนองนโยบายของพระองค์

นอกจากนี้ยังทรงพิจารณาในค่านอุปนิสัยใจคอ และกิริยามารยาทของครูที่
จะมาสอนด้วย เช่นตอนที่มิสเตอร์โรเบิร์ต บรูเนลจะมาเป็นผู้ถวายพระอักษรพระเจ้า
ลูกยาเธอเป็นชายหนุ่ม อายุ 25 ปี เป็นชาวเมืองเยนิวา มีกิริยาอัธยาศัยดี ไม่มี
กิริยาที่ส่อว่าจะเป็นคนฟุ้งเฟ้อและก็เป็นคนเรียบร้อย ท่าทางก็ไม่เป็นที่น่าเกลียดน่าชัง
พูดภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมันได้ ถึงแม้ไม่เคยไปอังกฤษเลยก็พูดภาษาอังกฤษ
ได้คล่องแคล่ว เมื่ออยู่โรงเรียนชั้นสูงสอบไล่ได้ทางภาษาโบราณ เมื่ออยู่ในวิทยาลัย
สอบไล่ได้ทางวิทยาศาสตร์²

จากข้อความที่ยกมานี้ พอจะแสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์
ที่จะได้ครูที่มีคุณสมบัติที่ดี ต้องให้มีการรายงานพื้นความรู้อย่างละเอียดครบถ้วน
อุปนิสัยใจคอ ซึ่งแสดงถึงความรอบคอบของพระองค์ในการทรงคัดเลือกชาวต่างประเทศ
ไม่ใช่สักแต่ว่าจ้างเข้ามาโดยไม่ดูพื้นฐาน ความประพฤติของผู้ที่จะมาเป็นครูสอนพระราช
โอรสก็จะทำให้การเล่าเรียนและอุปนิสัยของพระราชโอรสเปลี่ยนไปได้โดยสิ้นแบบ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชการที่ 5 บ.9/3 พระยาประสิทธิ์
ศิลปการถึงพระยาวิสุทธิสุริยภักดิ์ ลงวันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ.119

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/92 เจ้าหมื่นศรี
กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 126

สิ่งที่ได้จากครูที่ถวายพระอักษร

ดังนั้นในการจ้างชาวต่างประเทศพระองค์จะต้องให้มีการสืบสวนคนที่เข้ามารับราชการว่ามีความรู้ คุณสมบัตินั้นจริงหรือเปล่าก่อนที่จะทำสัญญาจ้าง เช่นเมื่อ มิสเตอร์ทอมัสอาร์เปียร์รา (Thomas R. Piera) จะเข้ามารับราชการในกระทรวงธรรมการเขาได้เขียนจดหมายถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์โดยแนะนำตัวว่าเป็นผู้มีความรู้ในภาษาอังกฤษอย่างดี และมีความชำนาญในการสั่งสอนเด็กอังกฤษมาแล้ว นอกจากนั้นก็ยังเคยทำงานในหน้าที่อื่น ๆ มาแล้วเช่นเป็นผู้ตรวจบัญชีเป็นเสมียนและจะมาสักรเป็นครูสอนหนังสือในประเทศไทย¹ ซึ่งรัฐบาลก็ได้สืบสวนประวัติของมิสเตอร์เปียร์ราแล้วเห็นว่ามีความรู้จริงตามที่เขาคำอ้างมาจึงได้รับไว้รับราชการ

รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ชาวต่างประเทศที่เข้ามารับราชการได้ตั้งใจปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้จากการที่มิสเตอร์ยอนซัน ซึ่งสอนอยู่ในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ บ่วยจะต้องลาไปรักษาตัวที่เมืองลังกา แต่ไม่มีทุนจะไปก็ขอยืมเงินกระทรวงธรรมการก่อนทางรัฐบาลเห็นว่าควรจะช่วยอุดหนุนมิสเตอร์ยอนซันได้ เพราะว่าถ้าไม่ได้ไปคราวนี้ก็จะต้องเลากลับไปยุโรป กรมศึกษาธิการจะต้องรับครูใหม่อีก ซึ่งเป็นการลำบากและจะหาครูให้ดีเท่ากับครูยอนซันนี้ก็หายาก² จากการที่ไทยให้ความช่วยเหลือมิสเตอร์ยอนซันครั้งนี้เป็นนโยบายของรัชกาลที่ 5 ที่จะชุบเลี้ยงชาวต่างประเทศที่ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ราชการ

2.2 ต้องการให้ชาวต่างประเทศเข้าใจภาษาไทย รัฐบาลพระบรมมหาราชวัง
ไทย และมีความคุ้นเคยกับคนไทยกับพระวรวงศ์เธอ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์อีกอย่างหนึ่งก็คือ เรื่องที่ชาวต่างประเทศสามารถเข้าใจภาษาไทยได้อย่างดี เช่นใน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 74/4 มิสเตอร์ทอมัส อาร์ เปียร์รา กราบบังคมทูลเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 15 กันยายน ร.ศ. 113

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 74/4 มิสเตอร์ยอนซันป่วยลาไปรักษาตัว ขอยืมเงิน 1000 บาท 25 กันยายน ร.ศ. 114

การจัดการศึกษา ไทยเราได้จ้างมิสเตอร์ยอนันเป็นเจ้ากรมตรวจในกระทรวงธรรมการ เพียงคนเดียวทำให้มิสเตอร์ยอนันไม่มีเวลาพอที่จะจัดหางานให้ดำเนินไปได้รวดเร็วและถ้าหากเกิดป่วยไข้ลงไปก็ไม่มีผู้ใดที่จะดูการงานแทนได้ ฉะนั้นจึงควรจะได้ตั้งให้มีผู้ตรวจอีก 1 นาย แต่การจะเรียกชาวต่างประเทศเข้ามาใหม่ที่ไม่รู้ภาษาไทยก็จะต้องเสียเวลามาฝึกหัดอีก ควรหาผู้ที่เข้าใจภาษาไทยมารับการในตำแหน่งนี้ และเห็นว่ามิสเตอร์อี เอส สมิต อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบเป็นผู้ที่เข้าใจภาษาไทย และเป็นอาจารย์มา 7 ปีแล้ว สมควรจะได้รับตำแหน่งได้¹

จากข้อความดังกล่าวนี้จะแสดงให้เห็นว่าเราต้องการชาวต่างประเทศที่รู้และเข้าใจภาษาไทยได้ดีไว้ปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นนโยบายที่จำเป็นและถูกต้อง เพราะถ้าชาวต่างประเทศเข้าใจภาษาไทยได้ดีก็สามารถจะดำเนินงานตามที่เรากต้องการให้เจริญก้าวหน้าไปโดยเร็ว เพราะเขาก็เข้าใจความหมายในภาษาถิ่นอย่างถูกต้อง

นอกจากนี้ก็ยังมียุทธศาสตร์ที่จะให้เข้าใจชนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมไทย และมีความคุ้นเคยกับประเทศไทย จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงกำหนดว่าครูที่จะมาทำการสอนพระราชโอรสจะต้องเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบงานมีอัธยาศัยบุคลิกลักษณะดี และที่สำคัญจะต้องรู้จักเมืองไทยเป็นอย่างดี

นอกจากนี้เรากำหนดถึง เรื่องที่ชาวต่างประเทศควรจะมีพื้นฐานงานที่จะทำและสภาพของประเทศไทยก่อนที่จะมาเมืองไทย เช่น เมื่อพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้จ้างชาวต่างประเทศมาเป็นที่ปรึกษาของกรมศึกษาธิการก็ได้มิสเตอร์แคมป์เบล (Campbell) ทางเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ทราบเรื่องจึงชี้แจงแก่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ว่าการที่จะหาคนมาจากเมืองอังกฤษถึงแม้จะมีความรู้ ความชำนาญเป็นอย่างดี ก็คงจะแนะนำอะไรให้เราโดยทันทีไม่ได้ เพราะฉะนั้นก่อนที่จะจ้างชาวต่างประเทศมารับหน้าที่

1 กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.50.16/84
พระยาวชิรญาณวิมล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 3 มกราคม ร.ศ.121

สำคัญควรจะให้เขาได้ศึกษาสภาพของประเทศไทยและสภาพของการศึกษาที่เป็นอยู่ในเวลานี้ และที่ไต่ถามไปแล้วว่ามีความเจริญอย่างไร และที่สำคัญควรจะให้เข้าใจภาษาไทยบ้างจึงจะตามารถแนะนำได้ดี ถ้าหากว่าไม่ได้มีการเตรียมตัวเรียนรู้สภาพต่าง ๆ มาล่วงหน้า ก็จะต้องเปลืองเวลาในการมาศึกษาสภาพต่าง ๆ ในเมืองไทยอีกเป็นเวลาหลายเดือน

จะเห็นได้ชัดเจนว่าไทยมีนโยบายที่จะให้ชาวต่างประเทศที่จะมารับราชการได้เข้าใจหรือเรียนรู้เกี่ยวกับสภาพของเมืองไทยและงานที่จะทำให้คุ้นเคยเสียก่อนเพื่อเป็นพื้นฐานในการทำงาน เพราะถ้าหากว่าไม่มีความรู้เลย เมื่อชาวต่างประเทศเข้ามาเมืองไทยต้องเสียเวลาเรียนรู้และปรับตัวเกี่ยวกับเมืองไทยอีกนาน ซึ่งเป็นการทำให้เปลืองเวลาและเงินทองไปอีก และการจ้างชาวต่างประเทศนั้นก็จะต้องทำสัญญาไว้ว่าจะจ้างเพียงระยะเวลาสั้นไว้ก่อนอาจเป็น 2-3 ปีขึ้นไป ฉะนั้นถ้าชาวต่างประเทศต้องเสียเวลาเมื่อเข้ามาเมืองไทยต้องเรียนรู้สภาพของประเทศไทยอีกจะทำให้ระยะเวลาการทำงานสั้นลงไป สำหรับนโยบายค่านี้นี้ในปัจจุบันก็ยังคงคำนึงถึงมากในการจ้างผู้เชี่ยวชาญสาขาต่าง ๆ จากต่างประเทศเข้ามา ชาวต่างประเทศจะต้องรู้พื้นฐานและสภาพสังคมทั่วไปในปัจจุบันของประเทศที่จะเข้าไปแนะนำ ซึ่งจะทำให้การปฏิบัติงานได้บรรลุสำเร็จ ที่เป็นปัญหาอยู่ในปัจจุบันนี้ผู้เชี่ยวชาญสามารถแนะนำและประสบความสำเร็จในประเทศของตน แต่เมื่อมาช่วยเหลือแนะนำประเทศอื่นต้องประสบความล้มเหลวสาเหตุที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คงเป็นเพราะขาดการเรียนรู้ถึงสภาพทั่วไปของประเทศนั้นเสียก่อน

นอกจากจะต้องการให้ชาวต่างประเทศคุ้นเคยกับสภาพของคนไทยและสังคมไทยแล้วก็ยังต้องการให้ชาวต่างประเทศที่จะมาเป็นพระอาจารย์ของพระราชโอรส

1 กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.ร. 74/9 เจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์กราบทูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 28 สิงหาคม ร.ศ. 118

โกทรวงคุ้นเคยและมีความเป็นกันเองกับพระราชโอรสด้วย จะเห็นได้ว่าการจ้าง
มิสเตอร์เอฟเฟวนส์มาถวายพระอักษรเจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมา นั้น ความสนิทสนมระหว่าง
กษัตริย์กับอาจารย์น้อยเกินไป ถ้าหากว่าสนิทสนมคุ้นเคยกันมากขึ้นจะทำให้มีความกลัวที่จะ
ซักถามและจะใช้ภาษาไทยคล่องแคล่วขึ้น¹

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องการให้ชาวต่างประเทศ
สนิทสนมกับพระราชโอรสนั้นเพื่อประโยชน์แก่พระราชโอรสในการซักถามถึงท่วงความรู้
ความถนัดต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับยุโรปซึ่งจะเป็นหนทางให้เข้าใจภาษา
ต่างประเทศได้มากขึ้น ซึ่งเท่ากับว่าเป็นประโยชน์ต่อประเทศไทยเอง

2.3 เรื่องสุขภาพของชาวต่างประเทศ ที่จะเข้ามารับราชการในประเทศไทย
เป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะตามธรรมชาติชาวต่างประเทศที่เดินทางมาจากยุโรปมักจะไม่เคยชิน
และไม่ชอบอากาศร้อนอย่างเมืองไทย จึงอาจจะป่วยไข้ได้ง่ายและทำให้ต้องเดินทางกลับ
ซึ่งจะทำให้เสียเวลาทั้ง 2 ฝ่าย และรัฐบาลก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางทั้งไป
และกลับให้ชาวต่างประเทศด้วย ดังนั้นเราจึงมีนโยบายและมีความต้องการที่จะจ้างชาว
ต่างประเทศที่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงพอที่จะอยู่ในเมืองไทยได้ เช่นในตอนที่พระยา
วิสุทธิสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ว่า

เรื่องการที่จะจัดหาครูผู้มาเป็นพระอาจารย์ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมาแล้ว ทางที่จะเรียกคนตรงเข้ามาจากยุโรป
นั้น ให้วิทกวิจารณ์ทวยเกล้าอยู่ว่าจะไม่ใคร่เหมาะที่เดียว กลัวไปชาว
อียิปต์หรือจะไม่ว่าอย่างหนึ่ง เกรงไปข้างทางเจ็บ ๆ ไข้ ๆ จะไม่
อยู่ได้นานต้องเปลี่ยนบ่อย ๆ ประการหนึ่ง...

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.1.1/6 พระยา
วิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 30 มีนาคม ร.ศ. 119

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.74/9 พระองค์เจ้า
กิติยากรวรลักษณ์ แจ้งมายังพระยาประสิทธิ์ศัลการ ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ. 120

นอกจากนี้จะเห็นได้เมื่อรัฐบาลให้มิสเตอร์แคมป์เบลหาครูมารับราชการใน
กรมศึกษาธิการ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ได้แจ้งความไปยัง
พระยาประสิทธิ์ศิลปการอรรคราชทูตสยามกรุงอังกฤษว่า "ครูที่จะจัดส่งมาให้รับ
ราชการในกรมศึกษาธิการต่อไปขอให้หมอตระวจโรคให้แน่แท้ด้วยเพราะครูที่มามักทน
อากาศเมืองร้อนไม่มีใครใดต้องกลับเสียเวลาราชการไปบ่อย"¹

จาก 2 ตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลมีความวิตกกังวลเกี่ยวกับ
เรื่องสุขภาพของชาวต่างประเทศที่จ้างเข้ามารับราชการมากเพราะ ถ้าสุขภาพไม่ดี
หรือไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพอากาศของประเทศไทยได้แล้วจะทำให้มีผลถึง
การงานด้วยเพราะต้องลาหยุดบ่อย ๆ และทำให้เสียค่าใช้จ่ายในการส่งชาวต่าง
ประเทศกลับเพราะการเจ็บป่วย เนื่องจากในสัญญาการจ้างมีระบุไว้ว่าถ้าชาวต่าง
ประเทศทำงานไม่ครบตามสัญญา เนื่องมาจากการเจ็บป่วยแล้ว รัฐบาลจะต้องจ่าย
ค่าเดินทางให้กลับยุโรป ดังนั้นในการที่จะจ้างชาวต่างประเทศ เรื่องสุขภาพของชาว
ต่างประเทศก็เป็นสิ่งหนึ่งที่รัฐบาลคำนึงถึงมากและต้องการที่จะได้คนที่มีสุขภาพดีแข็งแรง
และสามารถที่จะปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมได้เพื่อให้เข้ามาทำงานในประเทศมากกว่าที่จะ
ได้คนที่ร่างกายไม่สามารถจะปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมได้

2.4 ระยะเวลาที่จ้างชาวต่างประเทศและการสอนที่ต่อเนื่อง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าชาวต่างประเทศ
ที่ทรงจ้างมาสอนหนังสือนั้นควรจะทำงานให้เต็มที่ เพราะพระองค์ทรงมองในแง่ถึงการ
ใช้ประโยชน์จากคนที่จ้างมาทำงานให้ได้ผลคุ้มค่า จะเห็นได้จากลายพระราชหัตถเลขา
ของพระองค์ที่ว่า "มิสเตอร์ปอลเข้ามาอยู่ เข้าใจว่าไม่ทันถึงปีก็ลี้ภัยกลับไปบ้านแล้วถ้า
ได้เงินเดือนเต็มได้ถึงหนึ่ง การที่ลี้ภัยไปตามสบายใจไม่มีประมาณ ไม่มีกำหนด...เช่นนี้

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 1.1/5
พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กรวามบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 30 มิถุนายน ร.ศ. 119

ขอให้ทุกนายเจ้าพนักงานคลังเขากงกองวารือมิสเตอร์วิเวก คาร์แนก เอาชวานฝรั่ง
พันฝรั่ง เลี้ยวข้าง"¹

รัชกาลที่ 5 ทรงเน้นถึงเรื่องเวลาที่ครูจะมาสอนนี้ควรต่อเนื่องกันไม่ใช่ว่ามาสอน
ได้ไม่นานแล้วลากลับไป เพราะพระองค์ประสบปัญหาเรื่องครูต่างประเทศไป ๆ มา ๆ
อยู่เสมอ เช่นเมื่อมิสเตอร์ปอลกลับออกไปนั้น ก็ได้หาครูใหม่มาสอนแทน ซึ่งพระองค์
เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ได้กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสยมดิศมรพันธ์ เกี่ยวกับเรื่องนี้
ว่า การที่หาครูใหม่ควรจะให้มาอยู่นานอย่างน้อย 2-3 ปี เพราะถ้ามาอยู่เพียงปีเดียว
เหมือนมิสเตอร์ปอลก็จะเป็นการเสียเวลาและเปลืองพระราชทรัพย์ด้วย และการที่เปลี่ยน
ครูบ่อย ๆ นั้นก็ไม่เป็นประโยชน์ต่อการเรียน²

รัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเรื่องนี้ว่า "พุดอ้อมก้อมไปเปล่า ๆ
เมื่อรู้อยู่แล้วว่าเขาจะมาอยู่ได้เพียง 18 เดือน ไม่เอาดีกว่าจะบอกออกไปว่าต้องการคน
ที่มาอยู่ตั้ง 3 ปี 4 ปี"³

จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่ารัชกาลที่ 5 ทรงมีนโยบายต้องการจ้างชาวต่างประเทศ
เป็นเวลาหลายปีติดต่อกัน เพราะพระองค์ทรงมุ่งหวังผลประโยชน์ระยะยาว เพราะถ้า
ชาวต่างประเทศไป ๆ มา ๆ ความรู้ของพระราชโอรสก็ขาดตอนไม่ติดต่อกัน และการ
เปลี่ยนคนสอนบ่อย ๆ ก็จะทำให้พระราชโอรสทรงไขว่ไขวไปจะทำให้การเรียนเสียไป
เพราะต้องเริ่มคนใหม่อยู่เรื่อย ๆ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9./17 พระราชหัตถเลขา
รัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิศาตรา ลงวันที่ 5 พฤษภาคม ร.ศ. 114

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/33 พระองค์เจ้า
กิติยากรวรลักษณ์ กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสยมดิศมรพันธ์ ลงวันที่ 19 พฤษภาคม
ร.ศ. 114

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/17 ลายพระราชหัตถเลขา
รัชกาลที่ 5 19 พฤษภาคม ร.ศ. 118

3. หลักเกณฑ์อื่นในการจ้างชาวต่างประเทศ

นโยบายเป็นกลางในการว่าจ้างชาวต่างประเทศ

เกี่ยวกับนโยบายการว่าจ้างชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษานั้น รัชกาลที่ 5 ทรงคำนึงถึงเรื่องการจ้างชาวต่างประเทศชาติเดียวมาทำหน้าที่จัดการศึกษา จะทำให้ประเทศอื่น ๆ เฝงเล็งซึ่งก็อาจทำให้เกิดอันตรายต่อประเทศไทยได้ ในขณะเดียวกันก็ทรงคำนึงถึงความเชี่ยวชาญของแต่ละประเทศในสาขาวิชาต่าง ๆ และยังคำนึงถึงความคุ้นเคยกันและเข้าใจกันของชาติต่าง ๆ ด้วย เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ให้ทรงทราบถึงเรื่องการจัดหาคนที่มีความรู้ ความชำนาญ มาจัดการศึกษานั้นหาไม่ง่ายเหมือนกับหาคนจัดโรงเรียน เพราะต้องเป็นคนที่มีความรู้สูงและมีความชำนาญ รวมทั้งเคยจัดการแก้ไขมาแล้ว นอกจากนี้ต้องเป็นผู้ที่คุ้นเคยกับลักษณะของผู้คนในประเทศไทยและรู้พื้นฐานการเล่าเรียนของไทยมาแต่โบราณด้วย การที่จะได้คนที่มีความชำนาญเช่นนี้ต้องใช้เงินค่าจ้างสูง ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงตอบไปว่า

การเรื่องใช้ฝรั่งมากนี้เป็นสำคัญ คือชาติเดียวกันทั้งหมดเชิงไปไม่สู้จะดีให้บังเกิดความริศยาของชาติอื่น ๆ มันจวน ๆ จะให้เข้าทางผูกขาดกรรมนี้เป็นของชาตินั้น กระทบงั้นเป็นของชาตินี้...แต่ครั้นเราจะไม่ใช้ฝรั่งคนเรามันไปไหวจริง ๆ ไม่ใช่ไม่ไหวด้วยกำลังวังชาฤาความคิด ความสามารถไม่ไหวด้วยมันไม่มีความรู้เสียเลย การทุก ๆ กระทบงั้นจะหาเสนาบดีที่รู้ราชการในหน้าที่ไม่ได้เลยสักคนเดียว แต่ใช้ว่าจะทำไปไม่ได้ทีเดียวน่าได้ไปโดยกำลังทดลองผิด 2 ครั้ง ก็คงถูกครั้งหนึ่ง เมื่อทำการทดลองอยู่เช่นนั้น ก็เท่ากับฝรั่งเมื่อ 500-600 ปี มาแล้ว ซึ่งมันก็ต้องเอาตัวอย่างเช่นเรา ๆ เหมือนกัน แต่มันก็มาเสียตั้ง 600-700 ปี เราเพิ่งมาเอาชิ้นมันก็เดินตามกันไปพันอยู่นั่นเอง การที่เราใช้ฝรั่งนั้น แปลว่าเราได้ตำราสำเร็จคือเอาที่ทดลองแลเห็นว่าดีแล้ว มาทำที่เดียวเพื่อจะให้พันเขา แต่ก็

ยังเป็นการยากยิ่งใหญ่ว่าจะได้ให้คนของเราทำการได้เหมือนอย่างเขา¹

รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าเราจำเป็นต้องจ้างชาวต่างประเทศอยู่นั่นเอง แต่ในการจ้างนั้น เราควรจะหลีกเลี่ยงไม่ว่าจ้างชาติหนึ่งชาติใดโดยเฉพาะเพื่อไม่ให้ชาวต่างประเทศอื่นเพ่งเล็งเราได้

พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ว่าการที่พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์เป็นกลางสำหรับที่จะจ้างชาวต่างประเทศเช่นนั้นก็เหมาะสมดี เพราะว่าทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสก็ขึ้นและกำลังคิดอ่านแทรกแซงเข้ามาในการงาน ถ้าได้มีการชักย้ายให้ต่างชาติเป็นเครื่องถ่วงและไม่ให้มารวมกันมากอยู่ชาติเดียวก็เป็นสิ่งดี แต่ในการที่จะคิดเป็นกลางนั้น ก็ต้องดูความเหมาะสมความชำนาญ ของแต่ละชาติด้วย เรื่องการศึกษาแล้วก็ไม่มีชาติใดดีกว่าอังกฤษเว้นแต่เยอรมัน แต่ก็เป็นเรื่องที่ยากเพราะภาษาของเขาไม่คุ้นเคยกับเมืองไทยเพราะส่วนใหญ่ต้องใช้ตำราของอังกฤษอยู่แล้ว เพราะภาษาอื่นคนที่รู้จะแปลก็ไม่มีสำหรับชาวอเมริกันนั้นก็เก่งแต่ในเรื่องคานายและทามาหากินซึ่งก็ไม่เหมาะที่จะจ้างมาจัดเรื่องการศึกษา²

นโยบายของไทยนอกจากจะว่าจ้างชาติต่าง ๆ มารับราชการโดยพิจารณาเรื่องความเป็นกลางแล้วขณะเดียวกันก็ต้องคำนึงถึงผลที่จะได้รับด้วยเพราะชาติต่าง ๆ ก็เก่งหรือชำนาญไปคนละด้านจะเห็นได้ว่าการดำเนินนโยบายด้านนี้ก็เป็นเรื่องที่ลำบากอยู่ไม่น้อย เพราะไทยเองก็เกรงกลัวชาติมหาอำนาจที่จะแทรกแซงขณะเดียวกันเราก็คำนึงถึงการพัฒนาการศึกษาซึ่งจะต้องเลือกชาติที่เหมาะสมในด้านนี้ด้วย

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/36
พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ไม่ลงวันที่

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/36 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 24 มีนาคม ร.ศ. 117

จะเห็นได้ว่านโยบายในการว่าจ้างชาวต่างประเทศของรัชกาลที่ 5 นั้น พระองค์ทรงดำเนินนโยบายที่จะให้ผลประโยชน์กับชาวต่างประเทศและผลประโยชน์ที่เราจะได้รับไว้อย่างรัดกุมพอสมควร ทรงมีหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่จะให้ชาวต่างประเทศได้รับผลประโยชน์จากการปฏิบัติหน้าที่ โดยไม่เอาเปรียบไทยจนเกินไป ถึงแม้ว่านโยบายของพระองค์บางครั้งถ้าพิจารณาไปแล้วจะเห็นว่าทรงคล้อยตามข้อเสนอที่ชาวต่างประเทศเรียกร้องแทบทุกครั้งไป แต่ทุกครั้งที่พระองค์ทรงยินยอมนั้นจะเห็นได้ว่าเป็นเหตุผลที่ถูกต้องและเป็นความจำเป็นที่จะต้องให้แก่ชาวต่างประเทศ เพราะพระองค์ทรงมุ่งหวังผลระยะยาวในวันข้างหน้า ที่จะผูกมัดให้ชาวต่างประเทศพอใจในการที่จะเข้ามาทำงานในประเทศไทยซึ่งก็เป็นผลดีต่อประเทศไทยนโยบายของพระองค์นั้นก็เป็นที่ยอมสละสิ่งเล็กน้อยที่ชาวต่างประเทศต้องการหรือเรียกร้องเพื่อแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์ที่จะติดตามมาในภายหน้า นับได้ว่าเป็นนโยบายที่ฉลาดอย่างหนึ่งของพระองค์ ก็จะเห็นได้ว่าเมื่อรัฐบาลวางกฎเกณฑ์ให้ชาวต่างประเทศปฏิบัติแล้วชาวต่างประเทศปฏิบัติตามแต่โดยดี เพราะว่าการยอมอะลุ่มอล่วย ซึ่งกันและกันก็จะทำให้ได้รับประโยชน์ที่พึงพอใจด้วยกันทั้ง 2 ฝ่าย เพราะถ้ารัฐบาลคิดแต่จะกอบโกยผลประโยชน์แต่เพียงฝ่ายเดียวก็คงจะไม่ทำให้ชาวต่างประเทศอยากที่จะเข้ามาทำงานในประเทศไทย และคงปฏิบัติหน้าที่อย่างไม่เต็มที่ และอาจเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงขึ้นระหว่างประเทศได้ เพราะชาวต่างประเทศที่ว่าจ้างเข้ามาบางครั้งก็จ้างโดยตรงกับรัฐบาลของแต่ละประเทศ เพราะฉะนั้นถ้าการปฏิบัติต่อชาวต่างประเทศไม่ยุติธรรมก็อาจทำให้ประเทศต่าง ๆ ที่ส่งบุคคลเข้ามาอยู่ในประเทศไทยอาจไม่พอใจและเพ่งเล็งรัฐบาลไทยได้ ประเทศไทยอาจได้รับอันตรายและที่สำคัญรัฐบาลต้องการให้ชาวต่างประเทศเหล่านี้ได้เข้ามาวางพื้นฐานความเจริญในค่านต่าง ๆ ให้กับประเทศไทย

นอกจากนโยบายในการให้ผลประโยชน์และต้องการผลประโยชน์จากชาวต่างประเทศแล้ว พระองค์ทรงคำนึงถึงเหตุการณ์ทางการเมือง และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศด้วยซึ่งบางครั้งก็อาจทำให้นโยบายที่วางไว้หรือสิ่งที่มุ่งหวังประโยชน์

ต้องหยุดชะงักไป แต่รัชกาลที่ 5 ก็ทรงยินยอมเพราะความสัมพันธ์ที่ประเทศไทยมีกับ
ต่างประเทศเป็นเรื่องสำคัญ ที่รัฐบาลต้องดำรงไว้ให้มั่นคงต่อไป ดังนั้นการยินยอม
รับชาวต่างประเทศให้เข้ามาบริหารการในประเทศไทยโดยคำนึงถึงความสัมพันธ์
อันดีที่มีต่อกันกับประเทศเหล่านั้น ก็ย่อมจะอำนวยความสะดวกทางการเมืองให้กับ
ประเทศไทยได้นอกจากประโยชน์ทางการศึกษาดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนัก

จากการที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงว่าจ้างชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาในราชสำนัก และการศึกษาทั่วไปเป็นจำนวนมากขึ้น รัชกาลที่ 5 ทรงตระหนักดีว่าชาวต่างประเทศนั้นมีทั้งที่ตั้งใจทำงานอย่างเต็มที่ และมีทั้งที่ทำงานเพื่อต้องการเงินเป็นค่าตอบแทนแต่เพียงอย่างเดียวก็มี ขอแนะนำหรือวิธีการจัดการต่าง ๆ ของชาวต่างประเทศที่แนะนำให้ชนก็มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ซึ่งข้อแนะนำนี้บางครั้งชาวต่างประเทศแนะนำเพื่อต้องการให้เกิดความเจริญก้าวหน้า แต่ที่เราไม่สามารถปฏิบัติตามได้หรือปฏิบัติแล้วไม่เกิดผลดี ทั้งนี้เพราะสภาพของประเทศไทยไม่อำนวยที่จะให้ไปเป็นไปตามคำแนะนำหรือความต้องการของชาวต่างประเทศได้ นับได้ว่าการศึกษาที่รัชกาลที่ 5 ทรงว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาจัดการศึกษา แนะนำ และวางพื้นฐานในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษาไว้ให้นั้นอาจมีทั้งที่ประสบผลสำเร็จใช้ได้ดี และไม่ประสบผลสำเร็จก็มี จะเห็นได้ว่าชาวต่างประเทศมีบทบาทในการจัดวางรากฐานการศึกษาของไทยอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะการศึกษาในราชสำนักซึ่งจะเป็นแบบอย่างในการจัดการศึกษาให้ราษฎรต่อไป ซึ่งถือได้ว่าชาวต่างประเทศก็เป็นผู้มีส่วนช่วยให้การศึกษาของชาติไทยได้พัฒนาตามแบบสมัยใหม่

บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักนั้นอาจจะแบ่งได้เป็น

1. บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักภายในประเทศ

ชาวต่างประเทศที่เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาในราชสำนักนั้นก็มีทั้งพวกมิชชันนารีหรืออเมริกันที่เข้ามาเผยแพรศาสนาและพวกชาวต่างประเทศซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงว่าจ้างมาโดยตรง

1.1 บทบาทของพวกมิชชันนารีอเมริกัน สำหรับบทบาทของพวกมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักจะมีทั้งในด้านการเป็นผู้แนะนำและจัดการเรียนการสอน มิชชันนารีอเมริกันที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานปฏิบัติการศึกษามากคือ คอกเตอร์ ซามูเอล จี แมกฟาร์แลนด์¹ ได้เดินทางเข้ามาเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. 2403 และได้เริ่มดำเนินงานสอนศาสนาที่จังหวัดเพชรบุรีและยังได้สอนภาษาอังกฤษและวิชาต่าง ๆ ให้แก่บุตรหลานข้าราชการในจังหวัดนั้น

ต่อมาหมอมแมกฟาร์แลนด์ ได้ออกประกาศเชิญชวนให้ชาวอเมริกันร่วมกันจัดตั้งวิทยาลัยขึ้นในกรุงเทพฯ เพื่อให้การศึกษาเล่าเรียนแก่เยาวชนไทยเช่นเดียวกับวิทยาลัยโรเบิร์ตที่เมืองคอนสแตนติโนเปิล ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะตั้งโรงเรียนเช่นนั้น²

จะเห็นได้จากพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นธุระจัดการในเรื่องนี้ว่า

ให้หมอมแมกฟาร์แลนด์มาตั้งโรงเรียนในกรุงเทพฯ และจะพระราชทานเงินปีละ 200 ชั่ง ... แต่หมอมจะต้องอยู่ในบังคับข้าราชการคนใดคนหนึ่งซึ่งจะทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นธุระในโรงสกูล... และการที่จะหานักเรียนเข้าในโรงสกูลนั้นต้องมอบให้เป็นธุระของหมอมทั้งสิ้น หมอมจะต้องรับผิดชอบทุกอย่าง เงิน 200 ชั่ง นั้นยกเป็นส่วนพระราชทานหมอมเพียงปีละ 80 ชั่ง เสมอทุกปีไปจนครบห้าปี...³

¹เคนเนท อี. แวลส์ ประวัติศาสตร์โปรแตสแตนต์ในประเทศไทย 1828 - 1958 หน้า 40 - 41

²เควิก เค ไวแอต "ซามูเอล แมกฟาร์แลนด์" แปลโดย ทองใบ คำมณี วิทยาสาร 16 : 12 - 13, 55 เมษายน 2513

³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุพระราชนิพนธ์วัน
ภาค 7 พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โทหมอมเจ้าราชวงศ์ศรีวัช 2 กรกฎาคม 2477 หน้า 164 - 165

ในวันเปิดภาคเรียนแมกฟาร์แลนด์ ได้เชิญเสด็จรัชกาลที่ 5 มาทรงเปิดโรงเรียน¹ และรัชกาลที่ 5 ทรงมอบหน้าที่ให้แมกฟาร์แลนด์เป็นผู้ควบคุมดำเนินงาน ทั้งยังได้ปฏิสังขรณ์พระราชวังนั้นให้อยู่ดี (สวนอนันต์) ให้กลายเป็นโรงเรียนสอนทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษแก่บรรดาพระราชวงศ์และบุตรขุนนางข้าราชการทั่วไป วัตถุประสงค์ของการตั้งโรงเรียนนี้ขึ้นก็เพื่อฝึกฝนให้กุลบุตรรู้จักการอ่านและการเขียนพอจะเป็นเสมียนได้และห้ามการสอนศาสนาคริสต์นิกายอื่น วิชาที่สอนในโรงเรียนก็มีคณิตศาสตร์ ศิลปะ วิทยาศาสตร์ ซึ่งถือว่าเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ

โรงเรียนนี้มีครูเป็นคนไทย 4 คน และเป็นชาวอเมริกัน 3 คน ครูชาวอเมริกันก็มี หมอแมกฟาร์แลนด์ ยอร์ช แมกฟาร์แลนด์ บุตรชายของหมอแมกฟาร์แลนด์ และ ศาสตราจารย์จอห์น อิกิน ในปีแรกมีการสอบไล่เป็นครั้งแรกที่มีขึ้นในประเทศไทย จะเห็นได้ว่าเป็นบทบาทด้านหนึ่งของมิชชันนารีอเมริกันที่เข้ามามีส่วนร่วมในการสอบไล่ขึ้นเมื่อวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2422²

การสอบไล่ครั้งนั้นเป็นที่พอใจมาก มีการโฆษณาชวนเชื่อว่าเป็นการดียิ่งกว่าส่งคนไปเรียนต่างประเทศ เหตุผลสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือครูชาวอเมริกันทั้งหมดสามารถรอบรู้ภาษาไทยเป็นอย่างดี หลักสูตรของโรงเรียนกำหนดไว้ 5 ปี เพื่อสอนภาษาไทยและภาษาอังกฤษระดับมัธยมศึกษา การเรียนแบ่งออกเป็นวันละ 2 ภาค คือภาคภาษาไทย และภาคภาษาอังกฤษ เรียนกันอย่างละครึ่งวัน การสอนเน้นหนักให้นักเรียนสามารถเข้าใจทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ แต่ต่อมาหลักสูตรขยายตัวเพิ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2424 มีการเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ใน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญสมุดพิเศษ รัชกาลที่ 5 เล่ม 4 แมกฟาร์แลนด์กราวบงคัมพูลรัชกาลที่ 5 จ.ศ.1240 - 1241 หน้า 57

² เดวิด เค ไวแอต "ซามูเอล แมกฟาร์แลนด์" แปลโดย ทองใบ คำณิ วิทยาสาร 16 : 12 - 13, 55 เมษายน 2513

พ.ศ. 2426 มีการเรียนวิชาฟิสิกส์ โทรเลข ทหารเพิ่มขึ้น แมกฟาร์แลนด์นอกจากได้ทำงานด้านวิชาการแล้ว ยังเป็นผู้สนับสนุนให้จัดตั้งสมาคมทางวิชาการขึ้นด้วย สมาคมนี้มีการประชุมประจำปีเพื่อแสดงผลงานความก้าวหน้าของนักเรียน ในด้านการเขียนเรียงความ การพูด การโต้วาที เป็นภาษาอังกฤษทั้งหมดด้วยวิธีการที่จัดเช่นนี้จึงทำให้มาตรฐานและคุณภาพของการเรียนสูงขึ้น ทั้งนี้ก็ด้วยความสามารถของครูทั้งชาวไทย และชาวอเมริกันนับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคใหม่¹

จะเห็นได้ว่าบทบาทชาวต่างประเทศในด้านการเป็นผู้นำในการริเริ่มสิ่งใหม่ในวงการศึกษาของไทยไว้ เช่นการริเริ่มให้มีการสอบไล่ซึ่งเราก็ได้จัดให้มีการสอบไล่มาจนทุกวันนี้ และเริ่มนำวิธีการสอนแผนใหม่ ๆ มาใช้ เช่นการจัดการโต้วาทีซึ่งในปัจจุบันนี้เรายังถือว่าเป็นวิธีสอนวิธีหนึ่งที่สมควรนำมาใช้ในการสอนซึ่งมีชนชั้นนารีโออเมริกันได้แนะนำให้ไทยใช้มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 มาแล้ว

การจัดตั้งโรงเรียนสวนอนันต์ขึ้นมีวัตถุประสงค์เพื่อการเรียนภาษาไทย และภาษาอังกฤษ สำหรับบุตรหลานเจ้านาย และขุนนางข้าราชการนั้นได้รับความสนใจจากประชาชนทั่วไป สังเกตได้จากมีผู้สมัครเรียนในปีแรกมากกว่าจำนวนที่กำหนดไว้

ในจำนวนนักเรียนทั้งหมดเป็นพระราชวงศ์ถึง 12 องค์ ปีสุดท้ายของสัญญา 5 ปี ที่แมกฟาร์แลนด์ทำไว้คือปี พ.ศ. 2426 ปรากฏว่าในการทำงานของเขามีบางอย่างผิดพลาดไป จำนวนนักเรียนผู้ได้รับทุนหลวง และบรรดาศักดิ์นักเรียนซึ่งเป็นบุตรหลานของข้าราชการสอบตกปีละหลายคนจนกระทั่งปีสุดท้าย จำนวนนักเรียน 50 คน มีเพียง 7 คน ที่เรียนสำเร็จในชั้นต้น เพราะฉะนั้นเมื่อโรงเรียนสวนอนันต์ปิดภาคเรียนประจำปี พ.ศ. 2426 ก็ไม่มีกำหนดเปิดอีกเลย โรงเรียนสวนอนันต์ได้เปิดเรียนอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2427 เป็นที่เห็นได้ชัดว่าในกรุงเทพฯ ได้มีการตื่นตัวทางด้าน

¹ เดวิด เค. ไวแอต "ซามูเอล แมกฟาร์แลนด์" แปลโดย ทองใบ คำมณี
วิทยาสาร 16 : 12 - 13, 55 เมษายน 2513

การศึกษามากขึ้นซึ่งเป็นผลจากความพยายามของแมกฟาร์แลนด์และมีการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้น ประกอบด้วยคนไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งมีหมอมแมกฟาร์แลนด์ร่วมอยู่ด้วย เพื่อจัดเตรียมโครงการขยายการศึกษาภายในประเทศ การจัดทำหลักสูตร และแบบเรียน ตลอดจนกำหนดวิธีการสอบไล่ที่ได้มาตรฐาน ผลงานของคณะกรรมการชุดนี้ทำให้มีการจัดตั้งโรงเรียนรัฐบาลในพระอารามหลวงขึ้นเป็นครั้งแรก

การพัฒนาการศึกษาระยะ 8 ปี จาก พ.ศ. 2427 - 2435 กิจการของหมอมแมกฟาร์แลนด์และโรงเรียนสวนอนันต์ก้าวหน้าไปด้วยดี ต่อมาในปี พ.ศ. 2431 สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ซึ่งดำรงพระยศในขณะนั้นเป็นกรมหมื่นคำรงราชานุภาพ ได้ทรงเรียนว่าโรงเรียนนี้อยู่ไกลไปมาไม่สะดวก จึงโปรดให้ย้ายมาอยู่ที่โรงเรียนสุนันทาลัย ซึ่งมีพระราชประสงค์จะให้เป็นโรงเรียนสตรี แต่ไม่อาจเปิดเรียนได้เนื่องจากหาคนสอนไม่ได้ แมกฟาร์แลนด์ได้ย้ายโรงเรียนสวนอนันต์ไปอยู่ที่นั่น เมื่อวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2432 และได้เปลี่ยนหลักสูตรของโรงเรียนโดยพยายามฝึกอบรมวิชาพิเศษสำหรับเรียนเพื่อรับราชการโดยเฉพาะการสอนเป็นภาษาอังกฤษโดยตลอด

จนถึง พ.ศ. 2433 โรงเรียนของหมอมแมกฟาร์แลนด์ได้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนสุนันทาลัย ซึ่งขณะนั้นเป็นโรงเรียนชั้นนำ และมีบทบาทในการพัฒนาระบบการศึกษาเป็นอย่างมาก สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงพยายามที่จะปรับปรุงโรงเรียนสุนันทาลัยให้ดีเพื่อเป็นคู่แข่งของโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเช่นเดียวกับที่โรงเรียนอัสสัมเป็นคู่แข่งของโรงเรียนแอโรว์¹

ในปี พ.ศ. 2434 ได้มีประกาศพระราชบัญญัติกำหนดหลักสูตรภาษาอังกฤษและมาตรการการสอบไล่ ซึ่งโรเบิร์ต มอร์ตัน (Robert Morton) เป็นผู้จัดทำขึ้นเพื่อวางพื้นฐานการแข่งขัน ทั้งนี้โดยพยายามยึดถือตามหลักสูตรของโรงเรียนสุนันทาลัยเป็นสำคัญ โรงเรียนสุนันทาลัยจะมีนักเรียนที่เป็นบุตรหลานของบรรดาข้าราชการและ

¹ เวกิด เค ไวแอต "ชาวมุสลิม แมกฟาร์แลนด์" แปลโดย ทองใบ คำมณี
วิทยาสาร 16 : 12 - 13, 55 เมษายน 2513

พระราชวงศ์ โรงเรียนนี้ก็คงไม่ประสบปัญหามากนัก ปลายปี พ.ศ. 2435 โรงเรียน
สุนันทาลัยได้กลายเป็นศูนย์กลางการสอนภาษาอังกฤษภายใต้การนำของครูใหญ่คนใหม่คือ
นายเกลน คัลเบิร์ตสัน

แมกฟาร์แลนด์ไม่ได้ฟื้นฟูโรงเรียนที่เขาได้ทุ่มเทกำลังกาย กำลังใจลงไปถึง
14 ปี ขึ้นมาใหม่เพราะเขาอายุมากแล้ว และสุขภาพทรุดโทรม ในที่สุดเขาได้ลาออก
จากกองตำราในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2438 หลังจากที่ทำราชการมาได้ 16 ปี ซึ่งก็เป็น
บทบาทด้านหนึ่งของชาวต่างประเทศที่ไต้หวันรากฐานไว้เริ่มสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์หลายอย่าง
ให้กับประเทศไทย ผลจากการทำงานของเขาก่อให้เกิดการพัฒนาการศึกษาอย่างขนาน
ใหญ่ในระยะ พ.ศ. 2323 – 2333 ทั้งนี้เพราะโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบได้ครู
ที่เคยสอนที่โรงเรียนสวนอนันต์มาก่อนหลายคน โรงเรียนสวนกุหลาบตั้งขึ้นมาก็นับเป็น
ผลเนื่องมาจากมีโรงเรียนสวนอนันต์นั่นเอง¹ คอกเตอร์แมกฟาร์แลนด์เป็นตัวอย่างของ
ชาวต่างประเทศที่เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ มีความสามารถทำงานได้ดีเยี่ยมในสมัยรัชกาลที่ 5
และเขามีความตั้งใจที่จะทำงานให้เป็นประโยชน์ แต่ความสำเร็จของเขาอยู่ในขอบเขต
จำกัด เพราะเขาเพียงแต่สามารถสร้างโรงเรียนให้เป็นที่สนใจของเจ้านายและ
ข้าราชการบางคนเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าบทบาทของมิชชันนารีอเมริกันได้มีส่วนช่วยเหลือในด้านการศึกษา
แบบใหม่แก่ไทย ทั้งเป็นตัวอย่างในการจัดตั้งโรงเรียนหลายต่อมาด้วย เพราะวิธีการ
ของของมิชชันนารีทำให้รัฐบาลไทยเริ่มตระหนักถึงคุณค่าการพัฒนาการศึกษาตามแนวสากล
เมื่อสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพริเริ่มจัดการศึกษาในวัง คือตั้งโรงเรียนสอน
ภาษาอังกฤษ มิชชันนารีที่ร่วมมือคือ หมอแมกฟาร์แลนด์ ซึ่งเป็นผู้นำระบบการศึกษาแบบ
ตะวันตกมาทดลองใช้ในโรงเรียนนี้ และหมอแมกฟาร์แลนด์เองก็เป็นอาจารย์ใหญ่ด้วย

¹ เควิต เค ไวแอต "ซามูเอล แมกฟาร์แลนด์" แปลโดย ทองใบ คำมณี
วิทยาสาร 16 : 12 – 13, 55 เมษายน 2513

นอกจากนี้ก็เป็นผู้ที่ช่วยเหลือในด้านแปลและแต่งตำราซึ่งถือว่าการช่วยวางรากฐานทางด้านวิชาการ ของการศึกษาแบบสากลแก่ไทยด้วย

บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งจัดว่าเป็นบทบาทชาวต่างประเทศที่รัชกาลที่ 5 ไม่ได้ทรงว่าจ้างแต่มาในรูปการเผยแพร่ศาสนาควบคู่กับการให้การศึกษา

สำหรับการศึกษาของสตรี มิชชันนารีอเมริกันที่มีบทบาทต่อการศึกษานี้คือ แหม่มเฮาส์ ภรรยาของหม่อมเฮาส์ ซึ่งได้เคยเข้าไปทำการสอนในพระบรมมหาราชวังสมัยรัชกาลที่ 4 มาแล้ว มาในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นผู้ที่ย้ายมาตั้งโรงเรียนก๊นนอนสตรีที่จัดตามแบบตะวันตกแท้ ๆ ขึ้นในพระมหาราชวังเรียกกันเป็นสามัญว่า "โรงเรียนวังหลัง" ซึ่งในระยะแรกนั้นผู้ที่เข้ามาเรียน เชื่อพระวงศ์และบุตรหลานขุนนางข้าราชการ

ต่อมาเอดนา โคล (Edna S. Cole) สตรีชาวอเมริกันเข้ามาเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. 2421 มาสอนที่โรงเรียนสวนอนันต์ แล้วได้มาเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนวังหลัง สมัยมิลโคส โรงเรียนวังหลังเจริญมาก ได้รับยกย่องว่าเป็นโรงเรียนก๊นนอนสตรีที่ทันสมัย มีชื่อเสียงในด้านการศึกษาหนังสือ การฝีมือ เย็บปักถักร้อย การเรือน การปรุงอาหารแบบตะวันตก¹

จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาแบบใหม่ของไทยเราได้รับอิทธิพลทั้งในแง่ความคิดและอาศัยชาวต่างประเทศอยู่มาก ยิ่งกว่านั้นพวกหมอสอนศาสนาได้ตั้งโรงเรียนตามแบบตะวันตกในเมืองไทยด้วย ถึงแม้จะไม่ได้จัดเป็นการศึกษาในราชสำนักก็ตาม แต่ก็นับว่าเป็นการวางพื้นฐานการศึกษาแบบใหม่ให้ไทยทำให้ไทยเราก้าวหน้าที่จะจัดตั้งโรงเรียนในราชสำนักตามแบบตะวันตกขึ้น

1.2 บทบาทชาวต่างประเทศที่รัชกาลที่ 5 ทรงจ้างมาโดยตรง

1.2.1 บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อพระเจ้าน้องยาเธอชาวต่างประเทศ
ที่มีบทบาทสำคัญต่อการศึกษานี้ของพระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ 5 คือมิลเตอร์ฟรานซิส ยอร์ช

แปดเตอร์สัน ซึ่งได้เป็นพระอาจารย์สอนวิชาภาษาอังกฤษและวิชาอื่นๆ
 ในโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษที่รัชกาลที่ 5 ทรงตั้งขึ้นในพระบรมมหาราชวังรัชกาลที่ 5
 ได้ทรงเลือกชาวต่างประเทศที่จะมาสอนด้วยการพิจารณาในด้านการออกเสียงเป็นสำคัญ
 ในปี พ.ศ. 2415 นายแปดเตอร์สันซึ่งมีอาชีพเป็นครูในประเทศอังกฤษได้เดินทางมา
 ประเทศไทยเพื่อเยี่ยมnáชายที่มารับราชการอยู่ในเมืองไทยจนได้รับพระราชทานสัญญาบัตร
 เป็นหลวงรักษากิจบาลัญชา (กัปตันเอ็ม) ตำแหน่งผู้บังคับการพลตระเวนในกรุงเทพฯ
 เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงทราบจึงได้ว่าจ้างให้เป็นอาจารย์สอนภาษาอังกฤษ¹ ซึ่งได้จัดตั้งขึ้น
 มีกำหนด 3 ปี มีสเตอร์แปดเตอร์สันก็ตกลงทำสัญญารับหน้าที่ครูสอนภาษาอังกฤษ ซึ่ง
 รัชกาลที่ 5 โปรดให้โอนตึก 2 ชั้นที่สร้างสำหรับทหารมหาดเล็กหลังข้างตะวันออกประตู
 พินานไชยศรีใช้เป็นโรงเรียน

บทบาทของมีสเตอร์แปดเตอร์สัน ในด้านการสอนจะทราบจากพระประวัติครัสเล่า
 ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวิริยพงษ์พริพตัง ทรงเล่าไว้ว่า

มีสเตอร์แปดเตอร์สันคอนเข้าสอนเจ้านายพวกเรากับหม่อมเจ้าบ้าง บ่าย
 สอนข้าราชการที่เป็นมหาดเล็ก เราได้เข้าเรียนมาตั้งแต่เปิดโรงเรียน
 ครั้งนั้น เรามีอายุราว 12 ปี ครูพูดไทยไม่ได้ สอนอย่างฝรั่งเจียน
 หนังสือเรียนใช้แบบฝรั่งที่สุดจนแผนที่ก็ใช้แผนที่ยุโรปสำหรับสอน เรารู้จัก
 แผนที่ของเมืองฝรั่งก่อนของเมืองไทยเราเอง หักพูด หักอ่าน เน้นให้
 เข้าใจความได้ถึงพงษาวดารอังกฤษ สิ่งที่เราเข้าใจไม่ได้คือไวยากรณ์
 คณิตเลขที่ไวยากรณ์อังกฤษ แต่เราทำเลขไทยเป็นมาแล้ว เราคงรู้จัก
 มาตราไทยมาก่อน แต่ผู้อื่นที่รู้จักบาตรอังกฤษก่อนมีบ้างกระมัง แต่ความ
 รู้เหล่านี้มาช่วยเราเมื่อโย แล้วให้รู้จักเอามาใช้ข้างไทยเรา ด้วยไม่พัก

¹ ประพันธ์ ศรีนิมรังค์ พระประวัติและงานสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาจักรีราชานุภาพ

ต้องเรียนใหม่ เราได้รู้นิสัยของฝั่งจากหนังสือเรียนก็คิดว่าเรียนแบบที่เขา
จัดสำหรับคนไทยในภายหลัง เป็นการเหมาะสมแก่เราผู้ไม่มีช่องทางจะไป
เรียนที่เมืองฝรั่ง...¹

จากข้อความที่ยกมาข้างบนนี้จะเห็นได้ว่าชาวต่างประเทศเป็นผู้ริเริ่มการนำวิชา
ใหม่ ๆ เข้ามาสอนและในการเริ่มครั้งแรกก็จำเป็นต้องเรียนรู้แต่เรื่องของต่างประเทศ
ในวิชาภูมิศาสตร์ แผนที่ ของไทยเราก็มิเป็นความจำเป็นที่ต้องใช้ของชาวตะวันตกก่อน
นอกจากนี้มีสเตอร์แปตเตอร์สันได้มีบทบาทในด้านการสอน การดูแลความประพฤติ
ตลอดจนลงโทษนักเรียนด้วย มีสเตอร์แปตเตอร์สันมีวิธีการสอนค่อนข้างจะเข้มงวดกวดขัน
เพราะว่าเป็นคนชาติอังกฤษเจ้าระเบียบ ทั้งยังได้นำเอาระเบียบวินัยอันเคร่งครัดมาใช้
โดยมิได้ทราบถึงขนบธรรมเนียมฝ่ายเมืองไทย ดังเช่น มีเรื่องปรากฏเกี่ยวกับการลงโทษ
ภายในโรงเรียนแห่งนี้ว่า วันหนึ่งสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพเมื่อครั้งยังทรง
พระเยาว์ได้ทำความผิด คือรังแกเพื่อนนักเรียนด้วยกันในขณะที่กำลังเรียนอยู่ อาจารย์
สเตอร์แปตเตอร์สันจับได้ ก็จับขึ้นไปยืนบนเก้าอี้ตั้งประจานความผิดไว้ที่มุมห้องเรียนเพื่อให้หลายเจ้า
การลงโทษแบบฝรั่งท่านองนี้ นับได้ว่าเป็นครั้งแรกที่นำมาใช้ในเมืองไทยที่สามัญชนได้
กระทำกับเจ้านายเชื้อพระวงศ์ การลงโทษครั้งนี้ทำให้นักเรียนในชั้นพากันประหลาดใจ
เพราะไม่เคยเห็นครูไทยเคยแสดงเช่นนี้มีแต่จะอ่อนน้อม²

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส "พระประวัติคริลเจ้า"
ใน พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พิมพ์ในงานมหา
สมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แด่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา
วชิรญาณวโรรส 1 - 7 สิงหาคม 2514 หน้า 14

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ความทรงจำ
หน้า 274 - 275

สมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงบันทึกไว้ในตอนที่พระองค์ทรงถูก
ลงโทษว่า

พวกเพื่อนนักเรียนเห็นแปลกก็พากันจ้องดูเป็นตาเดียวกัน บางคนก็ยิ้มเยาะ
ฉันรู้สึกอายจนเหงื่อตกโหมตัว ตั้งแต่นั้นก็เช็ดหน้า ไม่ซุกขนในท้อง
เรียน แต่ยังไม่รู้สึกอับอายอยู่หลายวัน มาจนวันหนึ่งเห็นเพื่อนนักเรียนถูกรุ
เอาไม้บรรทัดตีฝ่ามือ ลงโทษเจ็บจนหน้านี้ 2 คน ดูร้ายยิ่งกว่าฉันถูก
ขืนบนเก้าอี้ ก็เลยหายละอาย...¹

นอกจากอาจารย์แปดเตอร์สัน จะได้รับหน้าที่เป็นผู้สอนเจ้านายและนายร้อย
ทหารมหาดเล็กแล้ว ยังได้ถวายการสอนภาษาอังกฤษแก่รัชกาลที่ 5 อีกด้วย ในปี
พ.ศ. 2416 รัชกาลที่ 5 มีพระราชประสงค์จะทรงศึกษาภาษาอังกฤษโดยให้หนัก
ไปทางแต่งหนังสือเป็นภาษาให้ดียิ่งขึ้น โปรดให้มิสเตอร์แปดเตอร์สันไปถวายการสอน
ในเวลาค่ำ เมื่อทรงว่างราชการสัปดาห์ละ 2 ครั้ง² นับได้ว่าอาจารย์แปดเตอร์สัน
ได้มีบทบาทในการถวายการสอนแก่รัชกาลที่ 5 มาก

ต่อมาในปี พ.ศ. 2417 อาจารย์แปดเตอร์สัน ได้กราบถวายบังคมลากลับไปยุโรป
โรงเรียนอังกฤษจึงต้องหยุดการสอนจนถึง พ.ศ. 2422 ได้ดำเนินการใหม่ได้หมอ
แมกฟาร์แลนด์ มีชนันวารีอเมริกันเป็นอาจารย์ใหญ่ และย้ายสถานที่ไปตั้งที่พระราชวัง
นันทอุทยาน

นอกจากมิสเตอร์แปดเตอร์สัน มีบทบาทในการสอนพระเจ้านั่งยองยาเธอของ
รัชกาลที่ 5 แล้ว พระองค์ได้ทรงว่าจ้างชาวต่างประเทศคนอื่น ๆ อีกให้เข้ามาสอนบรรดา

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำรงภูวณภาพ ความทรงจำ
หน้า 274 - 275

² ฎ. หน้า 278

พระราชโอรสของพระองค์ในโรงเรียนที่ทรงจัดตั้งขึ้น

1.2.2 บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อพระเจ้าลูกยาเธอ และบุตรขุนนาง ข้าราชการ

1.2.2.1 บทบาทในด้านการสอนและการรายงานการสอนและ
การเรียน ผู้ถวายพระอักษรสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมา และ
ได้ทำแบบการาง* สำหรับถวายพระอักษรและวิทยาการอื่น ๆ ให้เป็นระเบียบด้วยนั้น
ก็คือ มิสเตอร์เอฟแวนส์¹ นับว่าเป็นบทบาทด้านหนึ่ง ซึ่งมีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนัก
มิสเตอร์เอฟแวนส์ ถวายพระอักษรสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า
กรมขุนนครราชสีมา มาโดยตลอดจนถึงเดือนมีนาคม ร.ศ. 120 มิสเตอร์เอฟแวนส์ลา
กลับไปประเทศยุโรป ดังนั้นมิสเตอร์เอฟแวนส์ ได้จัดการสอบไล่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมาเสียก่อนที่จะกลับไป และได้ทำรายงานในการสอบไล่วิชาต่าง ๆ
ถวายรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นบทบาทที่สำคัญที่ชาวต่างประเทศได้วางรากฐานในการศึกษาไว้
ในเรื่องการทำตารางสอน และการจัดการสอบไล่วิชาต่าง ๆ

ในด้านการรายงานการเรียนและความประพฤติของพระเจ้าลูกยาเธอ
มิสเตอร์โรเบิร์ต บรูเนล (Robert Brunel) ซึ่งเป็นพระอาจารย์พระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภช และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอภัยวงศ์เคชาวุธ
ได้ทำรายงานรวมทั้งชี้แจงข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับความเจริญทั้งด้านการศึกษา ความประพฤติ
และพระนิสัยของพระเจ้าลูกยาเธอ และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง 2 พระองค์ ไว้ว่า
ทั้ง 2 พระองค์ทรงตั้งใจเล่าเรียนดี และการเล่าเรียนก็เจริญขึ้นมาก แต่ว่าความ
ประพฤติของพระองค์อาจไม่เหมาะสมกับวัยซึ่งมิสเตอร์บรูเนลได้ชี้แจงว่าเพราะเป็นช่วง

* คุรายละเอียดในภาคผนวก ง.

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 1.1/5 พระยา
วิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ. 119

เวลาระหว่างที่จะเปลี่ยนจากเด็กเป็นผู้ใหญ่ ซึ่งบางครั้งก็มีความคิดแบบเด็ก ๆ แต่บางครั้งก็มีความคิดลึกซึ้งแบบผู้ใหญ่ ซึ่งอาจทำให้ผู้อื่นมองดูพระองค์ทรงกระต้างเกินไป แต่ที่จริงแล้วทั้งความประพฤติและพระนิสัยทั้ง 2 พระองค์ก็อยู่แล้ว นอกจากสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัญญาเศวตฉัตร ที่บางครั้งจะทรงท้อแท้พระทัยง่าย ๆ ดังนั้นในการที่จะถวายให้ทรงศึกษาต้องคอยทำคอยไปอย่างประเดี๋ยวประโหมจึงจะดี¹

จะเห็นได้ว่าจากคำชี้แจงและแนะนำของอาจารย์ชาวต่างประเทศที่เข้ามาสอนในราชสำนักเป็นประโยชน์ต่อไทยมาก ทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงรู้อุปนิสัยที่แท้จริงของพระราชโอรสในด้านการเล่าเรียนและความประพฤติ เพราะชาวต่างประเทศมักจะกราบบังคมทูลตามความเป็นจริง ซึ่งผิดกับอาจารย์ไทยซึ่งไม่กล้าจะกล่าวถึงความประพฤติและการเล่าเรียนอย่างตรงไปตรงมาด้วยเกรงจะไม่เป็นที่พอพระทัยของบรรดาพระราชโอรส

นอกจากมิสเตอร์โรเบิร์ต บรูเนล แล้ว ชาวต่างประเทศอื่น ๆ ที่ได้ทำการถวายพระอักษรพระราชโอรส เช่นมิสเตอร์รามเลต์ (Camille H. Ramelet) ก็ได้ทำรายการเล่าเรียนของพระราชโอรสถวายรัชกาลที่ 5 เช่นเดียวกันซึ่งจากการที่ชาวต่างประเทศได้ทำรายงานการเล่าเรียนของพระราชโอรสนั้นก็เลยทำให้ต่อมากลายเป็นกฎไปว่าชาวต่างประเทศทุกคนที่มาทำการสอนในราชสำนักจะต้องทำรายงานการสอนและการเรียนถวายรัชกาลที่ 5 ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าการทำงานนี้เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ที่ชาวต่างประเทศควรจะได้ทำเช่นนั้นทุก ๆ คน²

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 1.1/10 มิสเตอร์โรเบิร์ต บรูเนล กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 6 มีนาคม ร.ศ. 127

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 1.1/10 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 9 สิงหาคม ร.ศ. 128

1.2.2.2 บทบาทในด้านการบริหารโรงเรียน จัดการศึกษาและแนะนำในเรื่องต่าง ๆ

สำหรับบทบาทในด้านการบริหารโรงเรียน จัดการโรงเรียนจะเห็นได้จากบทบาทของมิสเตอร์กาเตอร์ (A. Cicil Carter) อาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชวิทยาลัย ซึ่งนอกจากจะทำหน้าที่สอนแล้ว ยังต้องตรวจโรงเรียนในเวลาค่ำและก่อนสองโมงเช้า เป็นส่วนเก็บเวลาธรรมคาและยังต้องรับผิดชอบเกี่ยวกับกำรเก็บและจ่ายเงินค่าเล่าเรียน¹ ด้วย

นอกจากนี้ก็ยังแนะนำเกี่ยวกับกิจการด้านอื่น ๆ ของโรงเรียนและการจัดการศึกษา เช่นมิสเตอร์กาเตอร์ได้ทูลแนะนำเรื่องโรงเรียนราชวิทยาลัย ว่าในปัจจุบันนี้มีนักเรียนอยู่ 73 คน อายุระหว่าง 10 ปีถึง 19 ปี โรงเรียนถึงแม้จะใหญ่โตแต่ก็ไม่พอกับจำนวนนักเรียน การที่มีปัญหาเรื่องที่ไม่พอเพียงนี้เองจึงมีความจำเป็นจะต้องงครับนักเรียนที่จะมาเข้าเรียนเป็นจำนวนมากที่เป็นดังนี้ทำให้เกิดเข้าใจกันว่าโรงเรียนไม่เต็มใจรับนักเรียน ดังนั้นควรจะจัดขยายโรงเรียนให้ใหญ่ขึ้น และให้มีนักเรียนได้ถึง 150 คน และแบบแผนการเล่าเรียนที่ใช้กันอยู่เวลานี้ 5 ปี ควรจะเปลี่ยนเป็น 7 ปีให้ถูกต้องตามแบบการจัดการศึกษาอย่างยุโรป และต้องรับนักเรียนที่อายุตั้งแต่ 11 ปีถึง 18 ปี ชั้นเรียนควรมีเพียง 8 ชั้น เป็นอย่างต่ำที่สุด โดยจัดเป็นค่า 3 ชั้น สูง 3 ชั้น กลางอีก 2 ชั้น คิดเฉลี่ยแล้วคงมีชั้นละ 19 หรือ 20 คน²

จะเห็นได้ว่ามิสเตอร์กาเตอร์ได้แนะนำวิธีการจัดการศึกษาตามแบบยุโรปและพยายามที่จะแนะนำการจัดชั้นเรียนให้เหมาะสมซึ่งบทบาทชาวต่างประเทศในเวลานั้นนับว่า

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.55/56 มิสเตอร์กาเตอร์กราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ลงวันที่ 26 ตุลาคม ร.ศ. 123

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.55/16 มิสเตอร์กาเตอร์กราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ลงวันที่ 9 พฤศจิกายน ร.ศ. 119

สำคัญมากเพราะไทยเราได้จัดการศึกษาตามแบบที่ชาวต่างประเทศได้แนะนำไว้ จะมีบางโรงเรียนที่ไม่ได้จัดตามแบบที่มีสเตอร์กาเตอร์แนะนำ ทำให้ไทยเราสามารถเปรียบเทียบวิธีการวางแผนการจัดการศึกษาหลาย ๆ แบบ และได้พยายามปรับปรุงให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ

นอกจากนี้มีสเตอร์กาเตอร์ได้แนะนำว่าการที่จะขยายชั้นเรียนเพื่อให้รับนักเรียนได้มากขึ้นนั้นจำเป็นต้องขยายโรงเรียนให้กว้างขวางขึ้น เขาได้ให้การแนะนำเรื่องการขยายโรงเรียนเอาไว้ 3 วิธีด้วยกัน

ประการแรก ให้ซื้อที่ดินติดกับโรงเรียนซึ่งเขาได้ให้เหตุผลสำหรับเรื่องการซื้อที่ว่ายังมองไม่เห็นวาที่ที่จะจัดซื้อมาใช้เพื่อการขยายโรงเรียนนั้นจะมีบ้านที่ติดอยู่กับที่ดินหลังใดที่เหมาะสมจะมาเป็นโรงเรียนได้บ้าง

ประการที่สอง เขาที่วัดที่อยู่ติดกัน ซึ่งการเขาที่วัดนั้นก็เห็นมีวัดประยูรวงษ์หลังโรงเรียน และมีถนนกับคลองคันอยู่ แต่คลองเรือเดินไม่ได้ ถ้ามีถนนนี้เสียและถมคลองเขาที่ดินหลังวัดก็พอจะมีที่สำหรับจะปลูกโรงเรียน ประมาณที่จะปลูกโรงเรียนขึ้นใหม่ ปักถนนและล้อมรั้วประมาณ 150,000 บาท

ประการที่สาม ย้ายโรงเรียนไปอยู่ฝั่งพระนคร ที่โรงเรียนอยู่ขณะนั้นไม่สู้ดี ไม่เห็นมีทางใดที่จะไปโรงเรียนได้นอกจากทางที่ ข้าม ไปมาไม่สะดวก ถึกที่ใช้อยู่นั้นก็สมควรเป็นโรงเรียนแต่ดูไม่สมกับที่ไทยจะมีโรงเรียนประจำตามแบบอังกฤษเสียแห่งหนึ่ง ก็มาหลบซ่อนอยู่ในที่ไม่เปิดเผย สำหรับการจะย้ายโรงเรียนไปอยู่อีกฝั่งนั้นก็ปัญหาว่าที่ตรงไหนจึงจะดี และประมาณราคาเท่าไร ซึ่งสำหรับสถานที่ที่มีสเตอร์กาเตอร์เสนอเขาก็ได้เปรียบเทียบกับการตั้งโรงเรียนประจำของอังกฤษว่า "ตำบลที่พอจะเปรียบเทียบกับอิตอนหรือวินเซอร์ได้แล้ว สามเสนก็เป็นที่ดี ซึ่งสมควรจะสร้างโรงเรียนราชวิทยาลัยขึ้น"¹

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 คร.55/16 มิสเตอร์กาเตอร์กราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ลงวันที่ 9 พฤศจิกายน

จะเห็นได้ว่าบทบาทชาวต่างประเทศในการแนะนำจัดการศึกษาโรงเรียน
ราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนที่มีบรรดาพระราชโอรสและเชื้อพระวงศ์ ตลอดจนบุตร
ขุนนางข้าราชการ เป็นส่วนใหญ่มาแล้วเรียนกันและเป็นโรงเรียนที่มุ่งสอนเพื่อจะส่งนักเรียน
ไปเรียนต่อต่างประเทศ การที่มีลัทธิเทววิทยาเตอร์แนะนำมาโดยละเอียด จัดเป็นบทบาทที่
สำคัญของชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาและแนะนำในการจัดกิจการ ของโรงเรียน

สำหรับปัญหาการขยายโรงเรียนนั้น คณะกรรมการได้ตกลงที่จะย้ายโรงเรียนใหม่
โดยพิจารณาเห็นว่าที่ที่เหมาะสมคือถนนพหลโยธิน และมีโครงการที่จะซื้อที่ดินบริเวณนี้จัดทำเป็น
โรงเรียนราชวิทยาลัยขึ้นเพื่อให้เหมือนกับโรงเรียนประจำตามแบบอังกฤษที่ตำบลลิดตันที่
มิลสเทอรัทเตอร์ได้แนะนำไว้เมื่อรัชกาลที่ 5 ได้ทรงทราบความคิดจึงได้มีพระราชหัตถเลขา
ว่า "ความคิดเช่นนี้ งามาย และฟังชาน ถ้าคิดอยู่อย่างนี้เสมออีกก็ยังไม่สำเร็จได้ ถ้าหาก
ว่าจะต้องการซื้อที่ดินใหญ่โตเช่นนี้ แต่ให้ราคาถูก ต้องซื้อที่ดินนาแต่ต้องให้เป็น 4 เหลี่ยม
ถ้าจะซื้อริมถนนยาวไปเช่นนี้คงจะเป็นที่กีดขวางแก่การที่จะตัดถนนสืบไปภายหน้า"

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ไม่ทรงเห็นด้วยกับการที่จะทำตามอย่างที่ชาวต่างประเทศ
ได้แนะนำไว้ ซึ่งการที่ชาวต่างประเทศแนะนำไว้พระองค์ก็ทรงเห็นชอบด้วย แต่ไม่ใช่ว่า
จะต้องทำให้เหมือนอย่างประเทศของเขา ตามอย่างที่ชาวต่างประเทศต้องการจะให้เป็น
เช่นนั้น พระองค์ได้พิจารณาถึงสภาพความเหมาะสมและเหตุการณ์หลายอย่างประกอบกัน
นอกจากนี้พระองค์ยังทรงมองการณ์ไกลถึงเวลาข้างหน้าควรวาดทำตามอย่างที่คณะกรรมการ
ได้เสนอนั้น ที่บริเวณนั้นจะกลายเป็นอุปสรรคสำคัญในการสร้างถนนในวันข้างหน้าพระองค์
ก็ทรงดำเนินนโยบายอย่างรอบคอบ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 55/26
พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 16 สิงหาคม

1.2.2.3 บทบาทชาวต่างประเทศในการให้คำแนะนำในการเตรียมศึกษาต่อ
สำหรับบทบาทนี้ของชาวต่างประเทศก็เป็นสิ่งสำคัญ เพราะจากการที่ได้ถวายพระอักษร
พระราชโอรสมาแล้วก็ย่อมจะมองเห็นแนวทางว่าแต่ละพระองค์เหมาะที่จะไปศึกษาต่อใน
ต่างประเทศไว้สำหรับพระราชโอรสด้วย เช่นมิสเตอร์มอร์นีย์ ซึ่งได้เป็นพระอาจารย์
สอนพระราชโอรสของรัชกาลที่ 5 หลายพระองค์* ได้ให้ความเห็นในการที่พระราชโอรส
ไปศึกษาต่อต่างประเทศว่า "ที่จะให้เป็นผลประโยชน์ในการที่ไป "ออกสเฟิต" ฉะ
"เคมบริช" แล้วชาวสยามจะต้องรู้ภาษาอังกฤษโดยชัดเจนเมื่ออายุ 15 จะได้มีเวลา
3 ปีต่อไปที่จะเตรียมการเข้าศึกษาที่ ออกสเฟิต"¹

นอกจากมิสเตอร์มอร์นีย์ ได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องการเรียนปัจจุบัน
และการที่จะศึกษาต่อไป และได้แนะนำแบบของการศึกษาและปัญหาต่าง ๆ ไว้ซึ่งแสดง
ให้เห็นถึงความเอาใจใส่ของชาวต่างประเทศที่มีต่อการศึกษาของพระราชโอรสโดยการที่
ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ว่า เมื่อพระราชโอรสศึกษาถึงสิ้นเทอมแล้วต้องการที่
จะทรงพระอักษรไทยต่อไปหรือไม่ แล้วพระราชโอรสจะเสด็จไปศึกษาในยุโรปที่ประเทศ
ใด และเพื่อจุดประสงค์อะไร²

* เช่นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เจ้าฟ้ามหาดิเรกพิศ
สมเด็จพระเจ้าฟ้าวิภาวดี สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ฯลฯ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/5 มิสเตอร์
อาแอลมอร์นีย์ ทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ลงวันที่ 11 มิถุนายน
ร.ศ. 110

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/5 รายงาน
ของมิสเตอร์มอร์นีย์ 13 มิถุนายน ร.ศ. 110

จากการที่มีสเตอร์มอร์นค์ได้ถวายพระอักษรพระราชโอรสมาแล้วเมื่อจะเสร็จสิ้นการถวายพระอักษร ก็ต้องการจะทราบแนวทางในการศึกษาในต่างประเทศของพระราชโอรส เพื่อจะได้แนะนำให้ถูกต้องเพื่อจะไม่เสียเวลาและพระราชทรัพย์มากเกินไป

1.2.2.4 บทบาทชาวต่างประเทศในการแต่งตำราเรียนแนะนำการใช้หนังสือเรียน สำหรับบทบาทในด้านการแต่งตำราเรียน มีสเตอร์มอร์นค์ ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนราชกุมารและได้ทำการสอนพระราชโอรสหลายพระองค์ด้วยกันได้แต่งตำราเรียนภาษาอังกฤษไว้ในเมืองไทยหลายเล่ม เช่น บัญชีอังกฤษ เป็นต้น¹

นอกจากนี้ชาวต่างประเทศยังได้แนะนำหนังสือประเภทต่าง ๆ ที่เหมาะจะใช้ในโรงเรียน มีสเตอร์นาค์ได้แนะนำการใช้หนังสือ แต่กรมศึกษาธิการก็ไม่ได้ยอมรับในทันที ใ้รับไว้พิจารณาก่อนและได้ขอตัวอย่างหนังสือไว้พิจารณา จะเห็นได้จากที่พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิตติยกรวรลักษณโคแจ้งไปยังมีสเตอร์นาค์ถึงเรื่องนี้ว่า "หนังสือซึ่งท่านให้เราดูนั้น ข้าพเจ้าไม่ใคร่จะเต็มใจให้ใช้ต่อไปในโรงเรียนนี้ แต่ขอทราบจำนวนก่อนว่าท่านได้มีอยู่แล้วอย่างละกี่เล่ม"²

สำหรับบทบาทด้านนี้ ก็เป็นสิ่งที่สำคัญเช่นเดียวกัน เพราะการใช้ตำราภาษาต่างประเทศนั้น ก็ต้องได้ผู้ที่ทำการสอนอยู่จึงจะรู้ว่าหนังสืออย่างไรจึงจะเหมาะในการใช้สอนในระดับใด ซึ่งการที่เขาแนะนำนั้นรัฐบาลก็ไม่ไช่ปฏิเสธเสียทีเดียว แต่ได้นำมาพิจารณาเมื่อเห็นว่าเหมาะสมจึงจะทำตามที่เขาแนะนำ

¹ ธีรวัฑฒิ์ สุทธิสงคราม พระเกียรติประวัติจอมพลเรือ จอมพลสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต หน้า 116

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.บ. 74/24 พระองค์เจ้ากิตติยกรวรลักษณ โคแจ้งความมายังมีสเตอร์นาค์ ลงวันที่ 3 กันยายน ร.ศ. 122

1.2.2.5 บทบาทชาวต่างประเทศในด้านการเป็นที่ปรึกษาราชการต่าง ๆ

1.2.2.5.1 บทบาทชาวต่างประเทศในการ เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ

หม่อมแมกฟาร์แลนด์มีบทบาทในการช่วยจัดการศึกษามาก ซึ่งไทยเราเองก็เห็นความสำคัญมาก เมื่อหม่อมแมกฟาร์แลนด์ลาออก รัฐบาลไทยจึงต้องริหากคนที่เหมาะสมเข้ามาทำการแทน เพราะหม่อมแมกฟาร์แลนด์นี้เป็นบุคคลที่ต้องทำหน้าที่แปลและแต่งตำราเรียนในกรมศึกษาธิการ¹ ซึ่งจะต้องเป็นผู้ที่ชำนาญภาษาอังกฤษและรู้ภาษาไทยอย่างคึกคัก สำหรับหน้าที่นี้จึงต้องหาผู้ที่มีความชำนาญทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ นอกจากจะทำหน้าที่แปลและแต่งตำราแล้ว ก็ยังต้องมีหน้าที่ควบคุมการศึกษาในโรงเรียนต่าง ๆ ที่กรมศึกษาธิการดูแลอยู่ ซึ่งเป็นหน้าที่ที่จะทำให้การศึกษาของชาติเจริญหรือเสื่อมได้ ผู้ที่รับหน้าที่นี้จึงต้องเป็นผู้ที่มีความชำนาญและมีประสบการณ์ในการจัดการศึกษามาแล้วจึงจะสามารถทำได้ดี สำหรับหม่อมแมกฟาร์แลนด์นี้ก็เป็นบุคคลซึ่งเคยเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษที่พระราชวังนั้นพออุทยานมาแล้ว ดังนั้นหน้าที่นี้จึงเหมาะสมกับเขามาก

1.2.2.5.2 บทบาทในการเป็นที่ปรึกษาในกรมศึกษาธิการ แต่เดิมตำแหน่ง

ที่ปรึกษาในกรมศึกษาธิการนี้ไม่มี ต่อเมื่อการศึกษาเจริญขึ้น รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าจำเป็นที่จะต้องมียุคคลมารับหน้าที่นี้ซึ่งต้องเป็นชาวต่างประเทศ มีความชำนาญ ความรู้ ในการศึกษาซึ่งไคมิสเตอร์แคมป์เบล ชาวอังกฤษมาเป็นที่ปรึกษาซึ่งการที่เราขาดแคลนบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ เราจึงต้องจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาซึ่งเขาได้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยจัดการศึกษาในระยะแรกของไทยได้มาก เช่นมิสเตอร์แคมป์เบลที่ไทยจ้างมาเป็นที่ปรึกษานั้นก็ได้แนะนำต่อกรมศึกษาธิการ เรื่องการให้จัดโรงเรียน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/4 เจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์ กราบทูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 31 มีนาคม ร.ศ. 113

ราชวิทยาลัยเป็นโรงเรียนชั้นสูงเพราะโรงเรียนเจริญขึ้นนักเรียนก็เพิ่มมากขึ้น สถานที่และครูไม่พอกับจำนวนนักเรียน ควรจะขยายให้โรงเรียนใหญ่ขึ้น และขยายความรู้ให้สูงขึ้นด้วย¹

จะเห็นว่าคำแนะนำของที่ปรึกษาในกรมศึกษาธิการก็เหมือนกับคำแนะนำของมิสเตอร์กาเตอร์อาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนราชวิทยาลัย ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ไทยเราควรพิจารณาหลาย ๆ ทาง จากหลาย ๆ บุคคล

คำแนะนำของชาวต่างประเทศนั้นมิใช่เราทำตามเสมอไป ได้พิจารณาาก่อนถึงแม้ว่าไทยจะมีความเชื่อว่าชาวตะวันตกจัดการศึกษาเจริญมาก่อน เราก็กทำตามบางครั้งข้อเสนอของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศรัฐบาลก็ไม่สามารถปฏิบัติตามได้ เช่นกรณีที่มีสเตอร์แคมป์เบลเสนอความเห็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของไทยวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2444 โดยจะให้รัฐลงทุนในการศึกษาเพิ่มขึ้นและตั้งโรงเรียนเทคนิคเพื่อทำให้ประเทศกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมแบบยุโรป²

ความเห็นของมิสเตอร์แคมป์เบลแม้จะดีแต่ไทยไม่สามารถจะปฏิบัติได้ดังที่รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวไว้ว่า

เห็นว่าความดีไม่มีถึงที่จะตั้งรกรากให้วิชาเกิดขึ้นในเมืองไทย นอกจากให้ไทยพูดอังกฤษให้หมด มีเงินแผ่นดิน 30 ล้าน แบ่งตั้งโรงเรียนครึ่งหนึ่งในเงินครึ่งหนึ่งนั้นใช้ค่าจ้างครูฝรั่ง 8 ส่วน ครูไทย ส่วนหนึ่ง สร้างโรงเรียนส่วนหนึ่ง เด็กไม่ต้องเรียนภาษาไทยพูดไม่พ้นจากที่รู้แล้วแล้ก็คิดแล้วซึ่งกระทรวงไม่ทำสำเร็จไปเท่านั้น...³

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 5/8 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 9 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศบ. 74/9 มิสเตอร์แคมป์เบล กราบทูลพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ ลงวันที่ 8 สิงหาคม ร.ศ. 120

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศบ. 74/9 พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 18 สิงหาคม ร.ศ. 120

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงคำนึงถึงความเหมาะสมหลายประการในการจัดการศึกษา ไม่ใช่จะทรงเชื่อคำแนะนำของชาวต่างประเทศเสมอไป แต่ถ้าพระองค์เห็นว่าคำแนะนำนั้นมีประโยชน์และจำเป็นและเป็นสิ่งที่เราปฏิบัติได้เหมาะสมกับสภาพของสังคมไทย พระองค์ก็จะทรงปฏิบัติตาม

นอกจากนี้มีมิสเตอร์แคมป์เบลยังได้ให้ความเห็นในการจัดการศึกษาว่า การศึกษาระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทยในเวลานี้ที่มีอยู่ในโรงเรียนภาษาอังกฤษ คือโรงเรียนราชวิทยาลัย และโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบนั้น ในทัศนะของมิสเตอร์แคมป์เบลเห็นว่า โรงเรียนทั้งสองควรพัฒนาอย่างรวดเร็วเท่าที่จะเป็นไปได้ แต่ผู้ที่มีหน้าที่ทางการศึกษากลับไปหาว่าโรงเรียนทั้งสองนี้ไม่เหมาะที่จะเป็นโรงเรียนสำหรับโรงเรียนราชวิทยาลัยนั้นก็ได้รับการจัดการศึกษาของเด็กชั้นสูงซึ่งตั้งใจที่จะให้ไปศึกษาต่อในยุโรป ส่วนโรงเรียนสวนกุหลาบนั้นเหมาะที่จะเป็นโรงเรียนสำหรับเด็กชั้นกลาง และเด็กเหล่านี้จะถูกส่งไปเรียนในยุโรปเพื่อเรียนวิชาอาชีพโดยเฉพาะ เช่นครู วิศวกร ฯลฯ และมีความหวังว่าเด็กเหล่านั้นจะเป็นผู้นำผู้ปกครองต่อไปในอนาคต

ส่วนความเห็นเกี่ยวกับนโยบายที่ส่งนักเรียนไปศึกษาในยุโรปนั้น เห็นว่าควรจะให้เด็กได้รับการศึกษาจากในประเทศให้ดีที่สุดเสียก่อน เพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายได้มาก และในระหว่างที่ศึกษาอยู่ในประเทศไทยก็ควรจ้างชาวยุโรปมาเตรียมการศึกษาให้

จะเห็นได้ว่าความเห็นของมิสเตอร์แคมป์เบลในการแนะนำการจัดการศึกษานั้น เขาเน้นการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและการศึกษาที่สูงกว่าชั้นมัธยมศึกษา ซึ่งต่างกับในปัจจุบันนี้ที่เน้นการศึกษาพยายามหาทางแก้ไขการศึกษาโดยการเน้นและเห็นความสำคัญของการศึกษาในระดับประถมศึกษามากกว่าระดับอื่น ๆ การที่มิสเตอร์แคมป์เบลเน้นการศึกษาระดับมัศึกษาก็เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการในสมัยนั้นที่รัชกาลที่ 5 ทรงต้องการคนเข้ารับราชการและส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศให้มากที่สุด เพื่อจะได้นำวิชาต่าง ๆ กลับมาพัฒนาประเทศชาติต่อไป

1.2.2.5.3 บทบาทในค่านิยมที่ปรึกษาในกรมการ^{*} มิสเตอร์ยอนฮัน
(W.G. Johnson) เป็นชาวต่างประเทศ ซึ่งมีบทบาทในการให้คำแนะนำเรื่องที่
พระราชโอรสจะเสด็จไปศึกษาต่อในต่างประเทศ เพราะว่ามีสเตอร์ยอนฮันลาไปเยี่ยม
บ้านเมืองแล้วได้ตรวจการเล่าเรียนในประเทศอังกฤษ ได้พบกับมิสเตอร์เจแอล เบิร์นดอน
เบรอัน (J.L. Gernon Brown)^{**} และได้รับทราบการศึกษาของนักเรียนไทยอย่าง
ละเอียดจึงได้เขียนรายงาน^{***} กราบทูลพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณว่า นักเรียน
ทุกคนที่ส่งมาศึกษาในระยะหลังนี้ดีขึ้นกว่าเดิมมาก เพราะเหตุว่าการศึกษาในกรุงเทพฯ
ดีขึ้น และก็มีกำกับการสอบคัดเลือกมาเรียน ดังนั้นการที่จะส่งนักเรียนไปเรียนต่อในยุโรปนั้น
ต้องให้นักเรียนเข้าใจว่าควรศึกษาวิชาที่เป็นประโยชน์ให้มาก และเร็วตามสมควร เมื่อ
จบการศึกษาจะได้ใช้วิชานั้น ๆ ให้เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองในการที่จะให้นักเรียนศึกษา
วิชาที่มีประโยชน์นั้นควรจะวางรากฐานการศึกษาวิชาในประเทศให้ดีเสียก่อนที่จะส่งไป¹

นอกจากนี้มิสเตอร์ยอนฮันก็ยังเห็นว่าความรู้ภาษาอังกฤษของนักเรียนไทยในต่าง
ประเทศก็ยังน้อยมาก ภาษาอังกฤษต่ำกว่าเด็กในอังกฤษ การที่ภาษาอ่อนทำให้การเรียน
วิชาอื่น ๆ ช้าไปด้วย มิสเตอร์ยอนฮันเห็นว่าถึงอย่างไรควรจะให้จัดวิชาความรู้ในด้าน
ภาษาอังกฤษของนักเรียนไทยที่ส่งออกไปให้ดีขึ้นกว่านี้ จะเห็นได้ว่านักเรียนอังกฤษซึ่งมี
อายุเท่ากันกับนักเรียนไทยความรู้ที่เท่ากันก็มีเฉพาะวิชาเลข ส่วนวิชาสามัญอื่น ๆ

^{*} มีหน้าที่ตรวจการศึกษาทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง เป็นหน่วยงานสังกัด
กระทรวงธรรมการ

^{**} ผู้ดูแลปกครองนักเรียนหลวงในประเทศอังกฤษ

^{***} รายงานละเอียดในภาคผนวก จ.

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศท.74/12 มิสเตอร์
คัมพลยียอนฮัน กราบทูลพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ลงวันที่ 14 พฤษภาคม

น้อยกว่าเด็กอังกฤษมาก ฉะนั้นจึงใช้เวลาในการศึกษาวิชาเหล่านี้ถึง 1 ปี หรือมากกว่านั้น ก่อนจะไปเข้าเรียนร่วมกับเด็กอังกฤษได้ ซึ่งมีสเตอร์ยอนชั้นให้ความเห็นว่าเป็นการต่ำช้าแลไม่น่าทำการสำหรับนักเรียนอายุ 16 ถึง 17 ปี ซึ่งศึกษาคู่ด้วยเด็กอายุ 11 ถึง 12 ปี ซึ่งมักจะมีความคิดแลความฝึกหัดน้อยกว่า¹

ดังนั้นสเตอร์ยอนชั้นได้แนะนำว่าควรจะให้เด็กเรียนศึกษาให้ดีกว่าในประเทศเพื่อเวลาที่ส่งไปเรียนต่อในต่างประเทศจะได้มีน้อยลง และเสียค่าใช้จ่ายน้อยลงด้วย และที่สำคัญต้องชี้แจงให้นักเรียนทราบว่าการศึกษาที่ไปเรียนต่อต่างประเทศนั้นมีค่าใช้จ่ายไปเรียนภาษาอังกฤษแต่เพียงอย่างเดียว แต่ต้องเรียนวิชาที่มีประโยชน์ต่อประเทศชาติบ้านเมือง²

จะเห็นได้ว่าสเตอร์ยอนชั้น เป็นผู้ที่รับราชการในประเทศไทยและได้เคยทำการสอนบรรดาพระราชโอรสหลายพระองค์ จนกระทั่งได้รับหน้าที่ในการตรวจการศึกษาจึงมองเห็นข้อบกพร่องของนักเรียนไทยในต่างประเทศได้เป็นอย่างดี เขาได้แนะนำไว้อย่างถูกต้องในการที่ไทยมีความจำเป็นที่จะต้องส่งพระราชโอรสและนักเรียนไทยอื่น ๆ ไปศึกษาในต่างประเทศ ซึ่งการจัดการศึกษาในต่างประเทศนั้นก็จะต้องให้สอดคล้องกับการที่จะไปศึกษาต่อในต่างประเทศด้วย เพื่อประหยัดเวลาและค่าใช้จ่าย

นอกจากนี้ก็ยังให้คำแนะนำในเรื่องอื่น ๆ * ที่เกี่ยวกับการจัดการศึกษา ได้จัดการเตรียมสมุคแผนของไทยซึ่งพิมพ์ในประเทศอังกฤษเพื่อมาใช้สอนในประเทศไทย

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 คร. 74/12 มิสเตอร์กับดุย ยี ยอนอัน กราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ลงวันที่ 14 พฤษภาคม ร.ศ. 120

² ก.

* ดูรายละเอียดในภาคผนวก ฉ.

1.2.2.5.4 บทบาทในการเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินที่มีต่อการศึกษา ตำแหน่งที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเริ่มมีขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2435 โดยที่รัฐบาลไทยได้ว่าจ้าง นายโรลิ่ง ยัคมินส์ (Rolin Jacquemyns) หรือเจ้าพระยาอภัยราชา ผู้เชี่ยวชาญกฎหมายชาวเบลเยียมเข้ามาช่วยราชการ

สำหรับบทบาทชาวต่างประเทศในการเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินนั้นก็เกี่ยวข้องกับ การศึกษาค้นคว้า โดยที่นายโรลิ่ง ยัคมินส์ เป็นผู้ถวายโครงการการศึกษาแก่รัชกาลที่ 5 และเป็นผู้นำพระราชโอรสไปศึกษาในต่างประเทศ โดยการนำเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ และพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร พร้อมด้วย หม่อมเจ้าสุทธาสินีในทัตย์ หม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์* หม่อมเจ้าจุลดิศ** และนักเรียนไทยจำนวนหนึ่งไปศึกษาต่อในยุโรป

นอกจากนายโรลิ่ง ยัคมินส์แล้ว ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทั่วไปอีกคนหนึ่งคือนายสโตรเบล (Edward H. Strobel) ซึ่งได้ให้คำแนะนำว่าบรรดาพระราชโอรสที่จะไปศึกษาต่อในต่างประเทศ ควรจะพิจารณาในเรื่องการเมืองระหว่างประเทศด้วย เพื่อจะได้ไม่ผิดใจกับประเทศอื่น ๆ ได้ เพราะเหตุการณ์ในระหว่างนั้นมหาประเทศต่างก็หาพันธมิตร ถ้ารัฐบาลระวางตัวไม่ผูกพันกับประเทศใดประเทศหนึ่งมากเกินไป ประเทศไทยจะปลอดภัย ถ้ารัฐบาลดำเนินนโยบายผิดพลาด ประเทศไทยอาจจะตกเป็นเป้าอันตรายได้

* พระราชโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรการ

** พระราชโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

¹ "สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จประพาสยุโรป"

ในกรณีที่รัฐบาลจะส่งนักเรียนนายเรือไปศึกษาต่อที่ญี่ปุ่นนั้น นายสโตรเบลได้ให้ความเห็นว่าอาจทำให้ประเทศอื่นเห็นได้ว่าฝ่ายไทยนับถือญี่ปุ่นยิ่งกว่าทางรัสเซีย ด้วยเวลานี้ 2 ประเทศกำลังทำสงครามกันอยู่ และมีสเตอร์โอดารอฟสกี* เป็นคนพวักง่ายส่งสัยง่าย ทั้งได้เคยสงสัยว่าไทยส่งอาวุธให้แกญี่ปุ่นและจะยกเกาะครามให้แกญี่ปุ่น ถ้าจะส่งนักเรียนนายเรือไปยังญี่ปุ่นในเวลานี้ มีสเตอร์โอดารอฟสกีอาจจะมิโทรเลขหรือรายงานไปตามชอบใจ ซึ่งจะทำให้เป็นเรื่องใหญ่โตไปกว่าที่เป็นจริงได้ ส่วนฝรั่งเศสซึ่งคิดประทุษร้ายไทยอยู่นั้น เวลานี้กำลังลงหนังสือพิมพ์ตีพิมพ์เมืองไทยต่าง ๆ และหาว่าไทยเข้ากับพวกญี่ปุ่น ถ้าหากส่งนักเรียนนายเรือไปญี่ปุ่นเวลานี้ พวกนี้คงจะเก็บเรื่องขึ้นว่ากล่าวให้สมจริง และจะเป็นข้อบาดหมางน่าใจกันได้อีก เพราะเหตุนี้มิสเตอร์สโตรเบลได้แนะนำว่าไม่สมควรจะส่งนักเรียนไปศึกษาวิชาในประเทศญี่ปุ่นเวลานี้ และเห็นว่าถ้าจะรอไปจนเสร็จการสงครามแล้วค่อยส่งจะดีกว่า

สำหรับเรื่องนี้รัชกาลที่ 5 ได้ทรงปรึกษากับบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวงเห็นสมจริงตามที่มิสเตอร์สโตรเบลแนะนำเพราะในเวลานี้พระองค์กำลังผูกมิตรกับรัสเซียอยู่ เพื่อให้รัสเซียถ่วงดุลย์อำนาจระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส เมื่อรัสเซียกำลังเป็นศัตรูกับญี่ปุ่นเช่นนี้จึงไม่เป็นการสมควรที่รัฐบาลไทยจะส่งนักเรียนไปเรียนที่ญี่ปุ่นเพื่อให้บาดหมางน่าใจกับรัสเซีย

1.2.3.1 บทบาทในด้านการลอนและดูแลความประพฤติชาวต่างประเทศ
ที่เข้ามารับหน้าที่สอนบรรดาพระเจ้านุรักษ์ และบุตรขุนนางข้าราชการแล้วในขณะที่สอน

* มีสเตอร์โอดารอฟสกี (A. Olovsky) กองสุลโตรัสเซียประจำกรุงเทพฯ เข้ามาประเทศไทย เมื่อวันที่ 1 มีนาคม ค.ศ. 1898 (พ.ศ. 2441) และเดินทางกลับจากประเทศไทย ในปี ค.ศ. 1907 (พ.ศ. 2450)

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.49/ กรมหลวง
เทววงศ์วโรปการ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 20 ธันวาคม ร.ศ. 123

ก็มีหน้าที่ดูแลความประพฤติของนักเรียนรวมทั้งอุปนิสัยใจคอการพิจารณาลงโทษ ในกรณี
ที่หม่อมเจ้าหญิงมัทธการพำนักได้นำยาบำรุงกำลัง (ตอนนิก) ให้หม่อมเจ้าหญิงแป้น
หม่อมเจ้าหญิงทิพ และคนอื่น ๆ เสวยเวลากลางวันทุกวัน ซึ่งครูไทยไม่กล้ารายงาน
เพราะมีความกลัวบรรดาเชื้อพระวงศ์เหล่านี้ การกระทำดังกล่าวนี้ครูต่างประเทศถือว่า
เป็นการประพฤติหยาบไม่เชื่อฟัง มิสซิสแปลโฮบ (Paletthope) จึงได้ลงโทษไม่ให้
มาโรงเรียน 2 อาทิตย์ จะเห็นได้ว่ามิสซิสแปลโฮบนี้เป็นชาวต่างประเทศที่มีหน้าที่ในการ
สอนและควบคุมความประพฤติของนักเรียน และเป็นผู้ตรงไปตรงมา เมื่อมีนักเรียนที่ผิด
ถึงแม้จะเป็นเชื้อพระวงศ์ก็ตามก็จะลงโทษทันที ซึ่งนอกจากจะมีบทบาทในการให้ความรู้
แล้วยังอบรมอุปนิสัยของนักเรียนด้วย¹

1.2.3.2 บทบาทในด้านการจัดการศึกษาและแนะนำการศึกษาในต่าง
ทาง ๆ บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อโรงเรียนสุนันทาลัย จะเห็นได้จากบทบาทของ
มิสสมิท (Blanche A. Smith) ซึ่งได้เป็นอาจารย์ใหญ่ที่โรงเรียนสุนันทาลัยเมื่อได้
ทราบว่าจะล้มเลิกโรงเรียนสุนันทาลัยก็ได้พยายามที่จะชี้แจงให้ทราบถึงกิจการของโรงเรียน
ที่พยายามดำเนินงานมาโดยที่ได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ให้ทรงทราบว่านางได้เข้ามา
รับราชการสอนอยู่ที่โรงเรียนนี้นานแล้ว และก็เห็นว่ากิจการของโรงเรียนกำลังเจริญ
ก้าวหน้าไปด้วยดี แต่แล้วก็ได้ทราบว่าจะปิดโรงเรียนนี้เสีย * มิสซิสแปลโฮบได้กราบ
บังคมทูลให้รัชกาลที่ 5 เสด็จมาทอดพระเนตรกิจการของโรงเรียนด้วยพระองค์เองก่อนที่จะ
จะทรงสั่งปิดโรงเรียน มิสซิสแปลโฮบให้เหตุผลว่าโรงเรียนก็ได้เปิดสอนมาหลายปีและก็
เสียค่าใช้จ่ายมากมายในการจัดการโรงเรียนไปแล้ว และโรงเรียนก็กำลังเจริญก้าวหน้า

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.ร. 50.18/74 มิสซิส
แปลโฮบ กราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ลงวันที่ 6 สิงหาคม
ร.ศ. 119

* รัชกาลที่ 5 ได้ทรงทราบจากข้าราชการที่มีหน้าที่ดูแลโรงเรียนนี้ว่ากิจการไม่
เจริญก้าวหน้าขึ้น นักเรียนก็น้อยลง

เช่นนี้เป็นที่น่าเสียดายมากจะเห็นได้จากข้อความตอนหนึ่งที่มี**สมิท** ได้กราบบังคมทูล
รัชกาลที่ 5 ว่า

บุคคลชาติอังกฤษเป็นอันมากมีความพอใจในการศึกษา มีความพอใจใน
พระราชดำริที่ทรงสร้างโรงเรียนแห่งนี้ขึ้น...กรุงสยามเมื่อ 4 ปีมาแล้ว
ได้มีความเต็มใจที่จะส่งกำลังแลทรัพยากรในการศึกษามาถึงความสมบัติที่พึงจะ
เกิดผลขึ้นเสียทั้งเครื่องเล่นที่สิ้นสนุก...ถ้าประเทศญี่ปุ่นใน 30 ปี มาแล้ว
ได้มีความเบื่อง่ายในการศึกษาที่ชาติยุโรปนำมาให้โดยรวดเร็วดังนี้ บัดนี้
จะเป็นผู้ปราบปรามประเทศจีนอันใหญ่โตได้ฤา ข้าพระพุทธเจ้าได้ตั้งใจเข้า
มาช่วยประเทศสยามด้วยความรัก ความเต็มใจคือฝึกหัดสตรีที่ต่อไปภายหน้า
จะมีบุตรหลานจะได้ฝึกสอนให้รักการแลคิดป้องกันกอบการดีให้เกิดแก่เมือง
ของตัวจึงไม่สำเร็จได้ถึงความประสงค์...

มี**สมิท**ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้รัชกาลที่ 5 เสด็จมาทอดพระเนตรกิจการ
ของโรงเรียนและเมื่อรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จมาแล้วจะล้มเลิกโรงเรียนก็จะไม่กราบบังคมทูล
พระกรุณาอีกเลย

จะเห็นได้ว่าบทบาทของครูต่างประเทศในการที่จะสร้างความเจริญทางการ
ศึกษาให้กับโรงเรียนของสตรีโดยเฉพาะการศึกษาของพวกเจ้านายเชื้อพระวงศ์ จะเห็น
ได้ว่าชาวต่างประเทศพยายามให้เหตุผลต่าง ๆ เพื่อให้รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นความสำคัญ
ของการศึกษาของสตรี นับว่าเป็นบทบาทด้านหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้รัชกาลที่ 5 ได้ทรงนำมา
พิจารณาก่อนที่จะสั่งยุบเลิกโรงเรียน ซึ่งข้อคิดเห็นของชาวต่างประเทศนี้พยายามที่จะ
ดำเนินกิจการการศึกษาของสตรีให้เจริญก้าวหน้า โดยพยายามเปรียบเทียบให้เราเห็น
ความสำคัญขึ้นด้วย นับว่าเป็นข้อเสนอแนะที่ดีสำหรับชาวต่างประเทศให้กับรัฐบาลไทย

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 กข.5/15 (ศ.อ)
มีส Blanche a. Smith กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 6 ตุลาคม ร.ศ. 114

จากการที่มิสสมิธได้กราบบังคมทูลพระกรุณาต่อรัชกาลที่ 5 โรงเรียนจึงได้ดำเนินกิจการต่อมา และเมื่อมิสสมิธได้เป็นครูใหญ่ที่โรงเรียนสุนันทาลัยครบกำหนดสัญญาได้กลับยุโรป รัฐบาลก็ต้องว่าจ้างชาวต่างประเทศมาแทนมิสสมิธต่อไป¹ จะเห็นได้ว่ามิสสมิธเป็นผู้ที่มีส่วนทำให้โรงเรียนสุนันทาลัยยังคงดำเนินกิจการได้ต่อมา ซึ่งก็เป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาของสตรีไทย ถึงแม้ว่าจะเป็นเพียงบุคคลเพียงกลุ่มเดียวที่เป็นบรรดาเชื้อพระวงศ์ก็ตาม แต่มีผลถึงการเป็นแบบอย่างในการตั้งโรงเรียนของสตรีต่อมา

1.2.3.3 บทบาทในการจัดหาครูจากต่างประเทศมาทำการสอนในประเทศไทย นอกจากจะมีบทบาทในการแนะนำการศึกษาแล้ว ยังมีบทบาทในการจัดหาครูมาสอนในราชสำนักด้วย มิสสมิธครูใหญ่โรงเรียนสุนันทาลัยได้คิดต่อครูมาสอนที่โรงเรียนสุนันทาลัย ซึ่งจะได้จากข้อความของมิสสมิธที่มีถึงพระยาวุฒิการบทิว่า "ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าได้คิดโดยตั้งใจอุทิศทุนกระหวางแลความเอ็นดูกับเด็กนักเรียน ซึ่งไต่อยู่มากกับข้าพเจ้าสองปีมาแล้ว มากกว่าโดยตั้งใจอุทิศทุนผู้หญิงฝรั่งผู้ใดซึ่งข้าพเจ้ายังมีใครจักเป็นอันมาก"²

จากข้อความดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่ามิสสมิธเป็นผู้ที่ต้องการหาครูจากต่างประเทศมาสอนนักเรียนด้วยการมีจุดประสงค์ที่จะให้นักเรียนได้รับความรู้มากกว่าที่จะเห็นใจหรือช่วยเหลือครูต่างประเทศในฐานะที่เป็นชาวต่างประเทศเหมือนกัน

ในการจัดหาครูมาสอนนี้ก็ต้องมีการพิจารณาคุณสมบัติของครูที่จะมาสอนด้วย จะเห็นได้จากเมื่อมิสโร เบ็คสัน เข้ารับหน้าที่ครูใหญ่แทนมิสสมิธ ได้รับครูใหม่ที่จะมาสอนที่โรงเรียนสุนันทาลัย ก็ได้เลือกครูที่มีคุณสมบัติต่าง ๆ ที่เหมาะสม จะเห็นได้จากที่มิสโร เบ็คสันพยายามหาผู้ที่มีความรู้ความสามารถและก็เห็นว่า มิสโอลิฟ เอช ซี สเตซี่

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.50.18/29
มิสสมิธลาออกจากตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ มิสโร เบ็คสันเป็นแทน 2 กรกฎาคม ร.ศ. 115

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.50.18/10
มิสสมิธ กราบเรียนพระยาวุฒิการบทิ ลงวันที่ 4 พฤษภาคม ร.ศ. 114

(Olive H.C. Stacy) เป็นผู้มีความชำนาญและมีชื่อเสียงในการสอนในประเทศอังกฤษ และยังได้รับประกาศนียบัตรทางพงษาวดาร ของมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ด้วย¹

จะเห็นได้ว่าชาวต่างประเทศมีบทบาทในการที่จะคัดเลือกครูมาสอนในโรงเรียนสตรีโดยพยายามพิจารณาความเหมาะสมหลายด้าน โดยเฉพาะความรู้ ความชำนาญ คุณวุฒิทางการศึกษาของผู้ที่จะมาสอนโดยสนองพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5 ด้วย

2. บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในต่างประเทศ

บทบาทชาวต่างประเทศนอกจากจะมีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักแล้ว ชาวต่างประเทศยังได้มีบทบาทในการติดตามดูแลพระราชโอรสที่ศึกษาในต่างประเทศ ในด้านต่าง ๆ

2.1 บทบาทในด้านการรายงานการศึกษาของพระราชโอรส เบอาร์วี บาร์เทน เป็นผู้ตรวจการเล่าเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอในต่างประเทศ ได้มีบทบาทในการศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอมาก จะเห็นได้จากรายงานการศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง 4 พระองค์ว่าได้เอาพระทัยใส่ในการเรียนดี และพูดภาษาอังกฤษชัดเจนเขียนหนังสือได้เรียบร้อยถูกต้องงามดี ไม่ผิดกับเด็กอังกฤษเห็นว่าพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง 4 พระองค์มีสติปัญญาฉลาดดี ในการศึกษาเล่าเรียน² ในการรายงานการศึกษานี้ชาวต่างประเทศจะรายงานอย่างละเอียดแต่ละพระองค์ไป จะเห็นได้ว่าบทบาทในด้านการรายงาน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.50.18/65
 มิสโร เบ็คส์สันขอให้อธิบดีกรมศึกษาธิการรับหนังสือสัญญาที่เรียกมิสส เตซิมมา 17 เมษายน ร.ศ. 119

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.49/2 รายงาน
ตรวจการเล่าเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอ ลงวันที่ 16 กรกฎาคม ร.ศ. 108

การศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอเป็นบทบาทที่สำคัญที่รัชกาลที่ 5 ต้องการให้กระทำเพื่อให้เหมือนกับที่ชาวต่างประเทศได้รายงานการศึกษาในราชสำนักให้รัชกาลที่ 5 ทรงทราบเป็นประจำ ในการรายงานการศึกษาของชาวต่างประเทศในยุโรป ก็จึรายงานทุกระยะเพื่อให้ทราบถึงความเคลื่อนไหวในด้านต่าง ๆ ที่พระราชโอรสได้ทรงศึกษา เช่น มิสเตอร์วิมส์ (M.W. Colchester Wymess) ซึ่งมีหน้าที่ดูแล และเป็นผู้แนะนำการศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอในต่างประเทศ ได้ปรึกษาทกลงกับพระยาวิสุตรโกษาซึ่งเป็นข้าราชการไทยที่มีหน้าที่ดูแลพระราชโอรสในประเทศอังกฤษ ว่าพระเจ้าลูกยาเธอที่เสด็จมาทรงเรียนวิชาการต่าง ๆ ที่ประเทศอังกฤษในเวลานี้ทรงทราบภาษาและวิชาสามัญ จึงได้เตรียมทางที่จะได้ทรงเรียนสำหรับภายหลังต่อไป¹

จะเห็นได้ว่าชาวต่างประเทศมีหน้าที่จะต้องคอยดูแลเอาใจใส่พระราชโอรสอยู่ตลอดเวลา เมื่อเห็นว่าการเรียนวิชาเบื้องต้นได้ผลเป็นที่พอใจแล้วก็ได้เตรียมหาทางให้ทรงศึกษาต่อไป

บทบาทด้านการรายงานการศึกษาของพระราชโอรสนอกจากจะรายงานการศึกษาทั่วไปแล้ว ต้องรายงานละเอียดในแต่ละวิชาที่ทรงศึกษาและจะต้องส่งรายงานการสอบทุกฉบับมาถวายรัชกาลที่ 5 ให้ทรงทราบทุกพระองค์ เช่นมิสเตอร์แบลร์รายงานการศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา* เล่ารายละเอียดในการทรงศึกษาและการสอบวิชาต่าง ๆ เช่นภาษาอังกฤษ ลาดิน พงศาวดารอังกฤษ ภูมิศาสตร์ เลข พีชคณิต เรขาคณิต และวาดเขียน** นอกจากรายงานการศึกษา

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/2 พระยาวิสุตรโกษากราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอกรมขุนสมมติอมรพันธุ์ ลงวันที่ 14 กันยายน ร.ศ.126

* พระนามเดิมสมเด็จพระเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7

** คุรายละเอียดในภาคผนวก ฉ.

แล้วยังรายงานเกี่ยวกับอุปนิสัยทั่วไปด้วย¹

2.2 บทบาทในการเป็นพระอภิบาล การเป็นพระอภิบาลนั้นก็มิหน้าที่ดูแลให้ความสะดวก เอาใจใส่ให้ความปลอดภัย และติดตามพระราชโอรสอย่างใกล้ชิด มีสเตอร์เวอร์นี (Frederick Verney) ได้แนะนำว่าการที่จะหาคนเป็นพระอภิบาลพระราชโอรสในต่างประเทศ จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้สูงและมีความประพฤติดีสำหรับตรวจตราการเล่าเรียนและแนะนำในทางที่ดีแก่พระราชโอรสเมื่อเวลาทรงมีเวลาว่างในวันหยุดจะไปตามเสด็จหรือจัดการดูแลได้อย่างใกล้ชิด ประมาณเงินเดือนปีหนึ่งคงไม่ต่ำกว่า 1,000 ปอนด์ จึงจะได้คนที่ติดตามความมุ่งหมาย แต่การจะหาผู้ที่สมควรเป็นการหายาก²

แต่เดิมตำแหน่งการเป็นพระอภิบาลพระราชโอรสในต่างประเทศยังไม่มี เมื่อมีสเตอร์เวอร์นีแนะนำและไทยก็เห็นด้วย ตั้งแต่นั้นมาบทบาทในการเป็นพระอภิบาลพระราชโอรสในต่างประเทศจึงได้เกิดขึ้น

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ มีนายร้อยเอกอุ้มในกรมทหารปืนใหญ่อังกฤษเป็นพระอภิบาล³

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/2 มีสเตอร์แบล รายงานมายังหม่อมเจ้าจุฑาธุชที่ กรุงเทพฯ ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ. 126

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/26 พระยา ประสิทธิ์ศิลปการกรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 10 มกราคม ร.ศ. 119

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/6 พระยา วิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบทูลพระเจ้าอนงยาเชอ กรมหลวงเทเวศร์วศโรประการ ลงวันที่ 1 มกราคม ร.ศ. 115

บทบาทของพระอภิบาลนั้นนอกจากดูแลติดตามพระราชโอรสอย่างใกล้ชิดแล้วยังมีหน้าที่ในการให้ความสะดวกแก่พระราชโอรสอีกด้วย เช่น นายร้อยเอก เอ็ก ได้เป็นพระอภิบาลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ได้กราบเรียนพระยาศรีธรรมศาสน^{*} ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอมีพระยศเป็นนายร้อยในกองทัพไทยแล้วหรือยัง เพราะตามธรรมเนียมเยอรมันถ้าเจ้านายแล้วถึงจะทรงพระเยาว์ เมื่อจะเข้าทรงศึกษาอยู่ในโรงเรียน อย่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอนี้ก็มีพระยศเป็นนายร้อยตรีทุกพระองค์¹

การเป็นพระอภิบาลพระราชโอรสนั้นในเรื่องการศึกษาก็ต้องแนะนำให้ถูกต้องกับประเทศที่จะไปทรงศึกษาเพื่อความสะดวกในการประพฤติปฏิบัติกันอย่างเหมาะสม

2.3 บทบาทในการจัดการศึกษา ให้คำแนะนำเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาและการศึกษาต่อของพระราชโอรส บทบาทชาวต่างประเทศในด้านนี้เห็นได้จากมิลเตอร์เวอร์นี ซึ่งแนะนำบุคคลที่จะมาถวายการสอนพระราชโอรสในต่างประเทศ มิลเตอร์เวอร์นีเคยรับราชการอยู่ในเมืองไทย และได้ติดตามพระราชโอรสออกไปยังต่างประเทศด้วย ดังนั้นมิลเตอร์เวอร์นีจึงรู้เรื่องของพระราชโอรสเป็นอย่างดี และเมื่อคราวที่พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากนิษฐาธิราชวรดิษฐ์เสด็จกลับนครนั้น ขุนวิจิตรปรึกษากับมิลเตอร์เวอร์นีว่าจะให้มิลเตอร์เวอร์นีเฝ้าถวายพระอักษร มิลเตอร์เวอร์นีไม่เห็นด้วยโดยให้

^{*} เอกอัครราชทูตสยามประจำกรุงเบอร์ลิน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/2 พระยาศรีธรรมศาสน กรวบทูลพระเจ้าอนงยาเธอกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 6 มีนาคม

เหตุผลว่า "มิสเตอร์วิลเลียมไมโอเป็นผู้สอนอย่างจริงจังไว้วางใจไม่ได้"¹

มิสเตอร์เวอร์นีนันเป็นชาวต่างประเทศ ย่อมรู้จักชาวต่างประเทศด้วยกันดี และเมื่อข้าราชการไทยเสนอผู้ที่จะมาถวายการสอนพระราชโอรสไม่เหมาะสม เขาก็จะคัดค้านเพราะว่าเขาเป็นผู้รับหน้าที่ดูแลจัดการ เกี่ยวกับการศึกษาของพระราชโอรสในต่างประเทศ เมื่อเห็นว่าอะไรไม่เหมาะสม เขาก็จำเป็นต้องยับยั้งทันที

นอกจากนี้ยังได้แนะนำเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาของพระราชโอรสด้วย เช่น ในกรณีที่พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ จะเสด็จไปนคร เบนท์ออกซ์ฟอร์ด มิสเตอร์เวอร์นินให้ความเห็นเห็นว่าพระองค์เจ้ารพีฯ นั้น ยังไม่สมควรจะทรงเข้าศึกษาต่อในออกซ์ฟอร์ด เพราะมีพระชนมพรรษาค่ำกว่าอายุบรรดาศักดิ์นักเรียนในโรงเรียนนั้น ซึ่งจะเป็นการเสียผลประโยชน์มาก²

จะเห็นได้ว่ามิสเตอร์เวอร์นินไม่ต้องการให้พระราชโอรสต้องเสียประโยชน์ในการที่ไปเรียนที่ออกซ์ฟอร์ด เพราะการที่พระชนมพรรษาค่ำกว่าผู้อื่นอาจจะต้องเสียเวลาในการเรียนมากกว่าผู้อื่นทำให้เปลืองพระราชทรัพย์ด้วย

นอกจากนี้ชาวต่างประเทศยังมีหน้าที่ให้ความเห็นในการที่พระราชโอรสทรงเรียนวิชาต่าง ๆ และจัดการศึกษาต่อที่เหมาะสมให้กับพระราชโอรสด้วย มิสเตอร์เวอร์นินให้ความเห็นเกี่ยวกับการศึกษาของพระองค์เจ้าประวิตรวิธินันท์ว่าควรจะเรียนวิชาเพาะปลูก เพราะว่าถ้าได้ทรงเรียนวิชาเพาะปลูกแล้วจะเป็นประโยชน์มากที่สุดทีเดียว

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/5 ขุนวิจิตร
กรมหลวงพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ลงวันที่ 10 กรกฎาคม
ร.ศ. 109

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/5 มิสเตอร์
เพรเคอริค เวอนี กรมหลวงพระเจ้าอนงยาเธอกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ลงวันที่ 8
พฤษภาคม ร.ศ. 110

ถึงจะไม่ทรงศึกษาทั้งหมดแต่วิชาป่าไม้ ก็มีประโยชน์มากกว่าที่จะทรงเรียนภาษาฝรั่งเศส จากการที่มิสเตอร์เวอร์นีได้ตามเสด็จพระเจ้านองยาเชอสมเค็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ไปอินเดียได้พบเห็นการป่าไม้ ซึ่งจัดเรียบร้อยมาก เมื่อเทียบกับป่าไม้ในประเทศไทย แล้วเป็นที่น่าเสียสยว่าจะสูญไปทุกที่มีแต่ผู้ตัด ไม่มีผู้ทะนุบำรุงเลย ทั้งนี้ก็เพราะไม่มีผู้ใคร่หาเรื่องนี้ ถ้าพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบวิชา ทางนี้สักพระองค์หนึ่งแล้วต่อไปภายหน้าคงจะจัดได้ก็เหมือนกัน แต่พระราชโอรสไม่ทรง ไปรัก จะชักชวนพระทัยก็ไม่สมควร และได้ทราบพระประสงค์ที่จะทรงเรียนวิชาฝรั่งเศส เช่นเดิม โดยทรงมีพระประสงค์จะรับราชการในกระทรวงมรชาธร มิสเตอร์เวอร์นีได้ ทราบเช่นนั้นจึงช่วยส่งเสริมพระประสงค์ให้ได้ประโยชน์เต็มที่ และมิสเตอร์เวอร์นีได้ แนะนำว่าการที่จะเสด็จเข้าไปทรงเล่าเรียนที่ฝรั่งเศสนั้นต้องระมัดระวังให้มาก เพราะ ประเทศนี้มีสิ่งจะชักนำให้คนประพฤติน่าไม่สมควรต่าง ๆ¹

มทบพทชาวต่างประเทศในการให้คำแนะนำเรื่องการศึกษาต่อของพระราชโอรส นั้น เป็นมทบพทที่สำคัญมากเพราะว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเทศชาติบ้านเมือง ดังที่ มิสเตอร์เวอร์นีแนะนำเรื่องการศึกษาวิชาเพาะปลูกนั้นเป็นเหตุผลที่ดีและเหมาะสมกับ ประเทศชาติบ้านเมือง สำหรับเรื่องการแนะนำให้พระราชโอรสทรงเรียนวิชาการ เพาะปลูกนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นชอบกับคำแนะนำของมิสเตอร์เวอร์นี พระองค์ได้มี พระราชหัตถเลขาถึงกรมพระยาเทววงศ์วโรปการว่า

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/6 หลวงวิจิตร
วรสาสน กราบทูลพระเจ้านองยาเชอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ลงวันที่ 21 ตุลาคม

เรื่องชายประวิตรวัฒนคม ไปดูโรงเรียนอากริคัลเซอร์ มิสเตอร์เวอนิ
เห็นควรจะให้เรียนวิชาเพาะปลูก ... เรียนอากริคัลเซอร์ก็ที่อยู่นอก
เพราะคนไทย ๆ เรายังไม่มีใครเคยเรียน ถ้ารู้เป็นทางพอที่จะคิด
ทำนุบำรุงการเพาะปลูกในบ้านเมืองได้ ก็จะเป็นประโยชน์อยู่บ้างต้องแล้ว
แต่ใจตัว...¹

รัชกาลที่ 5 ทรงมีความเห็นคล้อยตามคำแนะนำที่ชาวต่างประเทศเสนอมาโดย
ทรงเห็นว่าคำแนะนำนั้นเหมาะสมกับประเทศไทยที่ยังขาดความรู้ในวิชาการเพาะปลูก
แต่อย่างไรก็ตามพระองค์ไม่ทรงบังคับพระทัยของพระราชโอรสในการที่จะเลือกศึกษา
วิชาต่าง ๆ

นอกจากชาวต่างประเทศจะแนะนำการศึกษาต่อแก่บรรดาพระราชโอรสแล้ว
สำหรับนักเรียนไทยอื่น ๆ ชาวต่างประเทศก็มีหน้าที่ในการแนะนำการศึกษาต่อและติดต่อ
สถานที่เรียนให้ด้วย เช่นมิสเตอร์เวอนิได้พานายฉ่าง* ไปกรมทหารเรือรบอังกฤษและ
หัวหน้าผู้จัดการทหารเรือรบได้ยอมรับนายฉ่างให้เล่าเรียนวิชาการทหารเรือ และยังได้
มีหนังสือไปยังลอร์ด โรสเบอรี** ให้ช่วยจัดการเรื่องการเรียนของนายฉ่างด้วย² จะ
เห็นได้ว่ามิสเตอร์เวอนิได้ช่วยเป็นธุระเรื่องนายฉ่างเข้าเรียนวิชาการทหารเรือจนสำเร็จ
ซึ่งก็มีใ้ใช้ว่าจะมีหน้าที่ดูแลแต่พระราชโอรสเท่านั้น สำหรับนักเรียนหลวงก็ต้องรับผิดชอบด้วย

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.49/6 พระราชหัตถเลขา
รัชกาลที่ 5 ถึงกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ. 111

* นักเรียนทุนเล่าเรียนหลวง
** ผู้ว่าการต่างประเทศอังกฤษ

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.49/7 กรมหลวง
เทววงศ์วโรปการ ถึงกรมหมื่นเสนาบดีอมรพันธุ์ ไม่ลงวันที่

นอกจากนี้มิสเตอร์เวอร์นี ยังได้แนะนำเกี่ยวกับเรื่องการใช้สรรพนามเรียก พระราชโอรสในการที่ประทับอยู่ในต่างประเทศให้เหมาะสม มิสเตอร์เวอร์นีให้เหตุผลว่า มีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอ เสด็จไปอยู่ในกรุงอังกฤษหลายพระองค์ จึงควรที่จะตกลงเสียว่าจะเรียกพระนามอย่างไร มิสเตอร์เวอร์นีได้แนะนำว่า ควรที่จะ เรียกว่า รอยัลไฮเนส (Royal Highness) แต่เฉพาะสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เท่านั้น กวายนี่ไม่เหมาะที่คนไทยจะใช้ยศสูงดังนี้หลายพระองค์นักเพราะยศรอยัลไฮเนสนั้น ในกรุงอังกฤษ ได้ยอมให้ใช้แก่น้อยคนที่เดียว ถ้าใช้มากเกินไปแล้วก็อาจที่จะทำให้เกิดความ ลำบากในการที่จะอยู่กับครอบครัวต่าง ๆ ในประเทศยุโรปจะรับรองได้เต็มที่ การที่ต้อง แนะนำอย่างชัดเจนในข้อนี้เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอจะเสด็จไป ยุโรปจะได้ประเพณีได้ถูกต้อง¹

การแนะนำในเรื่องนี้รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นชอบด้วยจะเห็นได้ว่าพระองค์ได้มี พระบรมราชโองการพระราชทานแก่พระราชโอรส 4 พระองค์ ในการเสด็จออกไปศึกษา ในต่างประเทศ เกี่ยวกับเรื่องการใช้ยศพระนามหน้าชื่อ จะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขา ของพระองค์ว่า

การซึ่งจะให้ออกไปเรียนครั้งนี้... อย่าให้ไว้อย่างว่าเป็นเจ้า ให้ถือเอา บันดาลศักดิ์ เสนอลูกผู้มีตระกูลในกรุงสยาม คืออย่าให้ใช้ฮิสรอยัลไฮเนส ปริ๊นส์ นานาชื่อให้ใช้แต่ชื่อเดิมของตัวเฉย ๆ คือกิติยากรวรลักษณ รพีพัฒนศักดิ์ ประวิตรวิบูลโนคม จิตรประวิตรเดช เมื่อผู้อื่นเขาจะเติมนำชื่อฤาจะเติมท้ายชื่อ ตามธรรมเนียมอังกฤษเป็นมิสเตอร์เอสไควร์ก็ตาม ที่เกิดอย่างค้ำคานเขาเลย...²

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/7 คำแปลเมมโมเร็นดัม มิสเตอร์ เฟรเดอริก เวอนี่ 13 สิงหาคม ร.ศ. 112

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 รล.3/33 พระบรมราชโองการ รัชกาลที่ 5 6 15 คำ ปรีะกา สืบตลกล ศักราช 1427

จากพระราชหัตถเลขานี้ก็แสดงให้เห็นว่าคำแนะนำของมิสเตอร์เวอร์นีได้ผล เพราะรัชกาลที่ 5 ทรงตั้งเตือนพระราชโอรสทั้ง 4 พระองค์ ก่อนจะเสด็จไปทรงศึกษาวิชาในต่างประเทศ ว่าไม่ให้ใช้คำแนะนำพระนามตามแบบไทยให้ใช้ชื่อธรรมดา

สำหรับนโยบายชาวต่างประเทศในการให้คำแนะนำเรื่องการศึกษาของพระราชโอรสในต่างประเทศนี้ รัชกาลที่ 5 ได้ทรงติดตามและสนพระทัยอยู่เสมอ พระองค์ทรงทราบถึงการทำงานของชาวต่างประเทศได้ดีพอสมควร จะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของพระองค์ที่ทรงมีถึงพระยาประสิทธิ์ศัลการ เกี่ยวกับเรื่องพันเอกอุ้มไค้ออกจากหน้าที่แล้ว มิสเตอร์เวอร์นียินดีจะเป็นผู้รับหน้าที่แทนเพราะเห็นว่าการเล่าเรียนของอังกฤษนั้นผู้อื่นจะเข้าใจยากกว่าคนอังกฤษด้วยกัน และเห็นว่ามิสเตอร์เวอร์นีก็ได้เป็นผู้แนะนำ และจัดการได้ประโยชน์มาากแล้ว เพราะมิสเตอร์เวอร์นีเป็นผู้เข้าใจการเล่าเรียนของเด็กอังกฤษได้ดี และเป็นผู้กว้างขวางในหมู่ครูอาจารย์ ก็จะได้ประโยชน์เป็นอันมาก จะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงมีถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ว่า "มิสเตอร์เวอร์นีนี้สันดานแก่เป็นคนที่เห็นผู้อื่นตาเมืองอื่นไม่ดีกว่าอังกฤษ นอกจากคนอังกฤษ... แต่ส่วนความดีของแกนั้นก็ประโยชน์แก่เราอยู่มาก ในการที่จะเข้าเจ้านายญาติผู้ใหญ่... จึงเห็นว่าการที่เอาแกไว้ใช้นั้นอยู่ข้างจะมีประโยชน์มากกว่าที่เสียประโยชน์" แต่ถึงอย่างไรก็ตามรัชกาลที่ 5 ยังเห็นว่ามิสเตอร์เวอร์นีก็น่าเชื่อถืออยู่บ้าง ถึงความเห็นของพระองค์ที่ว่า

ทางที่เลี่ยนนั้นก็มิอยู่บ้าง คือ มร.เวอร์นี มีสันดานแลดูแต่ข้างฝ่ายอังกฤษ
ฝ่ายเดียวไม่ไกรรฐความประสงค์ของเรา ไม่รู้ความซัดซัง...รู้แต่นิสัย

¹ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน 2504 หน้า 162 - 163

เด็กอังกฤษถึงอยู่ด้วยกันกับไทยมานานเท่าใดก็ไม่ใคร่รู้นิสัยไทย ไม่รู้
กำลังบ้านเมือง เพราะฉะนั้นในการที่จะให้ มร.เวอนิต้องเอาเขาเป็นตา
เป็นความคิดข้างทางอังกฤษ ฝ่ายเราเป็นตาเป็นความคิดข้างภายใน
ปฏิกษากันเข้าจึงจะเป็นผลดี...¹

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงเข้าใจจุดประสงค์ของชาวต่างประเทศที่ว่าต้อง
การทำความเจริญให้ไทย แต่ถึงอย่างไรชาวต่างประเทศก็ยังเป็นกนต่างชาติอยู่นั่นเอง
ไม่เข้าใจประเทศไทยก็พอว่ามีความต้องการอย่างไร เพราะเขาไม่สามารถเข้าใจ
เกี่ยวกับสภาพของสังคมไทยอย่างแท้จริง จะนำตัวอย่างจากประเทศอังกฤษมาใช้กับ
คนไทยทันที โดยไม่ได้คิดถึงกำลังบ้านเมืองของไทย ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงตระหนักดีว่า
การใช้ชาวต่างประเทศก็ย่อมมีผลดีและผลเสียควบคู่กันไป

2.4 บทบาทในการดูแลเอาใจใส่ และให้ความสะดวกในเรื่องต่าง ๆ

2.4.1 บทบาทในด้านการช่วยเหลือให้คุ้นเคยกับขนบธรรมเนียมของ
ของสถานศึกษาที่จะเรียน มีสเตอร์เวอรันิ์ได้ช่วยเหลือพระเจ้าลูกยาเธอทุกพระองค์ใน
ขณะทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษอย่างดีที่สุด ไม่ว่าจะเป็นการหาที่ศึกษาวิชาอย่างที่ดี
ที่สุด มีครูสหายอย่างดีที่สุด

รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าบทบาทชาวต่างประเทศที่ให้คำแนะนำแก่
พระราชโอรสในต่างประเทศนั้นเป็นสิ่งจำเป็นจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของพระองค์
ที่ทรงมีถึงกรมพระยาเทววงศ์วโรปการว่า

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.49/28 พระราชหัตถเลขา
รัชกาลที่ 5 ถึงพระยาประสิทธิศิลปากร ลงวันที่ 23 มิถุนายน ร.ศ. 119

ฉันได้พบกับมิสเตอร์มอร์ตันถึงเรื่องการเรียนในคอเลซ ใ้ฉันแจ้งการวิชิ
 อยู่กินและการคบหากันในพวกที่อยู่ในโรงเดียวกันก็เข้าใจได้ชัดในความคิด
 ของมิสเตอร์เวอนี่ ที่ประสงค์จะให้ก็โดยแท้...เรื่องที่จะให้อยู่กับแฟมิลี
 อังกฤษ แลให้เข้ามิดิกสกูล มิสเตอร์มอร์ตันเห็นเป็นข้อสำคัญมาก
 ยืนยันว่าถ้าไม่ได้ยูเซนนั่นก่อนจะเข้าไปในคอเลซไม่มีใครเป็นประโยชน์
 อันใด เพราะไม่คุ้นเคยในธรรมเนียมความประพฤติของคนอังกฤษจะคบหา
 กับพวกพ้องในคอเลซไม่ได้ คำที่ว่านี้ก็น่าเห็นจริงอยู่ตามคำชี้แจงของ
 มิสเตอร์เวอนี่ แลมิสเตอร์มอร์ตันก็ทำให้เห็นไปว่าถ้าได้ยูเซนนั่นจะเป็น
 ทางช่วยให้เวลาที่ไปอยู่ในคอเลซนั้นสควกสบายขึ้นได้จริง...

จากพระราชหัตถเลขาตั้งกล่าวนี ก็แสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 5 ทรงสนพระทัย
 กับคำแนะนำของชาวต่างประเทศมาก และพระองค์ไม่ใช่ว่าจะทรงเชื่อเพียงคำแนะนำ
 ของชาวต่างประเทศแต่เพียงคนเดียวคนใดได้ทรงสอบถามกับชาวต่างประเทศคนอื่น ๆ
 ถ้าได้ความเห็นซึ่งคล้ายคลึงกันแล้ว พระองค์จึงจะทรงปฏิบัติตาม

2.4.2 ในด้านการให้ความเอาใจใส่และให้ความคุ้มครองต่อพระราชโอรส
 และนักเรียนไทยในต่างประเทศ ในด้านการให้ความเอาใจใส่ เมื่อสมเด็จพระเจ้า
 ลูกยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรไ้เสด็จไปเรียนที่เคมบริช มิสเตอร์วิมส์ได้ตามเสด็จไปด้วย
 และได้ฝากฝังพระเจ้าลูกยาเธอกับอาจารย์ที่นั่นด้วย² จะเห็นได้ว่าชาวต่างประเทศก็ได้

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/5 พระราชหัตถเลขา
รัชกาลที่ 5 ถึงกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ลงวันที่ 30 มิถุนายน ร.ศ. 110

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/41 พระยา
ประสิทธิ์ศิลปากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 17 มิถุนายน ร.ศ.121

ให้ความเอาใจใส่ต่อพระราชโอรสอย่างใกล้ชิดมิได้ปล่อยปละละเลย

ส่วนในด้านการให้ความคุ้มครองนั้น จะเห็นได้จากกรณีที่พระองค์เจ้า กิตติากรวรลักษณได้เสด็จออกไปจากสถานทูตเพราะทรงเสียดพระทัยที่มีคำกล่าวบางอย่าง เป็นการเปรียบเทียบพระอาการกิริยาและพระสติปัญญาของพระองค์ว่าเป็นการไม่คู่สู้ พระองค์เจ้าจิระประวัติกะเกษไม่ได้ มีสเตอร์เวอร์นีได้เป็นพระแจ้จ้งตำรวจและส่งคน ติดตามหาพระองค์เจ้ากิตติากรวรลักษณ โดยทันที¹

บทบาทของชาวต่างประเทศก็ต้องรับผิดชอบดูแลพระราชโอรสอย่างใกล้ชิดและ เอาใจใส่อย่างดี เมื่อเกิดเหตุร้ายขึ้นก็ต้องจัดการแก้ไขขึ้นโดยด่วน และต้องแจ้ง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้รัฐบาลไทยทราบด้วย

2.4.3 ในด้านการให้ความสะดวกในการจัดหาที่พักให้แก่พระราชโอรส มีสเตอร์เวอร์นีได้ให้ความเห็นเรื่องการจัดหาที่ประทับให้พระราชโอรสโดยให้เสด็จไป ประทับอยู่กับครอบครัวอังกฤษที่มีตระกูลที่แห่งละ 2 พระองค์และจะได้ทรงเรียนภาษาอังกฤษ ด้วย การที่จัดแบ่งให้อยู่ด้วยกันแห่งละ 2 พระองค์นั้น เพื่อว่าจะไม่ทรงเจียมเหงาและจะ ได้ไม่ลืมภาษาไทย² นอกจากนั้นการจัดหาที่ประทับให้พระราชโอรสนั้นต้องไม่ให้ใกล้และ ใกล้จากลอนดอนมากนัก พอไปเฝ้าเยี่ยมเยียนได้ง่าย³ และก็คงจะต้องหาผู้ที่รับผิดชอบ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.49/7 มีสเตอร์เวอร์นี ทูตกรมหลวงเทเวศร์วาท์ ลงวันที่ 30 พฤษภาคม ร.ศ. 113

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.49/7 คำแปลเมมโมเรนด์ มีสเตอร์เฟรเดอริค เวอนี 3 สิงหาคม ร.ศ. 112

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.49/7 พระยา มหาโยธการวามังคมทูตรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 4 สิงหาคม ร.ศ. 112

คนหนึ่งที่จะเป็นผู้แนะนำตักเตือนพระราชโอรสที่จะทรงเชื่อถือได้ ในเรื่องการเล่าเรียน และเพื่อจะได้ไม่เสียเวลาในการเล่าเรียน¹

สำหรับบทบาทชาวต่างประเทศในค่านนี้ ก็เป็นสิ่งจำเป็นที่พยายามจะจัดหาที่ประทับให้เหมาะสมกับพระราชโอรสที่สะดวกสบายและต้องได้รับประโยชน์จากการประทับอยู่ในครอบครัวชาวอังกฤษนั้นด้วย คือได้เรียนรู้วิธีปฏิบัติพระองค์ให้ถูกต้องและคุ้นเคยกับการใช้ภาษาอังกฤษให้มากขึ้น

2.4.4 ในค่านการใช้จ่ายเงิน และดูแลสุขภาพอนามัยของพระราชโอรส รัชกาลที่ 5 ได้ทรงจ้างชาวต่างประเทศดูแลการใช้จ่ายเงินของพระราชโอรสในต่างประเทศไว้ด้วย จะเห็นว่าเมื่อพันเอกอูม ได้กราบบังคมลาออกจากราชการแล้วได้มอบธุระการใช้จ่ายทั้งปวงในที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารแก่มิสเตอร์โอลิเวีย ซึ่งเป็นพระอาจารย์เป็นผู้จัดการการใช้จ่ายเงินแทนตลอดมา² จะเห็นได้ว่าชาวต่างประเทศก็มีส่วนรับผิดชอบกับการใช้จ่ายเงินของพระราชโอรสในต่างประเทศด้วยเหมือนกัน นอกเหนือไปจากการดูแลในเรื่องอื่น ๆ แล้ว เรื่องการเงินก็เป็นส่วนหนึ่งที่ชาวต่างประเทศจะต้องดูแลรับผิดชอบ

ในค่านการดูแลสุขภาพอนามัยของพระราชโอรสในต่างประเทศ รัชกาลที่ 5 ได้ทรงว่าจ้างนายแพทย์สำหรับทำการรักษาพยาบาลพระราชโอรสโดยเฉพาะ³ ซึ่งนอกจากจะ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/7 พระยามหาโยธา กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 4 สิงหาคม ร.ศ. 112

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/25 พระยา ประสิทธิ์ศีลการ กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ลงวันที่ 26 มกราคม ร.ศ. 118

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/30 พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ถึงพระยาสุริยานุวัตร ลงวันที่ 12 สิงหาคม ร.ศ. 120

ทำการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยแล้ว ก็ยังแนะนำในการรักษาสุขภาพให้แข็งแรงที่จะ
ประทับอยู่ในต่างประเทศได้ บทบาทของชาวต่างประเทศในค่านี้นับถึงแม้จะเป็นเรื่อง
เล็กน้อยก็ตาม แต่ก็มีความสำคัญเพราะถ้าพระราชโอรสสุขภาพอ่อนแอไม่สามารถที่จะ
ประทับในต่างประเทศได้ ก็จะต้องเสด็จกลับประเทศไทย เพราะการไปอยู่ในที่ซึ่ง
ห่างไกลจากบ้านเมืองนั้น การที่จะปฏิบัติตนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและสภาพภูมิอากาศ
ก็เป็นสิ่งจำเป็นดังนั้นบทบาทในค่านี้นี้ของชาวต่างประเทศก็เป็นสิ่งที่สำคัญ

2.5 บทบาทในการนำพระราชโอรสเสด็จประพาสตามสถานที่ต่าง ๆ

2.5.1 เพื่อให้คุ้นเคยกับพระราชวงศ์และเชื่อมความสัมพันธ์กับประเทศ
ต่าง ๆ ในยุโรป ชาวต่างประเทศก็พยายามที่จะให้พระราชโอรสที่เสด็จไปทรงศึกษาวิชา
ในประเทศต่าง ๆ ได้เข้าเฝ้าพระราชวงศ์ในยุโรปเพื่อสนองพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5
ในการที่ส่งพระราชโอรสออกมาทรงศึกษาในยุโรป เพราะพระองค์ต้องการให้พระราชโอรส
ได้เชื่อมความสัมพันธ์กับพระราชวงศ์และประเทศต่าง ๆ ในยุโรปให้มากที่สุด เพื่อผล
ประโยชน์ของประเทศไทย มีสเตอร์เวอร์นีได้นำเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้า
กิตติยกรวรลักษณ์ และพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ไปเฝ้าสมเด็จพระบรมราชินีอังกฤษ และ
รัชทายาทแห่งเวลส์¹

นอกจากนี้บทบาทชาวต่างประเทศในการใช้การศึกษาของพระราชโอรสในการ
เสด็จประพาสเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์กับพระราชวงศ์อังกฤษ โดยที่มีสเตอร์เวอร์นี
มีสเตอร์คาแนก ลอฟตัส พระยาประสิทธิ์ศัลการ และพระยาวัลภาณุสิริรู้ได้ตามเสด็จ
พระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร * ร่วมรับประทานอาหารตามคำเชิญของ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/7 หลวงวิจิตร
วรสาสน กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ลงวันที่ 24 มิถุนายน ร.ศ. 111

* เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ

เซอร์ อัลเฟรด โจนส์ (Sir Alfred Jones) * และได้มีถวายพระพรชัยแก่พระเจ้า
แผ่นดินอังกฤษ จะเห็นว่าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารออกมาทรงศึกษา
วิชาต่าง ๆ ที่อังกฤษก็ไต่ทรงเจริญพระราชไมตรีในระหว่างประเทศเป็นที่สนิทสนมกันมาก¹

2.5.2 เพื่อเผยแพร่ชื่อเสียงให้ประเทศไทย มิสเตอร์เวอร์นีได้เชิญสมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราชไปเมืองแมนเชสเตอร์ มิสเตอร์เวอร์นีได้แนะนำเกี่ยวกับเรื่อง
เมืองไทยว่ารัชกาลที่ 5 ไต่ทรงจัดการบ้านเมืองเจริญรวดเร็ว และทรงเลิกทาส
เลิกอากรบ่อนเบี้ย ทรงทำนุบำรุงการรถไฟ ขุดคลอง ทำถนน ทำให้ประเทศเจริญ
ขึ้นมาก²

หลังจากนั้นทางฝ่ายคณะกรรมการเมืองแมนเชสเตอร์ได้กล่าวต้อนรับว่าการที่
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จมาเมืองแมนเชสเตอร์คราวนี้ทำให้พวกชาวเมืองมีความ
ยินดี และไต่ทราบเรื่องคนไทยและเมืองไทยดีขึ้น การที่ไม่รู้จักกันก็ทำให้เกิดความ
ลำบากและเข้าใจผิดไปต่าง ๆ ไต่ นอกจากนี้ไต่ทราบจากมิสเตอร์เวอร์นีว่าประเทศไทย
ไม่ควรจะนับว่าเป็นประเทศป่าเถื่อนอะไรเลย เพราะสามารถที่จะติดต่อกับนานาประเทศ
และความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษก็แน่นแฟ้น เพราะในปี ค.ศ. 1896 อังกฤษกับ
ฝรั่งเศสได้ทำสัญญากันว่าจะไม่รุกรานในภาคกลางของประเทศไทย (Central Siam)

* รัฐมนตรีกระทรวงพาณิชย์ของอังกฤษ

¹ กองกฎหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/31 พระยา
ประสิทธิ์ศิลปการกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 5 ธันวาคม ร.ศ. 120

² ข.

และจะไม่ยอมให้ประเทศอื่น ๆ เข้ามายุ่งควย นอกจากนี้ได้ทราบว่าการศึกษาของประเทศไทยในปัจจุบันได้เจริญขึ้นมาก เพราะว่าได้มีการส่งพระราชโอรสและคนไทยออกมาศึกษาในประเทศยุโรปมากขึ้น¹

จะเห็นได้ว่าบทบาทชาวต่างประเทศในด้านการแนะนำการศึกษาก็สามารถช่วยเผยแพร่ชื่อเสียงประเทศไทยให้เป็นที่รู้จักมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็มีเรื่องการเมืองระหว่างประเทศเข้ามาพัวพันอยู่ด้วยเสมอ ทำให้ไทยได้ทราบถึงฐานะของประเทศดีในการที่อังกฤษกับฝรั่งเศสตกลงกันด้วยนโยบายที่จะคุ้มครองป้องกันไทย จะเห็นว่าบทบาทชาวต่างประเทศด้านนี้สำคัญมาก เพราะการที่รัชกาลที่ 5 ทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาในประเทศอังกฤษมากก็คงเพราะบทบาทของผู้แนะนำการศึกษาชาวอังกฤษที่มีส่วนชักจูงด้วย

2.5.3 เพื่อการศึกษาและการพัฒนาประเทศชาติ บทบาทชาวต่างประเทศในยุโรป ในการนำพระราชโอรสเสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ เพื่อเป็นประโยชน์ในการเล่าเรียน และในการนำสิ่งที่ได้ทอดพระเนตรเห็นกลับมาใช้ให้เป็นประโยชน์กับประเทศชาติต่อไป

มิสเตอร์กุศบาท ได้นำเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าบุรินทรโชยางกร และพระองค์เจ้าสุริยงประยุพันธ์ ประพาสเบลเยียม และฮอลแลนด์โดยประสงค์จะให้พระราชโอรสทั้ง 3 พระองค์ที่ทรงศึกษาวิชาการอยู่ได้เสด็จประพาสตามประเทศต่าง ๆ เพื่อเป็นประโยชน์แก่การเล่าเรียน เพราะในการเสด็จครั้งนี้ได้ทอดพระเนตรถนนหนทางต่าง ๆ ในประเทศเบลเยียม นอกจากนี้ได้ไปชมโรงสินค้า สถานที่ทำของใช้เงิน โรงกระษاپน์ บริษัทไฟฟ้า โรงงานทำรถทำลูกปืน ทำสังกะสี กระຈก เสื้อผ้า ฯลฯ และยังเสด็จไปดูห่านที่กินไม้ให้น้ำท่วม

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/32 พระยา
วิไลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 25 ธันวาคม ร.ศ. 120

อีกด้วย ที่สำคัญคือเสด็จประพาสโรงสีไฟ ซึ่งมีประโยชน์แก่คนไทยที่จะทำให้เห็นได้ว่า แม้ประเทศฮอลแลนด์จะมีโรงสีข้าวใหญ่เช่นนั้นแล้วยังต้องสั่งซื้อข้าวไทยเป็นจำนวนมาก มีสเตอร์กซ์ซาทเห็นว่าการที่พระราชโอรสได้เสด็จประพาสตามที่ต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น จะเป็นประโยชน์แก่พระราชโอรสที่ได้ทอดพระเนตรแบบแผนธรรมเนียมของเมืองนั้น ๆ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองไทยต่อไป และเป็นการส่งเสริมบำรุงการเล่าเรียน ของพระราชโอรสเองด้วย¹

จากการที่ชาวต่างประเทศได้นำพระราชโอรสเสด็จประพาสตามสถานที่ต่าง ๆ นั้นก็นับได้ว่ามีประโยชน์ทั้งพระราชโอรส และแก่ประเทศชาติในการสร้างความเจริญต่อไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการมีสัมพันธไมตรีที่ดีกับประเทศในยุโรป และทำให้ประเทศในยุโรปได้รู้จักประเทศไทยมากยิ่งขึ้น

ชาวต่างประเทศซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงว่าจ้างเข้ามาจัดการศึกษาในราชสำนัก และในต่างประเทศนั้น นับว่ามีบทบาทสำคัญมากต่อพระราชโอรสของพระองค์ในต่างต่าง ๆ ซึ่งทำให้พระราชโอรสที่ทรงศึกษาในประเทศต่าง ๆ ได้รับแนวความคิดจากการที่ชาวต่างประเทศปลูกฝังไว้ให้ไม่มากนักน้อย ในการเสด็จไปศึกษาวิชาในยุโรปก็ต้องมีชาวต่างประเทศเป็นผู้ดูแลและแนะแนวทางการศึกษาในต่างต่าง ๆ ตลอดจนให้ความคุ้มครองช่วยเหลือ เมื่อพระราชโอรสมีพระราชประสงค์ นับว่าพระราชโอรสทรงมีความคุ้นเคยใกล้ชิดกับชาวต่างประเทศพอสมควรที่จะรู้ว่าชาวต่างประเทศที่สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงจ้างมาจัดการสิ่งต่าง ๆ นั้น มีความหวังคืออย่างจริงใจมากน้อยเพียงใดต่อพระองค์ และประเทศชาติซึ่งบางครั้งชาวต่างประเทศอาจจะมีใจบริสุทธิ์ในการแนะนำสร้างความเจริญและสิ่งที่ดีงามให้กับไทยเรา แต่บางครั้งไทยไม่สามารถปฏิบัติตามได้ด้วยมือปสรค

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/30 รายงาน
มีสเตอร์กซ์ซาทนำเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ 3 พระองค์ประพาสเบลเยียม และ
ฮอลแลนด์ 1 พฤษภาคม ร.ศ. 120

หลายอย่างซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงเข้าใจชาวต่างประเทศดีพอ และทรงดำเนินนโยบายได้อย่างรอบคอบ จะเห็นว่าบทบาทของชาวต่างประเทศนั้นบางครั้งนำประเทศไทยพัวพันกับการเมือง และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศด้วย ซึ่งก็เป็นนโยบายที่จะต้องใช้พิจารณาในการตัดสินใจด้วย นอกจากนี้ชาวต่างประเทศก็มีส่วนในการเผยแพร่ชื่อเสียงประเทศไทยให้เป็นที่รู้จักดียิ่งขึ้นในยุโรป นับได้ว่าชาวต่างประเทศมีส่วนในการช่วยให้ประเทศไทยได้ดำเนินไปสู่เป้าหมายในการที่จะสร้างความเจริญให้กับประเทศชาติด้วยเหมือนกัน

ผลสะท้อนจากการที่ชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาในราชสำนัก

จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงว่าจ้างชาวต่างประเทศ มาจัดการการศึกษาในราชสำนัก ทั้งที่ใดกล่าวมาแล้วนี้เอง ทำให้ชาวต่างประเทศเข้ามา มีบทบาทในการแนะนำการจัดการศึกษาในด้านต่าง ๆ เป็นอันมาก ในการที่ชาวต่างประเทศ เข้ามามีบทบาทจัดการศึกษา ก็ทำให้เกิดผลดีหลายอย่างต่อประเทศไทยในการที่จะพัฒนา ประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก และบางครั้งชาวต่างประเทศที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทย อาจนำสิ่งที่พบเห็นไปเผยแพร่ในทางที่ดี ช่วยทำให้ประเทศไทยเป็นที่รู้จักของต่างประเทศ มากขึ้น แต่บางครั้งก็อาจพูดว่ากล่าวประเทศไทยไปในทางที่เสียหายได้ เพราะชาวต่างประเทศที่เข้ามามีหลายชาติหลายภาษาต่างความรู้สึกนึกคิดกัน ดังนั้นผลจากการที่ชาวต่างประเทศ เข้ามามีบทบาทจัดการศึกษาในราชสำนักก็ย่อมมีทั้งผลดีและผลเสียติดตามมา

1. ผลดีจากการที่ชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาในราชสำนัก

— การพัฒนาประเทศทุกด้านนี้ ผลจากการที่พระราชโอรสได้ศึกษาวิชาต่าง ๆ ใน ราชสำนักจากครูต่างประเทศ ซึ่งการศึกษาในราชสำนักเป็นการเตรียมพระราชโอรสให้ พร้อมที่จะออกไปศึกษาวิทยาการต่าง ๆ ในประเทศยุโรป นอกจากพระราชโอรสแล้วก็ ยังได้ส่งเสริมให้คนสามัญไปศึกษาต่อต่างประเทศด้วย เพราะลำพังพระราชโอรสก็คงไม่ เพียงพอจึงได้ขยายการส่งนักเรียนไทยไปยังประเทศต่าง ๆ ในยุโรปด้วย และเมื่อ พระราชโอรส และนักเรียนไทยได้นำความรู้กลับมาและเป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุง ประเทศในด้านต่าง ๆ เช่น ในด้านการเมือง การปกครอง สังคม และการพัฒนา ประเทศให้ทันสมัยในด้านการศึกษา การสาธารณสุขโลก การคมนาคม โดยที่บรรดา พระราชโอรสที่จบการศึกษาจากต่างประเทศต่างก็เข้ารับตำแหน่งสำคัญ ๆ ในการช่วย

บริหารประเทศ* นอกจากนั้นยังเป็นการช่วยลดค่าแห่งของชาวต่างประเทศให้น้อยลง
ไปเช่นเมื่อตอนที่หม่อมแม่มาร์แลนค์ลาออกจากอธิบดีกรมศึกษาธิการ และเป็นบุคคลสำคัญ
ในการแปลแต่งตำราเรียน ทางรัฐบาลก็เห็นสมควรให้พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ซึ่งได้
ไปศึกษาในประเทศอังกฤษได้รับตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการแทน¹

จะเห็นได้ว่าบรรดาขุนนางข้าราชการ ตลอดจนพระราชโอรสและเชื้อพระวงศ์
ที่ได้รับการศึกษามาเป็นอย่างดีนั้น จะกลายเป็นกำลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลงประเทศ
ในด้านต่าง ๆ จนกระทั่งเป็นผลสำเร็จ

1.1 เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางการเมือง การที่ชาวต่างประเทศเข้ามามี
บทบาทจัดการศึกษาในราชสำนัก และในต่างประเทศนั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางค่าน
การเมืองของไทยขึ้น ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากการได้รับความรู้ ความคิดจากชาวต่าง
ประเทศ ในการสอนพระราชโอรสโดยตรงและในทางอ้อม จากการที่พระราชโอรส

* พระองค์เจ้าจิรประวิตรเดช กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เป็นผู้บัญชาการ
กรมยุทธนาธิการ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เป็น
เสนาธิการทหารบก สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็น
ผู้บัญชาการกรมทหารเรือ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เป็น
เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม พระองค์เจ้าประวิตรวิบูลย์ กรมหลวงปราจิณกิติบดี
เป็นราชเลขาธิการฝ่ายต่างประเทศ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร กรมหมื่นกำแพงเพชร
อัครโยธิน เป็นผู้บัญชาการกองพล และจเรการช่างทหารบก พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์
กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม เป็นผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตรธิการ พระองค์เจ้า
สุริยงประยุรพันธ์ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส เป็นอธิบดีโรงกษาปณ์

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.1/31 เจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์ กรามทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 31 มีนาคม ร.ศ. 133

ไปศึกษาในต่างประเทศได้พบเห็นการปกครอง การเมืองจากประเทศต่าง ๆ สิ่งที่แสดงให้เห็นว่าการเมืองไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ 5 จากการรับอิทธิพลของต่างประเทศก็คือ การที่มีเจ้านาย และข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นเพื่อเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดินในปี พ.ศ. 2427 (ร.ศ. 103) * ซึ่งเป็นข้อยืนยันได้ว่า ความคิดริเริ่มที่จะมีการปกครองประเทศตามระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นของใหม่และเป็นระบอบการปกครองที่ประเทศทางตะวันตกใช้กันอยู่ได้เกิดขึ้นแล้วที่สำคัญก็คือ ความคิดริเริ่มที่จะปกครองประเทศตามระบอบประชาธิปไตย นี้เกิดจากบรรดาเจ้านายและขุนนางก่อน ซึ่งบุคคลเหล่านี้ได้รับการศึกษาอย่างดี จากราชสำนักและต่างประเทศ

การที่เจ้านายกราบบังคมทูลให้เปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้ทำให้คนรุ่นหลังได้ทราบถึงสติปัญญา ความคิด ความเฉลียวฉลาด เจียมแหลมของเจ้านาย และขุนนางผู้ใหญ่ของไทยว่าได้ใส่ใจศึกษาสภาพเหตุการณ์บ้านเมือง และมีความรู้ความคิดทันเหตุการณ์อยู่เสมอ ความคิดริเริ่มที่ได้มีการกราบบังคมทูลความเห็นเพื่อการเปลี่ยนแปลงระบอบราชการแผ่นดิน นี้เนื่องมาจากได้รับความคิดและอิทธิพลของชาวต่างประเทศอยู่มาก และความคิดนี้ก็เป็นที่ไปเพื่อประสงค์จะปรับปรุงให้บ้านเมืองเข้าสู่อารยธรรมทัดเทียมกับยุโรป

ถ้าจะพิจารณาจากการที่เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลให้เปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดินในปี พ.ศ. 2427 นั้น บุคคลสำคัญที่เป็นผู้นำและร่วมในการเสนอคำ

-
- * 1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์
 2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา
 3. สมเด็จเจ้าพระยาบรมวงศ์เธอกรมพระสวัสดิ์วัฒนวิเศษ
 4. พระองค์เจ้าปฤษฎางค์
 5. นายนกแก้ว คชเสนี
 6. หลวงเกษนายเวร (สุน์ สาคตราภัย)
 7. มุขัย เพ็ญกุล
 8. ขุนปฏิภาณพิจิตร (หรุ่น)

กราบบังคมทูลครั้งนี้เป็นเจ้านายและข้าราชการซึ่งได้รับการศึกษาอย่างดีจากราชสำนักโดยครูต่างประเทศที่ไควจาจเข้ามาทำการสอนในพระบรมมหาราชวังตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฎ์* พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์** และพระองค์เจ้าปฤษฎางค์*** และได้เสด็จไปศึกษาต่อในต่างประเทศ ก็ย่อมจะได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดทางตะวันตกมามาก และพยายามที่จะนำรูปแบบของการปกครองตามแบบตะวันตกมาใช้ในประเทศไทย

*กรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฎ์ พระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณโอรสรัชกาลที่ 4 กับเจ้าจอมมารดาเปี่ยม เมื่อศึกษาเล่าเรียนในพระบรมมหาราชวังแล้วได้เสด็จไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษ

**พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ พระนามเดิมคือพระองค์เจ้ากฤษฎาภินิหาร โอรสรัชกาลที่ 4 กับเจ้าจอมมารดากลิ่น (ชื่อนกกลั่น) เจ้าจอมมารดากลิ่นนี้เป็นลูกศิษย์คนโปรดของหม่อมแอนนา ลีโอโนเวนส์ และเป็นผู้สนใจในภาษาอังกฤษเป็นอย่างมาก จนถึงกับแปลหนังสือต่างประเทศเกี่ยวกับการเลิกทาสเป็นครั้งแรก พระองค์เจ้ากฤษฎาภินิหารก็คงจะได้รับอิทธิพลในทางความคิดไปจากเจ้าจอมมารดากลิ่นมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และเมื่อรัชกาลที่ 5 กลับจากอินเดียได้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษและจ้างนายแพทย์เตอร์สันมาสอนแต่ว่าครูพูดไทยไม่ได้ พระองค์เจ้ากฤษฎาภินิหารเคยเป็นลูกศิษย์ของหม่อมแอนนามาก่อน จึงได้ทำหน้าที่ล่ามแปลคำง่าย ๆ ให้แก่นายแพทย์เตอร์สันเพื่อสอนพระราชโอรสในเวลานั้น

***พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ (หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ ชุมสาย) เป็นโอรสของกรมขุนสิทวิกรม (พระองค์เจ้าชุมสาย) เมื่อชันษาได้ 20 รัชกาลที่ 5 ทรงส่งไปเรียนที่โรงเรียนแรฟเฟิลที่สิงคโปร์ ต่อมาโปรดให้ไปศึกษาต่ออีกในประเทศอังกฤษ

การที่เจ้านายและข้าราชการ เสนอคำกราบบังคมทูลนี้ก็เป็นการเล็งต่ออันตราย เพราะเนื้อหาของคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดินต้องการเปลี่ยนระบบการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญ เป็นหลักสำคัญ และพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ แต่การกระทำครั้งนี้เป็นผลคือการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของไทย เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วยเพราะพระองค์ทรงได้รับการศึกษาอย่างดีจากราชสำนักและได้รับอิทธิพลจากชาวต่างประเทศที่เข้ามาทำการสอนพระองค์อยู่ไม่น้อยเช่นกัน

การที่ยกตัวอย่างเจ้านายทั้ง 3 พระองค์ก็พอจะเป็นทางให้เห็นได้ว่าล้วนเป็นบุคคลชั้นนำที่ได้รับการศึกษาสูงจากราชสำนัก และส่วนใหญ่ได้เรียนกับครูต่างประเทศก็ย่อมจะได้รับอิทธิพลในการปลูกฝังความคิดใหม่ ๆ ในด้านการเมืองอยู่บ้างเช่นเดียวกัน ซึ่งก็เป็นแนวโน้มที่ดีในการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองต่อมา

นอกจากคำกราบบังคมทูลของเจ้านายและข้าราชการให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ. 2427 นี้แล้วการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งสภาที่ปรึกษา ราชการแผ่นดิน (Council of State) และสภาที่ปรึกษาในพระองค์ (Privy Council) ในปี พ.ศ. 2417 ขึ้นโดยที่สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินล้วนแต่เป็นคนรุ่นใหม่ ซึ่งอยู่ใน

กลุ่มสยามหนุ่ม* และก็เป็นพวกที่ได้รับการศึกษาอย่างดีจากราชสำนักและต่างประเทศ

การตั้งสภาที่ปรึกษาฯ การแผ่นดินไหวทำให้เกิดการขัดแย้งอย่างรุนแรงกับกลุ่มของขุนนางที่หัวเก่า การจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์และควบคุมการจัดเก็บภาษีอากรให้รัดกุมเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการขัดแย้งกันขึ้น

ประการแรก ขัดแย้งกับกลุ่มอนุรักษนิยมเพราะว่าสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินได้ชำระความขุนนางผู้ใหญ่ คือพระยาอาทรรพวิรักษ** ซึ่งเป็นเสนาบดีกรมนา เพราะไม่ยอมส่งอากรนาให้หอรัษฎากรพิพัฒน์ จึงถูกถอดออกจากตำแหน่ง ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการสอบสวน คือพระยาภักดีปกิโกศล (โหมค อมาตยกุล)*** ซึ่งจากกรณีนี้ทำให้

*อาจารย์ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้แบ่งกลุ่มผู้นำประเทศไทยสมัยต้นรัชกาลที่ 5 ออกเป็น 3 กลุ่ม

1. กลุ่มสยามหนุ่ม (Young Siam) มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้นำ ประกอบด้วยพระเจ้าน้องยาเธอและคนหนุ่ม ๆ หลายคน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกเนื่องจากได้ศึกษาเล่าเรียนมาจากต่างประเทศ เป็นกลุ่มที่ต้องการให้มีการปฏิรูปสังคมให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ
2. กลุ่มอนุรักษนิยม (Conservative Siam) มีสมเด็จพระยามบรมมหาราชวัง (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้นำกลุ่มนี้ ประกอบด้วยขุนนางผู้ใหญ่ที่ไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงรุนแรงหรือรวดเร็ว ต้องการรักษาสถานภาพเดิมของประเทศไว้ให้มากที่สุดจะเปลี่ยนแปลงเฉพาะที่จำเป็นจริง ๆ เท่านั้น
3. กลุ่มสยามเก่า (Old Siam) เรียกได้ว่าเป็นพวกหัวโบราณ มีกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ เป็นผู้นำ ประกอบด้วยขุนนางระดับต่าง ๆ ที่เกรงกลัวการเปลี่ยนแปลงว่าจะมีผลกระทบถึงฐานะและตำแหน่งของตน กลุ่มนี้มีลักษณะต่อต้านอารยธรรมของตะวันตกมากกว่าพวกอนุรักษนิยม

** เป็นหลานชายของสมเด็จพระยามบรมมหาราชวัง (ช่วง บุนนาค)

*** นายโหมค อมาตยกุล ซึ่งอยู่ในกลุ่มสยามหนุ่มเป็นตัวอย่างของผู้ที่ได้รับการศึกษาอย่างดีจากพวกมิชชันนารีอเมริกัน ที่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3

ตระกูลขุนนาง 2 ตระกูล คือตระกูลขุนนาง กับตระกูลอมาตย์กลุกลายเป็นศัตรูต่อกัน¹

ประการที่สอง ชัดเจนกับกลุ่มสยามเก่า จากกรณีบาทหลวงระหว่างวังหลวงและวังหน้า ในปี พ.ศ. 2417 จะเห็นได้ว่าจากข้อเสนอเรียกร้องของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ในขณะที่ประทับอยู่ที่กรุงลพบุรี ทรงกล่าวทักท้วงและขอข้อประกันเกี่ยวกับภาษีของส่วนวังหน้า การที่กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงเรียกร้องครั้งนั้นเพราะทรงหวาดกลัวว่าการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์จะเป็นการนำไปสู่การรวมอำนาจการเก็บภาษีอากร ซึ่งความหวาดระแวงนี้ก็จริง²

การจัดตั้งสภาที่ปรึกษาทั้ง 2 ขึ้น ทำให้เกิดการแตกแยกทางการเมืองขึ้นมาเพราะกลุ่มสยามหนุ่มของปะทะกับผลประโยชน์ของคนรุ่นเก่า ซึ่งถ้าจะนับว่าการแตกแยกนี้เป็นผลดีก็คงได้เพราะว่าทำให้กลุ่มของพวกขุนเก่าหมดอำนาจลงไป ทำให้ง่ายและสะดวกในการที่จะปฏิรูปทางการเมืองและบ้านอื่น ๆ ให้ทันสมัย โดยที่ไม่มีผู้ใดมาคัดค้านได้อีก และจากการที่รัชกาลที่ 5 ทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางขึ้นด้วยการเปิดโรงเรียนและส่งนักเรียนที่มีความสามารถออกไปเรียนในยุโรป ทำให้จำนวนผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดวัฒนธรรมและแนวความคิดเห็นจากตะวันตกมีมากขึ้น ซึ่งจะมีผลต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 ที่นักศึกษาไทยในยุโรปได้ทยอยกันกลับเข้ารับราชการ ความรู้สึกเปรียบเทียบของผู้ที่เคยออกไปศึกษาต่อในต่างประเทศทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองซึ่งนำไปสู่การปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 ขึ้น³

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย พ.ศ. 2411 - 2475
หน้า 9

² เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทย ตอนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ สังคมและการเมือง หน้า 197

³ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัชติยา กรรณสูตร เอกสารการเมือง การปกครองของไทย หน้า 6

1.2 เกิดการปฏิรูปการปกครอง รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์จะปรับปรุงการปกครองให้ทันสมัยด้วยทรงเห็นว่าระบบการปกครองที่เป็นอยู่ในขณะนั้นมีข้อบกพร่องอยู่มาก การปฏิรูปการปกครองจะเป็นการจัดระเบียบของระบบงานต่าง ๆ ให้เหมาะสมเพื่อจะหลีกเลี่ยงคลอลงกับการที่จะพัฒนาประเทศในด้านอื่น ๆ ต่อไป ผู้ที่เป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูปการปกครองก็เป็นบุคคลซึ่งรัชกาลที่ 5 ได้ปูพื้นฐานให้การศึกษาไว้ การที่รัชกาลที่ 5 ทรงตั้งโรงเรียนขึ้นในราชสำนักเช่น โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โรงเรียนข้าราชการพลเรือน ฯลฯ โรงเรียนเหล่านี้มีผลทำให้มีการนำเอาความรู้ วิทยาการใหม่ ๆ จากตะวันตกมาสอนให้กับคนไทย เพื่อสร้างผู้นำประชาชน (Elite Training) ¹ ในการพัฒนาประเทศต่อไป และบุคคลที่ได้รับการศึกษาเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นบุคคลชั้นสูงที่เล่าเรียนกันในราชสำนักและจากต่างประเทศ การได้เรียนรู้วิทยาการใหม่จากตะวันตกก็ทำให้มองเห็นทางที่จะปรับปรุงการปกครองของประเทศให้ทันสมัยขึ้น

ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกลุ่มบุคคลที่มีความรู้และความคิดใหม่ ๆ ก็ได้ปฏิรูปการปกครองขึ้นในปี พ.ศ. 2435 การปฏิรูปการปกครองนี้ก็เป็นสิ่งที่รวบรวมอำนาจการปกครองไว้ที่ส่วนกลาง (Centralization of Power) ซึ่งการปฏิรูปการปกครองเช่นนี้ทำให้ลดความซ้ำซ้อนและการจัดแบ่งงานระหว่างกระทรวงต่าง ๆ ให้ชัดเจนมากขึ้นกว่าที่เคยเป็นมา ทำให้รัชกาลที่ 5 ได้ทรงอาศัยเหตุนี้เปลี่ยนตัวเสนาบดีชุดเก่าที่ทรงเห็นว่าเป็นผู้ล้าสมัยและไม่สามารถปฏิบัติงานได้ตามพระราชประสงค์ และยังเป็นการนำผู้ที่จบการศึกษาจากราชสำนัก และต่างประเทศที่มีความคิดเห็นก้าวหน้าทันสมัยเข้ามาปกครองประเทศ เช่น พระเจ้าน้องยาเธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ

¹ บัวย อึ้งภากรณ์ และคนอื่น ๆ "การศึกษากับความเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม" ใน บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา หน้า 60

และพระเจ้านองยาเชอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ* ฯลฯ

การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 มีลักษณะเป็นการกระทำที่ค่อยเป็นค่อยไป¹ การดำเนินการขั้นแรก ได้แก่พิจารณากระบวนการปกครองเก่าว่ามีข้อบกพร่องอย่างไร พิจารณาน้ำที่ในการบริหารงานของหัวหน้าฝ่ายทั้งหลายคือ สมุหพระกลาโหม สมุหนายก และกรมทั้ง 4 คือ เวียง วัง คลัง นา ซึ่งยังสับสนปะปนกันอยู่ สมุหพระกลาโหมและสมุหนายกนั้นหาได้มีหน้าที่เฉพาะทางด้านการทหารและพลเรือนตามชื่อตำแหน่งไม่ แต่ได้ทำหน้าที่ในด้านการปกครองหัวเมือง การศาล การทหาร การคลัง การต่างประเทศ รวมอยู่ในบุคคลคนเดียว พระคลังซึ่งควรจะมีหน้าที่เฉพาะการค้าขาย และจัดเก็บภาษีรายได้ก็ต้องทำหน้าที่การต่างประเทศและค่านอื่น ๆ อีก เช่น ควบคุมหัวเมืองชายทะเลด้วย

ส่วนการปกครองบังคับบัญชาประเทศราชและหัวเมืองก่อนการปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. 2435 นั้น การปกครองยังหละหลวมอยู่มาก หัวเมืองต่าง ๆ มักจะมีชาวเมืองในท้องถิ่นเป็นเจ้าเมือง² และผลก็คือรัฐบาลไม่อาจเก็บเงินภาษีอากรได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย เนื่องจากระบบการเมืองได้เปิดโอกาสให้เจ้าเมืองต่าง ๆ เก็บรายได้ไว้เป็นของตนเอง มากกว่าที่จะส่งมายังกรุงเทพฯ ตามจำนวนที่เก็บได้จริง เมื่อเกิดการปฏิรูปการปกครองขึ้นโดยการรวมอำนาจมาไว้ที่ส่วนกลาง ก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านรัฐบาลกลางทั้งทางตรงและทางอ้อม ที่รุนแรงที่สุดก็คือ การกบฏและแข็งเมืองต่อรัฐบาล³ ซึ่งเกิดขึ้นมากมายเช่น

* พระเจ้าน้องยาเชอทั้ง 2 พระองค์นี้เป็นผู้ที่มีความคิดก้าวหน้าและได้รับการศึกษาจากครูต่างประเทศที่เข้ามาสอนในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งทั้ง 2 พระองค์นี้ก็เป็นกำลังในการปกครองประเทศ

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย พ.ศ. 2411 - 2475
หน้า 35 - 36

² ดู.

³ มัทนา เกษมกล การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องการเมืองและการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453 - 2468 หน้า 12

กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ในปี พ.ศ. 2444 (ร.ศ. 121) ก็เป็นตัวอย่างของการคัดค้านอย่างรุนแรงต่อการปฏิรูปการปกครองประเทศของรัชกาลที่ 5 เพราะเจ้าเมืองแพร่ไม่พอใจที่ถูกคัดอำนาจในการปกครอง และจัดเก็บภาษีทำให้เจ้าเมืองและข้าราชการต้องสูญเสียผลประโยชน์ไปมาก จากการปฏิรูปการปกครองในครั้งนี้เป็นผลดี ซึ่งได้กำจัดพวกขุนนางหัวเก่าที่ไร้ความสามารถในการปกครองบ้านเมือง รวมทั้งเป็นการกำจัดระบบการกินเมืองของเจ้าเมืองต่าง ๆ ทำให้ระบบการจัดเก็บภาษีอากรและการบริหารราชการทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเป็นระเบียบขึ้น

การปฏิรูปการปกครองประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกนั้น เป็นผลสะท้อนที่ได้มาจากกำลังคนซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้เข้ารับการศึกษาในราชสำนัก และส่งไปศึกษาต่อในต่างประเทศ อาจจัดได้ว่าบทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการสอนคนเหล่านี้ เป็นหนทางในการปรับปรุงการปกครองครั้งนี้ด้วย

1.3 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม การที่ชาวต่างประเทศเข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาในราชสำนักนั้นทำให้สภาพของสังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมที่มีไพร่และทาสมาเป็นสังคมที่ประชาชนเป็นอิสระไม่ต้องเป็นไพร่และทาสอีกต่อไป การซึ่งรัชกาลที่ 4 ทรงว่าจ้างนางแอนนา ลีโอโนเวนส์ เข้ามาทำการสอนพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบรมมหาราชวังนั้น นางแอนนาได้มีส่วน ในเรื่องการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างมาก โดยที่นางแอนนาพยายามขอร้องให้รัชกาลที่ 4 ทรงปล่อยทาสให้เป็นอิสระ 2 คน ซึ่งรัชกาลที่ 4 ได้ทรงชี้แจงแก่นางถึงเรื่องทาสของไทยว่า "ท่านคงจะจำได้ครั้งหนึ่งเมื่อ 3 เดือน ที่ผ่านมาที่ท่านพูดให้เราฟังว่าทาสนั้นเป็นจุดค้างพรวัยของชาวสยาม และฉันก็ขอชี้แจงว่า ทาสนั้นมีจริงอยู่ในประเทศของเรา และไม่ใช่สิ่งที่เลวเหมือนทาสแรงงานหลายชนิดในแผ่นดินที่ไม่ผลิตออกอกผล"¹

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.10/1
พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 4 ถึงแอนนา ลีโอโนเวนส์ ลงวันที่ 12 พฤษภาคม ค.ศ. 1864

จากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 4 ที่ทรงมีถึงแอนนา ทำให้เห็นได้ชัดว่า รัชกาลที่ 4 ทรงต้องการอธิบายเรื่องความแตกต่างระหว่างทาสของไทยและของตะวันตก โดยการเปรียบเทียบว่าทาสของไทยไถ่มีที่อยู่อาศัย มีการกินอยู่ดี ซึ่งต่างกับทาสของยุโรป ซึ่งอยู่ในสภาพของการใช้แรงงาน และมีวิธีทาสกรรมคอยควบคุมอยู่ และมีชีวิตความเป็นอยู่ที่อดอยากมากกว่าทาสของไทย

นางแอนนาพยายามที่จะปลุกฝังความรู้เรื่องทาสของตะวันตก และการเลิกทาสในอเมริกาให้กับบรรดาพระราชโอรสพระราชธิดา และเจ้าจอมทั้งหลายที่ได้เรียนภาษาอังกฤษกับนาง แต่รัชกาลที่ 5 ก็อาจได้รับแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องทาสและการเลิกทาสจากนางแอนนาบ้าง เพราะจากหนังสือที่แอนนาเขียนหลังจากที่ได้ออกจากประเทศไทยได้กล่าวถึงรัชกาลที่ 5 ในขณะทรงพระเยาว์ ซึ่งมีความคิดเกี่ยวกับเรื่องทาสว่า "เขาคว่าครวญบอย ๆ กับฉันถึงความทารุณโหดร้ายกับสิ่งซึ่งทาสได้ถูกปฏิบัติ"¹ แสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 5 ทรงมีความรู้สึกในเรื่องทาสนี้มากจนทำให้ทรงขึ้นครองราชย์ และพระองค์ก็มีความปรารถนาอย่างยิ่งในการที่จะทรงเลิกทาสให้หมดจากแผ่นดิน จากแนวความคิดอันเป็นพื้นฐานที่สำคัญของรัชกาลที่ 5 ซึ่งพระองค์ไม่พอพระทัยในสภาพสังคมเก่าของไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของความกดขี่และความไม่ยุติธรรมทางสังคม พระราชดำรินี้เห็นได้ชัดในพระราชปรารภในประกาศเปลี่ยนธรรมเนียมหมอบคลานกราบไหว้เมื่อ พ.ศ. 2416 ว่า "ประเทศใดที่ได้ยกธรรมเนียมที่เป็นการกดขี่ซึ่งกันและกัน ประเทศนั้นเมื่อนั้นก็เห็นว่ามีแต่ความเจริญมาทุก ๆ เมือง โดยมากก็ในประเทศสยามนี้ ธรรมเนียมบ้านเมืองที่เป็นการ

* คุราชลະເຢືຸດໃນປາກຜຸນວກ ສ.

¹ Anna H. Leonowens The English Governess at the Siamese Court
p. 238

กคชี่แกกันอันไม่ต้องควายยุติธรรมนั้นก็ยังมียุอีกหลายอย่างหลายประการจะต้องคิดลดหย่อน
ผ่อนปรนใลึบบ้าง"¹

จากพระราชดำรินี้จะเห็นได้ชัดว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พยายามที่จะผ่อนปรนธรรมเนียมที่เป็นการกคชี่กันให้ลดน้อยลง จากการยกเลิกขนบ
ธรรมเนียมหมอบคลานนี้เป็นทางนำไปสู่การให้อิสระภาพแก่ประชาชนเพราะเมื่อรัชกาลที่ 5
ทรงเร่งปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยทุกด้าน การจะทำให้สำเร็จได้ก็ต้องให้ประชาชนทั่วไป
ได้มามีส่วนร่วมทางการเมือง การปกครองด้วย แต่เนื่องจากคนส่วนใหญ่ยังมีพันธะทาง
เศรษฐกิจและสังคมอยู่กับระบบไพร่และทาส ดังนั้นพระองค์จึงจำเป็นต้องเลิกระบบไพร่
และทาส ดังนั้นพระองค์จึงจำเป็นต้องเลิกระบบไพร่และทาสนี้เสียให้หมด ซึ่งทำให้
พระราชดำริที่จะเลิกไพร่และทาสอยู่แล้วเป็นจริงขึ้นมาด้วย การยกเลิกระบบไพร่และทาส
เป็นการปลดปล่อยให้คนไทยไคมีอิสระในแรงงานของตนพ้นจากพันธะของการ "เข้าเวร"
รับราชการหรือรับใช้สังกัดมูลนาย²

การเลิกระบบไพร่และทาสนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงขั้นมูลฐานที่จำเป็นต่อการปฏิรูป
การปกครองและการปรับปรุงประเทศ คนที่มีความรู้ความสามารถในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังมี
น้อย ข้าราชการฝ่ายหัวเกามีนาก การจะเปลี่ยนแปลงหักโหมเป็นเรื่องที่กระทบกระเทือน
ใจกันทั้ง 2 ฝ่าย รัชกาลที่ 5 ทรงใ้นโยบายพัฒนาคนขึ้นใ้ในราชการโดยการส่ง

¹ เสถียร ลายลักษณ์ ร.ต.ท. บุญเรือง นาคินพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ์
"ประกาศเปลี่ยนธรรมเนียมใหม่" ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8 หน้า 6

² เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทย
ตอนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมือง หน้า 199

พระเจ้าอนงยาะขอ และพระราชโอรสให้ได้รับการศึกษาเพื่อจะได้เป็นกำลังในการที่จะปรับปรุงประเทศต่อไป ซึ่งเป็นการพัฒนาคนเพื่อพัฒนาประเทศ¹

การส่งเด็กไทยและพระราชโอรสเกือบทุกพระองค์ไปศึกษาวิชาในประเทศยุโรป ซึ่งคนสมัยใหม่นี้ต่อมาได้กลายเป็นพลังสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประเทศอย่างมาก ฉะนั้นกลุ่มคนรุ่นใหม่ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงปลูกฝังให้การศึกษาจะเป็นพลังในการที่ประเทศชาติจะต้องเผชิญหน้ากับการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก และคนรุ่นใหม่เป็นรากฐานการปฏิรูปประเทศทุก ๆ ด้าน และเป็นพลังอันสำคัญให้สังคมไทยต้องเผชิญกับเหตุการณ์ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จะเห็นได้ว่าการเลิกไพร่และทาสนี้เป็นผลจากการได้รับความคิดและอิทธิพลจากชาวต่างประเทศไม่น้อยเหมือนกัน

1.4 ทำให้เกิดการขยายการศึกษาไปยังประชาชนทั่วไป การที่ชาวต่างประเทศเข้ามาจัดการศึกษาในราชสำนักแก่บรรดาพระราชโอรสและบุตรขุนนางข้าราชการ และจากการที่ชาวต่างประเทศได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นสอนเองในประเทศไทยนั้นก็ได้อ้างรากฐานในการศึกษาไว้ ซึ่งก็ได้กลายมาเป็นแบบอย่างที่สำคัญในการจัดการศึกษาให้กับประชาชนทั่วไป ก่อนหน้าที่รัฐบาลจะได้จัดการศึกษาให้แก่ประชาชนนั้น พวกมิชชันนารีได้ตั้งโรงเรียนสำหรับให้การศึกษาแก่ประชาชนและบุตรหลานขุนนางทั่วไปอยู่แล้ว แต่ไม่ได้เป็นโรงเรียนของรัฐบาลเป็นการตั้งขึ้นโดยส่วนตัว จากนั้นทีก็ของหมอเฮาส์เกี่ยวกับเรื่องโรงเรียนที่ว่า

โรงเรียนของเราได้ขยายออกไปมาก มีหลายคนสมัครเรียนภาษาอังกฤษ
บุตรชายคนหัวปีของอัครมหาเสนาบดีได้มาเรียนกับมิสซิสตันทันสม่าเสมอ เป็น
เด็กเฉลียวฉลาด อายุ 7 ปี ในหลวงทรงขอร้องให้ข้าพเจ้าสอนเจ้านาย

¹เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมือง
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรม
ไทยตอนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมือง หน้า 199

2 พระองค์ คือพระราชนัดดาอายุ 16 ปี อีกองค์หนึ่งเป็นนัดดาของ
ในหลวงพระองค์ก่อนอายุ 11 ปี และได้ทรงสั่งให้เด็กชาย 12 คน ซึ่ง
เป็นบุตรของพวกมหาคเล็กมาเรียนภาษาอังกฤษในโรงเรียนของเราโดย
เป็นนักเรียนไปกลับทุกวัน...

จะเห็นได้ว่าพวกมิชชันนารีได้ตั้งโรงเรียนทำการสอนเด็กไทยและเจ้านายเชื้อ
พระวงศ์อยู่ก่อนที่รัฐบาลจะได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นสำหรับประชาชนทั่วไป และโรงเรียนที่
พวกมิชชันนารีได้จัดตั้งขึ้นนั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของตัวอย่างในการนำมาใช้เป็นพื้นฐานสำหรับ
การศึกษาของประชาชนด้วย

ความตั้งพระทัยที่จะทรงทะนุบำรุงการศึกษาให้แพร่หลายมิใช่มีแต่เพียงเจ้านายใน
ราชตระกูลแต่เพื่อทวยราษฎร์ทั้งปวงด้วย ซึ่งจะปรากฏชัดในพระราชดำริซึ่งแสดงในที่
ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ณ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบว่า
"เจ้านายราชตระกูลตั้งแก่ลูกนั้นเป็นต้นลงไปตลอดจนราษฎรที่ต่ำสุดจะให้ให้มีโอกาสเล่าเรียน
ได้เสมอกันไม่ว่าชนนางว่าไพร่ เพราะฉะนั้นจึงขอบอกใ้ว่าการศึกษาเล่าเรียนในบ้านเมืองเรา
นี้จะเป็นข้อสำคัญที่หนึ่งซึ่งฉันจะอุตสาหกิจให้เจริญขึ้นจงได้"

จากพระราชดำรินี้ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงตั้งพระทัยที่จะขยายการศึกษามายังประชาชนแต่พระองค์ได้ทรงพยายามวางพื้นฐานต่าง ๆ
ไว้นั้นคงก่อนที่จะขยายมาสู่ประชาชน

¹ George Haws Feltus หมอเฮลส์ในรัชกาลที่ 4 หน้า 100

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เอกสารเรื่องจัดการศึกษาใน
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์เนื่องในโอกาสครบ 100 ปี
นับแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ 1 ตุลาคม 2511 หน้า 20

รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าการจัดการศึกษาให้กับประชาชนเป็นสิ่งที่จำเป็นและเท่าที่
 ทำกันอยู่แล้วไม่มีระเบียบวิธีกุม คือเมื่อส่งเด็กไปอยู่กับพระสงฆ์ พระสงฆ์ก็รับสอนวิชาให้
 ซึ่งการสอนของพระสงฆ์นั้นมีไต่อยู่ในระดับมาตรฐานเดียวกัน ทำให้การศึกษาหาความรู้ของ
 ประชาชนไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร แต่ถึงอย่างไรก็ตามในการจัดการศึกษาเพื่อประชาชน
 นั้นก็ยังต้องใช้วัดเป็นสถานที่เรียนอยู่ วัดจึงเป็นพื้นฐานของโรงเรียนรัฐบาลแบบใหม่ ใน
 สมัยรัตนโกสินทร์จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 โรงเรียนที่พวกมิชชันนารีตั้งขึ้นมีประมาณ 2 -
 3 แห่งเท่านั้น จึงเป็นข้อพิสูจน์ได้ว่าวิธีการสอนและแนวการศึกษาตามแบบตะวันตกที่จะ
 แยกโรงเรียนออกจากวัดยังไม่เป็นที่นิยมและเหมาะสมกับสภาพของสังคมไทย ดังนั้นการที่
 จะจัดตั้งโรงเรียนหลวงเป็นเอกเทศย่อมขัดกับประเพณีเดิมซึ่งอาศัยวัดเป็นสถานศึกษาและ
 ผู้ปกครองก็ไม่เลื่อมใสและถึงจะจัดขึ้นจริง ๆ ก็คงหาสถานที่ไม่ได้สะดวกและจะทำให้วัด
 ขาดประโยชน์จากการใช้สอยลูกศิษย์ นอกจากนี้ก็เป็นการไม่สมควรที่ฝ่ายอาณาจักรจะแข่งขัน
 กับฝ่ายพุทธจักร ดังนั้นการใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการจัดการศึกษาให้กับประชาชนก็เป็น
นโยบายที่ถูกต้องเพราะ

ประการแรก นอกจากจะไม่เป็นการสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากแล้ว ยังเป็น
 การประหยัดงบประมาณแผ่นดินเพราะการจัดตั้งโรงเรียนหลวงต่างหากนั้นจะต้องเสียค่า
 ใช้จ่ายในการสร้างอาคารเรียนอีก

ประการที่สอง ไม่ขัดต่อประเพณีเดิมที่ราษฎรนิยมส่งบุตรหลานไปเรียน
 หนังสือตามวัด

ประการที่สาม วัดมีอยู่ทั่วไปและโดยมากมักอยู่ตามย่านชุมชนชนสะดวกกับ
 นักเรียนที่จะไปมาโรงเรียนด้วย

ประการที่สี่ การที่โรงเรียนไต่อยู่ในวัดใกล้ชิดกับพระและกิจพิธีทางศาสนา
 นั้นย่อมเป็นการรักษาและส่งเสริมศีลธรรมจรรยาที่ดีงามไปในตัวด้วย

เมื่อการศึกษาได้ขยายออกสู่ประชาชนทั่วไปเริ่มด้วยการตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับ
 ราษฎรเป็นแห่งแรกที่วัดมหารณพารามในปี พ.ศ. 2427 นั้น พอดีได้ไม่นานก็เกิดข่าวลือ
 ว่ารัฐบาลตั้งโรงเรียนเพื่อจะนำเด็กไปเป็นทหาร เป็นเรื่องที่หวาดกลัวกันมากสำหรับประชาชน

รัชกาลที่ 5 จึงได้มีพระบรมราชโองการประกาศชี้แจงทำความเข้าใจให้ทราบทั่วกัน เมื่อวันศุกร์ เดือน 6 แรม 6 ค่ำ พ.ศ. 2428 ว่า

ที่พูดเล้าลืออย่างนี้ไม่เป็นการจริง ห้ามอย่าให้ผู้ใดพลอยตื่นตกใจฟังคำเล้าลือนี้เป็นอันขาด คนที่ควรจะรักเป็นทหารก็มีอยู่พวกหนึ่งต่างหากไม่ต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมเด็กเอามาเป็นทหารเลย อนึ่ง เด็กหังปวงนี้กลัวนเป็นบุตรหลานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งสิ้นด้วยกัน ถ้าจะเก็บเอามาเป็นทหารเสียตรง ๆ นั้นจะไม่ได้หรือจะต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมให้ลำบากและเปลืองพระราชทรัพย์ด้วยเหตุใด...

เอกสารฉบับนี้เป็นเอกสารที่สำคัญในประวัติศาสตร์แห่งการศึกษาเพราะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าการศึกษาได้เริ่มต้นและเผยแพร่ระหว่างประชาชนได้อย่างไร ด้วยประกาศฉบับนี้ทำให้ผู้คนค่อยหายตื่นตกใจและประชาชนได้ทราบว่าการเข้าโรงเรียนจะเป็นโอกาสเปลี่ยนฐานะทางสังคมจากไพร่เป็นขุนนางชั้นใดหรือ อย่างน้อยก็เป็นเสมียนเพราะตลอดเวลาที่ผ่านมา พวกไพร่ไม่มีโอกาสได้เป็นขุนนาง

เมื่อความเข้าใจผิดผ่านพ้นไปแล้วประชาชนพากันส่งบุตรหลานมาโรงเรียนด้วยความเต็มใจ ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงพระราชดำริว่าเท่าที่ได้มีโรงเรียนขึ้นเพียงแห่งเดียวนั้นหาเป็นการพอเพียงไม่ ควรจะได้ตั้งโรงเรียนให้แพร่หลายเพื่อราษฎรจะได้มีโอกาสเรียนหนังสือโดยทั่วหน้ากัน และให้ขยายการศึกษาออกไปตามหัวเมืองด้วย โดยใช้วัดเป็นสถานที่เรียน และมอบให้พระสงฆ์รับหน้าที่เป็นครูสอนอีก โดยจัดให้อบรมการศึกษาของพระสงฆ์ขึ้น ให้ได้มาตรฐานและให้กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ดูแลการศึกษาหัวเมือง และโปรดให้

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์เนื่องในโอกาสครบ 100 ปี นับแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ 1 ตุลาคม 2511 หน้า 23

พระเจ้าอนงยา เสด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรสบังคับบัญชาการศึกษาของสงฆ์ในหัวเมือง
ส่วนกระทรวงธรรมการจัดการศึกษาแต่ในกรุงเทพฯ นับได้ว่าวัดและคณะสงฆ์มีบทบาทใน
การพัฒนาการศึกษาของชาติด้วย และจากการที่รัฐบาลได้ขยายการศึกษาออกไปในท้องถิ่น
นั้นเป็นผลมาจากคำแนะนำของชาวต่างประเทศด้วย มีสเตอร์แคมป์เบลได้เคยแนะนำว่า
ควรจะขยายการศึกษาออกไปในท้องถิ่นโดยที่แต่ละจังหวัดจะต้องจัดให้มีโรงเรียนศูนย์กลาง
ของการศึกษาและควรจะขยายสร้างโรงเรียนเพิ่มขึ้นทุก ๆ ปี และเห็นว่าวัดยังมีประโยชน์
ต่อการศึกษา แต่ควรจะปรับปรุงการสอนให้เป็นระบบอันถูกต้อง¹

ด้วยความพยายามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการที่จะตั้ง
โรงเรียนให้แก่ประชาชนปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2429 ได้ตั้งโรงเรียนสำเร็จ 35 แห่ง และ
โรงเรียนเหล่านี้อยู่ในวัดทั้งสิ้น ดังปรากฏในตาราง 5

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศษ.74/9 มีสเตอร์
แคมป์เบลกราบทูลพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ลงวันที่ 8 สิงหาคม ค.ศ. 1901

ตาราง 5 แสดงจำนวนโรงเรียนที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2429

จังหวัด	จำนวนโรงเรียน
พระนคร	21
อยุธยา	4
อ่างทอง	2
นครชัยศรี	2
ลพบุรี	2
อุทัยธานี	1
ราชบุรี	1
เพชรบุรี	1
สระบุรี	1
สมุทรปราการ	1
รวม	35

ที่มา ม.ล.มานิจ ชุมสาย ประวัติการศึกษาภาคบังคับในประเทศไทย หน้า 21

จากตาราง 5 แสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 5 ได้ทรงเริ่มการขยายการศึกษาไปยังประชาชนตามหัวเมืองค่วย

นอกจากการขยายการศึกษาภายในประเทศแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการส่งเสริมให้นักเรียนไทยออกไปศึกษาต่อต่างประเทศมากขึ้น เพราะได้แนวความคิดมาจากการจัดการศึกษาของพระราชโอรสในต่างประเทศ ดังนั้นการศึกษาในต่างประเทศไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะพระราชโอรสและพระบรมวงศานุวงศ์เท่านั้น แม้กระทั่งลูกหลานราษฎรถ้าเรียนดีก็ได้รับพระราชทานรางวัล และรับพระราชทานให้ไปศึกษาต่อในต่างประเทศโดยได้

รับทุนที่เรียกว่า "ทุนคิงสคอลาร์ชิพ"

ความเปลี่ยนแปลงพระราชทรัพย์ในการส่งเด็กไทยไปศึกษาต่อในต่างประเทศ
กระทรวงพระคลังถึงกับเคยกราบบังคมทูลเสนอพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ให้เลิกทุนนี้เสีย แต่รัชกาลที่ 5 ได้มีพระบรมราชวินิจฉัยให้ต่อไปเพื่อความเจริญทาง
การศึกษาของกุลบุตรไทย¹

การขยายการศึกษามาสู่ประชาชนเป็นผลที่ได้มาจากการจัดการศึกษาในราชสำนัก
รัชกาลที่ 5 ทรงมองเห็นแนวทางจากการจ้างชาวต่างประเทศมาจัดการศึกษาสำหรับ
พระราชโอรสและพระราชธิดา และพระองค์ได้ทรงนำแนวทางนั้นมาขยายเป็นการศึกษา
สำหรับประชาชนตั้งแต่ พ.ศ. 2414 เป็นต้นมา การศึกษาเริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นการศึกษา
ของประชาชนมากขึ้นโดยลำดับ เพื่อสร้างกำลังคนและยกระดับการศึกษาของประชาชน
ให้สูงขึ้น ซึ่งจะเป็พื้นฐานในการปรับปรุงประเทศให้เท่าเทียมกับตะวันตก

นอกจากนี้ชาวต่างประเทศได้มีอิทธิพลในการใช้การศึกษาของพระราชโอรส
เป็นเครื่องมือในการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และพระราชวงศ์ต่าง ๆ ใน
ยุโรปนั้นเป็นผลดีในการที่จะให้ประเทศต่าง ๆ ถ่วงดุลย์อำนาจกัน เพื่อคุ้มครองประเทศไทย
และเพื่อจะให้ประเทศในยุโรปได้รู้จักประเทศไทยมากขึ้น เป็นการเผยแพร่ชื่อเสียงให้
กับประเทศ นอกจากนั้นความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างพระราชวงศ์ก็สามารถที่จะช่วยเหลือ
ประเทศไทยได้ในยามที่เกิดปัญหาคับขันขึ้น

2.) ผลเสียอันเกิดจากการที่ชาวต่างประเทศเข้ามาจัดการศึกษาในราชสำนัก

การที่ชาวต่างประเทศเข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาในราชสำนักดังกล่าว
แล้ว ปรากฏว่ามีผลเสียอย่างมาก แต่ถึงกระนั้นก็ตาม การทำงานทุกอย่างก็จะต้องมี
ขอบกพร่องบางเป็นธรรมดา

2.1 การให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเทศไทยผิดพลาดไปจากความเป็นจริง สำหรับ

ผลเสียที่เกิดขึ้นจากชาวต่างประเทศในค่านี้อาจจะเกิดขึ้นเมื่อชาวต่างประเทศได้เดินทางออกไปจากประเทศแล้วเมื่อหมดภาระหน้าที่ หรือหมดสัญญาการจ้าง ก็จะนำเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่พบเห็นในขณะที่เข้ามาปฏิบัติงานไปเขียนผิดจากเหตุการณ์หรือสภาพความเป็นจริงไป เพราะความที่ไม่เข้าใจในสภาพของสังคมไทยดีพอ เนื่องจากได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นระยะเวลาเพียงไม่กี่ปี ประกอบกับไม่มีเวลาพอที่จะศึกษาสภาพความเป็นจริง แล้วนำมาเขียนก็เลยทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจผิดหรือให้ความรู้เกี่ยวกับเมืองไทยผิดไป ทั้งที่เจตนาและไม่เจตนา เพราะบางครั้งเมื่อชาวต่างประเทศไม่ประสบผลสำเร็จในการทำงานก็อาจจะตั้งใจเขียนเพื่อติเตียนประเทศไทยให้ผิดจากที่เป็นจริงโดยเจตนาก็ได้ สำหรับกรณีที่ชาวต่างประเทศได้นำเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองไทยไปเขียนนั้นมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว จากการที่แอนนา ลีโอโนเวนส์ เข้ามาสอนพระราชโอรสและพระราชธิดาเมื่อกลับออกไปจากเมืองไทย ก็ได้เขียนหนังสือขึ้น 2 เล่ม* ซึ่งแอนนากล่าวว่าเป็นเรื่องที่นางเล่าอย่างซื่อสัตย์และสมบูรณ์ด้วยเหตุการณ์และบุคคลซึ่งนางได้ประสบพบเห็นขณะที่อยู่ในประเทศไทย ในหนังสือทั้งสองนี้นางได้วาดภาพตัวของนางเองเป็นวีรสตรีผู้กล้าหาญ ซึ่งต้องเผชิญกับความชั่วร้าย พร้อมกันนั้นก็ให้บทบาทรัชกาลที่ 4 เป็นกษัตริย์ผู้โหดร้ายไร้สติสัมปชัญญะ ทั้งข้อความตอนหนึ่งที่นางอธิบายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "พระองค์มีนิสัยที่ขี้ตกนอย่างรุนแรง ทรงมีความโกรธ พยาบาท เนิยบแหลม และโหดร้าย ในราชสำนักของพระองค์มีโศกนาฏกรรมที่น่าสะพึงกลัวเกิดขึ้นมากมาย ซึ่งพระองค์มีส่วนทำให้เกิดขึ้นด้วยความที่ทรงเป็นทั้งคนป่าเถื่อน และทรราชย์"¹

* ศ.กุสศรีชาวอังกฤษในราชสำนักกรุงสยาม เขียนเมื่อ ค.ศ. 1870 ชื่อภาษาอังกฤษว่า The English Governess at the Siamese Court

๒ ชีวิตในฮาเร็มสยาม เขียนเมื่อปี ค.ศ. 1873 ชื่อภาษาอังกฤษว่า The Romance of the Harem

¹ ینگเฮอร์ว่ กาญจนจารีย์ ส.ค.ส. จากประวัติศาสตร์ หน้า 4 - 5

เมื่อผู้อ่านหนังสือของแอนนาแล้วทำให้เข้าใจรัชกาลที่ 4 และเมืองไทยไปในทางเลียบหายได้ นอกจากนี้แอนนาก็มีความสนใจในเรื่องระบบบ่าวไพร่ของไทยได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับระบบบ่าวทาสเป็นบทความสั้น ๆ แทรกอยู่ในเรื่อง *Siamese Harem Life** จากบทความในเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่านางยังไม่เข้าใจเกี่ยวกับสภาพของสังคมไทยอย่างชัดเจน เช่นตอนหนึ่งที่นางเขียนเกี่ยวกับเรื่องบ่าวไพร่ของไทยว่า

ในจำนวนประชากรของประเทศสยาม $\frac{3}{4}$ อยู่ในภาวะความเป็นทาสอย่างไม่มี
 สู้รบแรงนัก บ่าวทาสเหล่านี้ประคับค้ำยเครื่องหมายของเจ้าของบ่าวทาส หรือ
 มิฉะนั้นพวกเจ้านี้ก็จะยึดตัวไว้ให้กระทำงานชดใช้หนี้ซึ่งกฎหมายอนุญาตให้...
 และบ่าวทาสในประเทศสยามแบ่งได้เป็นจำพวกใหญ่ ๆ 3 จำพวก คือไพร่
 บ่าว และทาส ไพร่นั้นเป็นทาสโดยกำเนิด และติดมากับที่ดิน บ่าวคือทาส
 ้วยการซื้อหามา ส่วนทาสคือผู้ที่เป็นเชลยศึกก็...¹

จะเห็นได้ว่านางไม่มีความเข้าใจถึงข้อแตกต่างทางภาวะของสังคมไทยเกี่ยวกับ
 ขาทาส บ่าวไพร่ และเมื่อนำไปเขียนเป็นหนังสือช่วยให้สภาพอื่น ๆ ที่นางพบเห็น
 และไม่เข้าใจต้องบิดพลิ้วไปด้วย หนังสือ 2 เล่ม ที่แอนนาเขียนนี้ผิดไปจากความเป็น
 จริง และความไม่เข้าใจถึงสภาพของสังคมไทยก็พอทั้งนี้เพราะนางได้เข้ามาทำหน้าที่
 สอนหนังสือเพียง 5 ปีเท่านั้น ซึ่งไม่มีเวลาที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพของสังคมไทย
 ให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งได้ แม้แต่สังฆราชบาทหลวงเสกัวส์เข้ามาอยู่ในเมืองไทย 30 กว่าปีก็

* อยู่ในหนังสือชื่อ *The English Governess at the Siamese Court*

¹ ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ หน้า 6 - 8

ก็ยังไม่เข้าใจในภาวะของสังคมไทยได้ถูกต้อง และในการเขียนหนังสือนั้นแอนนาได้ยึดบรรทัดฐานทางวัฒนธรรมของชาตินางเป็นเครื่องตัดสิน ผลที่ออกมาก็คือทำให้ภาพพจน์และเรื่องราวของเมืองไทยผิดไปจากความเป็นจริง ซึ่งก็เป็นผลเสียกับประเทศไทย แต่ก็ได้หมายความว่าหนังสือที่นางเขียนใช้ไม่ได้ทั้งหมด ยังมีสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในเรื่องการศึกษาของพระราชโอรสพระราชธิดา และเจ้าจอมทั้งหลาย นอกจากนั้นความรู้ในเรื่องการดำเนินชีวิตประจำวันภายในพระราชวังก็สามารถจะศึกษาได้จากหนังสือของนางเช่นเดียวกัน

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาจัดการศึกษามากขึ้น ในจำนวนชาวต่างประเทศที่เข้ามานั้นมีทั้งที่ประสบความสำเร็จและพอใจการทำงานในประเทศไทยก็อาจสรรเสริญขึ้นมียกในในประเทศไทย แต่ในกรณีที่ชาวต่างประเทศไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากสาเหตุต่าง ๆ นั้นก็อาจไม่พอใจเมืองไทยได้ จะเห็นได้จากเมื่อคราวที่มิสเตอร์เอฟแวนส์ ซึ่งได้เข้ามาเป็นครูสอนพระราชโอรสได้ขอพระราชทานอนุญาตรัชกาลที่ 5 เพื่อจัดพิมพ์หนังสือ กาเซตเตียร์เรื่องกรุงสยามซึ่งเป็นหนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ในประเทศไทย แต่รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าผู้ที่อยู่รวมในการจัดพิมพ์ครั้งนี้มีความรู้สึกในทางที่ไม่ดีต่อประเทศไทยมาแล้ว จึงพระราชดำริเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า "หนังสือซึ่งกล่าวถึงเมืองไทยที่มีอยู่เดี๋ยวนี้เป็นแต่กล่าวความที่ผิดให้เห็นฉาบฉวยเป็นไปตามความชอบความชั่ว...แต่ผู้ซึ่งเขาออกชื่อมาบางคน ซึ่งเคยแต่งแล้วเช่น ม.แคมป์เบลทำให้ชื่อเสียงเมืองไทยเสียไปเป็นอันมาก และ ม.มอร์นีย์ซึ่งเหมือนจะไม่สู้ชอบไทยอยู่ก็เข้าอยู่เป็นพวกผู้แต่งด้วย กล่าวหาพวกเหล่านั้นจะออกแฉะไทยไม่ได้"²

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.8.2/432 มิสเตอร์เอฟแวนส์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ. 121

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.8.2/432 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ไม่ลงวันที่

จากพระราชดำรินี้ แสดงให้เห็นว่าชาวต่างประเทศที่เข้ามารับราชการในเมืองไทยนั้น เมื่อกลับออกไปได้เขียนหนังสือทำให้ภักพจน์เมืองไทยเสียไป รัชกาลที่ 5 ก็ทรงเกรงว่าจะเป็นเช่นนั้นอีก เพราะเท่าที่พระองค์ทราบรายชื่อผู้แต่งหนังสือแล้วพระองค์พระองค์เห็นว่าชาวต่างประเทศเหล่านั้นมีความรู้สึกต่อเมืองไทยไปในทางไม่ดีและทรงเกรงว่าจะเขียนเรื่องราวของเมืองไทยให้เสียหายไปอีก

2.2) นำความลับของประเทศไทยไปเผยแพร่ ชาวต่างประเทศที่เข้ามารับราชการในประเทศไทยนั้น เมื่อมาพบเห็นสิ่งต่าง ๆ ในประเทศไทยก็อดไม่ได้ที่จะแพร่กระจายสิ่งที่พบเห็นนั้นให้ประเทศอื่น ๆ รู้ เช่นในตอนที่พระยาราชานุประพันธ์กราบทูลพระเจ้านั่งองยาเชอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการให้ทรงทราบเรื่องที่มีสเตอร์เอฟแวนส์นำเรื่องราวการในเมืองไทยไปเผยแพร่ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับฐานะความปลอดภัยของประเทศไทยคงความต่อไปนี้

เมื่อวันที่ 27 เมษายน ร.ศ. 124 หนังสือพิมพ์มอร์นิงโพสต์ ไกลงข่าวด้วยเรื่องราวการต่าง ๆ ที่เมืองกลันตัน...ในเวลาที่ลงนั้นไม่ได้เป็นประโยชน์สิ่งใดแก่เมืองไทยเลย นอกจากจะโหมหาชนอังกฤษทราบทั่วกันว่าอังกฤษมี Influence อยู่ในแหลมมลายูไทย และเพื่อจะยกย่องชื่อเสียงที่อังกฤษของเมืองกลันตันให้ชนทราบมากขึ้น...¹

จากข้อความที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่าชาวต่างประเทศที่ได้รู้เห็นเหตุการณ์พยายามนำเรื่องที่เกี่ยวกับราชการภายในประเทศไทยไปเผยแพร่ให้คนอังกฤษและประเทศอื่น ๆ ทราบถึงฐานะของประเทศไทย ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่สมควรจะทำเช่นนั้น

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.8.2/430
พระยาราชานุประพันธ์กราบทูลพระเจ้านั่งองยาเชอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ลงวันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ. 124

นอกจากนี้ในคราวที่รัฐบาลจะจ้างครูสตรีมาทำการสอนและฝึกหัดกริยามารยาท พระเจ้าลูกเธอให้คุ้นเคยในกริยามารยาทตามแบบยุโรป พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้ให้ความเห็นและชี้แจงให้รัชกาลที่ 5 ทรงทราบว่า การจ้างครูสตรีเหล่านั้นเข้ามาพร้อม ๆ กันหลายคนจะเกิดผลเสียขึ้นได้ เพราะจะแก่งแย่งชิงดีกัน ทำให้การศึกษาของพระเจ้าลูกเธอไม่ไคล่ดี นอกจากนั้นนิสัยของสตรีก็มักจะคอยสอดส่องเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ใกล้ชิดตนเอง โดยเฉพาะลักษณะของบ้านเมืองไทยในขณะนั้นเป็นประเทศที่มีผู้อื่นกำลังเพ่งเล็งอยู่แล้ว ดังนั้นการจ้างครูสตรีเข้ามาทำการสอนในพระบรมมหาราชวังนั้น เมื่อกลับออกไปแล้วครูเหล่านั้นอาจนำความลับต่าง ๆ ที่พบเห็นในเมืองไทยไปเผยแพร่ได้¹

การที่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลเช่นนี้ก็เพื่อจะให้รัชกาลที่ 5 ได้ทรงระมัดระวังบรรดาครูต่างประเทศให้มากขึ้น เพราะเท่าที่ปรากฏมานั้น เมื่อชาวต่างประเทศกลับออกไปก็มักจะมีเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศนั้นไปเปิดเผยไม่รู้จักจบสิ้น

1.3 ทำให้ชาวต่างประเทศบางประเทศสร้าง อิทธิพลครอบงำการงานในประเทศ การที่ชาวต่างประเทศเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยนั้น บางครั้งก็เกิดความพะงั่วว่ามีความสำคัญในการที่รัฐบาลไทยต้องพึ่งพาอาศัยเขาโดยตลอด ทำให้เข้าใจผิดในฐานะของตน และพยายามจะผูกขาดการดำรงตำแหน่งในหน้าที่ราชการเช่นในคราวที่มีลิตเตอร์มอร์นศักดิ์ได้เข้ามาเป็นพระอาจารย์ของพระราชโอรสนั้น ก็มีความพะงั่วว่าเป็นผู้ใกล้ชิดพระราชโอรสและถือว่าตนมีความสำคัญ เมื่อรัฐบาลไทยจะจ้างชาวฝรั่งเศสมาสอนวิชาฝรั่งเศสแก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร* ลิตเตอร์มอร์นศักดิ์ก็ได้อ้างว่ารัฐบาลจะหาครูมาเพื่อช้อนกับตำแหน่งของเขาที่ไคร้บอยู่แล้ว ดังนั้นรัฐบาลได้ชี้แจงแก่ลิตเตอร์มอร์นว่า ตำแหน่งที่เขาไคร้บอยู่นั้นไม่ใช่ตำแหน่งที่ผูกขาดเพียงคนเดียว

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/33 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 8 กรกฎาคม ร.ศ.117

* เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ

จากความไม่เข้าใจในฐานะของตนเองของชาวต่างประเทศคิดว่าตนมีสิทธิพิเศษมากกว่าผู้อื่น ก็พยายามที่จะผูกขาดตำแหน่งในการทำงานไว้ ซึ่งก็เป็นผลเสียทำให้รัฐบาลต้องคอยระมัดระวังในการจ้างครูใหม่เสมอ และก็เป็นผลเสียต่อการศึกษาของพระราชโอรสด้วย เมื่อต้องการจะเล่าเรียนในวิชาอื่น ๆ จะกระทำไ้ไม่เต็มที่ต้องการ ครูที่ทำการสอนอยู่ก่อนแล้ว และการที่ไทยจะทำอะไรรุนแรงไปก็ย่อมจะทำให้เกิดเรื่องใหญ่ขึ้นได้ เพราะว่ามิสเตอร์มอร์ริสันนั้นเป็นงานที่รัฐบาลอังกฤษจัดส่งมาและอังกฤษเองก็กำลังจะเข้ามามีอิทธิพลครอบคลุมประเทศไทยทุกด้านอยู่แล้ว ดังนั้นการที่รัฐบาลพยายามหาคนชาติอื่นเข้ามาทำการสอนก็เป็นเรื่องที่เขาเองจะต้องไม่พอใจ และนอกจากนี้การที่ไทยมีเรื่องบาดหมางกับคนต่างประเทศก็อาจทำให้ชาวต่างประเทศนั้นหาเรื่องว่ากล่าวติเตียนประเทศไทยในภายหลังได้

(1.4) ทำให้เป็นอุปสรรคในการส่งคนไปศึกษาต่อในต่างประเทศ จากการที่มหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษกับฝรั่งเศส ได้เข้ามาแทรกแซงผลประโยชน์ในประเทศไทยเป็นผลให้รัชกาลที่ 5 พยายามที่จะหามิตรประเทศมาถ่วงดุลย์อำนาจของมหาอำนาจตะวันตก รัชกาลที่ 5 ทรงพบช่องทางโดยการส่งพระราชโอรสให้ไปศึกษาต่อในต่างประเทศได้ช่วยสร้างความสัมพันธ์กับประเทศต่าง ๆ ในยุโรปและพระองค์ได้ทรงผูกมิตรกับประเทศรัสเซีย โดยการส่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถไปศึกษาที่ประเทศรัสเซีย การผูกมิตรเช่นนี้ทำให้เกิดผลต่อมาเมื่อประเทศไทยต้องการส่งนักเรียนไปเรียนวิชาเกี่ยวกับการป้องกันประเทศโดยเฉพาะการรบทางทะเล และการเดินเรือที่ประเทศญี่ปุ่นเพราะเห็นว่าประเทศญี่ปุ่นจะเป็นตัวอย่างในการศึกษาได้อย่างดี และเหมาะสมแต่ไม่สามารถจะทำเช่นนั้นได้ เพราะในขณะนั้นไทยได้ผูกมิตรกับรัสเซียอยู่ และรัสเซียกับญี่ปุ่นก็กำลังเป็นศัตรูกัน ถ้าไทยจะส่งนักเรียนไปเรียนวิชาความรู้ในค่านี้นั้นญี่ปุ่นก็ต้องมีใจกับรัสเซีย ซึ่งจะทำให้ประเทศไทยขาดที่พึ่งและไม่ปลอดภัยได้

จะเห็นได้ว่าผลสะท้อนในการที่ชาวต่างประเทศเข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาในราชสำนักและต่างประเทศนั้นมีอยู่มากทั้งในด้านที่เป็นผลดีและผลเสีย ซึ่งในด้านที่เป็น

ผลก็คือสามารถทำให้ประเทศไทยสามารถปรับปรุงประเทศให้ทัดเทียมกับตะวันตกในทุก ๆ ด้าน ซึ่งนำความเจริญมาสู่ประชาชนโดยทั่วไปในด้านที่เป็นผลเสียก็มีอยู่เช่นเดียวกันเพราะการที่คนต่างชาติต่างภาษาเข้ามาอยู่ในประเทศนั้น พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมต่างกัน ก็ย่อมมีโอกาสเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ผิดพลาดได้ แต่ที่น่าสังเกต ก็คือเหตุการณ์การเมืองเป็นปัญหาที่สำคัญ เพราะการดำเนินนโยบายทางการเมืองภายในประเทศและภายนอกประเทศนั้น เหตุการณ์ที่เกี่ยวกับการเมืองนั้นมีทั้งผลดีและผลเสียควบคู่กัน สำหรับเหตุการณ์การเมืองภายในประเทศนั้นการที่ข้าราชการขุนนางและบุคคลภายในประเทศมีความคิดเห็นต่างกันและแบ่งแยกกันเป็นกลุ่ม ๆ จนทำให้เกิดการขัดแย้งกันขึ้นภายในประเทศ ถ้าพิจารณาในแง่ที่เป็นผลดี ก็คือการที่สามารถรื้อถอนอำนาจพวกหัวเก่าลงได้ และเป็นผลให้เกิดการพัฒนาในทางการเมืองที่ถูกต้อง ส่วนในแง่ที่เป็นผลเสียนั้น เช่นกรณีวังหน้าที่เกิดการขัดแย้งกับวังหลวง จนถึงต้องไขก๊อกลงต่อสู้กันจนวังหน้าไปพึ่งชาวต่างประเทศ ทำให้ชาวต่างประเทศที่เข้ามาคุมเชิงผลประโยชน์อยู่ในประเทศไทยได้ทราบถึงความเคลื่อนไหวและเหตุการณ์ภายในประเทศ ซึ่งก็ถือว่าทำให้เกิดผลเสียได้ เพราะถ้าชาวต่างประเทศถือโอกาสที่ผู้คนกำลังแตกแยกเข้าทำการมีอิทธิพลครอบงำประเทศไทยก็อาจจะทำได้ง่าย

ส่วนเหตุการณ์ทางการเมืองภายนอกประเทศก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศซึ่งอาจจะมิตั้งผลดีและผลเสียเช่นเดียวกัน ในกรณีที่เป็นผลดีจากการที่ชาวต่างประเทศพยายามดำเนินการศึกษาในต่างประเทศโดยจัดให้พระราชโอรสเป็นผู้เชื่อมความสัมพันธ์นั้นทำให้ประเทศไทยเป็นที่รู้จักมากขึ้นในยุโรป ส่วนในแง่ที่เป็นผลเสียนั้นการที่ชาวต่างชาติพยายามที่จะเข้ามาแข่งขันกันมีอิทธิพลในประเทศไทย ทำให้ไทยพยายามหามิตรประเทศไว้เพื่อถ่วงดุลย์อำนาจ อาจทำให้เกิดการระแวงและแข่งขันกันระหว่างประเทศที่พยายามจะเข้าแทรกแซงประเทศไทย

การจัดการศึกษาในราชสำนักตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น
 สำหรับการศึกษาของพระราชโอรสก็เป็นการศึกษาที่เกี่ยวกับความรู้ในค่านักอักษรศาสตร์
 การปกครอง การฝึกอบรมและกรใช้อาวุธต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับปกครอง
 บ้านเมืองต่อไป ส่วนการศึกษาของสตรีชั้นสูงนั้นส่วนใหญ่เรียนวิชาทางค่านักอักษรศาสตร์
 เน้นในด้านแต่งคำประพันธ์ต่าง ๆ วิชาโหราศาสตร์และวิชาทำอาหาร เย็บปักถักร้อย
 การเรียนในลักษณะนี้ทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดานั้นจะเรียนกันในสำนักของตนเอง
 ไม่มีโรงเรียนหรือห้องเรียนสำหรับผู้สอนนั้นก็ได้จากผู้ที่มีความชำนาญและเชี่ยวชาญในวิชา
 ต่าง ๆ ที่รับราชการในพระบรมมหาราชวังทำหน้าที่เป็นผู้สอน การเรียนในลักษณะนี้จะ
 เป็นการสืบทอดประเพณีแบบแผนการศึกษาแต่ครั้งเดิมไว้ การศึกษาในราชสำนักเริ่ม
 เปลี่ยนแปลงขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อมีชาวต่างประเทศเข้ามาเผยแพรศาสนา ก็ได้
 นำความรู้และวิทยาการใหม่ ๆ จากตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ และได้มีกลุ่มคนที่มีความคิด
 สมัยใหม่ยอมรับความรู้และวิทยาการของตะวันตก เพราะเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นในการที่จะ
 รักษาบ้านเมืองให้ปลอดภัยจากอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก และเพื่อเป็นเครื่องมือใน
 การที่จะติดต่อกับชาวยุโรปด้วย บุคคลสำคัญที่ยอมรับอารยธรรมของชาวยุโรปก็มีทั้ง
 เจ้านายและขุนนางข้าราชการ เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว นายช่วง บุนนาค ฯลฯ การศึกษาในราชสำนัก
 เริ่มเปลี่ยนแปลงรูปแบบในสมัยรัชกาลที่ 4 เพราะคนส่วนใหญ่เห็นว่ามหาอำนาจตะวันตก
 เป็นภัยอันตราย จึงได้นำความรู้ใหม่ ๆ ทางวิทยาศาสตร์ของยุโรปเข้ามาประสมประสาน
 กับความรู้ความคิดฝ่ายไทย การที่สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอรับรองพวกมิชชันนารี
 รวมทั้งทรงจ้าง นางแอนนา ลีโอโนเวนส์ เข้ามาเป็นครูสอนพระราชโอรส พระราชธิดา
 และบรรดาเจ้าจอมนั้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ที่มีการนำชาวต่างประเทศเข้ามาทำ
 การสอนในพระบรมมหาราชวังยอมเป็นการยืนยันให้เห็นความประสมกลมกลืนของความรู้ใหม่

กับความรู้ดั้งเดิมที่เคยให้แก่พระราชโอรสตามประเพณีโดยไม่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงกับแบบแผนการศึกษาเดิมแต่อย่างใด นี่เองคือจุดที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของการศึกษาแบบเก่าที่ถูกปรับให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปตามความจำเป็นทางการเมืองของประเทศในขณะนั้น

สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นช่วงเวลาที่สำคัญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นอยู่ของชาวไทย การแก้ปัญหาของคนไทยในช่วงที่จักรวรรดินิยมเจริญสูงสุด คือการสร้างประเทศให้เป็นแบบสมัยใหม่และในช่วงเวลาที่มีผู้สำเร็จราชการกุมาอ่านาจออยู่นั้นได้มีความคิดใหม่ทางการศึกษาเกิดขึ้น คือการตั้งโรงเรียนภาษาไทย และโรงเรียนภาษาอังกฤษขึ้นในพระบรมมหาราชวังซึ่งเป็นการก้าวหน้าของการศึกษาที่มุ่งตอบสนองความต้องการของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง จะเห็นได้ว่าการศึกษาของไทยนั้นได้เริ่มเจริญขึ้นในวังก่อนโดยพระมหากษัตริย์เป็นผู้ก่อให้เกิดการศึกษาขึ้น ซึ่งการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 นี้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากการศึกษาตามแบบโบราณมาเป็นการศึกษาตามแบบสากล คือมีการตั้งโรงเรียน มีห้องเรียน มีครูสอน มีการกำหนดวิชาที่สอน และเวลาเรียนแน่นอน ซึ่งการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ครั้งนั้นได้เป็นแบบแผนของการศึกษามาจนปัจจุบันนี้ และเนื่องจากการขาดแคลนบุคคลที่มีความรู้ ความชำนาญในด้านการจัดการศึกษากังนั้นจึงจำเป็นต้องจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นผู้ให้คำแนะนำและวางแผนการจัดการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาให้คำแนะนำเกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นจำนวนมาก พร้อมกันนั้นพระองค์ได้ทรงวางหลักเกณฑ์ในการจ้างชาวต่างประเทศให้เป็นระเบียบแบบแผนในทางปฏิบัติอีกด้วย

สำหรับนโยบายในการว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาจัดการศึกษาในราชสำนักและจัดการศึกษาในต่างประเทศนั้น รัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระบรมราโชบายในการที่จะให้ชาวต่างประเทศได้รับผลประโยชน์ตอบแทนที่สมควร รัฐบาลจึงได้จัดให้มีสิ่งให้อำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในการที่จะให้ชาวต่างประเทศพอใจที่จะทำงานอยู่ในประเทศไทยเป็นระยะเวลานาน และนอกจากผลประโยชน์สำหรับชาวต่างประเทศแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมุ่งหวังผลประโยชน์ที่จะได้จากการที่ชาวต่างประเทศเข้า

มาปฏิบัติงานด้วย โดยที่พระองค์ได้ทรงวางหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ให้ชาวต่างประเทศยึดถือเป็นแบบแผนปฏิบัติเมื่อเข้ามาทำงานในประเทศไทย ดังนั้นในการจ้างชาวต่างประเทศจึงต้องมีการทำสัญญาว่าจ้างขึ้น ซึ่งสัญญาว่าจ้างนี้จะระบุความสำคัญต่าง ๆ ที่จะต้องปฏิบัติเมื่อเข้ามาอยู่ในประเทศไทย รวมทั้งผลประโยชน์ตอบแทนที่เขาจะได้รับ การดำเนินนโยบายการว่าจ้างนี้ในระยะแรก ๆ ก็ยังมีข้อบกพร่องมาก แต่ต่อมาก็ได้แก้ไขให้เหมาะสมกับนโยบายการว่าจ้างชาวต่างประเทศ มีลักษณะเป็นการผ่อนปรนเพื่อรักษาผลประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายไม่มีฝ่ายใดที่จะได้เปรียบหรือเสียเปรียบเกินไป ถึงแม้บางครั้งจะเห็นว่าไทยยินยอมตามคำเรียกร้องของชาวต่างประเทศ เพราะรัฐบาลไทยคำนึงถึงผลประโยชน์ในวันข้างหน้า และประเทศไทยก็ได้รับผลตอบแทนแลกเปลี่ยนสำหรับการเรียกร้องของชาวต่างประเทศแทบทุกครั้งไป

บทบาทชาวต่างประเทศที่เข้ามาจัดการศึกษาในราชสำนักและในต่างประเทศก็มีทั้งในด้านการสอน การให้ความคิดเห็น การแนะนำและให้ข้อเสนอแนะต่าง ๆ สำหรับการศึกษา สำหรับข้อเสนอแนะในการจัดการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ชาวต่างประเทศเน้นการศึกษาในระดับมัธยมและระดับที่สูงขึ้นไปอีก ซึ่งต่างกับในปัจจุบัน การที่ชาวต่างประเทศแนะนำไว้เช่นนั้นก็เป็นคำแนะนำในช่วงเหตุการณ์สมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากนี้การที่ชาวต่างประเทศพยายามจะจัดตั้งโรงเรียนในประเทศไทยให้เจริญตามแบบตะวันตกบางอย่างสภาพของประเทศไทยก็ไม่เอื้ออำนวยที่จะให้ทำเช่นนั้นได้ เช่นในการแนะนำให้จัดตั้งโรงเรียนประจำในประเทศไทย คือโรงเรียนราชวิทยาลัยให้เหมือนกับโรงเรียนอัสสัม ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำของอังกฤษ ข้อเสนอแนะเช่นนี้ก็มีความตั้งใจจริงของชาวต่างประเทศที่คิดเรื่องการจัดตั้งโรงเรียนให้เจริญก้าวหน้าทันสมัย แต่ขณะเดียวกันชาวต่างประเทศมิได้คำนึงถึงเหตุผลอีกหลายอย่าง เช่นสภาพความไม่เหมาะสมทางสังคมและสภาพทางเศรษฐกิจของประเทศไทยที่ไม่สามารถจะทำตามคำแนะนำของชาวต่างประเทศได้

จากการที่ชาวต่างประเทศได้เข้ามาเป็นผู้แนะนำและวางรากฐานการจัดการศึกษาในราชสำนักให้มั่น ทำให้รัชกาลที่ 5 ได้ทรงนำรูปแบบของการจัดการศึกษามาใช้ในการ

ขยายการศึกษาให้กับประชาชนต่อไป บทบาทของชาวต่างประเทศนอกจากจะมีในด้านการศึกษาโดยตรงแล้ว ก็ยังเกี่ยวข้องในทางการเมืองด้วย โดยอาศัยการศึกษาของพระราชโอรสเป็นเครื่องเชื่อมความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

ผลจากการที่ชาวต่างประเทศเข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาในราชสำนักนั้น ก็มีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย ซึ่งส่วนดีนั้นถ้าจะพิจารณาแล้วก็สามารถทำประโยชน์ให้กับประเทศไทยมาก คือกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงประเทศทุกด้านให้ทันสมัย โดยได้กำลังคนจากพระราชโอรสและคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองในสมัยต่อมาได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่คนรุ่นใหม่ได้ปูพื้นฐานไว้ให้ นอกจากนี้ที่เห็นได้ชัดก็คือการศึกษาได้ขยายมาสู่ประชาชนทุกวันนี้ก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 นั่นเอง อาจสรุปได้ว่าการศึกษาของไทยเริ่มจากราชสำนักแล้วแผ่ขยายมาถึงประชาชน ซึ่งถ้าดูตามสภาพการณ์ทั่วไปแล้วก็เป็นความจำเป็นที่การศึกษาจะต้องเริ่มมาจากเบื้องบน

การขยายการศึกษามายังประชาชนนั้นก็สามารถช่วยให้ทุกคนเข้ารับราชการได้มากขึ้น สามารถหยั่งรากการศึกษาระบบโรงเรียนได้มั่นคงในประเทศไทยและก่อให้เกิดช่องทางที่พวกไพร่บ้านพลเมืองจะได้เลื่อนฐานะทางสังคมอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยในประวัติศาสตร์ของชาติไทย สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นความสำเร็จผลของการศึกษาในสมัยนั้น แต่ในขณะเดียวกันเมื่อมองด้วยทัศนคติของคนในปัจจุบัน การศึกษาในยุคนั้นก็มีส่วนสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ ก็คือการปลูกฝังค่านิยมของคนให้นิยมรับราชการ ก็ยังยึดถือกันอยู่จนกระทั่งถึงปัจจุบัน แต่สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้คนต้องหันไปยึดอาชีพอื่น ๆ นอกจากการที่จะเข้ารับราชการแต่เพียงอย่างเดียว

สำหรับผลสะท้อนที่เป็นความล่อแหลมต่ออันตรายของประเทศชาติที่จะได้รับจากการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาจัดการศึกษาในราชสำนักนั้นที่สำคัญ ก็คือเรื่องการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่อาจทำให้ประเทศไทยตกอยู่ในภาวะอันตรายได้ ถ้าหากมีการจ้างชาวต่างประเทศใดประเทศหนึ่งมากเกินไป ทำให้เกิดการผูกขาดของ

ประเทศนั้นขึ้นได้

นโยบายการจัดการศึกษาในราชสำนักของรัชกาลที่ 5 เป็นนโยบายที่สำคัญและยิ่งใหญ่ เพราะเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาประเทศทุกด้านและรัชกาลที่ 5 ทรงรอเวลานานมากสำหรับการพัฒนาประเทศให้สำเร็จโดยอาศัยกำลังคนที่พระองค์ได้ทรงปูพื้นฐานการศึกษาให้ และพระองค์ก็ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาประเทศ อาจสรุปได้ว่าชาวต่างประเทศที่พระองค์ทรงจ้างมาจัดการศึกษาในราชสำนักได้มีส่วนช่วยในการพัฒนาประเทศและริเริ่มเปลี่ยนแปลงสิ่งใหม่ ๆ ในด้านกฎเมือง การปกครอง สังคม การศึกษา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นก็เป็พื้นฐานที่สำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

မတူညီသော

บรรณานุกรม

1. ประเภทเอกสารต้นก. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

- จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 4 1.ก/1 พระราชหัตถเลขา
รัชกาลที่ 4 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2392
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.2/6 เรื่องจ้างมิสเตอร์ยัคมินส์มารับราชการใน
เมืองไทย 30 มกราคม ร.ศ.110
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.2/21 เรื่อง มร.เวอนี่ 11 พฤษภาคม ร.ศ.119
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/1 มิสเตอร์มาแซนต์ถึงขุนวิจิตรวรสาสน ลงวันที่
 25 มิถุนายน ร.ศ. 109
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/1 โทรเลขหลวงวิจิตรวรสาสน กรามทูลพระเจ้า
นงยาเชอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ลงวันที่ 4 มกราคม ร.ศ.110
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/1 ขอพระราชทานให้นายฉางเป็นนักเรียนทหารเรือ
ไปเรียนในประเทศเดนมาร์ก 6 กันยายน ร.ศ. 111
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/1 บารอน เคอเรสโตถึงพระยานนทบุรี ลงวันที่
 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/1 เออลออฟโรสเบอริถึงพระยามหาโยธา
 ลงวันที่ 6 เมษายน ร.ศ. 112
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/1 สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ไปเล่าเรียนในประเทศ
รัสเซีย 24 เมษายน ร.ศ.117
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/1 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกเข้ารับราชการเป็น
มหาดเล็กในสมเด็จพระนางเจ้ารัสเซีย 30 พฤศจิกายน ร.ศ. 120
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/2 รายงานการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา 6 กันยายน ร.ศ.126

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/2 พระยาวิสูตรโกษา
กราบทูลพระเจ้านั่งงยาเขอกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 14 กันยายน ร.ศ. 126

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/2 หม่อมเจ้าจุฑาธุศคึกฤฎะภากร กราบทูลพระเจ้า
ลูกยาเขอกรมหมื่นปราจิณ กิตินที ลงวันที่ 25 กันยายน ร.ศ. 126

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/2 เลขที่ 2/609 พระยาสิทธิราชเคโตไชย
กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 11 เมษายน ร.ศ. 127

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/2 เลขที่ 99/2570 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
กราบทูลกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 14 มิถุนายน ร.ศ. 127

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/3 เยาว์ วิ บารเชน รายงานการเล่าเรียนของ
พระเจ้าลูกยาเขอทั้ง 4 พระองค์ 16 กรกฎาคม ร.ศ. 108

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/3 ขุนวิจิตรวรสาสน กราบทูลพระเจ้านั่งงยาเขอ
กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ลงวันที่ 1 สิงหาคม ร.ศ. 108

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/4 พระสยามชฎานุรักษ์ กราบทูลพระเจ้านั่งงยาเขอ
กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ลงวันที่ 20 ธันวาคม ร.ศ. 108

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/4 พระยาสุริยานุวัตร กราบทูลพระเจ้านั่งงยาเขอ
กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ลงวันที่ 31 กรกฎาคม ร.ศ. 122

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/5 มิสเตอร์เฟรเดอริกเวอนี กราบทูลพระเจ้า
นั่งงยาเขอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ สำเนาที่ 3362 ลงวันที่ 8 พฤษภาคม

ร.ศ. 110

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/5 มิสเตอร์อาแอล โมแรล กราบทูลพระเจ้านั่งงยาเขอ
กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ลงวันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 110

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/6 เลขที่ 116/10248 พระเจ้านั่งงยาเขอกรมหลวง
เทเวศร์วัชรปการ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ. 111

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/6 เลขที่ 37/111 หลวงวิจิตรวรสาสน กราบทูล
พระเจ้านั่งงยาเขอกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ สำเนาที่ 15231 ลงวันที่ 21 ตุลาคม

ร.ศ. 111

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/7 เลขที่ 125/3638
พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าประวิตรวิบูลย์ในกรมหมื่นมณฑลราชกาลที่ 5 ลงวันที่ 5

พฤษภาคม ร.ศ. 112

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/7 เลขที่ 511/3691 กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ
กรมทูตกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 21 พฤษภาคม ร.ศ. 112

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/7 เลขที่ 2/4931 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5
ทรงมีถึงพระยามหาโยธา ลงวันที่ 20 มิถุนายน ร.ศ. 112

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/7 คำแปลเมมโมแรนด์ม มิสเตอร์เวอน์
 13 สิงหาคม ร.ศ. 112

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/8 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กรมหมื่นมณฑลราชกาลที่ 5
 ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 116

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/11 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทรงมีถึง
พระเจ้าอนุวงศ์เจ้าสุวดีโสภณ ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ. 114

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/12 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทรงมีถึงพระเจ้า
อนุวงศ์เจ้ากรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ลงวันที่ 21 พฤศจิกายน ร.ศ. 114

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/13 พระยาวิไลยพันธุ์กรมหมื่นมณฑลราชกาลที่ 5
 ลงวันที่ 26 พฤศจิกายน ร.ศ. 116

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/14 เลขที่ 2/35 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5
ทรงมีถึงกรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ลงวันที่ 9 เมษายน ร.ศ. 115

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/14 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทรงมีถึง
พระเจ้าอนุวงศ์เจ้าสุวดีโสภณ ลงวันที่ 26 เมษายน ร.ศ. 115

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/15 เรื่องนักเรียนที่ส่งไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ
 ลงวันที่ 26 เมษายน ร.ศ. 115

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/16 เลขที่ 20/1448 ลายพระราชหัตถเลขา
รัชกาลที่ 5 ทรงมีถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/16 เลขที่ 156
 |8515 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์
 ลงวันที่ 12 มีนาคม ร.ศ. 115

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/16 เลขที่ 72/3984 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์
กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าประวิตรวชิโนคม ลงวันที่ 7 กันยายน
 ร.ศ. 116

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/17 เรื่องที่จะส่งคนไทยไปฝึกหัดวิธีใช้ตอปีโต
 20 มกราคม ร.ศ. 115

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/21 เลขที่ 46/546 ลายพระราชนัดดาเลขารัชกาล
ที่ 5 ทรงมีถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ลงวันที่ 26 สิงหาคม
 ร.ศ. 117

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/22 พระยาสุริยานุวัตร กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
 ลงวันที่ 31 มีนาคม ร.ศ. 117

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/22 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูล
รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 28 เมษายน ร.ศ. 118

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/24 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
 ลงวันที่ 5 พฤษภาคม ร.ศ. 118

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/25 เลขที่ 22/1242 ลายพระราชนัดดาเลขา
รัชกาลที่ 5 ทรงมีถึงพระยาประสิทธิ์ศิลปการ ลงวันที่ 15 มกราคม ร.ศ. 118

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/26 พระยาประสิทธิ์ศิลปการกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
 ลงวันที่ 10 มีนาคม ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/28 เลขที่ 4/357 พระราชนัดดาเลขารัชกาลที่ 5 ทรง
มีถึงพระยาประสิทธิ์ศิลปการ ลงวันที่ 23 มิถุนายน ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/29 เลขที่ 11/1007 พระราชนัดดาเลขารัชกาลที่ 5
ทรงมีถึงพระยาสุริยานุวัตร ลงวันที่ 5 พฤศจิกายน ร.ศ. 119

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/30 รายงาน
มิสเตอร์กุศชาติ นำเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ายุคลา พระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้าบุรินทร์ และพระองค์เจ้าสุริยง ประพาสเบลเยียมและฮอลแลนด์

1 พฤษภาคม ร.ศ. 120

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/31 พระยาประสิทธิ์ศิลปการกรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 5 ธันวาคม ร.ศ. 120

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/32 พระยาลิขิตวิมลรัตนวงษ์กรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 25 ธันวาคม ร.ศ. 120

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/37 เลขที่ 39/1144 พระยาพิชัยการบริรักษ์มณฑล
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 20 พฤษภาคม ร.ศ. 121

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/38 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการกรมขุน
สมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 15 มีนาคม ร.ศ. 120

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/39 พระยาประสิทธิ์ศิลปการกรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 23 เมษายน ร.ศ. 121

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/40 พระยาประสิทธิ์ศิลปการกรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ 5
สำเนาที่ 12066 ลงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 120

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/41 พระยาประสิทธิ์ศิลปการ กรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 17 มิถุนายน ร.ศ. 121

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/45 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จทรงเยี่ยม
ราชสำนักต่าง ๆ ณ ประเทศยุโรป 27 มิถุนายน ร.ศ. 120

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/48 เลขที่ 114/2726 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
กรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 13 กรกฎาคม ร.ศ. 122

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/50 เลขที่ 463/9446 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
กรมขุนสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 20 ธันวาคม ร.ศ. 123

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/52 พระยาสุริยานุวัตรกรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 11 มีนาคม ร.ศ. 124

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/54 เลขที่ 19/774
พระยาวิสุทรโกษากรบาทหลวงพระเจ้าน้องยาเขอกกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 11 ธันวาคม
 ร.ศ.127

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/55 เลขที่ 63/7887 พระเจ้าลูกยาเขอพระองค์เจ้า
กิตติยากรวรลักษณกรบาทหลวงรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 8 ธันวาคม ร.ศ. 128

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.10/1 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 4 ทรงมีถึงแอนนา
ลิโอโนเวนส์ ลงวันที่ 12 พฤษภาคม ค.ศ.1864

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.8.2/430 เลขที่ 2/571 พระเจ้าลูกยาเขอ
พระองค์เจ้ากิตติยากรวรลักษณกรบาทหลวงรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 24 สิงหาคม ร.ศ. 120

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.8.2/430 เลขที่ 8/157 พระยาราชานุประพันธ์
กรบาทหลวงพระเจ้าน้องยาเขอกกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ สำเนาที่ 1879 ลงวันที่ 1
 พฤษภาคม ร.ศ. 124

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.8.2/431 คำแปลเรื่อง มิสเตอร์เอฟแวนส์จะแก่ง
หนังสือว่าด้วยเรื่องเมืองไทย 23 มิถุนายน ร.ศ. 122

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.8.2/432 มิสเตอร์เอฟแวนส์กรบาทหลวงรัชกาลที่ 5
 ลงวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ. 121

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/17 พระเจ้าน้องยาเขอกกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์
กรบาทหลวงรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 17 เมษายน ร.ศ. 115

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/17 หม่อมเจ้าเพิ่มกรบาทหลวงพระเจ้าลูกยาเขอ
พระองค์เจ้าประวิตรวิชัยนาค ลงวันที่ 10 กรกฎาคม ร.ศ. 116

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/17 เลขที่ 107/643 พระเจ้าน้องยาเขอกกรมหลวง
เทววงศ์วโรปการ กรบาทหลวงรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 31 มีนาคม ร.ศ. 116

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/17 พระเจ้าลูกยาเขอพระองค์เจ้ากิตติยากรวรลักษณ
กรบาทหลวงพระเจ้าน้องยาเขอกกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ. 117

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/17 เลขที่ 12/82 ลายพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5
 5 พฤษภาคม ร.ศ. 114

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/17 พระยาประสิทธิ์ศิลปการ
ถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/17 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 14 ธันวาคม ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/33 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 8 กรกฎาคม ร.ศ. 117

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/36 เสนาบดีว่าการต่างประเทศอังกฤษแจ้งความมายัง
พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 9 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/36 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 26 ตุลาคม ร.ศ. 117

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/36 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทรงมีถึงพระเจ้า
น้องยาเขอกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 24 ธันวาคม ร.ศ. 117

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/36 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 23 มิถุนายน ร.ศ. 118

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/36 เลขที่ 27/266 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5
ทรงมีถึงกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ลงวันที่ 25 มิถุนายน ร.ศ. 118

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/36 เลขที่ 10/397 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5
ทรงมีถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 1 กรกฎาคม ร.ศ. 118

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/36 เลขที่ 92/2528 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์
กราบทูลพระเจ้า้องยาเขอกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 28 สิงหาคม ร.ศ. 118

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/90 เลขที่ 37/1821 พระยาสุริยานุวัตรกราบบังคมทูล
รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 14 มิถุนายน ร.ศ. 126

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.9/92 เรื่องจ้างมิสเตอร์โรเบิร์ตบุเนลถวายพระอักษร
3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 126

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 รล.3/1 พระบรมราชาโฆวาท 6 ¹⁵ 8 คำ ปรีะกา
สับตศก ศักราช 1427

จดหมายเหตแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.1/31 เลขที่ 7/255
พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทรงมีถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 6 กันยายน
 ร.ศ. 114

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.1.1/5 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
 ลงวันที่ 30 มิถุนายน ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.1.1/5 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
 ลงวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.1.1/6 รายงานสอบวิชาสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมา
 17 มีนาคม ร.ศ. 120

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.1.1/10 รายงานการเล่าเรียนทูลหม่อมอัมมวาท
และพระองค์อรุณฯ 5 ธันวาคม ร.ศ. 123

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.1.1/10 มิสเตอร์โรเบิร์ต นูเนลกรามบังคมทูล
รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 6 มีนาคม ร.ศ. 127

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/2 (ร-ล) เรื่องการเล่าเรียนโรงเรียนราชกุมาร
และพระราชดำรัสเปิดโรงเรียน 7 มกราคม ร.ศ. 111

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/3 (ร-ล) เลขที่ 5/152 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5
ทรงมีถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ. 112

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/5 (ร-ล) กรมหลวงดำรงราชานุภาพถึงพระยา
วิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 118

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/7 (ร-ล) เลขที่ 35/1089 พระราชหัตถเลขา
รัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 4 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/7 (ร-ล) พระเจ้าอนุบาลเจ้าฟ้าภาณุรังษี
พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากร เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบบังคมทูล
รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 7 มีนาคม ร.ศ. 117

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/8 (ร-ล) เลขที่ 223/5475 เรื่องขยายโรงเรียน
ราชวิทยาลัย 9 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/9 (ร-ล) พระยา
วุฒิจาการมณฑลพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 31 มกราคม
ร.ศ. 121

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/12 (ศ-อ) เลขที่ 17/1165 เจ้าพระยาวิจิตรวงศ์-
วุฒิจาการมณฑลพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ. 125

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/15 (ศ-อ) มิสสิทการมณฑลพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมติอมรพันธ์
ลงวันที่ 6 ตุลาคม ร.ศ. 114

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/17 (ศ-อ) เลขที่ 14/381 เจ้าพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิจาการ
มณฑลพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 18 เมษายน ร.ศ. 125

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/18 เลขที่ 7/3425 อัคราเงินเดือนกระทรวง
ธรรมการ 8 สิงหาคม ร.ศ. 122

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/19 เลขที่ 114/2726 พระยาวิจิตรวุฒิจาการ
มณฑลพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 13 กรกฎาคม ร.ศ. 122

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/21 มิสเตอร์คัลลิส ยียอนสันเรียนเจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 24 มกราคม ร.ศ. 113

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/22 เลขที่ 23/6304 หม่อมเจ้าปิยภักดีแจ้งความ
มายังพระยาวิจิตรวุฒิจาการ ลงวันที่ 12 กรกฎาคม ร.ศ. 118

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/23 เลขที่ 10/472 หม่อมเจ้าปิยภักดีแจ้งความ
มายังพระยาวิจิตรวุฒิจาการ ลงวันที่ 14 พฤษภาคม ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/24 เลขที่ 12/1014 พระยาวิจิตรวุฒิจาการ
หม่อมเจ้าปิยภักดี ลงวันที่ 24 พฤษภาคม ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/25 เลขที่ 18/140 หม่อมเจ้าปิยภักดีแจ้งความ
มายังพระยาวิจิตรวุฒิจาการ ลงวันที่ 31 พฤษภาคม ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/26 เลขที่ 39/1934 พระยาวิจิตรวุฒิจาการ
มณฑลพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ลงวันที่ 26 กรกฎาคม ร.ศ. 120

- จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/79 เลขที่ 33/1558 หม่อมเจ้าปิยภักดีถึงพระยาวชิรปราการ ลงวันที่ 5 กรกฎาคม ร.ศ. 119
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/88 อัตราเงินเดือนครูต่างประเทศ ไม่ลงวันที่
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/88 เลขที่ 127/6128 หม่อมเจ้าปิยภักดีถึงพระยาวชิรปราการ ลงวันที่ 27 มีนาคม ร.ศ. 119
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/91 อัตราเงินเดือนครูศก 119 13 มีนาคม พ.ศ. 2443
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/101 เลขที่ 34/459 พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ ถึงพระยาวชิรปราการ ลงวันที่ 3 สิงหาคม ร.ศ. 120
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/102 เลขที่ 44/2097 พระยาวชิรปราการกราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ ลงวันที่ 9 สิงหาคม ร.ศ. 120
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/104 เลขที่ 76/692 มิสเตอร์ฟิลลิปขอขึ้นเงินเดือน 14 กันยายน ร.ศ. 120
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/115 มิสเตอร์ฟิลลิปแจ้งมายังมิสเตอร์ดับลิวิยอนชั้น ลงวันที่ 20 สิงหาคม ร.ศ. 121
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/115 เลขที่ 2463/371 พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ถึงพระยาวชิรปราการ ลงวันที่ 24 ธันวาคม ร.ศ. 121
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/128 เลขที่ 85/3942 มิสเตอร์สมิทขอเงินเดือนเพิ่มในระหว่างทำการแทนมิสเตอร์ยอนชั้น 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 122
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/135 เลขที่ 5/311 มิสเตอร์เบราร์ขอเงินเดือนขึ้น 24 เมษายน ร.ศ. 124
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/233 เลขที่ 9/728 เพิ่มเงินเดือนมิสเตอร์สิเวลในการสอนไต่หนังสือไทยไค้ 11 พฤษภาคม ร.ศ. 125
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/252 เพิ่มเงินเดือนมิสเตอร์เอนส์ตันในการสอนไต่ภาษาไทยไค้ 11 สิงหาคม ร.ศ. 125

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/267 มิสเตอร์
นาทานขอเงินเคื่อนเพิ่ม 7 พฤศจิกายน ร.ศ. 125

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/268 เพิ่มเงินเคื่อนมิสเตอร์เชควิกในการสอบได้
หนังสือไทยไค้ 20 ตุลาคม ร.ศ. 125

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/286 เลขที่ 12/1135 มิสเตอร์คัมพูชียอนชั้น
แจ่มมายังมิสเตอร์ซีเอฟแอ ลงวันที่ 5 มีนาคม ร.ศ. 125

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/286 หม่อมเจ้าปิยภักดีแจ่มมายังพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
ลงวันที่ 2 กรกฎาคม ร.ศ. 126

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/296 เลขที่ 22/868 เพิ่มเงินเคื่อนมิสเตอร์
เทรล ในระหว่างทำการแทนมิสเตอร์สมิท 9 พฤษภาคม ร.ศ. 126

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/304 เลขที่ 44/2282 หม่อมเจ้าปิยภักดีแจ่มมา
ยังพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 2 กรกฎาคม ร.ศ. 126

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/364 เลขที่ 76/4179 มิสเตอร์ลีเวลขอเงิน
เคื่อนเพิ่มในระหว่างทำการแทนมิสเตอร์กาเตอร์ 17 กันยายน ร.ศ. 127

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.25/469 เลขที่ 23/1659 เปลี่ยนอัตราเงินเคื่อนครู
ฝรั่ง ไม่ลงวันที่

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.50.5/14 มิสเตอร์สไปวีขออนุญาตเปลี่ยนเวลา
สอนเคีย ไม่ลงวันที่

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.50.5/16 มิสเตอร์สไปวีลาไปประเทศยุโรปและ
มิสเตอร์ยัคซ์ทำการแทน

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.50.18/10 มิสสมิทเรียนพระยาวุฒิจากรบถิ ลงวันที่
4 พฤษภาคม ร.ศ. 114

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.50.18/12 สัญญาจ้างมิสสมิท สำเนาที่ 1179

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.50.18/29 เลขที่ 146/953 มิสสมิทลาออกจาก
ตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ มิสโรเบิร์ตสันเป็นแทน ลงวันที่ 2 กรกฎาคม ร.ศ. 115

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมกลาโหม เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.50.18/65

นิสรวเบิร์ตสันกราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ลงวันที่ 17

เมษายน ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.50.18/74 นิสแปลโฮปกราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ลงวันที่ 6 สิงหาคม ร.ศ. 113

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.50.18/64 เลขที่ 25/440 พระองค์เจ้ากิติยากร
วรลักษณถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 24 ธันวาคม ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.50.18/118 เลขที่ 136/4615 พระยาพิการบดี
กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ. 121

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.55/6 นิสเคอร์เอชี่ กราบทูลพระองค์เจ้า
กิติยากรวรลักษณ ลงวันที่ 9 พฤศจิกายน ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.55/26 เลขที่ 6/386 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5
ทรงมีถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 16 สิงหาคม ร.ศ. 120

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.55/48 เลขที่ 136/7272 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
ทูลหม่อมเจ้าปิยภักดี ลงวันที่ 6 มกราคม ร.ศ. 122

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.55/56 นิสเคอร์กาเคอร์ขอท้าวสัญญาใหม่ ลงวันที่ 26
ตุลาคม ร.ศ. 123

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.55/67 เลขที่ 170/687 นิสเคอร์กับลยู เขียนสน
แจ้งความมายังนิสเคอร์เอชี่ สไปจี ลงวันที่ 28 กันยายน ร.ศ. 125

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.55/68 เลขที่ 116/8391 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
ทูลหม่อมเจ้าปิยภักดี ลงวันที่ 15 มกราคม ร.ศ. 125

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.55/74 นิสเคอร์ลีเวลารองโรงเรียนราชวิทยาลัย
ขอท้าวสัญญาต่อ 23 พฤษภาคม ร.ศ. 127

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ.55/86 เลขที่ 93/3368 โอนโรงเรียนราชวิทยาลัย
ไปขึ้นกับกระทรวงยุติธรรม 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 128

จดหมายเหตุแห่งราชกิจ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.55/86 เงินเดือนครู
โรงเรียนราชวิทยาลัย

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.55/86 เลขที่ 23/536 เจ้าพระยาวิจิตรวงศ์ไชย
กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 25 เมษายน ร.ศ. 129

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.74/1 เรื่องเบญจเบญจ ขอยกเลิกการวันอาทิตย์
23 สิงหาคม ร.ศ. 113

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.74/5 เรื่องสัญญาจ้างมิสเตอร์กาเตอร์ 1 เมษายน
ร.ศ. 114

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.74/8 มิสเตอร์ศิริวัฒน์ไปเรารอถวายเรื่องราว
กล่าวโทษ กรมศึกษาว่าไล่ออกจากตำแหน่งและตัดเงินเดือน 14 สิงหาคม
ร.ศ. 1899

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.74/9 จ้างมิสเตอร์แคมป์เบดมาเป็นที่ปรึกษาการศึกษา
26 กรกฎาคม ร.ศ. 118

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คช.74/9 เลขที่ 8/407 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5
ทรงมีถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 18 สิงหาคม ร.ศ. 120

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คช.74/12 มิสเตอร์ยอนชันลาไปเยี่ยมบ้านเมืองและ
ตรวจการเล่าเรียนนักเรียนในประเทศยุโรป 1 มีนาคม ร.ศ. 119

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คช.74/16 เลขที่ 56/2489 เพิ่มข้อสัญญาคนชาว
ต่างประเทศ 29 สิงหาคม ร.ศ. 120

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คช.74/20 เลขที่ 230/6992 พระยาวิจิตรการบคิ
กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 3 มกราคม ร.ศ. 121

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คช.74/22 เลขที่ 2936/4449 พระองค์เจ้า
กิติยากรวรลักษณถึงพระยาวิจิตรการบคิ ลงวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 121

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 คช.74/24 เลขที่ 27/4074 พระองค์เจ้า
กิติยากรวรลักษณ แจ้งมายังมิสเตอร์นาเทิล ลงวันที่ 3 กันยายน ร.ศ. 122

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.74/29 มิสเตอร์
ยอนฮันปวยลาพักรักษาตัวชั่วคราว 21 กรกฎาคม ร.ศ. 125

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบัญสมุคพิเศษ เล่ม 4 จ.ศ. 1240 - 241

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เลขที่ 8/3 จดหมายเหตุสมัยกรุงศรีอยุธยา จ.ศ.1050

_____ เลขที่ 91 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215

_____ เลขที่ 265 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1218

_____ เลขที่ 153 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1225

_____ เลขที่ 584 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ม.ป.ป.

ข. เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

"กระแสพระราชดำรัส" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 7 ลงวันที่ 11 เมษายน ร.ก. 109

"การเปิดโรงเรียนราชกุมาร" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 9 ลงวันที่ 20 มกราคม
ร.ก. 111

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ จดหมายเหตุพระราชนิพนธ์ ภาค 7
พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท หม่อมเจ้าช่วงศิริ
ศรีวัช 2 กรกฎาคม 2477 โรงพิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์
2477, 316 หน้า

_____ เอกสารจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พิมพ์เนื่องในโอกาสครบ 100 ปี นับแต่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสวยราชย์ 1 ตุลาคม 2511 โรงพิมพ์คุรุสภา 2511, 283 หน้า
เจ้านายและข้าราชการกรมบังคับมหาดเล็กเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายชำนานู ปิ่นทอง 21 พฤษภาคม 2515

โรงพิมพ์คุรุสภา 2515, 68 หน้า

"มิสเตอร์อาร์ แอล มอร์ริส เข้าเฝ้า" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 5 วันอังคารเดือนอ้าย
แรม 14 ค่ำ ปีมะเส็งชวดศก 1250

วชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ ครบ 50 ปี แคว้นสิ้น
 พระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส 1-7 สิงหาคม
 โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ 2514, 406 หน้า

"พระราชดำรัสตอบ" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 14 ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ. 116
 ศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สมเด็จพระ พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบ
บรมราชินีนาถ พระราชทานเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์เนื่องในโอกาส
 จักงานฉลองวันพระราชสมภพครบร้อยปีของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
 1 มกราคม 2507 โรงพิมพ์คุรุสภา 2507, 102 หน้า

"สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกเธอเสด็จประพาสยุโรป ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 12
 ลงวันที่ 9 เมษายน ร.ศ. 114

สุเรนทราธิบดี เจ้าพระยาพระเสด็จ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของ
เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม
 พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน 2504 โรงพิมพ์ลิ่วพร 2504, 364 หน้า
 เสถียร ลายลักษณ์ ร.ศ.ท.บุญเรือง นาคินพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ์ "ประกาศ
 เปลี่ยนธรรมเนียมใหม่" ในประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8 โรงพิมพ์เคลิเมล์
 2478, 264 หน้า

2. เอกสารชั้นสอง

ก. ประเภทหนังสือทั่วไปและวิทยานิพนธ์

- กรุงเทพฯ (นามแฝง) 9 รัชกาลและเจ้าฟ้าชาย บรรณศิลป์ 2516, 463 หน้า
- เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทยตอน
พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมือง โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 2516, 213 หน้า

เกหลง ปภาวสิทธิ์ ประวัติการศึกษานในประเทศไทยโดยสังเขป สมาคมการศึกษา

2502, 114 หน้า

ขจร สุขพานิช ข้อมูลประวัติศาสตร์บางกอก โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

2518, 399 หน้า

_____ ฐานันดรไพร่ โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2519, 91 หน้า

_____ พระเกียรติประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานบำเพ็ญ

กุศลสมโภชสุพรรณบัฏของเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ เจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยาราม

16 มกราคม 2500 โรงพิมพ์มหาดไทย 2500, 111 หน้า

เคนเนธ อี แวลส์ ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ในประเทศไทย 1528 - 1958

สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย 1958, 267 หน้า

คึกฤทธิ์ ปราโมช ม.ร.ว. สี่แผ่นดิน เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 6 แพร่พิทยา 2506, 572 หน้า

จุลจักรพงษ์ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า เกิดวังปารุสกสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ม.ป.ท. 2492, 609 หน้า

_____ เจ้าชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 2 คลังวิทยา 2505, 753 หน้า

จิราคม กิตติยากร ม.ร.ว. ราชสกุลกิตติยากร สำนักราชเลขาธิการ 2520, 31 หน้า

เฉลิม อยู่เวียงชัย ประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ โรงพิมพ์คุรุสภา

2514, 556 หน้า

ชมพูนุท นาคริักษ์ บทบาทที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 - 2453 วิทยานิพนธ์ อม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2513,

184 หน้า อักส่าเนา

ชัยอนันต์ สมุทวณิช การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย พ.ศ. 2411 - 2475 โรงพิมพ์

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ม.ป.บ., 189 หน้า

_____ แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ 2513, 107 หน้า

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร เอกสารการเมือง การปกครองของไทย

พ.ศ. 2417 - 2477 ไทยวัฒนาพานิช 2518, 406 หน้า

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม กษัตริย์วังหน้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โรงพิมพ์
แพร่การช่าง 2515, 589 หน้า

_____ พระเกียรติประวัติจอมพลเรือจอมพลมเหสีเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต
โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร 2507, 905 หน้า

_____ พระบรมราชินีกรงรัตนโกสินทร์ ณคงศึกษา 2515, 357 หน้า

_____ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มหาบุรุษ โรงพิมพ์โรงเรียนเทพไศศาล
2504, 825 หน้า

ทองเคื่อน พิตาลบุตร ประวัติการศึกษาไทย โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์ 2517, 152 หน้า
คำรณราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา ความทรงจำ แพร่พิทยา
2514, 408 หน้า

_____ นิทานโบราณคดี พิมพ์ครั้งที่ 11 ก้าวหน้า 2505, 626 หน้า

_____ พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ พิมพ์ใน
งานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ 2466 โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร 2466, 204 หน้า

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 โรงพิมพ์คุรุสภา 2504,
379 หน้า

_____ ทรงศรี อัจจอรณ และคนอื่น ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2367-
2493 แพร่พิทยา 2519, 336 หน้า (หนังสือแปลชุดคนวัตน์ เล่มที่ 25)

_____ แน่งน้อย คิตติรานนท์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
วิทยานิพนธ์ อม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519, 321 หน้า อักษรสาเนา

_____ นางเยาว์ กาญจนจარი ส.ค.ส.จากประวัติศาสตร์ โรงพิมพ์ปรเมษฐ์การพิมพ์ 2510,
62 หน้า

_____ ประกอบ โขประการ ประยุทธ์ สิทธิพันธ์ และสมบูรณ์ คนฉลาด พระมหากษัตริย์ไทย
รวมการพิมพ์ 2519, 342 หน้า

_____ ประพัฒน์ ศรีณรงค์ พระประวัติและงานสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรณราชานุภาพ พิมพ์ครั้งที่ 2
แพร่พิทยา 2515, 670 หน้า

ประยูทธ สิทธิพันธ์ ตามรอยบาทพระพุทธรูปเจ้าหลวง สยาม 2514, 644 หน้า

———— ปียมหาราชินีกับพระราชพิธีประจำชาติ โรงพิมพ์เทพพิทักษ์การพิมพ์ 2520,
544 หน้า

———— สมเด็จพระจอมเกล้าทรงสยาม เล่มต้น สยาม 2516, 358 หน้า

—ปริยัติธรรมราชา พระยา โบราณศึกษาและวิธีสอนหนังสือไทย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน

พระราชทานเพลิงศพ นางพวงเพ็ชร เอี่ยมสกุล 19 พฤศจิกายน 2502

โรงพิมพ์โรงเรียนการช่างวชิรศึกษา 2502, 87 หน้า

ผาลเลกัวซ์ สังฆราช เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร ก้าวหน้า
2506, 555 หน้า

ปิยนาก บุนนาค บทบาททางการเมือง การปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค
ดวงกมล 2520, 277 หน้า

พูนพิศมัย ดิסקุล ม.จ. "ความสนุกในพระบรมมหาราชวัง" ใน ชุมนุมเรื่องนารุ
เกษมบรรณกิจ 2513, ม.ป.ท. 2505, 89 หน้า

—เฟรด คับลิว ริกส์ การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า แปลโดย อมร
โสภณวิเศษรัฐวงศ์ และเอกวิทย์ ณ ถลาง โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
2519, 105 หน้า

มานิจ ชุมสาย ม.ล. ประวัติการศึกษาภาคบังคับในประเทศไทย กองสัมพันธ์ต่าง
ประเทศ กระทรวงศึกษาธิการ 2498, 173 หน้า

มัทนา เกษกมล การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมือง และการปกครอง
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453 - 2468 วิทยานิพนธ์
อม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517, 213 หน้า อัดสำเนา

—ราชสกุลวงศ์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเนย อิศรางกูร ณ อยุธยา
1 พฤศจิกายน 2507 โรงพิมพ์มหาดไทย 2507, 106 หน้า

วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
2516, 240 หน้า

วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ แปลโดยนิจ ทองโสภิต โรงพิมพ์
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2514, 301 หน้า

_____ แผ่นดินพระจอมเกล้าฯ แปลโดยนิจ ทองโสภิต โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทย 2520, 315 หน้า

ศิลปากร กรม สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร พิมพ์เนื่องในพระราชพิธี
สถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณสยามมกุฎราชกุมาร
28 ธันวาคม 2515 โรงพิมพ์การศาสนา 2515, 193 หน้า

การศึกษาธิการ กระทรวง นางนพมาศสำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ โรงพิมพ์ส่งเสริมอาชีพ
2505, 95 หน้า

☆ _____ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบ
เจ็ดสิบสองปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507 โรงพิมพ์คุรุสภา 2507, 1133 หน้า
ศุภนิศัย วัฒนธาดา พื้นฐานการศึกษาไทย โรงพิมพ์เทียนวัฒนา 2520, 434 หน้า
สมบัติ พลายน้อย ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย โดย ส.พลายน้อย (นามแฝง)
แพร่พิทยา (2516), 495 หน้า

_____ พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา โดย ส.พลายน้อย (นามแฝง) บำรุงสาส์น
2506, 458 หน้า

สมาคมครูโรงเรียนราษฎร์แห่งประเทศไทย ประวัติการโรงเรียนราษฎร์ในเมืองไทย
และทำเนียบโรงเรียนราษฎร์ พิมพ์เพื่อฉลองพระเกียรติเนื่องในวันรัชดาภิเษก
9 มิถุนายน 2514 โรงพิมพ์คิวพร 2514, 352 หน้า

✓ สามัญศึกษา กรม บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา รายงานการ
ประชุมทางวิชาการครั้งที่ 2 โรงพิมพ์คุรุสภา 2518, 395 หน้า

สุนทร ณ รัชนี "เด็กวัดสามยุค" ใน ชีวิตไทยหลายรส คลังวิทยา 2509, 456 หน้า
สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ชีวิตและงานของสมเด็จพระยาค้ำจรวงราชานุภาพในฐานะที่เป็นพยาน
ทางประวัติศาสตร์ในเรื่องการสร้างสรรค์ศิลปปัญญาอย่างของไทยเราเอง สถาบันไทย
คดีศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2522, 22 หน้า

- เสงี่ยม คุมพาวาส ราชประเพณีในสมเด็จพระปิยมหาราช เสริมวิทยบรรณาการ 2512, 639 หน้า
- เสลา เรขะรุจิ ปิยมหาราชจุฬาลงกรณ์ โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์ 2504, 816 หน้า
- แสงโสม เกษมศรี ม.ร.ว. และวิมล พงศ์พิพัฒน์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 - 2394) โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2515, 283 หน้า
- โสมทัต เทเวศร์ (นามแฝง) เจ้าฟ้าจุฑามณี แพร่พิทยา 2513, 379 หน้า
- สำเริงวรรณกิจ หลวง "เรื่องของข้าพเจ้า" ใน สำเริงอนุสรณ์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสำเริงวรรณกิจ 23 เมษายน 2515 โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์ 2515, 381 หน้า
- อนุนานราชชน พระยา ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน โดย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น 2510, 174 หน้า
- เอกการชาวา และ ล.กอเชตโกฟ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศรัสเซียกับประเทศสยาม แปลโดย เสฐียร พันธรังษี แพร่พิทยา 2517, 162 หน้า
- เอ บี กริสไวลด์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้ากรุงสยาม แปลโดย ม.จ.สุภัทรทิศ คีตกุล ม.จ.จงจิตรถนอม คีตกุล พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในนามวงคตสมัยพระชนมายุเสมอด้วยสมเด็จพระราชบิดา 29 สิงหาคม 2508 ม.ป.ท. 2508, 100 หน้า
- เอกวิทย์ ณ ถลาง "ทัศนบางประการเกี่ยวกับบุคคลนโยบายทางการศึกษา" ใน บทเรียนจากการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา หน้า 13 - 16 กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ 2510
- โอภาส เสวิกุล พระราชบิดาแห่งการปฏิรูป แพร่พิทยา 2513, 596 หน้า
- Feltus George Haws หมอเฮลส์ในรัชกาลที่ 4 พิมพ์ครั้งที่ 2 กองคริสเตียนศึกษา 1961, 165 หน้า

ข. ประเภทวารสาร

จักรสิน พิเศษสาทร "เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี" วิทยาสาร 8 : 18 - 120, 44 เมษายน 2520

ชูเกียรติ อุทกะพันธุ์ "ความสำเร็จและความล้มเหลวของการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5" วิทยาสาร 40 : 14 - 17 ตุลาคม 2515

_____ "ความสำเร็จและความล้มเหลวของการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5" วิทยาสาร 41 : 24 - 27, 54 พฤศจิกายน 2515

เควิก เค ไวแอต "ชาบูเอล แมกฟาร์แลนด์" แปลโดย ทองใบ คำมณี วิทยาสาร 16 : 12 - 13, 55 เมษายน 2513

ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์ "Modernization Bases in Japan and Thailand" ส.ส.ท. 16 : 36 - 66 พฤษภาคม - กรกฎาคม 2519

พิทยลาภพฤฒิยากร พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น "สัมภาษณ์พิเศษ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร หม่อมเจ้าหญิง จงจิตรนอม ดิศกุล" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 2 : 104 - 113 กันยายน - พฤศจิกายน 2511

สนิทศักดิ์ สนิทศักดิ์ "พระพุทธรูปเจ้าหลวงกับการศึกษา" มิตรครู 20 : 11, 58 - 99 ตุลาคม 2511

เอกวิทย์ ณ ถลาง "เมื่อคติการจัดการศึกษาแบบตะวันตกเข้ามาสู่สยาม" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 2 : 83 - 95 กันยายน 2511

Wyatt, David K. "จุดเริ่มต้นของการศึกษาแบบใหม่ในเมืองไทย" แปลโดย แก่นจันทร์ กาญจนา และธรรมเกียรติ กันอริ ปารจารย์สาร 5 : 22 - 29 กรกฎาคม - กันยายน 2519

_____ "Interpreting The History of The Fifth Reign" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 2 : 20 - 23 กันยายน - พฤศจิกายน 2511

ก. ประวัติศาสตร์

Bristowe, W.S. Louis And The King of Siam London, Chatto & Windus.
Ltd. 1976, 156 p.

Leonowens, Anna The English Governess at the Siamese Court London &
Arthur Barker. Ltd. 1954, 267 p.

Wyatt, David K. The Politics of Reform in Thailand Bangkok, Thaiwattana
Panich, 2512, 425 p.

การคำนวณ

๑

ภาคผนวก ก.

๑ หนังสือข้าพเจ้ามีศรียศ คำนับมายังเจ้าพระยาศรีสุริยวงษา ข้าพเจ้าขอ
 พูถึงความเป็นสำคัญที่จะเป็นประโยชน์แก่เมืองไทยในไปภายหน้า คือการที่จะรหนังสือ
 เลก ๆ ให้รู้การ ข้าพเจ้ามีความไวใจ เจ้าคุณจึงได้พุดแก่เจ้าคุณในการนี้ ด้วย
 ข้าพเจ้าเห็นว่าเจ้าคุณเอาใจใส่ในการทั้งปวงที่จะให้เมืองไทยเป็นสละลาให้เป็น
 ประโยชน์ และการที่ข้าพเจ้าเจาญนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าคนที่มีอำนาจแก่ใจเลกมีความ
 รังเกียจแต่แรกเพราะอำนาจเขาจนอยลง และเมืองไทยทุกวันนี้มีการเกี่ยวมอ้งกับเมือง
 ยุโรปมาก ถ้าจะให้มอ้งกับประโยชน์กับการที่เกี่ยวมอ้งแล้วจะต้องทำการ สังขรให้กว้างขวางให้
 สมกับการทุกวันนี้ แต่ไม่ให้เกี่ยวมอ้งแก่ทางศาสนา ข้าพเจ้ามอ้งอยู่ในกรุงสยามนั้นนั้น
 เร็วหนักยังไม่รู้ว่าการที่เขาสังขรนั้นเป็นอย่างไรแน่ แต่ได้ยินว่าพวกที่ขรเคมขรแต่ให้
 เขียนหนังสืออ่านหนังสือแลคึกเลกบ้างเลกน้อย ถ้าการเป็นอย่างนั้นจริง ข้าพเจ้าเห็น
 ว่าการที่จะรู้นั้นไม่ได้วิปริตขึ้นตามบ้านเมือง และการที่จะเปลี่ยนสังขรนั้นเห็นว่า
 มีความลำบากอยู่แต่แรก เพราะความที่จะต้องคอย ๆ ทำไปทีละเลกน้อยแต่อย่างที่เขา
 สังขรอยู่ทุกวันนี้ก็ต้องให้สังขรไปคามากอย่างแคงกร ถ้าเลกอายุถึง ๖๐ ขวบแล้วต้องออกวัด

ให้ไปอยู่สกุ มีครูคนยุบสังขรให้เรียนภาษา	อังกฤษ ฝรั่งเศส จีน มลายู	} การ เลกและพงษวาทาน
--	------------------------------------	----------------------

ยกกระเพศให้รู้ที่ตั้งบ้านเมืองต่างประเทษ	เคกลีหนั้นถารู้การอย่างนี้คลอ้งแล้วแล้วก็ได้	} และการเลานี้ต้องเข้าไปหลายปี
เรียนวิชาต่าง ๆ ที่สูงขึ้นไปคือ	มาตะมาแตก ฟิสิกส์ ยอลย มิกานิก เกมิสิกส์	

ตัวขร เค็กูภาษายุบคลอ้งแล้วภาครูษณ เดกรูภาษาไทยแล้วจึงจะแจ้งความกันเข้าใจแต่
 การที่ว้าวกอนั้นจะทำโดยเร็วก็ได้ ถ้าพวกหมอที่เขารู้ภาษาไทยแล้วรับช่วยสังขรการนั้น

ภาคผนวก ข.

สัญญาμισเตอร์กาเตอร์

สำเนาแปล สัญญาในระหว่างอธิบดีกรมศึกษาธิการและกรรมการจัดการศึกษา
โรงเรียนฝ่ายหนึ่ง กับมิสเตอร์เอ เคตล คาทอร์ บีเอ อีกฝ่ายหนึ่ง

(1) อธิบดีกรมศึกษาธิการ และกรรมการจัดการโรงเรียนได้ยินยอม
ว่าด้วย จ้างมิสเตอร์เอซี คาทอร์ เป็นอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนที่จะรับสอนนักเรียน
และให้อยู่กินนอน พร้อมแห่งหนึ่งจะจัดตั้งขึ้นในประเทศสยาม

การปกครอง (2) อาจารย์ใหญ่จะต้องอยู่ในความบังคับบัญชาของกรรมการ
และการดูแล โรงเรียนพวกเดียว และจะต้องรับผิดชอบในการต่าง ๆ แก่กรรมการนี้
เท่านั้น

(3) อาจารย์ใหญ่อ่านาจะที่จะบังคับบัญชาผู้ช่วยในโรงเรียนนั้นได้
ทั้งคนอังกฤษและคนไทย แต่จะถอนออกจากหน้าที่หรือจะตั้งขึ้นใหม่ไม่ได้ ผู้ที่มี
อ่านาจะทำได้เช่นนี้ ก็แก่กรรมการโรงเรียนเท่านั้น

(4) อาจารย์ใหญ่อ่านาจะที่จะตั้งคนใช้ขึ้นสำหรับทำการในโรงเรียน
หรือจะถอนเอาคนใช้ออกก็ได้ เมื่อเห็นว่าการที่คนทำลงนั้น จะเป็นคุณแก่
โรงเรียนแต่คิดว่าต้องมีคนใช้มากน้อยเท่าใดนั้น เป็นหน้าที่ของกรรมการฝ่าย
เดียวที่จะกำหนดไว้ให้

(5) อาจารย์ใหญ่จะเป็นผู้แจกเงินค่าจ้างให้แก่คนใช้ทุก ๆ คน

(6) อาจารย์ใหญ่จะต้องเชื่อฟังคำสั่ง และคำแนะนำของกรรมการ
ทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ส่วนการตั้งกำหนดเวลาเรียน การจัดแจง ระเบียบของ
ครูสอน และการสอนต่าง ๆ ที่นับว่าเป็นการเกี่ยวข้องแก่การศึกษานั้น อาจารย์
ใหญ่อ่านาจะทำได้เต็มที่

ว่าด้วยเงิน (7) อาจารย์ใหญ่จะได้รับเงินเดือน ๆ ละเจ็ดร้อย (700) บาท
เดือนเบี้ยเลี้ยง แล้วเพิ่มขึ้นสองปีต่อคราวหนึ่ง เพิ่มเป็นจำนวนเดือนละห้าสิบ (50) บาทขึ้นไป
และค่า เป็นคราว ๆ ตามกำหนดนั้นจนถึงพัน (1000) บาทเป็นอย่างสูงเต็มอัตรา

(8) อาจารย์ใหญ่จะไ้

ก. ที่อยู่ซึ่งมีเครื่องเรือนครบบริบูรณ์

ข. เมื่ออาศัยอยู่ในที่นั้นจะได้เงินค่าอาหารเดือนละสามสิบ

(30) บาท

ค. จะไ้เงินเดือนละสี่สิบห้า (45) บาท เป็นค่าจ้างคนใช้

สำหรับตัว

(9) จะไ้เงิน 90 ปอนด์ เป็นค่าโดยสารมาจากยุโรป

(10) จะไ้เงิน 90 ปอนด์ เป็นค่าโดยสารกลับไปยังบ้านเมืองของตนเมื่อ

ก. สิ้นสัญญาหรือ

ข. แพทย์ ตรวจเห็นว่ามิโรคอย่างใดอย่างหนึ่งจำเป็นที่จะต้องกลับไปอยู่ในบ้านเมืองของตัวอย่างเดิม

(11) มิสเตอร์เอ ซี กาเตอร์ จะดำรงตำแหน่งในหน้าที่อาจารย์ใหญ่นี้หกปีนับตั้งแต่วันทำสัญญาเป็นต้นไป

(12) เมื่อสิ้นกำหนดหกปีนี้แล้ว ถ้ากรรมการโรงเรียนยังประสงค์จะให้มิสเตอร์กาเตอร์รับหน้าที่ในตำแหน่งนั้นต่อไปอีกนานสักเท่าใด สัญญานับนี้ก็นับว่าเป็นใช้ได้ตลอดกาลนั้น

(13) ถ้าและกรรมการโรงเรียนประสงค์จะถอนสัญญานี้โดยหาที่หาความผิดในส่วนตัวอาจารย์ใหญ่นั้นไม่ อาจารย์ใหญ่จะรับเงินค่าโดยสารตามอัตราที่กำหนดไว้ และเงินเดือนอีก 6 เดือนเป็นค่าเสียหาย

(14) แต่ถ้ากรรมการโรงเรียนจะถอนสัญญาด้วยเหตุที่อาจารย์ใหญ่กระทำผิด อาจารย์ใหญ่ก็จะไ้รับเงินเดือนแค่เดือนเดียวเท่านั้น และค่าโดยสารก็จะไม่ไ้รับด้วย

(15) ถ้าอาจารย์ใหญ่ประสงค์จะเลิกสัญญาก่อนกำหนดหกปีแล้ว อาจารย์ใหญ่จะต้องแจ้งความให้กรรมการโรงเรียนทราบล่วงหน้าหกเดือน แต่ถ้าจะเลิกสัญญาในปีต้นแล้ว จะต้องคืนค่าโดยสารที่ไ้รับไปนั้นด้วย ส่วน

ว่าด้วยอายุ
ของสัญญา
ลาออกและ
ย้ายหน้าที่

ค่าโดยสถานขากลับนั้น ถ้าจะเลิกสัญญาอย่างหนึ่งอย่างใดตามที่ไต่ถามมาแล้วก็จะไม่ได้รับเลย

(16) ถ้ามิสเตอร์คาเตอร์เห็นสมควรที่จะย้ายไปรับราชการในหน้าที่อื่นก่อนเวลาหกปีข้างต้นแล้ว จะต้องอนุญาตจากกรรมการโรงเรียนก่อนจึงจะนับว่าเป็นเลิกสัญญาซึ่งกันและกัน และเมื่อมิสเตอร์คาเตอร์ได้รับอนุญาตเลิกสัญญาเช่นนี้แล้วก็ต้องคืนค่าโดยสารที่ได้รับไปนั้นด้วย

ลงนาม เอ. เค. ศิลดาเตอร์

ลงพระนาม กิตติยากร อธิบดีกรมศึกษาธิการ

กรุงเทพฯ วันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 114

ข้อ 7 และ 8 เมื่อข้าพเจ้าได้รับพระราชทานเงินเดือนเพิ่มขึ้นในศก 119 กรมศึกษาธิการได้บอกข้าพเจ้าว่าเงินเดือนอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนราชวิทยาลัย ตั้งต้นตั้งแต่ 800 บาท แล้วขึ้นต่อไปจนถึง 1200 บาท เป็นสูงที่สุดเต็มอัตรา แล้วเงินเดือนของข้าพเจ้าจึงขึ้นไปเป็น 1000 บาท ตามอัตรานี้ แต่คิดเบี้ยเลี้ยงและค่าใช้สอยอื่น ๆ ไม่ได้รับ

ที่มา กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.74/5
สัญญามิสเตอร์คาเตอร์

ภาคผนวก ค.
อัตราเงินเดือน กระทรวงธรรมการ

ตำแหน่ง	เงินเดือน		
	อย่างน้อย	ทำที่ ขั้นปีละ	อย่างมาก
<u>ระเบียบข้าราชการไทยฝ่ายออฟฟิศ</u>			
เสนาบดี			
ปลัดทูลฉลอง	600		1200
อธิบดี	400	80	800
เจ้ากรม	300	20	400
ปลัดกรมชั้น 1	200	20	300
ปลัดกรมชั้น 2	100	20	200
ผู้ช่วยราชการชั้น 1	150	10	200
ผู้ช่วยราชการชั้น 2	90	10	140
นายเวร	90	10	140
ผู้รักษาราชการชั้น 1 แพทย์ใหญ่ แม่เรือน	80	8	120
ผู้รักษาราชการชั้น 2 แพทย์รอง	50	5	75
รองเวร เสมียนอังกฤษ แพทย์จำหน่ายยา	50	6	80
เสมียนชั้น 1	35	3	50
เสมียนชั้น 2	20	2	30
อินเียนเียน	35	3	50
สังฆการี	20	2	30
ผู้รักษาศาสนา คนพยาบาล คนครัว			
คนซักเสื้อผ้า	20	2	30

ตำแหน่ง	เงินเดือน		
	อย่างน้อย	ทำที่ ขึ้นปีละ	อย่างมาก
นักการ คนยาม คนใช้ คนทำสวน	20	1	25
แม่ครัว 100 บาท ไม่ขึ้นไม่ลง	—	—	—
ภารโรง คนงาน 20 บาท ไม่ขึ้นไม่ลง	—	—	—
คนเหมาของใส่โครก 20 บาท ไม่ขึ้นไม่ลง	—	—	—
<u>ระเบียบข้าราชการไทยฝ่ายสอนวิชา</u>			
อาจารย์ชั้น 1	375	25	500
อาจารย์ชั้น 2	250	20	350
อาจารย์ชั้น 3	125	20	225
ผู้ตรวจการขาดลงกรรมการชั้น 1	200	20	300
ผู้ตรวจการขาดลงกรรมการชั้น 2	125	15	200
ผู้ตรวจการขาดลงกรรมการชั้น 3	80	8	120
ครูชั้น 1	165	15	300
ครูชั้น 2	100	10	160
ครูชั้น 3	65	5	95
ครูชั้น 4	45	5	60
ครูชั้น 5	25	5	40
ครูฝึกหัด	15	5	20
<u>ระเบียบข้าราชการฝรั่ง</u>			
ผู้ตรวจการ	850	50	1100
ครูใหญ่โรงเรียนที่นักเรียนประจำ	800	50	1000
ครูใหญ่โรงเรียนกลางวัน	650	50	850

ตำแหน่ง	เงินเดือน		
	อย่างน้อย	ทำที่ ขึ้นปีละ	อย่างมาก
ผู้ตรวจการพยาบาล	400	80	800
ครูใหญ่ที่เป็นแพทย์	650	50	850
ครูสอนวิชาพิเศษ	500	50	750
แพทย์ประจำ	500	50	750
ครูรองโรงเรียนนักเรียนประจำ	500	50	750
ครูรองโรงเรียนกลางวัน	450	30	600
แม่บ้าน 300 บาท ไม่ขึ้นไม่ลง	—	—	—
<u>อัตราหัวเมือง</u>			
ระเบียบกรมชลประทานและเพชรบูรณ์			
ครูใหญ่	60	8	100
ครูรอง	30	4	50
สำหรับมณฑลต่าง ๆ ทั่วไป			
เวรยาวัจกรสำหรับตัวเจ้าคณะมณฑล	20	2	30

ที่มา กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.1/58 มิสเตอร์
ซีเอส สมิท หลพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ

ตารางเวลาการเรียน

วันเวลา	เช้า 3.30 ถึง 5 โมง 9.30-11	เช้า 5.15 ถึงเที่ยง 11.15 - 12	เที่ยง แลจนถึงบ่ายโมง 12 - 2	บ่ายโมง ถึง 3 โมง 2 - 3	บ่าย 3.10 ถึง 4 โมง 3.10 - 4	บ่าย 4 โมง
จันทร์ Monday	เลข Arithemstic	เขียนคำอังกฤษ English words	กระจายชุด ประสม ธาตุหรือศัพท์ Chemistry & Photography	อ่านอังกฤษ Reading	เขียนตามบอกอังกฤษ และแปล Dictation & translation	
อังคาร Tuesday	เลขโรงเรียน นายร้อย Cadet School	เลข Arithemetic	พงศาวดารราชการ และนิทานจริงต่าง ๆ Historical story & Politic	ภูมิศาสตร์ Geography	เขียนคำอังกฤษและ เขียนตามคำบอก English words & Dictation	
พุธ Wednesday	เลข Arithemetic	เขียนคำอังกฤษ English words	ช่างไม้ Carpentry	ทรงพระอักษรไทย เรียนศัพท์	เขียนตามบอก	
พฤหัสบดี Thursday	เลขโรงเรียน นายร้อย Cadet School	เลข Arithemetic	เรื่องแรงบันดาลใจ และดาราศาสตร์ Physics & Astronomy	ภูมิศาสตร์ Geography	อ่านและเขียนตามบอก อังกฤษ Reading & Dictation	

วันเวลา	เช้า 3.30 ถึง 5 โมง 9.30 - 11	เช้า 5.15 ถึงเที่ยง 11.15 - 12	เที่ยง แลวถึงบ่าย โมง 12 - 2	บ่าย โมง ถึง 3 โมง 2 - 3	บ่าย 3.10 ถึง 4 โมง 3.10 - 4	บ่าย 4 โมง
ศุกร์ Friday	เลข Arithemetic	เขียนตามบอก อังกฤษ Dictation	ภูมิศาสตร์ ว่าด้วยการ เลขนูปรังเจนนกเท และท่าทางน้ำเป็นคน กับอธิบายชาติต่าง ๆ Physicat Geography & Discription of Nation	อ่านอังกฤษ Reading	เขียนตามบอก อังกฤษและแปล Dictation & Translation	
เสาร์ Saturday	เสด็จโรงเรียน นายร้อย Cadet School	เขียนคำและพูด อังกฤษ English words Conversation	ธรรมชาติวิเคราะห ข้อความของจริงต่าง ๆ เช่นสัตว์ พรมไม แร่ธาตุ The three shief science geography Botany	ไวยากรณ์ ทรงพระอักษรไทย	แต่งหนังสือ	ทศกัณฐ์ ๑๐๑

ภาคผนวก จ.
รายงานของมิสเตอร์ยอนฮัน

การที่ท่า - ก่อนหน้าข้าพเจ้าต้องออกจากกรุงอังกฤษในระหว่าง 4 เดือนนั้น
1. หากครูผู้หนึ่งสำหรับสุนันทาไลยสองคนนั้นต้องติดการตั้ง 5 วิชาทุกวันในหน้าที่
ที่ข้าพเจ้ามีการคำนึงถึง

การเหล่านี้ต้องเดินทางท่องเที่ยวมากในส่วนตัวข้าพเจ้าคือ

- (ก) ไปสถานราชการแทบทุกวันเพื่อจะพบสนทนากับนักเรียน
- (ข) ไปหาโรงเรียนและบ้านของนักเรียน
- (ค) ไปโต้ตอบและจัดแจงการช่วยการศึกษา

2. สืบการแผนของนักเรียน ความสอนและการทำของนักเรียน ข้าพเจ้าพบ
นักเรียนทุก ๆ คนในกรุงลอนดอนอยู่ที่โรงเรียนที่นักเรียนอยู่ และต้องพบโต้ตอบกับมิสเตอร์
แอลโจวนอน เบรา ในการอันนี้ตั้ง 12 คน

3. ในการนอกจากนั้นข้าพเจ้าต้องจัดแจงรายงานด้วยลงแนบบริษัทในการที่จะ
ตรวจหนังสือที่พิมพ์ขึ้น

ก. คอปปีบุคไทย

ข. สมุดแผนที่ไทย

สมุดเหล่านี้ข้าพเจ้าจัดแจงขึ้นในกรุงอังกฤษแลได้เรียงพิมพ์ขึ้นแล้ว ไม่ช้าก็จะ
ส่งมาถึง

นอกจากเวลาที่ต้องเกี่ยวของด้วยการนี้ ข้าพเจ้าต้องเสียเงินในส่วนตัวข้าพเจ้า
เองเกือบ 1000 บาทดังต่อไปนี้

	ปอนด์	ชิลลิง	เพนนี
1. หนังสือรายงานพิมพ์เกี่ยวกับการจัดแจงใน สุนันทาไลย	1	9	0
2. บอกข่าวพิมพ์ออกของหนังสือข้างบนนี้	2	16	6
3. คิวไปรษณีย์ ฯลฯ แลโทรเลข	8	10	0
4. เครื่องเขียน	2	10	0
5. (ก) เงินค่าเดินทางสำหรับนักเรียนที่ มาหาข้าพเจ้าในกรุงลอนดอน (ข) ข้าพเจ้าเสียค่าเดินทางเองในการ ไปเยี่ยมนักเรียน	18	0	0
6. ค่าเดินทาง			
ก. ไปสถานราชทูต	16	0	0
ข. ไปเยี่ยมนักเรียน			
7. คาร์ถ โอเคิล ฯลฯ คงได้	3	14	6
8. ค่าเดินทางข้ามไปกรุงฝรั่งเศสเพื่อจะรีบ มารับหน้าที่ในสุนันทาไลยประมาณ 1000 บาท	7	0	0
	60	0	0

พินา กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.74/12 มิสเตอร์
ยอนฮันกรามทูลพระเจ้าอุกยาเชอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ

ภาคผนวก ฉ.

รายงานครุยอนชั้น ไปจัดการนักเรียนและเรียกครูประเทศยุโรปในระหว่างฮอลิเคย์

กรมศึกษาธิการกรุงเทพฯ

1 มีนาคม ร.ศ.119

ขอประทานกราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ เสนาบดีกรมศึกษาธิการ

ทรงทราบ

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับสั่งของฝ่าพระบาทได้มีโอกาสตรวจโดยละเอียดในระหว่างซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ไปอยู่กรุงอังกฤษ ในวิธีการศึกษาแห่งนักเรียนหลวงซึ่งได้ส่งออกรับในประเทศนั้น ใหญ่เหตุผลเพื่อจะได้จัดแจงการให้ดีขึ้นต่อไปภายหน้ากว่าบัดนี้นั้น ข้าพระพุทธเจ้าอาจจะพบกับนักเรียนได้แทบทุกคนและได้สนทนากับมิสเตอร์ เจ แอล เยอร์นอน เบรอัน ผู้ดูแลปกครองนักเรียนหลวงในกรุงอังกฤษนั้น ซึ่งได้ให้ข้าพระพุทธเจ้าได้รับความช่วยโดยมาก แลข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระคุณของเจ้าคุณราชทูตที่กรุงลอนดอนที่ได้ช่วยข้าพระพุทธเจ้าแลคนของผู้จัดการปกครองนักเรียนหลวง ในที่อาจจะให้รายงานประจำตัวนักเรียนทุก ๆ คน แลการของนักเรียนได้โดยละเอียด

ข้าพระพุทธเจ้ามีความยินดีขอกราบทูลฝ่าพระบาทได้ว่า ทุกนักเรียนล้วนหน้ากำลังทำการอยู่ดีมาก แลได้ศึกษาสูงขึ้นซึ่งข้าพระพุทธเจ้าเชื่อว่าเป็นเหตุด้วยในสองสามปีนี้ นักเรียนที่ส่งไปนอกนั้น ได้รับความฝึกหัดศึกษาทุก ๆ อย่างดีขึ้นกว่าแต่ก่อนเพราะเหตุ

(1) การศึกษาสูงขึ้น แลดีขึ้นในโรงเรียนอังกฤษของเรา

(2) การศึกษา...ซึ่งขึ้นสำหรับให้ไล่ถึงสกอลลาชิป

ในการที่จะจัดแจงนักเรียนไทยในเมืองนอกนั้นต้องเป็นเหตุเข้าใจกันว่านักเรียนหลวงนั้นต้องส่งไปเพื่อศึกษา

(1) เป็นอาจารย์

(2) วิชาสำหรับผู้รับราชการในหน้าที่ใครที่หนึ่ง แลข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าจำควรแบบสำหรับจัดแจงนักเรียนโดยพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เมื่อเป็นราชทูตในกรุงลอนดอนนั้น

ฉบับสำเนา

ที่ 14 พฤษภาคม ร.ศ. 120

นักเรียนหลวงต้องศึกษาให้สูงตามแต่จะได้เพื่อเป็นอาจารย์ในวิชาหนึ่งฤมากชั้น
เหล่านั้น

ธรรมศาสตร์

(ดาว)

(แร)

(พิศธิกซ์)

(เคมีสตรี)

พิษณศาสตร์

ปราชญวิทยา

ธรรมจริยศาสตร์

(โปลิติคแคลเอคโคโมนี)

ลอจจิก

โปลิติค

กฎหมาย (อินเตอร์แนชชันแนลลอ)

คำรารเลขต่าง ๆ (แมทธิแมตติคซ์)

ภูมิศาสตร์

พานักเรียนรูไม่พอฤาไม่สมควรเรียนนั้นแล้วจะสมัครเลือกวิทยาคอศึกษาวิทยาต่อ
ไปนี้ก็ได้

ซิจิลเอนจินเนีย

ปลุกเพาะและทำสวน

ป่าไม้

ประมง

เชอร์เว

ทหารบก

ทหารเรือ -

แบ่งกิ่งแลบายูชี

กฎหมาย (วุฒิปริญญา)

แพทย์

เป็นการต้องเข้าใจว่าในที่สักราชาธิปไตยส่งนักเรียนมาศึกษาในประเทศนอกนั้น เพื่อประโยชน์ที่

(1) นักเรียนต้องศึกษาวิชาเป็นประโยชน์ให้มากแลให้เร็วตามควรแก่จะศึกษาได้โดยละเอียด

(2) เมื่อกลับมาจะได้ใช้วิชาที่รู้นั้นไม่แต่จำเพาะส่วนตัว แต่ให้เป็นประโยชน์แก่เมืองของตัวเป็นประชาชน

เหตุที่สองนี้มักจะมีความมุ่งหมายเสียแลตั้งเป็นข้อซึ่งจะบังคับชี้หมายแก่นักเรียนโดยแท้จริงในระหว่างเวลาศึกษานั้นไม่ได้

ในการที่จะให้นักเรียนศึกษาที่ประเทศนอกให้มีประโยชน์โดยแท้จริงในวิชาฝ่ายใดแล้วควรจะได้รับการศึกษาโดยละเอียดจากเมืองสยามเสียก่อน ซึ่งเป็นมูลรากของความรู้ในการต่อไปภายหลัง

แลความจริงได้กล่าวในรายงาน ซึ่งของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์สามสี่ปีมาแล้ว แลตั้งเป็นจริงในบัดนี้ด้วย การเน้นวิชาในเวลาเรียนของนักเรียนนั้นเป็นด้วยที่ไม่รู้ภาษาอังกฤษพอในคราวแรกถึงกรุงอังกฤษ ซึ่งไม่อาจจะเข้าใจคำสอนอธิบายของอาจารย์ แลตามความศึกษาไปได้

เหตุนี้ได้กล่าวไว้ก็มีใน

(1) รายงานประจำปีของผู้ดูแลปกครองนักเรียน

(2) จากคำกล่าวของนักเรียนเอง

(3) จากรายงานของอาจารย์ที่ฝึกสอนนักเรียน

ข้อต่อไปเป็นหมายเหตุ กล่าวโดย

อาจารย์เกี่ยวกับเหตุนี้

- (1) มีความรู้ในภาษาอังกฤษน้อยกตมา
- (2) รู้ค่าแต่น้อยในภาษาอังกฤษ
- (3) การที่รู้ค่าอังกฤษน้อยพาให้ต้องช้าในการศึกษา
- (4) ในการที่มีความรู้ภาษาอังกฤษอ่อนทำให้ค่าเนินทางวิชาช้า
- (5) การศึกษาของนักเรียนนั้นถูกขัดขวางโดยความรู้อ่อนในภาษา
- (6) ภาษาอังกฤษนั้นอ่อนน้อยเหมือนแต่ก่อน
- (7) ความรู้ภาษาอังกฤษไม่พอ พุคน้อยแลเข้าใจน้อยกว่า

รายงานทั้งข้างบนนี้ ข้าพระพุทธเจ้ายังเห็นมีอยู่ว่าด้วยนักเรียนที่ส่งไปกรุงอังกฤษ
ปราศจากการสอบไล่ในวิชาความรู้เสียก่อน

ถึงอย่างไรก็ดี ตั้งแต่สามปีมาแล้ว คือตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนินกลับจากประเทศยุโรปนั้นได้มีการศึกษาเจริญขึ้นโดยเหตุที่นักเรียนถูก
ฝึกหัดดีขึ้นแล้วความรู้ก็ยิ่งขึ้นในภาษาอังกฤษกว่าปีนี้ล่วงมาแล้ว แลในการที่จะให้ศึกษา
เจริญยิ่งขึ้นนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอแนะนำโดยแข็งแรงว่า ควรจะไม่มีนักเรียนหลวงคนใด
ให้ส่งออกไปกรุงอังกฤษ นอกจากที่ได้สอบไล่ในชั้นกำหนดของภาษาอังกฤษเสียก่อน แล
ทั้งจะละเว้นเหตุนี้เสียสิ้นเพียงแต่คนคนเดียว

ในการที่กระดกถอยของการศึกษาของนักเรียนไทยเปรียบเทียบกับนักเรียนอังกฤษ
นั้นยังมีการที่ยังไม่รู้ในวิชาสามัญ เป็นเมื่อนักเรียนไทยไปถึงอังกฤษนั้นซึ่งมีอายุเท่ากันกับ
นักเรียนอังกฤษ ได้มีความรู้ที่เท่าเทียมกันแต่ในวิชาเลข แต่คนคนเดียวที่เคยได้ทำไวยากรณ์
ภาษาพิชคณิต แลยังจะมีน้อยคนอีกซึ่งยังไม่ได้ตั้งค้นภาษาแลตติน ภาษาอื่นทั้งในศาสตร์
สามัญ (เช่นความรู้ด้วยดินฟ้าเป็นต้น) ก็รู้่น้อยกว่านักเรียนอังกฤษมาก ทั้งนี้การที่มี
ความรู้ไม่พอในภาษาอังกฤษแลวิชาสามัญนั้นต้องการ เวลาหนึ่งปีมากกว่าปีสำหรับเตรียม
ศึกษาถึกครุวิเศษเสียก่อนไปเข้าโรงเรียนแท้ได้

ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่อ้างขึ้นว่าเป็นเวลาว่างการแต่คิดจะเนว่าควรให้การเตรียม
เหล่านี้ศึกษาเสียในกรุงสยามแลเป็นการค่าชาแลไม่น่าทำการสำหรับนักเรียนอายุ 16
17 ปี ซึ่งศึกษาค้วยเล็กอายุ 11 12 ปี ซึ่งมักจะมีความคิดแลความฝึกหัดน้อยกว่า

กรมศึกษาธิการได้จัดแจงให้มีข้อวิยาพิเศษเลือกเองได้ในหลักสูตรคิงสกอลลาชิพนั้น
เพื่อจะให้นักเรียนได้รับความรู้ การนี้แต่ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าในภายหน้าวิชาซึ่งจัดเป็น
พิเศษ แลไม่นับเข้ากับวิชาสำคัญนั้นควรจัดรองเขาค้วยเป็นประธานวิทยา ที่เดียวมีภาษา
แลตติน โคมาตร์ พืชคณิต กาศตร์สามัญ มูลศึกษาแลวากเขียนเป็นต้น แลทั้งจะไม่
ยอมให้นักเรียนที่ส่งออกไปกรุงอังกฤษ ผู้ที่ไม่ได้รู้วิทยาเหล่านี้เพียงพอเพิ่มเติมเข้ากับวิชา
สามัญอื่น ๆ ดังนั้นข้าพระพุทธเจ้าจึงว่าควรจะศึกษานักเรียนเสียให้ดีในกรุงสยาม แลสอบ
ไล่วิชาและปัญญาตรวจคุตลอดปี แลจึงยอมให้ศึกษาต่อไปในเมืองนอกได้

ขอเหล่านี้เป็นสำคัญที่นักเรียนซึ่งได้ศึกษาเป็นมูลเหตุในเมืองของตัวไว้แล้ว

(1) เวลาที่จะศึกษาในเมืองนอกต่อไปก็จะน้อยลงได้คงค่าเรียนน้อยลงแก่

กรมศึกษาธิการ

(2) หังจะไม่ใคร่มีโอกาสที่จะลิ้มประเทศแลธรรมเนียมของเมืองคน นักเรียน
นั้นมีใจส่งไปเพื่อเรียนภาษาอังกฤษ แต่ส่งไปเพื่อเรียนวิชาอันมีประโยชน์ต่างหาก

(3) ก. ต่อไปนี้เป็นการว่าค้วยการจัดแจงของนักเรียนในเมืองอังกฤษ
การจัดแจงปกครองนักเรียนนั้นฝ่าพระบาทได้ทรงทราบแล้วว่ามิสเตอร์เจแอลเยอร์นอน
เบรอันเป็นผู้รับหน้าที่นั้น ในระหว่างเมื่อข้าพระพุทธเจ้าแลอาจจะหารายงานไควว่าการที่
ทำนั้นเป็นการเที่ยงแท้แลเรียบร้อยจริง แลอาจจะเป็นไปให้สำเร็จผลนั้น ตามการได้
แถมั้นเป็นการไปไม่ได้แก่ผู้ดูแลปกครองจะให้นักเรียนรู้ถึงวิชาพอเพียงสำเร็จเต็มที่
เว้นแต่จะจัดแจงการขึ้นไคใหม่เสมอ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าผู้จัดแจงแลปกครองนักเรียน
นั้นเป็นผู้รับเงินเดือนจากกรมศึกษาธิการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็อยู่ตรงไค
บังคับของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ จึงสมควรแก่ผู้จัดแจงปกครองนั้น ต้องรับคำสั่ง
หรือส่งรายงานตรงมาจากเสนาบดีกรมศึกษาธิการทีเดียว แต่การอันนี้ยังหาจัดแจงดังนั้นไม่

ในชั้นแรกพอเมื่อนักเรียนคนใดคนหนึ่งจะส่งไปกรุงอังฤษนั้น กรมศึกษาธิการควรให้ผู้จัดแจงแลปกครองนักเรียนมี

(1) รายงานละเอียดของการนักเรียนที่ล้งไปแล้ว แลวิชาต่าง ๆ ตามที่
กรมศึกษาเห็น

(2) แลนักเรียนควรจะศึกษาในวิชาฝ่ายไหนแลในเวลานานเท่าไร แลจะเรียนถึงเพียงไหน แลควรบอกตามแต่จะทรงงแท้ได้ว่า นักเรียนเมื่อกลับมาชั้นหมายการควรจะทำประการใด

เพราะฉะนั้นผู้ปกครองจัดแจงนักเรียนจนได้จัดแจงคำเนินวิถีวิชาการของหมายที่
ได้ส่งไปนั้นก็

แน่นอนจากรายงานประจำครึ่งปีนั้น ผู้ปกครองจัดแจงโรงเรียนควรจะต้อง
เกี่ยวข้องกับกรมศึกษาธิการในกรุงเทพฯ เสมอแต่ควรจะให้อำนาจภายหลังที่ได้ไปศึกษา
ราชการในสถานกรุงลอนดอนแล้ว อาจจะเรียกได้ทันทีนักเรียนผู้เก็บจรรยา ญาประพฤติ
ไม่ถูกต้องแสดงความที่ไม่ประพฤติตามความประสงค์ของตัวที่ถูกส่งไปกรุงอังกฤษคือเพื่อที่
เรียน

บรรดาที่ขัดข้องนั้นยังมีผู้ที่จัดการจะต้องดูแลเงินสำหรับรายตัวนักเรียนภายหลังที่
ได้ทดลองคาดคะเนแล้วนั้น ราชธานีไทยได้ตกลงกำหนดให้เงินประจำนักเรียน เงิน
กำหนดเหล่านี้ได้เพียงพอเสมอ บางทีนักเรียนก็ได้เงินเพิ่มเติมจากบิดามารดาพี่น้อง
และผู้จัดการบอกว่าเงินนอกที่นักเรียนได้นั้นไม่ต้องการเลย แต่บางทีก็ทำให้เกิดโทษแก่
นักเรียนได้

(ข) ผู้จัดการได้คิดว่าตามซึ่งข้าพระพุทธเจ้าเห็นดีด้วยว่า นักเรียนซึ่งปัญญาไว
แลมีอารมณ์ตรงแลแข็งแรง นั้นก็ควรส่งไปวิทยาไธย

(ค) ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลชี้ว่าบุญเงินซึ่งรายปีโดยมากนั้นไม่ได้ตรวจเสมอ การนี้มีสเตอร์เบรอันก็ได้บอกว่าควรมีคำชี้แจงให้เห็นการซึ่งละทิ้งตรวจนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอประทานกราบทูลถวายให้ขอราชทูตในกราบทูลทูลทั้งประมาณเงินสำหรับจำนวนเมื่อเหลือเมื่อขาดสำหรับปี ร.ศ. 120 คือ 855 ปอนคันั้น ผู้จัดการเห็นว่าไม่พอ

แลควรทวีขึ้นให้ถึง 1000 ปอนด์ ข้าพระพุทธเจ้าได้ตรวจดูโดยละเอียด เห็นว่าเงิน
เมื่อเหลือเมื่อขาดนั้นควรมีถึง 30 ปอนด์ สำหรับนักเรียนทุกคนในกรุงอังกฤษ

4. ข้าพระพุทธเจ้าได้สอบสวนดูเองแท้เห็นว่านักเรียนยังศึกษาวิชาปลูกเพาะ
นั้นควรลงไปศึกษาในประเทศอินเดีย แต่ไม่ควรส่งมายังกรุงอังกฤษ เพราะวิธีแบบแผน
ในวิชาปลูกเพาะ (ที่เรียกวิชาไลย เป็นต้น) นั้นไม่สมควรสำหรับนักเรียนไทยเลย
มีโรงเรียนดีโดยมากในประเทศอินเดีย ซึ่งสอนวิชาการปลูกเพาะสำหรับประเทศร่อนเช่น
ในเมืองพุนา เป็นต้น

ในที่สุดนี้ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานกราบทูลอีกตามความนึกของข้าพระพุทธเจ้า
ซึ่งต้องการความทรงคักสินในฝ่าพระบาทเป็นข้อสำคัญคือ

- (1) การที่จะให้นักเรียนศึกษาให้รู้วิชาสามัญ
- (2) แลให้กรมศึกษาธิการได้บังคับบัญชาตรงเกี่ยวข้องกับผู้จัดการนักเรียนไทย

ในกรุงอังกฤษ

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

กับยูนี ยอนสัน

ที่มา กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.74/12
มิสเตอร์ยอนสันลาไปเยี่ยมบ้านเมือง และตรวจการเล่าเรียนในประเทศยุโรป

ภาคผนวก ข.

คำแปล

รายงานการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา ซึ่งมีสเตอร์แบล พระอภิบาลส่งมายังหม่อมเจ้าจุฑาวัชร กฤษณากร เมื่อวันที่ 6 กันยายน ร.ศ. 126

แผนกการทรงเลาเรียน

1. ภาษาอังกฤษ

(ก) คำวาทเรียนภาษา (แกรมมา) คือเรื่องชาติของคำใช้เรื่อง ภาษาอังกฤษเนื่องมาจากภาษาเคลติกแลแองโกลแซกซอนอย่างไรกับขอเบคเลตเนื่อง ด้วยวิธีผูกประโยคต่าง ๆ

(ข) ทรงเขียนตามคำบอก - การแต่งหนังสือ - ทรงอ่านเรื่อง ต่าง ๆ แล้วทรงจำมาเขียนลง

(ค) ทรงท่องกาพย์กลอน

(ง) ทรงเชกสเปียร์เรื่องมิดซัมเมอร์ไนคส์รีมไค์ครั้งเล่ม รวมทั้ง เรื่องจำหน้าแลหมายเหตุ อธิบายคำใช้ในสมุคณั้

2. ภาษาลาติน

(ก) แกรมมา ทรงถึงกิริยาศัพท์ แลทรงแปลคำอังกฤษเป็นลาติน แลลาตินเป็นอังกฤษในส่วนแกรมมาเกือบทุกวัน

(ข) ทรงแปลเรื่องลาตินง่าย ๆ

3. พงษาวิชาการอังกฤษ ทรงอ่านพงษาวิชาการตั้งแต่ครั้งโบราณจนถึงปลาย รัชกาลควีนอลิซาเบธ ทรงจำได้มาก และในระหว่างปีหนึ่งฤาสองปี เมื่อได้ทรงอ่าน อ่านหนังสือพงษาการยาก ๆ จนหมดสองฤาสามเที่ยวแล้วคงจะทรงทราบเรื่องใด ๆ ที่เคย

4. ภูมิศาสตร์

(ก) ภูมิศาสตร์ทวีปอาฟริกาทั่วไป

(ข) ประเทศในทวีปบางประเทศ

(ค) หรงจกชื่อต่าง ๆ ลงในร่างแผนที่ทวีปอาฟริกา ทวีปเอเชียบางส่วน

กับทวีปอเมริกาตอนเหนือ

5. คณิตศาสตร์ (เลข) เศษส่วนสามัญ แลเศษส่วนทศนิยม ทรงหักทำเลข
วิธีเทียบส่วน (โปรปอชัน) วิธีคิคคอกเบี้ยชั้นเดียว วิธีคิคเปอร์เซนต์ แลอื่น ๆ อีก

ทรงทำเลขสามสี่ข้อทุกวัน ในปีหนึ่งคงจะทรงทราบวิธีเลขอย่างสามัญได้ดี

6. คณิตศาสตร์ (แอลยิบรา) วิธีคิคเศษส่วนลงให้สิ้น อุทาหรณ์ เบตเล็ก
การศึกษาแผนกนี้ทรงวันละครึ่งชั่วโมง

7. คณิตศาสตร์ (ยิโอมेटรี)

(ก) โจทย์สามัญ

(ข) ทรงวาดรูปให้ลงส่วน

(ค) ทรงวาดรูป

(ง) ยุคลิคเล่ม 1 ตอนอธิบายวิธีใช้รูปกับตอนที่เรียกว่าโปรโปลิชั่นครึ่ง 1

8. ขางเขียน ทรงวาดรูปกะด้วยพระเนตร ส่วนวิธีวาดให้ถูกส่วนใกล้เคียง
กับแก้ปัญหในเรื่องเหล่านี้จะได้ทรงจับทำคราวน่า

รายงานแผนกทั่วไป

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทรงมีความรู้ลึกซึ้งชอบแลมีพระอุสาหะในการ
เล่าเรียนทั้งปวง โปรดและหมั่นในงานการไม่มีหวั่นไหวเลย สมควรนักที่จะได้ทรงรับ
ความชมเชยแลความอุคหนุนน้ำพระทัยทุกประการ ในคราวทรงเรียนที่แล้วมา การ
เล่าเรียนที่เจริญมีเป็นที่พอใจพระอาจารย์ คือภาษาอังกฤษ ภาษาลาติน ยิโอมेटรี
และวิชาเลข

พระอาจารย์รู้สึกแน่ในใจได้ว่า ถ้าสมเด็จพะเจ้าลูกยาเขอทรงเล่าเรียนค้อยู่
เสมอเช่นนี้คงจะทรงไต่ประโยคที่จะเข้าวิทยาลัยกรุงลอนดอนได้ในราว 2 ปี พระชนม์พรรษา
คงจะยังไม่เกินกำหนด นักเรียนที่วิทยาลัยยอมรับให้เข้า

(นาม) แฟรงก์ โคลแมน
3 กันยายน ร.ศ.126

ที่มา กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.49/2 รายงาน
การศึกษาของสมเด็จพะเจ้าลูกยาเขอเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา

พระมณเฑียรราช.

No. 108

Grand Royal Palace

12th. May 1864

Bangkok

To

Lady Leonowens

My dear Madam

I beg to inform you I shall have liberty to do enquiry in regard to 2 slave girls, complained by you to me, of respective names Maa Cheng and Maa dang: the said slave girls are now in possession of the Lady Khoon Peeah being of previous slave-parents, born on the estate of her, the said Lady Khoon Peeah's father, paternal. For me, even King of Siamese people, to grant said girls freedom from obligation to serve their lawful mistress, will be greatest violation of Siamese law and custom, or to afford facility unto you of buying of said girls and then setting free, without obtaining first full consent of Lady Khoon Peeah their mistress, would be equal great violation. But you may go and visit said lady herself, and doubtless you will obtain by wise and persuading discourse, required permit of purchasing of said slave-girl on cost of ticals not too large perhaps 100 T's for both, to appease the strong desire on your part to set free the said slave girls

I beg to remain Madam!

Yours faithful friend and wellwisher.

S.P.P. Maha Mongkut R.S.

Very private postscript

You shall have remembered once, since three months past, or more perhaps you have said to our hearing "that slavery shall be a great blot

on the Siamese nation? and I have denied Your word. and stated to you that said slavery as existing in our Country is not of such the bad nature as the many kinds of labour-slavery on unfruitful soils and in below the earth surface deep mines, and in factories operated by men, women and even sometimes children, as now prevailing in many highly civilized countries in Europe: and you have declared in our hear, very, positive, "that no nation which holds or permits selling human beings, in markets for money can ever be great". Now I am desiring of you to well consider and return by letter, or by word of mouth to us, on these doubtless points well known to you i.e. Whether it is more proper, or more humane to purchase and possess slaves in men and women, and even whole of families, firstly, of prisoner-slaves captured in war with neighbouring states, secondly, rebel-slaves as forfeiting liberty on account of treachery and disloyalty to reigning monarch, thirdly, whole of families of our common people, born of serfs, on estates of princes and nobles, and fourthly, slaves of debts, i.e. money loaned to parents and grand-parents, being still not repaid the owners of such all slaves of which are very numerous in our country are careful of the bodily condition of their property, only with some very few excepting, and willing to bestow on them that all which is requisite for good living food for consumption in rice, cloths in phanungs, huts of bamboo structure to dwell therein, and even such the education as obtain in our monastery schools and temples and all such games and sports, as are free to general use among our common people, to this day: than to be a free people and to leave all of common people to be under heel of great companies,

or industry Kings and Governors, or manufacturing corporation Priaces, to labour hard even little children at very late hours, at lowest possible wage, and in poorest human lodgement, many beings crowded in one hut, or one room even, in all your civilized cities such as London Manchester, Glasgow, such the labourer often unable to provide necessary food for such the families many of whom are starving and in such the wretched state, that the men, and even the women, fly to strong drink Alcohol or whisky or even brandy for relief from present misery and difficulty. Now which state of the case shall you consider as the more preferable or more evil? You will not deny the truth of my statement here of made, and will deliver your opinion hereof on this matter to us frankly, and without as foreign missionaries do-bias or leaning towards their own countries-for you are not so ignorant of word political affairs as most of womankind. In the teaching of our Holy Law Book, the Dharmah pada, Footsteps of Virtue, the Bible of the Buddhists people, there shall be no such the slavery allowable as practised in Old testament of Jewish origin. Although the Buddhist Laws are more ancient than Christian era even, and you shall bring to your recollection that Christianity even did not help toward the abolishment of slavery. All of Christian nations has made rich profitting by commerce, England even not excepted in holding slaves as well as in trading slaveships etc. etc. almost even up to present date as for example the war in the United States of America, just in case point. As I shall have stated to you already in previous political conversation, held in our anti-chamber in Grand royal palace, I shall

doubtless without hesitation, abolish slavery in our kingdom of Siam in accordance with your expressed desire for the distinguishing of my reign, but as I here state, and even very privily to you, that our common people are not pleased on me and on your beloved pupil Prince Chowfa Chulalongkorn but have more pleasure on another amiable family: although I have not been doing anything contrary to, or unfavourable to the good of my people: and they doubtless would regard such the action on my part as arbitrary and violation of most common law and ancient custom of Siamese people. So you shall now understand that shall be good course for me to go circumspectly i.e. looking all around and not be induced to hurried and rash steps by strong advise of philanthropic individual however well dispositioned.

I beg to remain Maam!

Your faithful friend and well wisher

(Signed) S. P. P. Maha Mongkut R.S.

The writer hereof shall place his confidence on you always.

ที่มา กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.10/1
พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 4 ถึง แอนนา วีโอโนเวนส์

ประวัติย่อของผู้เขียน

ชื่อ พิไลวรรณ (สุคันธวิช) แสงขำ

เกิด 17 มิถุนายน 2494

ภูมิลำเนา กรุงเทพฯ

การศึกษา ประถมปีที่ 1 ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 ปี พ.ศ. 2500 – 2510 จากโรงเรียน
สตรีปทุมวัน กรุงเทพฯ

ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา (ป.กศ.) ถึงประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา
ชั้นสูง (ป.กศ.สูง) ปี พ.ศ. 2510 – 2514 จากวิทยาลัยครูสวนสุนันทา

ปริญญาการศึกษาบัณฑิต (กศ.บ.) ปี พ.ศ. 2515 – 2518 จาก

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม.) ปี พ.ศ. 2520 – 2523 จาก

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

หน้าที่การงาน พ.ศ. 2514 ครูโรงเรียนอินทศึกษา กรุงเทพฯ

พ.ศ. 2516 – 2520 ครูโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย กรุงเทพฯ

เกี่ยวกับทุนที่ได้รับ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยเงินงบประมาณแผ่นดินประจำปีการศึกษา 2522
เป็นจำนวนเงิน 3000 บาท